

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Sosyoloji Anabilim Dalı

**İRAN’DA 2022 KADIN, YAŞAM, ÖZGÜRLÜK
HAREKETİNİN; MEŞRUTİYET HAREKETİ VE 1979
DEVİRİMİ BAĞLAMLARINDA İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Elmira KHORSAND FAR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi. Raheb MOHAMMADI GHANBARLOU

İstanbul – 2025

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı : Elmira KHORSAND FAR

Tezin Dili : Türkçe

Tezin Adı : İran'da 2022 Kadın, Yaşam, Özgürlük Hareketinin; Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi bağlamlarında İncelenmesi

Enstitü : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Sosyoloji

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : 19.12.2024

Sayfa Sayısı : 271

TezDanışmanları : Dr. Öğr. Üyesi Raheb MOHAMMADI GHANBARLOU

Dizin Terimleri : Adalet, özgürlük, eşitlik, toplumsal hareket, tarihsel hafıza, tarihsel miras, bireysel haklar, dönüştürücü, baskı, sınırlama, İran

Türkçe Özet : Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi, tarihsel bağlamda Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi çerçevesinde incelenebilir; bu hareketlerin tümü, iktidar yapısında köklü değişimler ve özgürlük talepleri etrafında şekillenmiştir, ancak her biri farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarla ilişkilendirilmiştir.

Dağıtım Listesi : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Elmira KHORSAND FAR

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Sosyoloji Anabilim Dalı

**İRAN’DA 2022 KADIN, YAŞAM, ÖZGÜRLÜK
HAREKETİNİN; MEŞRUTİYET HAREKETİ VE 1979
DEVİRİMİ BAĞLAMLARINDA İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Elmira KHORSAND FAR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi. Raheb MOHAMMADI GHANBARLOU

İstanbul – 2025

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Elmira KHORSAND FAR

.../.../2025

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Elmira KHORSAND FAR' ın “İran’da 2022 Kadın, Yaşam, Özgürlük Hareketinin; Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi Bağlamlarında İncelenmesi” adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Mira ASSADI

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AYDIN

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Raheb MOHAMMADI GHANBARLOU

(Danışman)

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.... / / 2025

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışma, İran’da “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketini, Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi ile ilişkilendirerek tarihsel bir bağlamda analiz etmektedir. Sosyal ve kültürel yapıların bu üç hareketle etkileşimi ve dönüşüm süreçleri ele alınmıştır. Her üç hareket, dönemin krizlerine ve toplumsal ihtiyaçlarına yanıt olarak şekillenmiş; Meşrutiyet Hareketi (1906-1909) hukukun üstünlüğü ve iktidarın sınırlandırılmasını, 1979 Devrimi ise köklü toplumsal değişimleri hedeflemiştir. “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi ise bireysel ve kolektif özgürlükleri canlandırmayı ve toplumda hakların yeniden tanımlanmasını amaçlamaktadır. Araştırmada, bu hareketlerin başarı ve başarısızlıklarının toplumsal hafızada nasıl yer ettiği ve yeni hareketlerin dinamiklerini nasıl etkilediği incelenmiştir. Meşrutiyet Hareketi, modernleşme çabalarının ilk örneği olarak adalet ve hukukun üstünlüğü kavramlarını yerleştirmeye çalışırken, 1979 Devrimi, otoriter bir rejimin kurulması ve ideolojik baskılar nedeniyle toplumsal özgürlükleri sınırlamıştır. Bu çalışmada, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin oluşum süreci, devamlılığı ve dinamiklerine odaklanan yarı yapılandırılmış sorular hazırlanmıştır. Bu sorulardan elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle incelenmiş ve karşılaştırmalı bir inceleme amacıyla Ayrıca Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi ile ilgili kütüphane kaynakları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu bağlamda, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketini daha derinlemesine anlamak amacıyla, İran İslam Cumhuriyeti’nin tarihsel süreci, siyasi düzeninin özellikleri ve bu düzenin toplumsal ve kültürel yapılar üzerindeki etkilerinin incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu arada İran İslam Cumhuriyeti’nin tarihsel süreci ve siyasi düzeninin özellikleri, toplumsal ve kültürel yapılar üzerindeki etkileri bağlamında ele alınmış ve bu analiz, söz konusu hareketin daha derinlemesine anlaşılmasını mümkün kılmıştır. Bu bağlamda, yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler, bu hareketin önceki hareketlerin başarısızlıklarından ders alarak, otoriter ve merkeziyetçi yaklaşımların ötesine geçtiğini göstermektedir. Sonuç olarak, bu araştırma, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin tarihsel mirasla eleştirel bir diyalog kurarak, İran toplumunda yapısal değişimlere alan yaratma çabasında olduğunu ortaya koymaktadır. Hareket, mevcut koşulları yeniden üretmek yerine, adalet, özgürlük ve eşitlik gibi kavramları merkeze alarak toplumsal dönüşümü uzun vadeli bir süreç olarak ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet hareketi, 1979 Devrimi, İran, Kadın, Özgürlük.

SUMMARY

This study analyzes the “Woman, Life, Freedom” movement in Iran within a historical context by connecting it to the Constitutional Movement (1906–1909) and the 1979 Revolution. The interactions and transformation processes of social and cultural structures in relation to these three movements are examined. Each of these movements emerged as a response to the crises and societal needs of their respective periods. The Constitutional Movement sought the rule of law and the limitation of absolute power, while the 1979 Revolution aimed at profound societal changes. The “Woman, Life, Freedom” movement, on the other hand, focuses on reviving individual and collective freedoms and redefining rights within society. The study investigates how the successes and failures of these movements have been embedded in social memory and how they influence the dynamics of new movements. The Constitutional Movement, as an early example of modernization efforts, sought to establish justice and the rule of law. However, the 1979 Revolution, due to the establishment of an authoritarian regime and ideological pressures, restricted societal freedoms. This research employs semi-structured questions to explore the formation, continuity, and dynamics of the “Woman, Life, Freedom” movement. The data obtained from these questions were analyzed using thematic analysis. Additionally, library resources on the Constitutional Movement and the 1979 Revolution were thoroughly examined to provide a comparative perspective. In this context, understanding the “Woman, Life, Freedom” movement necessitates an exploration of the historical trajectory of the Islamic Republic of Iran, the characteristics of its political system, and the impact of this system on social and cultural structures. The study highlights that this movement, by learning from the failures of previous movements, transcends authoritarian and centralized approaches. The semi-structured interviews conducted reveal that the “Woman, Life, Freedom” movement critically engages with the historical legacy and strives to create space for structural changes in Iranian society. Rather than reproducing existing conditions, the movement centers concepts such as justice, freedom, and equality, viewing societal transformation as a long-term process.

Keywords: Constitutional Movement, 1979 Revolution, Iran, Women, Freedom.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vi
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE TEMEL SORUNU

1.1 Çalışmanın Konusu.....	3
1.2 Çalışmanın Amacı	3
1.3 Çalışmanın Önemi	4
1.4 Çalışmanın Temel Sorusu.....	5
1.5 Araştırmanın Yöntemi	6
1.5.1 Araştırma Tasarımı	8
1.5.2 Veri Toplama	10
1.5.3 Veri Toplama Süreci.....	11
1.5.4 Çalışma Grubu.....	12
1.5.5 Görüşme Zorlukları	14
1.5.6 Veri Analizi	16
1.5.7 Etik İlkeler	18
1.6 Varsayımlar.....	20
1.7 Çalışmanın Sınırlılıkları.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Klasik kuramlar	23
2.1.1. Marx ve Sosyal Hareketler	24
2.1.2. Durkheim ve Sosyal Hareketler.....	26
2.1.3. Weber ve Sosyal Hareketler	28
2.2. 20. Yüzyılda Toplumsal Hareketler Teorileri.....	31
2.2.1 Kitle Toplum Yaklaşımı	31
2.2.1.1. Hannah Arendt'in Bakış Açısına Göre Kitle Toplumu ve Sosyal Hareketler	31
2.2.1.2. William Kornhauser'ın Bakış Açısına Göre Kitle Toplumu ve Sosyal Hareketler	32

2.2.2. Kolektif Davranış Yaklaşımı: Toplumsal Krizlere Tepki Olarak Ortak İnançların Geliştirilmesi	33
2.2.3. Kaynakların Seferberliği: Bir Rasyonel Eylem Olarak Toplu Seferberlik	38
2.2.4. Siyasi Fırsat Yaklaşımı	40
2.3. Yeni Toplumsal Hareketler Yaklaşımı	41
2.3.1. Küreselleşme, Aşırı Bilgi Toplumu ve Yeni Toplumsal Hareketler	43
2.3.2. Kültürel Teoriler ve Yeni Toplumsal Hareketler	44
2.3.2.1. Anlam İnşası ve Söylem Arasındaki Bağlantı: Yeni Toplumsal Hareketlerdeki Rolü	47
2.3.2.2. Sosyal Hareketlerde Bireysel Kimliğin Rolü	51
2.3.2.3. Sosyal Hareketlerde Kolektif Kimlik Genişletme ve Analiz	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEŞRUTİYET HAREKETİ'NDEN 1979 DEVRİMİ'NE

3.1. Meşrutiyet Hareketi: Sebepleri ve Gelişim Süreci	57
3.1.1. Meşrutiyet Hareketi'nin Ortaya Çıkmasına Zemin Hazırlayan Faktörler..	58
3.1.1.1. Reformlar	58
3.1.1.2. Batıya verilen imtiyazlar ve Tütün Hareketi'nin şekillenmesi	60
3.1.1.3. Batı'nın Etkisi ve Sınıf Yapısının Oluşumu: Sosyal Hareketler İçin Unsurlar	62
3.1.2. Hareketin Oluşum Süreci (Tarihsel Süreç)	64
3.1.3. Meşrutiyet ve Sürdürülmesine Yönelik Çabalar	70
3.2. Meşrutiyetin Başarısızlığı ve Rıza Şah Pehlevi'nin Yükselişi	79
3.2.1. Reformlar - İstibdat; Rıza Şah'ın İkili Monarşisi	81
3.2.1.1. Rıza Şah'ın Ordusunu Yeniden İnşası: Güç Yapılarındaki Değişim ve Sosyal Sonuçlar	81
3.2.1.2. Hukuk reformları	83
3.2.1.3. Kapitülasyonların kaldırılması	83
3.2.1.4. Eğitim ve öğretim	85
3.2.1.5. evlilik yasaları	85
3.2.1.6. Baş örtüsünün kaldırılması	86
3.2.1.7. kadınların eğitimi	87
3.2.1.8. Göçebelerle İlgili Politika	89
3.2.2. Babanın Düşüşü ve Oğulun Saltanatının Başlangıcı	92
3.3. Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin Saltanatı; Yükselişler ve Düşüşler	93
3.3.1. Birinci Dönem: Saltanatın Başlangıcından 16 Ağustos Darbesine Kadar	95
3.3.2. İkinci Dönem: 19 Ağustos Darbesi'nden Monarşinin Sonuna; Güçten Çökmeye	111

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ: KURULUŞTAN KRİZE

4.1 İran İslam Cumhuriyeti'nin İdeolojik Sistemler Çerçevesinde İncelenmesi ..	155
4.1.1 Kamu ve Özel Alanın Birleşmesi	155
4.1.2 Dini İdeolojinin Rolü.....	156
4.1.3 Propaganda ve Denetim Araçları	156
4.2 Tarihsel Süreçler ve İdeolojik Dönemler	156
4.2.1 Kuruluş ve Güçlendirme Çabaları Dönemi	157
4.2.2 Reform Dönemi	160
4.2.3 Kriz Dönemi	164

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

5.1. Katılımcıların Genel Özellikleri.....	194
5.2. Kadın, Yaşam ve Özgürlük Hareketi'nin Oluşumunda Etkili Faktörler.....	195
5.3. Kadın, Yaşam, Özgürlük” Sloganı: Anlam İnşasından Kolektif Kimlik Oluşumuna	197
5.4. Kadınlar, Direnişin ve Mücadelenin Merkezinde	200
5.5. Kadın, Yaşam, Özgürlük Hareketi ve Kesişen Baskılara Karşı Mücadelelerin Birleşimi.....	204
5.6. Kadın, Yaşam, Özgürlük Hareketinde Siyasi ve Sosyal Tahakkümle Eşzamanlı Mücadele	207
5.7. Sokağın Rolü: Direniş ve Mücadelenin Kalıcı Siperleri.....	210
5.8. Hareketin Yol Açtığı Dönüşümler	217
5.9. Öteki'den İktidara: "Kadın, Yaşam, Özgürlük" Hareketinde Korku Bağlarını Çöktürmek.....	222
5.10 Kolektif kimlik ve yalnızlık krizinden özgürlük	226
5.11 Liderlik krizi ve stratejik zorluklar	231
SONUÇ VE TARTIŞMA.....	234
KAYNAKÇA	246
EKLER.....	255

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
SAVAK	:	SAVAK (Farsça "Sazman-e Amniyat va Ettelaat-e Keshvar" / Ülke Güvenlik ve İstihbarat Teşkilatı)
OPEK	:	Organization of the Petroleum Exporting Countries / Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı.....	195
Tablo 2. Katılımcıların Yaş Dağılımı	195
Tablo 3. Katılımcıların Sosyal Sınıf Dağılımı	196
Tablo 4. Katılımcıların Coğrafi Dağılımı.....	196

ÖNSÖZ

Tarih boyunca İran, her zaman büyük toplumsal hareketlere ve dönüşümlere sahne olmuştur. Antik Çağ'dan modern döneme kadar, İran toplumu eşitsizlik, despotizm ve yapısal değişimlere sürekli olarak toplumsal hareketlerin oluşumu ile yanıt vermiştir. Bu bağlamda, adalet, özgürlük ve kaderini tayin etme hakkı gibi kavramlarla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirilen toplumsal hareketler, İran toplumunun tarihine ve kültürüne kalıcı bir etki bırakmıştır.

İran'daki toplumsal dönüşümler üzerine yapılan kapsamlı araştırmalara rağmen, bu hareketlerin birçoğu hâlâ tarihsel, kültürel ve toplumsal yapılar arasındaki etkileşim perspektifinden derinlemesine analiz edilmemiştir. Özellikle, geçmiş hareketlerin çağdaş hareketler üzerindeki karşılıklı etkilerinin anlaşılması, İran toplumunun mevcut koşullarını yorumlamak için temel bir araç sağlamaktadır. Bu doğrultuda, İran'daki son dönemlerin en önemli toplumsal hareketlerinden biri olarak “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin incelenmesi, İran'ın toplumsal hareketler tarihindeki yinelenen kalıpları ve kopuş noktalarını tanımlamada önemli bir adım olabilir.

Bu çalışma, söz konusu hareketi ve onun Meşrutiyet Hareketi ile 1979 Devrimi'nin tarihsel sürekliliği içindeki yerini ele alarak, İran'daki toplumsal dönüşümleri daha derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır.

GİRİŞ

İran, tarih boyunca direniş hareketlerinin ve toplumsal adalet arayışlarının beşiği olmuştur. Mazdek hareketinden Kızıl Elbiseli ve Siyah Elbiseli isyanlarına, Zenc ve İsmailiyye hareketlerinden Serbedaran direnişine, Meşrutiyet Hareketi'nden 1979 Devrimi'ne kadar, İran tarihi sürekli olarak zulme karşı koyma ve adalete ulaşma çabalarına sahne olmuştur. Bu hareketlerin ortak noktası, despotizme ve baskıya karşı mücadele etmeleri olsa da, her biri kendi dönemine özgü çelişkileri yansıtarak yeni anlamlar ve değerler taşımıştır.

Meşrutiyet Hareketi, İran'da modern dönemdeki ilk organize çaba olarak, hukukun üstünlüğü, halkın egemenliği ve mutlak iktidarın sınırlandırılması gibi ileri kavramları gündeme getirmiştir. Avrupa'daki modern düşüncelerden etkilenen bu hareket, aydınlar ve sivil aktörlerin liderliğinde, hükümdarın ilahi kaynaklı ve kutsal olduğuna dair geleneksel düşünceyi sorgulamıştı. Meşrutiyet (1906-1909), İran tarihinde hükümdarların “fereh-i izedi” (tanrısal nur) ile meşruiyet kazandığı inancını kırarak yönetimi hukukun sınırları içine çekmeyi hedeflemiştir.

Ancak bu dönüşüm süreci, İran toplumunda geleneksel meşruiyet algısı ile modern düşünceler arasında bir çatışmaya neden olmuştu. Reza Şah'ın (1925-1941) iktidara gelişi, bu çatışmanın belirginleştiği bir dönemi temsil eder. Reza Şah, altyapı yatırımları, eğitim reformları ve ulusal kimlik vurgusuyla bu çatışmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu reformlar otoriter bir yaklaşımla halk katılımı olmadan uygulandığı için, toplum ile devlet arasındaki uçurumu daha da keskin hale getirmiştir. Geleneksel “kutsal hükümdar” anlayışından uzaklaşan toplum, Meşrutiyet Hareketi'nin mirasını taşısa da, otoriter yönetim biçimlerine karşı bir tepkidir.

Bu gerilim, Muhammed Rıza Şah döneminde (1941-1979) daha da keskinleşti. Modernleşme ve ekonomik reformlar yoluyla monarşinin meşruiyetini yeniden kazanma çabası, toplumsal katılımın sınırlı kalması ve siyasi baskıların devam etmesi nedeniyle başarısız oldu. Özellikle Beyaz Devrim (1963), halk ile devlet arasındaki bağları güçlendirmek yerine, sosyal memnuniyetsizlikleri daha da artırdı. Halk, artık monarşiyi geleneksel meşruiyet temelinde kabul etmiyordu. Fakat siyasal katılım için de bir alternatif bulamıyordu. Bu süreç sonunda 1979 Devrimi'ne yol açtı.

1979 Devrimi sonrasında kurulan İran İslam Cumhuriyeti, mutlak güç yapısını monarşiden dini otoriteye kaydırarak, siyasi meşruiyeti dini bir ideoloji temelinde yeniden tanımladı. Bu yeni rejim, toplumsal baskıyı artıran ve kontrol mekanizmalarını genişleten çok katmanlı bir otoriterlik modeli yarattı. İdeolojik baskının toplumun kültürel ve sosyal dokusuna nüfuz etmesi, muhalefeti daha maliyetli hale getirdi ve direnişi sadece siyasi değil, sosyal düzeylere de taşıdı.

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, bu tarihsel birikimin ve toplumsal çelişkilerin bir yansımasıdır. Bu hareket, otoriterlik ve merkezîyetçilik üzerine kurulu geleneksel iktidar modellerinden uzaklaşarak, adalet, özgürlük ve halkın egemenliğini yeniden tanımlamaya çalışmaktadır. Hareket, kısa vadeli tepkilerden ziyade, toplumsal dönüşümü uzun vadeli bir sürece dayandırmayı amaçlamaktadır. Tarihi fırsatlara bağlı kalmadan, toplumun kaderini belirleyebileceği kalıcı yapılar inşa etmeye odaklanmaktadır.

Tezin Sorunsalı

1. Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi’nin tarihsel deneyimlerinden nasıl etkilenmiştir?
2. İran toplumu, bu iki hareketin başarı ve başarısızlıklarının ışığında “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketini nasıl algılamaktadır?
3. Bu hareketin oluşumunun temel nedenleri nelerdir ve hareketin hedeflerine ulaşmasını sağlayan ya da engelleyen faktörler nelerdir?
4. Hareket, adalet, özgürlük, insan hakları ve sosyal haklar kavramlarını, tarihsel ve çağdaş toplumsal dönüşümler bağlamında nasıl yeniden tanımlamaktadır?

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI VE TEMEL SORUNU

1.1 Çalışmanın Konusu

Modern İran tarihi, birçok toplumsal hareketle şekillenmiştir. Bu hareketler arasında Meşrutiyet Hareketi (1906-1909) ve 1979 Devrimi, sivil özgürlükler, sosyal adalet ve yapısal reformlar gibi hedefleriyle önemli dönüm noktaları olarak kabul edilmektedir. Her iki hareket, geniş çaplı toplumsal değişimler yaratmış olsa da, bazı yönlerden hedeflerine tam anlamıyla ulaşamamış ve geride eksiklikler bırakmıştır. Bununla birlikte, bu iki büyük hareketin ardından ortaya çıkan toplumsal hareketler, onların mirasını taşımış ve geçmişteki eksiklikleri gidermeye yönelik çabalar ortaya koymuştur.

2022 Eylül ayında ortaya çıkan “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, yalnızca Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi’nin başarı ve başarısızlıklarından değil, aynı zamanda diğer modern toplumsal hareketlerden de etkilenmiş ve İran toplumunun sosyal, siyasi ve kültürel taleplerinin bir yansıması olarak dikkat çekmiştir. Kadınların öncülüğünde şekillenen bu hareket, yalnızca kadın meseleleriyle sınırlı kalmamış; sosyal adalet, siyasi özgürlükler ve sivil haklar gibi daha geniş bir çerçevede taleplerini dile getirmiştir.

Bu araştırma, Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi’nin başarı ve başarısızlıklarının Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinin oluşumundaki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel amacı, bu yeni hareketin geçmiş toplumsal hareketlerin bir devamı olarak nasıl yeniden şekillendiğini, aynı zamanda toplumsal ve siyasi taleplerin farklı boyutlarını nasıl üstlendiğini ortaya koymaktır. Ayrıca bu araştırma, geçmişteki iki büyük hareketin deneyimlerinden hangi unsurların bu yeni hareketin strateji ve taleplerini daha kapsayıcı hale getirdiğini ve bu süreçte tarihsel birikimlerin hareketin şekillenmesindeki etkilerini derinlemesine analiz etmeyi hedeflemektedir.

1.2 Çalışmanın Amacı

Araştırma aşağıdaki hedefleri gözetmektedir:

Tarihsel Etkiler: Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi'nin başarı ve başarısızlıklarının “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin oluşumu ve gelişimi üzerindeki etkilerini analiz etmek ve geçmiş deneyimlerin bu harekette nasıl yansıdığını incelemektir. Amaç, bu deneyimlerin nasıl yeni hedefler ve yöntemlerin şekillenmesine yol açtığını göstermektir.

Hareketin Şekillenmesi ve Amaçları: “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin kadınların öncü rolüyle birlikte, sosyal adalet, sivil özgürlükler ve siyasi baskılara karşı mücadele gibi kadın meselelerini aşan daha geniş konulara nasıl eğildiğini araştırmaktır. Bu taleplerin sosyal ve siyasi isteklerdeki yansımaları, hareketin toplumun tüm kesimlerinin sesi olma yönündeki genişlemesini ortaya koymaktadır.

Hareketler Arasındaki Bağlantı: 1979 Devrimi sonrasında şekillenen çağdaş hareketlerin, İran'ın iki büyük tarihi hareketinin deneyimlerini nasıl birleştirdiğini ve “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin doğuşuna nasıl zemin hazırladığını belirlemektir. Bu bağlamda, tarihsel hafızanın ve söylemsel sürekliliğin rolünü incelemek analizlere katkı sağlamaktadır.

1.3 Çalışmanın Önemi

Tarihsel ve Sosyolojik Analiz: Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi'nin başarı ve başarısızlıklarının “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketine etkilerinin analizi, 20. ve 21. yüzyılda İran'ın toplumsal ve siyasal dönüşümlerini daha iyi anlamaya katkı sağlayabilir. Bu inceleme, ayrıca iktidar kurumlarının ve toplumsal yapıların önceki hareketlerden nasıl etkilendiğini, nasıl değiştiğini ya da değişime karşı nasıl direnç gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Toplumsal Hareketler Çalışmalarında Yenilik: İran'daki toplumsal hareketlerle ilgili önceki çalışmalar genellikle bu hareketleri ayrı ayrı ele almıştır. Araştırma, üç temel hareket arasında bağlantılar kurarak toplumsal hareketler çalışmalarına yenilikçi bir yaklaşım kazandırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, hareketler arasındaki karşılıklı etkilerin analizi, hareketler arasındaki tarihsel ve toplumsal dinamiklerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” Hareketinin Kapsayıcı Boyutları: Hareket büyük ölçüde kadın haklarıyla ilişkilendirilse de, araştırmanın önemli bir bölümü adalet, siyasi özgürlükler ve sivil hakları da içeren daha geniş bir çerçevede bu hareketi

ele almaktadır. Bu analiz, yapısal dönüşümlerin ve söylemlerin yeniden tanımlanmasının bu hareketi daha derin toplumsal değişimlerin bir platformu haline nasıl getirdiğini açıklamaktadır.

Toplumsal Hareketlerin Geleceği İçin Bir Çerçeve Sunma: Hareketlerin tarihsel etkilerinin ve bağlantılarının anlaşılması, toplumsal hareket araştırmacılarına ve sosyologlara İran'daki toplumsal hareketlerin geleceğini analiz etme ve öngörme imkanı sunabilir. Bu araştırma, hareketler arasındaki sürekliliği temel alarak toplumsal taleplerdeki değişimleri ve İran toplumundaki siyasi ve sivil normların yeniden tanımlanmasını anlamak için bir model geliştirmektedir.

1.4 Çalışmanın Temel Sorusu

Araştırma, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin oluşumunda etkili olan faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır; bunlar arasında İran toplumundaki siyasi, sosyal ve kültürel koşulların bu hareketin ortaya çıkışına nasıl yol açtığı yer almaktadır. Öte yandan, bu hareketin nasıl tarihsel olarak birikmiş krizleri yansıtabildiği ve neden “Kadın, Yaşam, Özgürlük” sloganının bu hareketin sembolü olarak seçildiği gibi sorular gündeme gelmektedir.

Ayrıca, araştırma, bu hareketin ayırt edici özelliklerini belirlemeyi ve bu hareketin, cinsiyet temelli taleplerin ötesine geçerek İran toplumunun genel taleplerini kapsayıp kapsamadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, belirgin bir liderlik ve örgütsel yapı eksikliğinin bu hareketin işleyişi, başarıları ya da başarısızlıkları üzerindeki etkisi de ele alınmaktadır.

Ek olarak, bu araştırma, hareketin zaman içindeki hedeflerinin dönüşümünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır; yani, hareketin reformist bir yaklaşımdan köklü ve yapısal bir değişime yönelip yönelmediği sorusunu sormaktadır. Son olarak, İran içindeki ve dışındaki siyasi ve toplumsal aktörlerin bu hareket üzerindeki rolü ile dış ülkelerin politikalarının bu hareketi destekleyip desteklemediği ya da zayıflatıp zayıflatmadığı incelenmektedir.

Sorulara yanıt vermek için nitel araştırma yöntemi ve yarı yapılandırılmış mülakat soruları kullanılmıştır. Bu mülakatlardan elde edilen katılımcı görüşleri, hareketin farklı boyutlarını daha derinlemesine anlamaya ve araştırmada ortaya konulan sorulara açıklık getirmeye yardımcı olmaktadır.

1.5 Araştırmanın Yöntemi

Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi gibi toplumsal hareketleri, Meşrutiyet hareketi ve 1979 Devrimi ile bağlantıları çerçevesinde anlamak ve analiz etmek, tarihsel, kültürel ve söylemsel katmanlara yaklaşabilen bir yöntemi gerektirir. Bu hareketler, yalnızca resmi anlatılar ve yüzeysel verilerle anlaşılabilir değildir; çünkü bu hareketlerin özünde, sosyal aktörler tarafından farklı zamanlarda yaratılan ve yeniden tanımlanan anlamlar, inançlar ve eylemler gizlidir. Bu nedenle, bu araştırmada nitel araştırma yönteminin seçimi, bir yaklaşımı tanımlama arzusundan değil, doğrudan konunun kendi doğasından kaynaklanmaktadır.

Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi, sadece mekanik veya doğrusal bir şekilde analiz edilemez. Bu hareket yalnızca inişli çıkışlı bir tarihin içinde yer almakla kalmaz, aynı zamanda Meşrutiyet hareketi ve 1979 Devrimi gibi söylemleri, farklı zaman ve mekanlarda bireyler ve gruplar tarafından şekillendirilen yaşam deneyimleri, semboller ve değerlerle sürekli bir ilişki içerisindedir. Örneğin, Kadın, Yaşam, Özgürlük sloganı sadece bir ifade değil; İran hareketlerinin tarihine bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kök salmış tarihsel ve kültürel anlamlar taşır. Nitel araştırma yöntemi, bu anlamlara sadece ham bilgi olarak değil, toplumsal-siyasal kimlikleri oluşturan mekanizmalar olarak yaklaşmayı mümkün kılar (Denzin, 1989; Geertz, 1973).

Max Weber (1947), toplumsal davranışların yalnızca sosyal aktörlerin bakış açısından ve davranışlarına yükledikleri anlamlar üzerinden analiz edildiğinde anlam kazandığını savunur. Bu bakış açısı, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinin analizinde temel bir öneme sahiptir; çünkü bu hareketin aktörleri, İran hareketlerinin tarihinden etkilenen karmaşık bir söylem içerisinde hareket etmektedir. Weber, her eylem anlamla doymuştur ve bu anlam yalnızca kültürel-sosyal bağlamların anlaşılmasıyla kavranabilir diye vurgular. Bu nedenle, nitel yöntem, yaşam deneyimlerine ve bireysel anlatılara odaklanarak bu amaca ulaşmak için uygun bir araçtır.

Weber'in yanı sıra, Clifford Geertz (1973), sosyal fenomenlerin analizinde derinlemesine açıklamaların önemini vurgular ve kültürü okunup analiz edilmesi gereken bir metin olarak görür. Geertz'e göre, davranışlar ve toplumsal semboller ancak kendi tarihsel ve kültürel bağlamlarında anlam kazanır. Kadın, Yaşam, Özgürlük sloganı veya Meşrutiyet hareketi ve 1979 Devrimi ile ilişkili söylemler, bu

bakış açısıyla, nitel analiz yoluyla çözülmesi gereken bir tür metindir. Geertz, eserlerinde nitel yöntem, ilk bakışta görünmeyen derin ve karmaşık anlam katmanlarını keşfetmemize olanak tanır diye vurgular.

Nitel yöntemin en dikkat çekici özelliklerinden biri, aktörlerin etkinliğine odaklanabilme yeteneğidir. Bu yaklaşım, araştırmacıya, makro yapıları aşarak özgürlük ve direniş gibi temel kavramların aktörler tarafından nasıl yeniden tanımlandığını inceleme olanağı sağlar. Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi, tarihsel söylemleri yeniden okuyarak ve bunları çağdaş koşullara uyarlayarak direniş ve özgürlük gibi kavramlara yeni bir anlam kazandıran aktörlerin bir örneğidir.

Nitel araştırma yöntemleri alanındaki önde gelen teorisyenlerden Norman Denzin (1989), bu yaklaşımın önemini vurgular ve nitel yöntemin veri toplamaya ek olarak bireysel anlatılar ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarma olanağı sunduğunu belirtir. Bu çalışmada, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinin aktörlerinin deneyimleri ile Meşrutiyet hareketi gibi tarihsel anlatılar arasındaki bağ tam da bu yöntemle analiz edilmiştir.

Ayrıca Miles ve Huberman (1994), nitel yöntemlerin yalnızca derin verilerin keşfedilmesine yardımcı olmadığını, aynı zamanda araştırmacıya anlamı kişiler arası ilişkilerde ve karmaşık toplumsal bağlamlarda bulma olanağı sunduğunu ifade eder. Bu çalışmada üç tarihsel hareket arasındaki ilişki, bu perspektif doğrultusunda analiz edilmiştir.

Nitel yöntemin bir diğer güçlü yönü, anlatıların çok sesliliğine odaklanabilmesidir.

Bu yöntem, bireysel, toplumsal ve söylemsel anlatıların çeşitliliğini inceleyerek, bu anlatıların birbirleriyle etkileşim halinde nasıl yeni anlamlar yarattığını ortaya koyar. Bu çok seslilik, deneyimlerin farklılıklarla şekillendiği Kadın, Yaşam, Özgürlük gibi toplumsal hareketlerde özel bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada nitel yöntem kullanımı, yalnızca araçsal bir uygulama olarak değil, toplumsal hareketlerin içinde yer alan tarihsel, kültürel ve toplumsal katmanları anlamada bir gereklilik olarak değerlendirilmiştir. Bu yöntem, Weber, Geertz ve Denzin gibi teorisyenlerin de belirttiği gibi, insani deneyimlerin ve tarihsel anlatıların içinde şekillenen derin ve karmaşık anlamları analiz etme olanağı sağlar.

Diğer yandan, tarih ve kültürün yalnızca nötr bağlamlar değil, canlı ve dinamik unsurlar olarak ele alınması, farklı zamanlar (Meşrutiyet, 1979 Devrimi ve günümüz) arasındaki ilişkilerin açığa çıkarılmasına olanak tanıyan bir yaklaşıma ihtiyaç duyar. Bu nedenle, bu araştırmada özgürlük ve direniş söylemlerinin yeniden tanımlanma biçimlerini anlamak için nitel analiz kullanılmıştır. Nitel analiz, hareketleri yalnızca yapısal değişimlere mekanik tepkiler olarak değil, anlam yaratma süreçleri olarak inceleme fırsatı sunar.

Sonuç olarak, bu araştırmada nitel yöntem bir teknik seçim olarak değil, doğrudan araştırmanın kendi doğasından kaynaklanan bir zorunluluk olarak kullanılmıştır. Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketini ve onun geçmişle bağını anlamak, araştırmacının anlatıları ve söylemleri, toplumsal tarihin canlı bir katmanı olarak analiz etmesini ve tarih, kültür ve toplumsal eylemler arasındaki karmaşık ilişkileri ortaya koymasını gerektirir.

1.5.1 Araştırma Tasarımı

Toplumsal hareketleri, özellikle tarihsel ve kültürel bağlamlarla ilişkili olarak incelemek, aktörlerin yaşamış oldukları deneyimlerin derin katmanlarına yaklaşabilen bir yöntemi gerektirir. Kadın, Yaşam, Özgürlük gibi hareketler, sadece yapısal koşullara tepki olarak ortaya çıkan kolektif eylemler şeklinde analiz edilemez; bu hareketler, anlamların, anlatıların ve kimliklerin sürekli olarak yaratıldığı, yeniden tanımlandığı ve müzakere edildiği alanlardır. Bu bakış açısı, toplumsal ve kültürel süreçleri aktörlerin perspektifinden ortaya çıkarabilecek fenomenolojik bir araştırma tasarımının kullanılmasını gerektirir (Husserl, 1913).

Bu yaklaşımda odak noktası, toplumsal ve tarihsel etkileşimler yoluyla ortaya çıkan anlamların anlaşılmasıdır. Fenomenolojide insan deneyimleri, yalnızca bağımsız ve kopuk olaylar değil, bireyin sosyal ve tarihsel çevresiyle olan dinamik ilişkilerinin yansımasıdır. Bu açıdan bakıldığında, bir olgunun gerçek anlamı ancak olaya dahil olan bireylerin perspektifinden ve bu etkileşimlerin gerçekleştiği özel bağlam içinde incelendiğinde ortaya çıkar (Merleau-Ponty, 1945). Örneğin, Kadın, Yaşam, Özgürlük sloganı dışarıdan basit bir mesaj gibi görünebilir; ancak aktörlerin yaşamış oldukları deneyimlerin ve geçmiş tarihsel süreçlerle olan etkileşimlerinin bir yansıması olarak, kimliksel ve kültürel boyutlarıyla derin bir anlam taşır.

Fenomenoloji, epoché (epokhe) kavramına dayanarak, araştırmacının konuyla ilgili yargılarını ve varsayımlarını askıya almasını gerektirir. Husserl'in "olguları oldukları gibi görmek" için bir yol olarak tanımladığı bu askıya alma durumu, araştırmacının olguları aktörlerin bakış açısından analiz etmesine olanak tanır. Epokhe, yalnızca bir teknik değil, aynı zamanda yapısal varsayımlardan ve genel anlatılardan uzaklaşma olanağı sağlayan temel bir metodolojik yönelimdir. Kadın, Yaşam, Özgürlük gibi hareketlerin analizinde epokhe dikkate alınmadığında, bu tür hareketler yalnızca ekonomik veya politik yapısal sistemlerin sonuçları olarak indirgenebilir. Ancak bu hareketin aktörlerinin yaşamış oldukları deneyimler, bu genel çerçevelerin ötesine geçer ve günlük etkileşimler, tarihsel geçmiş ve sosyal kimlik ile şekillenen çok daha karmaşık anlamlar içerir.

Ayrıca, fenomenoloji, deneyimlerin şekillendiği toplumsal ve tarihsel bağlama özel bir vurgu yapar (Van Manen, 1990). Fenomenolojik açıdan insan deneyimleri bir boşlukta gerçekleşmez; daima kültürel, tarihsel ve toplumsal bağlamlarla etkileşim içinde inşa edilir. Bu araştırmada, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketini Meşrutiyet hareketi ve 1979 Devrimi ile ilişkilendiren söylemlere odaklanmak, yalnızca aktörlerin deneyimlerinin anlam katmanlarını anlamamıza yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda özgürlük, kimlik ve direniş kavramlarının tarihsel bağlamda nasıl yeniden tanımlandığını da ortaya çıkarır.

Diğer yandan, anlam kavramıyla birlikte, toplumsal hareketlerin ayrılmaz bir parçası olarak güç ve direnişin analizi de zorunludur. Michel Foucault (1980), gücün yalnızca baskıcı değil, aynı zamanda üretken olduğunu ve kimliklerin ve anlatıların inşasında rol oynadığını vurgular. Bu bakış açısına göre, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi, aktörlerin sosyal kavramları yeniden tanımlayarak direniş alanları yarattığı bir müzakere alanı olarak görülebilir. Burada direniş, yalnızca güce doğrudan bir karşı koyma olarak değil, aynı zamanda aktörlerin kendi anlatıları, sembolleri ve söylemleriyle mevcut düzeni sorguladığı ve yeni anlamlar ürettiği bir süreç olarak değerlendirilir.

Fenomenoloji aynı zamanda yalnızca genel anlatılara ve yapısalcı yaklaşımlara dayanmak yerine, toplumsal alanı kişilerarası etkileşimlerin bir alanı olarak incelemeye yardımcı olur. Örneğin Alfred Schutz (1967), toplumsal anlamların aktörler arasındaki etkileşimlerde şekillendiğini ve yalnızca bu etkileşimlerin

bağlamında ve bu etkileşimlere katılan bireylerin perspektifinden analiz edildiğinde anlaşılabilirliğini savunur.

Bu bağlamda, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinin aktörleri, yalnızca kendi kişisel deneyimlerinden anlam çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda tarihsel ve kimliksel ortak söylemlerle bağlantılı olarak sosyal kimliklerini yaratır ve yeniden tanımlar.

Genel olarak, bu araştırmada fenomenolojik tasarımın kullanımı, yalnızca aktörlerin yaşamış oldukları deneyimlerin anlamını ortaya çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda bu anlamların farklı tarihsel ve toplumsal bağlamlarda nasıl yeniden tanımlandığını analiz etme olanağı da sunar. Bu metodoloji, yalnızca yapısalcı ya da niceliksel yaklaşımlardan farklı olarak, günlük deneyimlerde ve toplumsal etkileşimlerde ortaya çıkan anlamlara odaklanır. Bu açıdan güç ve direnişin analizi, anlam yaratma sürecinin bir parçası olarak, toplumsal hareketlerin anlaşılmasına yeni boyutlar kazandırır ve Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinin daha derin katmanlarına ulaşmamızı sağlar.

1.5.2 Veri Toplama

Bu araştırmada veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme, araştırmacının katılımcıların deneyimlerinin gizli katmanlarına ve daha derin anlamlarına ulaşmasını sağlar ve yüzeysel anlatıların ötesine geçmesine olanak tanır. Bu teknik, özellikle söylemlerin ve toplumsal anlamların analizine odaklanan araştırmalarda oldukça etkilidir; çünkü esnek diyaloglar aracılığıyla bireysel anlatılar ile toplumsal bağlamlar arasındaki karmaşık ilişkilerin ortaya çıkarılmasını sağlar (Denzin, 1989).

Bu araştırmada veri toplamak için yarı yapılandırılmış sorular kullanılmıştır. Derinlemesine görüşmelerde temel bir araç olarak yarı yapılandırılmış sorular, görüşmeyi yönlendirmek için belirli bir çerçeve sunarken aynı zamanda esnekliği ve öngörülemeyen konulara dalma olanağını da sağlar. Bu özellik, özellikle bireylerin yaşamış oldukları deneyimlerin derinlemesine keşfedilmesi ve anlaşılmasının amaçlandığı nitel araştırmalarda büyük önem taşır. Brinkmann'ın (2015) belirttiği gibi, yarı yapılandırılmış sorular, araştırmacının araştırma konusuna odaklanmasını sağlarken, katılımcıların verdikleri yanıtlarda sundukları daha gizli ve karmaşık anlamlara ulaşmasına da olanak tanır.

Soru hazırlama süreci birkaç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, araştırmanın amaçları ve ilgili kuramsal temeller doğrultusunda genel odak noktaları belirlenmiştir. Daha sonra, bu odak noktaları, basit ve anlaşılır olmasının yanı sıra açık uçlu yanıtları teşvik eden spesifik sorulara dönüştürülmüştür. Örneğin, "Bu hareketin ortaya çıkış nedenleri sizce nelerdir?", "Bu hareketin kazanımlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?" ve "Sizce bu hareket hala devam ediyor mu?" gibi sorular yöneltilmiştir. Bu soruların tasarımında, kapalı uçlu veya yönlendirilmiş sorular yerine, katılımcıların kendi bakış açılarını ve deneyimlerini özgürce ifade edebilmeleri için keşif odaklı sorular hazırlanmaya özen gösterilmiştir.

Bu sorular daha sonra gözden geçirilmesi ve geri bildirim alınması amacıyla danışman hocaya sunulmuş ve verilen öneriler doğrultusunda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bir sonraki aşamada, araştırma konusu hakkında nispeten bilgi sahibi olan birkaç kişiyle pilot bir test gerçekleştirilmiştir. Bu pilot test, soruların netliğini ve etkinliğini değerlendirmekle kalmayıp, görüşmelerin belirli kısımlarında değişiklik veya düzeltme gerekip gerekmediğini belirlemeye de yardımcı olmuştur. Bu testin ardından, görüşme sorularının yapısı veya ifadelerinde gerekli değişiklikler yapılmış ve görüşme çerçevesi, araştırma amaçlarıyla en uygun hale getirilmiştir.

Bu süreçte, titiz bir planlama ve sürekli gözden geçirme ile, tutarlılık ve doğruluğun yanı sıra, araştırmanın amaçlarına uygun verilerin elde edilmesini sağlayacak sorular tasarlanmıştır. Esnek ve dinamik bir tasarım, toplanan verilerin araştırma konusunun daha derin ve çok katmanlı bir şekilde anlaşılmasına olanak tanımıştır.

1.5.3 Veri Toplama Süreci

Bu çalışmada veri toplama süreci iki aylık bir zaman diliminde gerçekleştirilmiş ve nitel verilerin elde edilmesi için derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme, katılımcıların deneyim ve anlamlarının daha derin katmanlarına ulaşmayı sağlayan nitel yöntemlerin temel araçlarından biridir (Denzin ve Lincoln, 2005). Bu teknik, özellikle karmaşık ve çok katmanlı söylemleri inceleyen araştırmalar için son derece etkilidir.

Veriler, araştırmacının Instagram sayfasında yayınlanan genel bir çağrı aracılığıyla toplanmıştır. 70 binden fazla aktif takipçiye sahip olan bu sayfa, geniş ve

etkili bir platform olarak, farklı demografik gruplardan bireylere ulaşma imkânı sağlamıştır. Bu sayfanın en dikkat çekici özelliği, geniş bir etkileşim ağına ve takipçilerinin yüksek düzeyde güvenine sahip olmasıdır. Bu durum, çok sayıda kişinin araştırmaya gönüllü ve istekli bir şekilde katılmasını sağlamıştır (Marcus et al., 2014).

Görüşmeler, Google Meet, FaceTime ve WhatsApp gibi araçlar üzerinden çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemin seçilmesindeki amaç, farklı bölgelerden bireylerin katılımını kolaylaştırmak ve güvenlik ile mahremiyeti korumaktır. Her görüşme öncesinde, katılımcılara araştırmanın amacı, bilgilerin gizliliği ve verilerin nasıl kullanılacağı hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Görüşme sırasında güvenli bir ortam yaratmak ve verilerin kullanımı konusunda şeffaf olmak, derinlemesine görüşmelerin başarısında önemli bir rol oynamaktadır (Kidd ve Parshall, 2001).

Her bir görüşmenin süresi ortalama 45 ila 60 dakika arasında değişmiş ve gerektiğinde tartışmalar bir sonraki oturuma taşınmıştır. Bu esneklik, katılımcıların zaman baskısı olmadan görüş ve deneyimlerini özgürce ifade etmelerine olanak tanımıştır (Brinkmann, 2015). Görüşmelerin kaydedilmesi yalnızca katılımcıların onayıyla yapılmış ve toplanan bilgiler tamamen gizli tutulmuş, sadece araştırma amaçları doğrultusunda kullanılmıştır (Kong et al., 2017).

Bu süreçte, görüşmelerin planlamasında titizlik ve esneklik sağlanarak, araştırma hedefleriyle uyumlu ve zengin verilerin toplanması hedeflenmiştir. Etkili bir Instagram platformunun potansiyelinden ve veri toplama tekniklerinden yararlanılması, katılımcıların katılımını artırmak ve onların deneyimlerinden daha derin anlamlar çıkarılmasını sağlamak açısından önemli bir rol oynamıştır.

1.5.4 Çalışma Grubu

Bu araştırmada, araştırma konusu ile ilgili zengin ve anlamlı bilgiler sunabilecek kişileri seçme kapasitesine sahip olduğu için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Patton'a (1990) göre, amaçlı örnekleme nitel araştırmalarda son derece önemli bir araçtır; çünkü araştırmacının, araştırma konusuyla ilgili deneyimlere, bakış açılara ve anlatılara sahip kişileri daha büyük bir hassasiyetle belirlemesine olanak tanır. Bu yöntem, veri kalitesine vurgu yapar ve araştırmacının araştırma sorularına derinlemesine yanıt verebilecek veriler toplamasına yardımcı olur. Patton'a göre, bu

tür bir örnekleme, toplumsal olguların karmaşık katmanlarını ve gizli anlamlarını anlamayı hedefleyen araştırmalar için en uygun yöntemdir.

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılar, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi ile ilgili deneyimlere, farkındalığa veya görüşlere sahip kişiler arasından seçilmiştir. Katılımcıların seçiminde, olaylara doğrudan tanıklık, harekete katılım veya konuya dair sosyal analizlere sahip olma gibi kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Amaç, bu hareketin ortaya çıkış nedenleri, kazanımları ve söylemsel boyutları hakkında anlamlı ve ilgili veriler sunabilecek kişilerden yararlanmaktır.

Araştırmanın evreni oluşturulurken, katılımcıların cinsiyet açısından çeşitlilik göstermesine özen gösterilmiştir. Ancak, kadınların bu hareketin direnişin merkezi olarak oynadığı rol nedeniyle, özellikle onların anlatılarına ve deneyimlerine daha fazla vurgu yapılmıştır. Bu odaklanma, diğer görüşlerin dışlanmasından değil, kadınların bu hareketi şekillendirme ve yönlendirme konusundaki tarihsel ve söylemsel rollerinden kaynaklanmaktadır.

Ayrıca, katılımcıların yaş gruplarının çeşitli olmasına özen gösterilmiştir; böylece hareketin nesiller arasındaki anlatıları ve deneyimlerinin yansıtılması sağlanmıştır. Bunun yanında, coğrafi ve sosyal sınıf farklılıklarına da dikkat edilmiştir. Bu çeşitlilik, araştırmanın toplumsal ve kültürel bağlamlardaki farklı anlam ve söylem katmanlarını analiz etmesine olanak sağlamıştır.

Daha önce belirtildiği gibi, bu çeşitli gruba erişim sağlamak için, araştırmacının Instagram sayfasında bir çağrı yayınlanmıştır. 70.000’den fazla takipçisi bulunan bu sayfa, farklı geçmişlere sahip katılımcıların çekilmesi için uygun bir platform sunmuştur. Çağrı metninde araştırmanın amacı ve katılım koşulları açıklanmış ve ilgilenen kişilerden gönüllü olarak katılım sağlamaları istenmiştir.

Bu yöntem, katılımcılardan oluşan çeşitli bir gruba erişim sağlarken bazı sınırlamaları da beraberinde getirmiştir. Araştırmacının Instagram sayfası belirli bakış açıları ve söylemlerle ilişkili olduğundan, katılımcılar sosyal-kültürel bakış açılarının belirli bir kesimini temsil ediyor olabilir. Bu durum, analizlerde olası bir sınırlılık olarak dikkate alınmıştır.

Bununla birlikte, katılımcıların seçiminde amaçlı kriterlerin birleştirilmesi ve çevrimiçi platformların kullanılması sayesinde, bu araştırma için zengin ve anlamlı veriler sağlanmaya çalışılmıştır.

1.5.5 Görüşme Zorlukları

Bu araştırmada veri toplama süreci, konunun hassas doğası ve katılımcıların özel durumlarından kaynaklanan çeşitli zorluklar ve karmaşıklıklarla birlikte gerçekleşmiştir. Araştırma, katılımcıların sosyal bir hareketle ilgili yaşamış oldukları deneyimlere ve kişisel anlatılarına odaklandığı için, görüşmelerin gerçekleştirilmesi adına güvenli ve güvenilir bir ortamın tasarlanması büyük önem taşımıştır. Bu durum, görüşmelerin zaman ve mekan düzenlemelerinden katılımcıların duygusal tepkilerinin yönetimine ve görüşme sonrası etkileşimlere kadar birçok ayrıntıya özel dikkat gösterilmesini gerektirmiştir (Kvale, 1996).

Gizliliğin ve mahremiyetin korunmasını sağlamak için, görüşme koşulları katılımcıların araştırmaya katıldıklarının en yakın çevreleri tarafından bile öğrenilmeyeceği şekilde tasarlanmıştır. Bu husus, her görüşmeden birkaç gün önce ve görüşme saatinin kesin olarak belirlenmesinden önce katılımcılara hatırlatılmış ve görüşmelerin özel ve başka kimsenin bulunmadığı bir ortamda gerçekleştirilmesi talep edilmiştir. Araştırmacı da görüşmeleri tamamen güvenli ve gizli bir ortamda gerçekleştirmekle yükümlüydü; böylece çevrede herhangi birinin bulunması engellenerek bilgilerin ifşa olma ihtimali en aza indirilmiştir. Bu hedef doğrultusunda, görüşmeler FaceTime, Google Meet ve WhatsApp gibi çevrimiçi araçlar üzerinden yapılmıştır. Bu araçların kullanımı, farklı coğrafi bölgelerden katılımcılara ulaşmayı mümkün kılmış ancak aynı zamanda bazı sınırlamaları da beraberinde getirmiştir. İnternet bağlantısının kararsızlığı, bağlantının kesilmesi veya bazı katılımcıların bu araçları kullanmakta yaşadığı zorluklar, zaman zaman görüşmelerde aksamalara neden olmuş ve yeniden bağlantı kurulmasını gerektirmiştir.

Görüşmeler sırasında karşılaşılan en önemli zorluklardan biri, katılımcıların duygusal tepkilerini yönetmek olmuştur. Görüşmelerde ele alınan konular genellikle katılımcıların zorlayıcı deneyimlerine veya acı dolu anılarına bağlıydı ve bu durum bazen bu duyguların yeniden ortaya çıkmasına yol açıyordu. Her görüşmenin başında, katılımcılara görüşmeleri herhangi bir zamanda sonlandırabilecekleri veya oturumu

başka bir zamana erteleyebilecekleri açıkça belirtilmiş olsa da, bu durum pratikte daha dikkatli bir yönetim gerektirmiştir. Katılımcının duygusal bir tepki verdiği durumlarda, görüşme durdurulmuş ve devamı başka bir tarihe ertelenmiştir. Ayrıca, görüşme sonrasında bazı katılımcılara, yapılan konuşmanın onlara rahatsızlık veya psikolojik bir zarar vermediğinden emin olmak için mesajlar gönderilmiştir (Reinharz ve Chase, 2001).

Araştırmacının karşılaştığı kişisel zorluklardan biri de, görüşmeler sırasında katılımcıların duygusal atmosferini yönetirken kendi duygusal durumunu da kontrol etmesi gerekliliğiydi. Katılımcıların paylaştığı, şiddet, kayıp ve umut gibi zorlu deneyimleri içeren hikayeler, araştırmacıyı empati kurma ve akademik bir yaklaşımı koruma arasında bir denge kurma durumunda bırakmıştır.

Örneğin, görüşmelerden birinde, bir katılımcı kendisinin ve eşinin gösterilere ayrı ayrı katılma kararından bahsetmiştir. Bu karar, ikisinden birinin ölmesi durumunda evcil kedilerinin sahipsiz kalmamasını sağlamak adına alınmıştır. Katılımcılar, vedalaşma anındaki öpüşmeyi "ölüm öpücüğü" olarak adlandırmış, birbirlerini tekrar görüp göremeyeceklerini bilmediklerini belirtmişlerdir. Bu anlatı, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinin derin etkilerini yalnızca bireylerin günlük yaşamında değil, kişisel ilişkilerinde ve aldıkları kararlarda da gösteren, tekrar eden acı dolu deneyimlerin bir yansımasıydı.

Son iki yılda gözlemciler ve eylemciler tarafından defalarca yaşanan bu tür anlar, acı dolu ancak aynı zamanda insan iradesini ve gücünü temsil eden sahneleri ortaya koymuştur. Bu deneyimler, yalnızca katılımcıların anlatılarında değil, araştırmacının zihninde ve yaşamında da derin bir etki bırakmış ve görüşmelerin duygusal atmosferini daha karmaşık hale getirmiştir.

Bu tür deneyimler, endişe dolu vedalardan sabır ve direnişe kadar, bu hareketin çağdaş tarihinin bir parçasıdır ve etkileri eylemcilerin ve gözlemcilerin yaşamında halen sürmektedir (Geertz, 1973).

Bu süreçte karşılaşılan başka bir zorluk da, katılımcılara empati gösterirken onların duygusal durumlarını daha da ağırlaştırmamak adına uygun bir dil kullanmaktır. Hem katılımcının güvenlik duygusunu koruyacak hem de ona ek psikolojik baskı yaratmayacak şekilde doğru kelimeleri seçmek büyük bir dikkat gerektirmiştir. Öte

yandan, bazı durumlarda katılımcılar duygusal atmosfer nedeniyle veya kişisel deneyimlerini aktarırken konudan saparak ilgisiz konulara girebilmişlerdir. Katılımcının konuşmasını kesmek, onun güven ve güvenlik hissini olumsuz etkileyebileceği için, bu durumun yönetimi aşamalı ve dolaylı bir şekilde yapılmaya çalışılmıştır (Kvale, 1996).

Ayrıca, görüşmelerde ele alınan konuların çeşitliliği, verilerin kodlanması ve kategorilere ayrılması aşamasında da bazı karmaşıklıklara yol açmıştır. Duygusal anlatılar ve konuyla ilgisiz bölümler arasındaki farkı ayırmak, daha fazla zaman ve dikkat gerektirmiştir. Ancak bu çabalar, verilerin daha düzenli ve doğru bir şekilde analiz edilmesini sağlamıştır.

Diğer yandan, araştırmanın hedef grubu, araştırmacının kişisel Instagram sayfasının takipçileri arasından seçildiği için, katılımcılar tarafından sağlanan yanıtların, bu sayfada yayımlanan içeriklerin ve söylemlerin etkisi altında kalmış olma ihtimali bulunmaktadır. Verilerin toplanması sürecinde, katılımcıların önceki içeriklere veya araştırmacının yazılarına atıfta bulunarak kendi yanıtlarını şekillendirdikleri defalarca gözlemlenmiştir. Örneğin, "Daha önce belirttiğiniz gibi" veya "Sayfanızda yazdığınız gibi" ifadeleri görüşmelerde sıkça dile getirilmiştir. Bu durum, araştırmanın sınırlılıklarından biri olarak değerlendirilmiştir, çünkü katılımcıların yanıtlarının tarafsızlığını etkileyebilir ve sonuçları aynı söylemlerin yeniden üretilmesi yönünde yönlendirebilir (Denzin, 1989).

Sonuç olarak, bu zorluklar, görüşmelerin dikkatli bir şekilde tasarlanması ve katılımcılarla etkili iletişim kurulmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, güvenli bir ortam oluşturulmuş ve anlamlı ve değerli verilere ulaşılmasına olanak tanınmıştır.

1.5.6 Veri Analizi

Bu çalışmada, mülakatlardan elde edilen verilerin analizi için Tematik Analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, metinsel verilerde anlam kalıplarını ve karmaşık ilişkileri belirleme yeteneği sayesinde, toplumsal hareketler bağlamındaki nitel araştırmalar için oldukça uygun bir araçtır (Braun ve Clarke, 2006). Tematik analiz, katılımcıların anlatılarından anahtar kavramları ve anlamlı temaları çıkarmaya ve bu

temaların toplumsal ve tarihsel bağlam içindeki ilişkilerini incelemeye olanak tanır (King, 2004).

Analiz süreci birkaç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, veriler tekrar tekrar okunarak ilk kavramlar belirlenmiştir. Kodlama olarak bilinen bu aşama, araştırmacının metindeki anlamlı bölümleri tanımlamasına ve bunları kısa ve betimleyici kodlar halinde çıkarmasına yardımcı olmuştur. Bu aşama, verilerin anlamını kavramak ve bilgiyi düzenlemek için en temel aşamadır (Braun ve Clarke, 2006).

İkinci aşamada, çıkarılan kodlar kavramsal kategorilere yerleştirilmiştir. Bu kategoriler, anlam açısından benzer olan kodları ilişkili gruplar içinde düzenlemiştir. Bu aşama, araştırmacının kavramlar arasındaki ilişkileri belirlemesine ve verilerdeki tekrar eden kalıpları incelemesine olanak sağlamıştır (Nowell vd., 2017).

Son olarak, bu kavramsal kategorilerden araştırmanın ana temaları çıkarılmıştır. Temalar, analizden elde edilen merkezi konular ve anlamlı kalıpları temsil etmektedir. Temalar, tematik analizin nihai sonuçlarını oluşturarak, araştırmacının verilerdeki ana kalıpları net ve tutarlı bir şekilde rapor etmesine yardımcı olmuştur (Braun ve Clarke, 2006).

Bu sistematik ancak esnek yapıdaki analiz yöntemi, toplanan verilerin daha derin ve anlaşılır bir düzeye taşınmasını sağlamış ve katılımcıların deneyimlerinde gizli olan anlamların ortaya çıkarılmasına olanak tanımıştır.

Sonuç olarak, bu çalışmada tematik analiz yöntemi, tarihi ve belgelerden elde edilen verilerle birlikte, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi ile Meşrutiyet ve 1979 Devrimleri arasındaki tarihsel sürekliliği temsil eden bir çerçeve oluşturmuştur. Görüşmelerdeki temel odak, bu hareketin güncel yönleri ve aktörlerin deneyimlerini anlamak olmuştur; çünkü soruların tasarlanmasındaki amaç, çağdaş söylemleri tanımlamak ve anlamaktır. Ancak, katılımcılardan doğrudan tarihsel bağlantıları ortaya koymaları ya da geçmiş deneyimlere vurgu yapmaları beklenmediğinden, bu çağdaş odaklı anlatılar araştırmacı tarafından tarihsel belgelerle birleştirilmiş ve tematik analiz aracılığıyla bu hareketlerin sürekliliği yeniden temsil edilmiştir.

Bu süreçte, tematik analiz, anlam kalıplarını keşfetmek ve tarihsel bağlantıları çözmek için bir araç olarak işlev görmüştür. Bu yöntem, Kadın, Yaşam, Özgürlük

hareketine ait çağdaş deneyimlerin yalnızca mevcut bağlamda değil, aynı zamanda tarihsel söylemlerle bağlantılı olarak incelenmesine olanak tanımıştır. Örneğin, katılımcıların anlatılarında öne çıkan direniş ve eşitlik temaları, Meşrutiyet ve 1979 Devrimleriyle ilişkili belgelerle birlikte analiz edildiğinde, bu hareketlerin karşılıklı olarak nasıl etkileşimde bulunduğunu ve adalet ve özgürlük gibi kavramların bu hareket içerisinde nasıl yeniden tanımlandığını göstermiştir.

Tematik analiz yöntemi, bu bağlamda, tarihsel süreklilikleri öne çıkaran bir araç olmuştur. Katılımcıların deneyimlerinden yola çıkarak ve bunları tarihsel belgelerle karşılaştırarak, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinin yalnızca mevcut koşullara bir tepki olmadığını, aynı zamanda geçmiş söylemlerden doğduğunu ve bu söylemleri bugünün bağlamında yeniden tanımladığını ortaya koymuştur. Örneğin, katılımcıların adalet ve direnişe yönelik anlatıları, Meşrutiyet'teki hukuk temelli yaklaşımlardan başlayarak, 1979 Devrimi'nde ideolojik yaklaşımlarla devam eden söylemleri yansıtmış, ancak bu hareketin bu söylemleri daha geniş ve insani bir çerçevede yeniden şekillendirdiğini göstermiştir.

Bu tarihsel temsiliyet, özellikle adalet, direniş ve özgürlük kavramlarının görüşmelerden elde edilen verilerle tarihsel belgelerin karşılaştırılması yoluyla mümkün olmuştur.

Analizler, önceki devrimlerde sınıfsal ya da ideolojik çerçevelerde tanımlanan bu kavramların, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinde daha kapsayıcı ve çok sesli bir anlam kazandığını ortaya koymuştur. Bu temsil, yalnızca tarihsel verilerin değil, tematik analiz yönteminin çağdaş anlatılar ile tarihsel bağlamlar arasındaki ilişkileri açığa çıkarma becerisi sayesinde mümkün olmuştur.

Tematik analiz, bu açıdan, İran'ın toplumsal tarihindeki gizli katmanları ortaya çıkaran bir araç olarak işlev görmüştür. Bu yöntem, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinin geçmiş tarihsel deneyimlerden ilham aldığını, ancak aynı zamanda önceki çerçeveleri aşan yeni söylemler ürettiğini ve farklı bir geleceğe doğru yol aldığını göstermiştir.

1.5.7 Etik İlkeler

Bu araştırmada, konunun hassasiyeti ve katılımcıların özel durumları nedeniyle etik ilkelere uyum temel bir öneme sahip olmuştur. Araştırmanın tasarımının ilk

aşamalarından itibaren, tüm süreçlerin sosyal araştırmalara yönelik etik standartlara uygun bir şekilde ilerlemesi ve katılımcıların haklarının ve güvenliğinin tam anlamıyla korunması için çaba gösterilmiştir (Bryman, 2012).

Görüşmelere başlamadan önce tüm katılımcılar, araştırmanın amacı, genel çerçevesi ve bilgilerin nasıl kullanılacağı hakkında bilgilendirilmiştir. Araştırmanın lisansüstü düzeyde bilimsel bir projenin parçası olduğu ve tüm bilgilerin yalnızca araştırma amaçlı olarak kullanılacağı vurgulanmıştır. David ve Richards'ın önerdiği etik ilkeler doğrultusunda, katılımcılara hiçbir kişisel bilginin kaydedilmeyeceği ve toplanan verilerin yalnızca danışman öğretim üyesinin erişimine açık olacağı konusunda güvence verilmiştir (David ve Richards, 1989).

Şeffaf ve güvenilir bir ortam yaratmak amacıyla, görüşmelerin ve kayıtların güvenli bir ortamda saklanacağı ve başka hiçbir kişinin bu verilere erişim sağlamayacağı açıklanmıştır. Ayrıca, katılımcılara, görüşmenin herhangi bir aşamasında görüşmeden çekilme veya kendilerini rahatsız eden sorulara yanıt vermeme hakkına sahip oldukları belirtilmiştir (Kvale, 1996).

Her görüşmeden önce, katılımcılardan görüşmelerin tamamen özel bir ortamda, başka kimsenin bulunmadığı bir şekilde yapılması istenmiştir. Bunun yanı sıra, araştırmacı da tüm görüşmeleri tamamen özel bir ortamda ve başka hiçbir kişinin bulunmadığı koşullarda gerçekleştirmiştir. Katılımcılara, görüşmenin kaydedildiği hatırlatılmış ve diledikleri takdirde kaydı durdurabilecekleri belirtilmiştir. Bu hususlar yalnızca görüşmelerin başlamasından önce değil, görüşmeler sırasında da katılımcılara hatırlatılmış ve güvenli bir ortamın korunması sağlanmıştır.

Etik ilkeler yalnızca görüşmelerden önce ve görüşmeler sırasında değil, sonrasında da gözetilmiştir. Her görüşmenin ardından, katılımcılara, konuşmanın kendilerini rahatsız edip etmediğinden emin olmak amacıyla mesajlar gönderilmiştir. Bu adım, hassas sosyal konularla ilgili araştırmalarda Reinharz ve Chase tarafından önerilen ilkelere uygun olarak gerçekleştirilmiştir (Reinharz ve Chase, 2001).

Ayrıca, bu araştırma, etik kurallar doğrultusunda onaylanmış ve resmi bir Etik Araştırma Komitesi'nin izniyle gerçekleştirilmiştir. Bu izin, bilgilerin gizliliği, katılımcıların bilgilendirilmiş onayı ve verilerin bilimsel amaçlarla kullanımı gibi etik unsurların tamamını kapsamıştır. Araştırmanın tamamen bilimsel ve akademik bir

çerçevede gerçekleştirildiği ve katılımcıların kendi kişisel deneyimlerinin dışında herhangi bir yanıt vermek zorunda olmadıkları vurgulanmıştır.

Bu etik ilkeler, yalnızca katılımcıların güvenliğini korumaya ve veri kalitesini artırmaya yardımcı olmakla kalmamış, aynı zamanda araştırmanın insan onuruna ve mesleki etik kurallarına tam bir saygıyla ilerlemesini sağlamıştır (Flick, 2014).

1.6 Varsayımlar

Bu araştırmanın temel varsayımı, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin, Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi gibi tarihsel hareketlerin deneyimlerinden faydalandığı ve bu hareketlerden önemli ölçüde etkilendiğidir. Hareketin hedefleri ve stratejileri, bu iki tarihsel deneyimin başarıları, başarısızlıkları ve karşılaşılan temel zorluklar doğrultusunda şekillenmiştir. Özellikle başarısızlıkların, İran toplumunun kolektif hafızasında derin izler bıraktığı ve bu hafızanın, modern hareketin yaklaşım ve önceliklerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği varsayılmaktadır.

Geçmişin başarıları ve başarısızlıkları, yalnızca ilham kaynağı değil, bazı durumlarda dönüşüm ve değişim süreçlerini sınırlayan bir engel olarak da rol oynamıştır. Tarihsel hafızanın, belirli bağlamlarda toplumsal hareketlerin etkili adımlar atmasını zorlaştırdığı, hatta bazı durumlarda hareketlerin yönünü değiştirdiği düşünülmektedir.

Bu çerçevede, tarihsel birikimlerin ve geçmişin etkilerinin modern hareketler üzerindeki yansımalarını anlamak, özellikle “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin doğasını ve gelişimini analiz etmek açısından önem taşımaktadır. Araştırmanın önemi, öne sürülen varsayımların geçerliliğine ve tarihsel hareketlerle modern talepler arasındaki bağlantıyı açıklama gücüne dayanmaktadır.

1.7 Çalışmanın Sınırlılıkları

Bilgiye Erişim Kısıtlılığı: Bu araştırmanın temel zorluklarından biri, İran İslam Cumhuriyeti’nin mevcut rejimi altında arşiv kaynaklarına ve resmi belgelere erişimdeki sınırlılıklardır. Şeffaf olmayan yapı ve geniş çaplı sansür, toplumsal hareketlerle ilgili belgelerin, özellikle protesto hareketlerine dair dokümanların daha kapsamlı bir şekilde incelenmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, özellikle “Kadın,

Yaşam, Özgürlük” hareketine ve bu hareketin toplumsal ve siyasal yapılar üzerindeki etkilerine yönelik analizlerde önemli sınırlamalar yaratmaktadır.

Zaman Diliminin Genişliği: Meşrutiyet Hareketi ile “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi arasındaki uzun zaman aralığı, bu dönem boyunca yaşanan toplumsal ve siyasal değişimlerin çeşitliliği ve karmaşıklığı nedeniyle tüm ara dönem hareketlerinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle, araştırmanın Meşrutiyet Hareketi, 1979 Devrimi ve “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi gibi üç temel harekete odaklanması, tarihsel süreçlerde önemli etkileri olan bazı ara dönem hareketlerinin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.

Tarihsel Hafızanın Karmaşıklığı: İran toplumunun tarihsel hafızası, geçmiş hareketlerin başarılarından ve başarısızlıklarından derin etkiler almış olup, güncel hareketlerin analizinde merkezi bir rol oynamaktadır. Ancak bu hafızayla ilgili farklı anlatıların çokluğu ve verilerin dağınıklığı, bu hafızanın “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketine etkilerini analiz etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu durum, özellikle hareketin protesto söylemlerinin ve stratejilerinin anlaşılmasında sınırlamalar yaratmaktadır.

Yapısal ve Toplumsal Faktörlerin Analizi: Toplumsal, ekonomik ve kültürel faktörlerin hareketler üzerindeki etkisini incelemek, güvenilir ve detaylı verilere erişimdeki sınırlamalar nedeniyle daha derinlemesine analizler gerektirmektedir. Bu sınırlama, bu faktörlerin önemini göz ardı etmek anlamına gelmemekte; ancak bu unsurların kapsamlı ve sistematik şekilde ele alınmasını mevcut zaman çerçevesinde zorlaştırmaktadır.

Tüm bu sınırlamalara rağmen, araştırma, mevcut ve güvenilir kaynaklara dayanarak, Meşrutiyet Hareketi, 1979 Devrimi ve “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi arasındaki temel bağları dikkatle incelemeye çalışmış ve bu tarihsel ve toplumsal dönüşümlerin süreçlerine ilişkin açık ve net bir tablo sunmayı hedeflemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Modern dönemde, sosyal hareketler özellikle gelişmiş ülkelerde yaygın bir olgu haline gelmiş ve belki de biraz abartılı bir şekilde ifade edilirse, toplumların günlük yaşamının bir parçası haline gelmiştir.

Sosyal hareketler, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi sistemlerdeki mevcut sorunlara tepki olarak şekillenir ve çeşitli düzeylerde değişimlere yol açar. Hareketin iç dinamikleri, sosyal ve siyasi sistemin bu harekete tepkisi ve hareketin nihai kaderi, hareketin değişimlerinin nasıl ve ne ölçüde gerçekleştiği üzerinde etkili olan faktörlerdir. Bu noktada, sosyal hareketlerin neden olduğu değişimlerin bazen hareketin başlangıçta hedeflediği değişimler olmadığını unutmamak gerekir; bu değişimler bazen olumlu sonuçlar yerine toplum için olumsuz sonuçlar doğurabilir (Moshirzadeh, 2022).

Anthony Giddens'a (1994) göre sosyal hareket, resmi kurumlar dışında kolektif eylem yoluyla ortak çıkarları ilerletmek veya ortak bir hedefi gerçekleştirmek için toplu bir çaba olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, diğer sosyal eylem biçimlerini sosyal hareket kavramından ayırmak gerekir. Toplu protesto, sosyal çatışma, sosyal mücadele, doğrudan eylem ve sosyal şiddet gibi sosyal eylem biçimleri, sosyal hareketlerle bağlantılıdır ve bu hareketlerin kavramsallaştırılmasında rol oynar. Ancak, sosyal hareketlere kıyasla bazen daha genel, bazen de daha özel anlamlar taşırlar (Moshirzadeh, 2022).

Sosyal bilimciler arasında, bu eylem biçimlerinin sosyal hareketlerden hangi yönleriyle ayrıldığı konusunda görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bazı bilim insanları, sosyal hareketlerin diğer eylem biçimlerinden, yeni bir toplumsal düzen vaat eden değerler ve normlar içermesiyle ayrıldığını savunur. Bazıları ise örgütlenme, yapılaşma ve iletişim ağının sosyal hareketlerin özel özelliklerinden olduğunu düşünür. Bir başka grup ise zaman unsuruna dayanarak, sosyal hareketlerin sürekliliğinin diğer eylem biçimlerinden farklı olduğunu ileri sürer. Bilinç, kimlik oluşturma ve değiştirme gücü gibi unsurlar, sosyal bilimcileri sosyal hareketleri diğer toplu eylemlerden ayırmaya yönlendiren faktörler arasındadır (Moshirzadeh, 2022).

Sosyal hareketler, üye sayısı ya da yasal olup olmaması ile değerlendirilmez; hareketin üyeleri on kişiden milyonlarca kişiye kadar değişebilir ve hareket yasal ya da yasa dışı olabilir. Hareket, faaliyetleri süresince resmi bir organizasyona dönüşebilir. Touraine'e (1977) göre, eylem alanında mevcut olan karşılıklı diyalog süreci, ya hareketin mücadele ettiği koşulları değiştirecek ya da tarafların bakış açılarının birleşmesine yol açacaktır. Bu iki durumda da hareket ya kaybolabilir ya da kalıcı bir organizasyon olarak kurumsallaşabilir. Örneğin, grev hakkı ve kabul edilebilir müzakere yöntemleri üzerinde uzlaşmayla işçi hareketlerinden doğan sendikalar gibi. Bunun tersi olan ve daha az rastlanan süreç, bir örgüt sosyal harekete dönüşmesidir. Örneğin, siyasi faaliyetleri yasaklanan bir parti yeraltında faaliyetlerine devam edebilir ve örgütlenme ve kaynakları seferber etme yeteneği ile gerilla hareketini bile ortaya çıkarabilir (Giddens, 1994).

Sosyal hareketlerin incelenmesi, diğer sosyal bilim fenomenleri gibi tartışmalıdır. Toplumların ve değişimlerinin incelenmesi, medeniyet tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olmasına rağmen, sosyal fenomenlerin ve değişimlerin sistematik olarak incelenmesi 19. yüzyıla kadar uzanır. Auguste Comte, Saint-Simon, Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber gibi düşünürlerin, fenomenleri nedensel çerçevede inceleyerek evrensel yasalara ulaşma ve sosyal fenomenleri açıklama çabası bu döneme dayanır. Dolayısıyla, sosyal hareketlerin incelenmesi ve bu düşünürlerin görüşlerinin göz ardı edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle, sosyal hareketlerin teorik açıklaması için öncelikle klasik sosyal hareket teorileri ile modern sosyal hareketlerin teorik bağlantılarına değinilecek, ardından 20. yüzyıl teorileri bağlamında sosyal hareketler incelenecek ve son olarak yeni sosyal hareketler ve geç dönem teorilere bakılacaktır.

2.1. Klasik Kuramlar

Her ne kadar klasik toplumsal hareket teorileri günümüz sosyal hareketlerini açıklamada yetersiz kalsa da, bu teoriler tarihsel bir çerçeve sunma açısından büyük bir öneme sahiptir. Özellikle son iki yüzyılda toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını etkileyen dinamiklerin-ekonomik, siyasal ve kültürel faktörlerin-incelenmesi, bu tür hareketlerin sürekliliğini ve tarihsel bağlantılarını anlamak için kritiktir. Bu bağlamda, klasik yaklaşımların incelenmesi, toplumsal hareketlerin oluşumunda hangi tarihsel süreçlerin etkili olduğunu değerlendirmek açısından hâlâ akademik bir gerekliliktir.

2.1.1. Marx ve Sosyal Hareketler

Karl Marx'ın (1818-1883) teorilerine göre sosyal hareketlerin ortaya çıkışı, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi sistemlerdeki mevcut sorunlara bir tepki olarak görülebilir. Bu perspektiften bakıldığında, sosyal hareketler devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi yansıtır. İlk kez Karl Marx, devlet ve ekonomik sınıflar arasındaki ilişkiyi sosyolojik bir bakış açısıyla ele almıştır. Marx, politik alanı, farklı ekonomik sınıfların devlet üzerindeki kontrol mücadelesi olarak görür ve siyasi gücün maddi koşullara bağlı olduğunu savunur; bu durum bir sınıfı harekete geçirir veya onların sınıfsal çıkarlarının gerçekleşmesini engellemek için dağıtır (Bashiriyeh, 1995).

Marx'ın çatışma paradigmasının en belirgin temsilcisi olarak, toplumda iki ana sınıf olduğunu öne sürer: üretim araçlarına sahip olanlar(burjuva) ve bu araçlara sahip olmayanlar(proletarya). Bu sınıflandırma temelinde, Marx'ın en tartışmalı unsurlarından biri olan "altyapı" ve "üstyapı" kavramları şekillenir. Altyapı, üretici güçler ve üretim ilişkilerinden oluşur ve bu altyapı, siyasi, dini, hukuki üstyapıları belirlemektedir (Marx, 1867).

Marx'a (1867) göre, bir toplumsal sınıfı belirleyen şey, üretim araçlarıyla olan ilişkisidir (üretim araçlarının mülkiyeti) ve toplumsal sınıfların üretim ilişkilerindeki konumu, farklı sınıflar arasında çatışma ve gerilimin oluşmasında belirleyici bir rol oynar. Çatışmanın varlığı, her zaman aktif olduğu anlamına gelmez; sınıf farklılıkları bir toplumda pasif ve hareketsiz olabilir, yani siyasi bilinç ve buna dayalı siyasi örgütlenme ve eylem henüz oluşmamış olabilir. Ortak maddi çıkarların varlığı, yalnızca "kendinde sınıf"ın ortaya çıkmasına yol açar. Ancak, siyasi mücadeleyi oluşturan şey, sınıfın ekonomik anlamı değil, "kendi için sınıf" olarak siyasi anlamıdır. Ortak maddi çıkarlar, sınıf bilinci, örgütlenme ve sınıf dayanışması oluşturmak için bir zemin hazırlar ve böylece siyasi sınıf ortaya çıkar. Bu nedenle, Marx'a (1867) göre her sınıf mücadelesi siyasi mücadeledir ve her siyasi mücadele de sınıf mücadelesidir. Marx'ın tarihsel söylemi de bu temelde şekillenir: "Tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir" (Aron, 1975: 159).

Marx, toplumsal-ekonomik değişimleri ve bunların nihai sonucu olan devrimi, üretici güçler (teknolojik düzey, teknik araçlar ve kolektif iş örgütlenmesi) ile üretim ilişkileri (mülkiyet ilişkileri ve gelir dağılımı) arasındaki çelişkilerin ürünü olarak görür. Aslında, Marx altyapıyı tarihin ana itici gücü olarak kabul eder. Tarihsel

hareketliliğin insan iradesinden bağımsız olduğunu kabul etse de, bazı tarihsel durumlarda insanların bu koşullardan yararlanarak tarihsel zorunlulukların doğasını değiştirebileceğini vurgular (Moshirzadeh, 2002).

Marx'a (1867) göre sosyal kimlik, toplu eylemin ortaya çıkması için gereklidir ve bu sosyal kimliğin kaynağını ekonomik mahrumiyette görür. Marx, sosyal sınıfların kendi çıkarlarını bilinçli bir şekilde değerlendirmesi ve kolektif eyleme hazır hale gelmesiyle, hakim ideolojiye karşı devrimci eylemi yönlendiren ideolojiler geliştirdiklerini savunur. Ortak çıkarlar ve sınıf bilinci, bu devrimci eylemi motive eder. Marx, kapitalizmin tarihsel gelişimi ve fabrika üretim sistemindeki değişikliklerin, işçi sendikalarının oluşumunu kolaylaştırdığını ve bu sendikaların sınıf içi iletişimi sağladığını belirtir. Marx'a göre, sınıf bilinci ve sınıf içi iletişim, işçilerin devrimci harekete katılabilmesi için gerekli iki temel kaynaktır (Moshirzadeh, 2002).

Marx'ın teorisi çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Sınıfsal çatışmalara ve sosyal hareketlerin sınıf yapısına dikkat etmek, bu hareketlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir, ancak toplumsal çatışma veya bölünmeyi sadece sınıfsal bölünmeye indirgemek mümkün değildir. Sosyal işbölümü, soy, cinsiyet, yaş gibi faktörler de toplumlarda birden fazla bölünmeye yol açar. Ancak bu bölünmeler çeşitli faktörlere bağlı olarak belirli bir zamanda aktif veya pasif olabilir (Moshirzadeh, 2002).

Marx, neden bazı tarihsel koşullar uygun olduğunda bile sınıf hareketlerinin ortaya çıkmadığını açıklamak için, kapitalizmin iç çelişkilerinin büyümesi ve işçiler arasındaki dayanışmanın zamanla artmasıyla bu sorunun çözüleceğini öne sürer (Tarrow, 1998). Ancak küreselleşme teorisine göre, gelişmiş sanayi toplumlarında büyük sınıfsal çatışmaların yanı sıra, sınıf içi çatışmalar da belirginleşir. Bu çatışmalar sadece kapitalist sistemin içinde sınırlı değildir; aynı zamanda sanayi işçi sınıfının içinde de çatışmalar ortaya çıkar. Nitelikli ve örgütlü sanayi işçi sınıfının güçlü örgütler ve baskı mekanizmalarına sahip olması, sermaye birikiminin ve ekonomik istikrarın devamı için gereklidir. Bu nedenle, gelişmiş kapitalist toplumlarda bu işçi kesimi ile devlet arasında daha yakın ilişkiler gelişir ve bu yakın ilişki, proleter sınıf bilincini engelleyebilir (Bashiriyeh, 1995).

Son olarak, işçi sınıfının bir siyasi güç olarak ortaya çıkması, devletin kapitalist sınıfa olan bağımlılığını etkileyebilir. Batı toplumlarında işçi sınıfının siyasi etkisi, 19. yüzyılın sonlarından itibaren belirgin hale gelmiştir. Oy hakkının genişlemesi, işçi

sendikalarının ve alt sınıf partilerinin ortaya çıkması, işçi sınıfının siyasi rolünü artırmıştır. Ancak, işçi partilerinin barışçıl katılımı, refah devletlerinin oluşumu, bazı imtiyazların verilmesi, sermaye ve emek arasındaki ilişkilerin çatışma çözüm kurumları içinde düzenlenmesi ve iş yasalarının yaygınlaşması gibi faktörler, Batı'da işçi sınıflarındaki devrimci eğilimlerin büyümesini Karl Marx'ın teorilerine göre sosyal hareketlerin ortaya çıkışı, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi sistemlerdeki mevcut sorunlara bir tepki olarak görülebilir. Bu perspektiften bakıldığında, sosyal hareketler devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi yansıtır.

Sonuç olarak ilk kez Karl Marx, devlet ve ekonomik sınıflar arasındaki ilişkiyi sosyolojik bir bakış açısıyla ele almıştır. Marx, politik alanı, farklı ekonomik sınıfların devlet üzerindeki kontrol mücadelesi olarak görür ve siyasi gücün maddi koşullara bağlı olduğunu savunur; bu durum bir sınıfı harekete geçirir veya onların sınıfsal çıkarlarının gerçekleşmesini engellemek için dağıtır (Bashiriyeh, 1995).

2.1.2. Durkheim ve Sosyal Hareketler

Marx, modern dünyanın sorunlarını yeni toplumun doğasında görürken, Durkheim (1858-1917) böyle bir inanca sahip değildi. Bu nedenle Durkheim'ın (1990) reformist düşüncesi, Marx'ın toplumsal devrim gerekliliği hakkındaki fikirleriyle çelişmektedir. Durkheim, "Sosyolojik Yöntemin Kuralları" adlı kitabında sosyolojinin görevini "sosyal gerçekliği" incelemek olarak tanımlar. Durkheim'a göre, sosyal gerçeklik, bireylerin dışında yer alan, zorlayıcı nitelikteki kurumsallaşmış yapılar ve ortak ahlaki inançlar gibi geniş ölçekli yapı ve güçleri kapsar.

Durkheim (1990), "Sosyolojik Yöntem" kitabında maddi ve maddi olmayan iki tür sosyal gerçeklikten bahseder. Ona göre maddi gerçeklik bürokrasi ve yasalar gibi kurumlardan kaynaklanırken, maddi olmayan gerçeklik kültür ve sosyal kurumlar gibi yapıları içerir. "Toplumsal İşbölümü (1990)" eserinde Durkheim, ilkel toplum üyelerini bir araya getiren şeyin, özellikle güçlü bir ortak ahlak ve başka bir deyişle güçlü bir kolektif bilinç olan maddi olmayan sosyal gerçeklik olduğunu sonucuna varır. Mekanik dayanışmaya dayalı bu tür toplumlarda güçlü ve kapsayıcı kolektif bilinç, toplumsal üyeler üzerinde belirgin kısıtlamalar uygular. Gelenek ve normlardan sapma durumunda, birey sosyal cezalarla karşı karşıya kalır. Ancak gelişmiş toplumlarda, sosyal işbölümünün karmaşıklığı nedeniyle, bireyler arası bağın ana

unsuru kolektif bilinç olamaz. Çünkü teknoloji ve kişisel özgürlüklerin bedeli, ahlaki değerlerin zayıflamasıdır. Bu tür koşullarda, karmaşık sosyal işbölümünün ürünü olan organik dayanışma ortaya çıkar. Bu dayanışma türünde geleneksel normlar zayıflamıştır ve toplum, bütünlüğünü korumak ve toplumsal sorunları azaltmak için yeni normlar oluşturmali ve bu normlar üzerinde uzlaşmalıdır. Durkheim'e göre, bir toplum ortak yeni normlar üretemezse, anomi durumuna düşer ve toplumsal kaos, yani normların çöküşü ortaya çıkar. Durkheim'a göre, mekanik dayanışmanın çöküşü ve bunun yerine organik dayanışmanın geçmemesi ve yeni bir kolektif bilinç biçiminin şekillenmemesi, toplum üyeleri için baskı oluşturur ve onları belirsizlikten çıkmak için eyleme geçmeye zorlar. Durkheim, bu tür eylemleri "anomik eylem" veya "restore edici eylem" olarak adlandırır ve sosyal hareketleri bu kategoride değerlendirir. "Anomik eylem" ya da "restore edici eylem" sosyal düzeni yeniden sağlama amacını taşısa da, Durkheim'ın bakış açısına göre, rasyonel olmayan, radikal, gereksiz ve hatta yıkıcı bir eylemdir. Muhafazakâr geleneğin bir takipçisi olarak Durkheim, toplumsal düzensizlikleri çözmek için devrim ve köklü değişime ihtiyaç olmadığını savunur. O, modern sistemin eksikliklerini onarmak ve işleyişini korumak için reformları en uygun seçenek olarak görür ve bu amaçla ortak ahlakın güçlendirilmesini, toplumdaki sapkınlıklarla mücadele etmek için bir yöntem olarak önerir (Ritzer, 1995).

Başka bir açıdan bakıldığında ve Durkheim'ın (2004) “Dini Hayatın İlk Biçimleri” adlı başka bir eserine başvurduğumuzda, Durkheim'ın köklü değişim hareketlerine neden karşı olduğu anlaşılabilir. Durkheim bu eserde toplum ve dinin (daha geniş anlamda kolektif bilinç) aynı özden geldiğini ifade eder. O, dini maddi olmayan bir sosyal gerçeklik olarak görür ve bunun toplumsal ruhu ve kimliği temsil ettiğini belirtir. Ona göre, din, toplumun kendisini maddi olmayan bir sosyal gerçeklik olarak tezahür ettirdiği bir yöntemdir. Bu görüş, özellikle Durkheim'ın din ile radikal hareketler arasındaki ilişkiyi ele aldığıda önem kazanır. Durkheim'a göre toplum, basitçe değiştirilemeyen ya da dönüştürülemeyen aşkın bir gerçekliktir. Bu aşkın gerçeklik, toplumsal inançlar, değerler ve normları temsil ettiği için kutsal ve sabittir. Din, bu maddi olmayan gerçekliğin tezahürü olarak, toplumsal dayanışmayı ve toplumsal bütünlüğü koruma konusunda önemli bir rol oynar.

Durkheim, toplumu köklü değişikliklerle değiştirme girişimlerinin toplumsal düzeni ve kolektif değerleri tehlikeye atacağına inanıyordu. Din toplumsal ruhu temsil

ettiğinden ve bu ruh sabit ve değişmez olduğundan, toplum da ani ve şiddet içeren değişikliklerden kaçınmalıdır. Bu görüş, Durkheim'ı devrimler ve sosyal hareketlere karşı muhafazakâr bir tutuma yönlendirir; öyle ki bu ani değişiklikleri toplumsal bütünlüğe ve istikrara bir tehdit olarak görür ve onları suç, intihar ve benzeri olgularla eşdeğer sayar (Durkheim, 2004).

Durkheim'ın sosyal hareketlere dair görüşleri çeşitli açılardan eleştirilebilir:

Birincisi, Durkheim sosyal hareketleri irrasyonel ve toplumsal bütünlük için bir tehdit olarak görürken, kriz durumlarında dayanışmayı yeniden sağlama çabası akılcı bir eylem olabilir.

İkincisi, modern sosyal hareketler genellikle Durkheim'ın da önemine vurgu yaptığı sivil toplum kuruluşları ile bağlantılıdır. Bu bağ, hareketlerin toplumsal mekanizmaların bir parçası olabileceğini, mutlaka bir tehdit olmadığını gösterir.

Ayrıca, anomi durumunda bile sosyal hareketler, sosyal değişimi organize ve rasyonel bir şekilde arama potansiyeline sahiptir. Durkheim'ın kolektif eylemlerin yüksek düzeyde öfke ve şiddet gerektirdiği görüşünün aksine, birçok çağdaş hareket barışçıl ve sivil yöntemler kullanarak değişime ulaşmayı hedeflemiş ve bu amaca ulaşmada bilinçli olmuştur (Moshirzadeh, 2002).

2.1.3. Weber ve Sosyal Harketler

Max Weber (1864-1920), toplum ve toplumsal hareketler üzerine derinlemesine analizler yapmış düşünürlerden biridir. Teorilerinde, toplumsal eylem, bilinç, bürokrasinin yabancılaştırıcı etkisi ve karizmatik liderlik ile otorite türleri gibi konulara odaklanmıştır. Weber, toplumsal eylemleri, bireylerin anlam yüklediği ve başkalarının tepkilerini göz önünde bulundurduğu davranışlar olarak tanımlar. Ona göre, bu tür eylemler, insan davranışlarının toplumsal bağlamda nasıl anlaşılabilirliğinin temelini oluşturur. Bu nedenle Weber, toplumsal eylemleri mekanik ya da içgüdüsel tepkilerden daha kapsamlı olarak ele alır ve insan davranışlarının karmaşıklığını açıklamak için farklı kategorilerde sınıflandırır (Moshirzadeh, 2002).

Weber, toplumsal eylemleri dört ana gruba ayırır. Her bir grup, bireylerin davranışlarına yükledikleri farklı motivasyonları ve anlamları yansıtır:

- Amaca yönelik akılcı eylem: Bu tür eylemler, belirli bir hedefe ulaşmak için mantıklı bir planlama ve detaylı hesaplamalarla gerçekleştirilen davranışlardır. Birey, elindeki tüm kaynakları değerlendirir ve hedefine ulaşmak için en uygun yolu seçer. Örneğin, önemli bir sınavı kazanmak için düzenli bir çalışma planı hazırlayan bir öğrenci, bu tür bir eylemin örneğini sergiler.
- Değere yönelik akılcı eylem: Bu tür eylemlerde birey, davranışlarını belirli değerler, etik ilkeler ya da inançlar doğrultusunda gerçekleştirir. Bu eylemler, somut bir sonuç doğurmasa bile değer temellidir. Örneğin, dini ya da etik inançları nedeniyle ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye devam eden bir kişi, değere yönelik akılcı bir eylemde bulunur.
- Duygusal eylem: Bu tür eylemler, tamamen bireyin duygularından ve anlık hislerinden kaynaklanır. Birey bu durumda, davranışının sonuçlarına çok fazla odaklanmaz ve daha çok duygularının yönlendirmesiyle hareket eder. Örneğin, öfke nedeniyle tartışmaya giren ya da yoğun bir mutluluk anında ani kararlar alan bir kişi bu tür bir eylemi gerçekleştirir.
- Geleneksel eylem: Bu tür eylemler, bireyin geçmişten miras kalan alışkanlıklar ya da toplumsal gelenekler doğrultusunda gerçekleştirdiği davranışlardır. Örneğin, nesiller boyunca aktarılan dini ya da kültürel törenlere katılım, geleneksel eylemlerin bir örneğidir(Bashiriyeh, 1995).

Weber, toplumsal bilinç konusunda Karl Marx'tan farklı bir yaklaşım sunar. Marx'a göre toplumsal bilinç, bireylerin ekonomik yapıdaki yerlerinden doğrudan etkilenir. Marx, sınıfsal bilincin, ekonomik eşitsizliklere ve sömürüye maruz kalan alt sınıfların bu durumun farkına varmasıyla ortaya çıktığını savunur. Bu bilinç, sonunda devrimci hareketlere ve toplumsal sistemin dönüşümüne yol açar. Marx'ın yaklaşımında kültür ve ideoloji, ekonomik ilişkilerin bir yansıması olarak görülür ve toplumsal bilinç üzerindeki etkileri bağımsız değildir (Bashiriyeh, 1995).

Weber ise bu ekonomik indirgemeci yaklaşıma katılmaz ve bilincin kültür, din ve toplumsal inanç gibi maddi olmayan unsurlara da bağlı olabileceğini öne sürer. Weber (2005), "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eserinde bu görüşünü

detaylı bir şekilde açıklar. Weber, Protestan ahlakının, özellikle çalışkanlık, tasarruf ve lüks tüketimden kaçınma gibi değerlerinin, modern kapitalizmin doğuşunda önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Ona göre, kültür ve ideoloji sadece ekonomiden bağımsız hareket etmekle kalmaz, bazen ekonomik çıkarlarla çelişebilir. Weber'in bu yaklaşımı, toplumsal hareketlerin Marx'ın öne sürdüğünden çok daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunu savunmasına zemin hazırlamıştır (Bashiriyeh, 1995).

Weber (2013), otorite türleri üzerine yaptığı analizlerde üç ana otorite biçimi tanımlar. Her biri, toplumsal düzenin sürdürülmesinde farklı bir meşruiyet kaynağına dayanır:

- Geleneksel otorite: Bu tür otorite, geleneklerin ve köklü uygulamaların kutsallığına olan inanca dayanır. Burada otoritenin meşruiyeti, geçmişten gelen alışkanlıklar ve tarihsel devamlılık ile ilişkilendirilir. Aşiret liderleri ya da tarihsel mirasa dayalı monarşiler bu tür otoriteye örnek gösterilebilir.
- Yasal-akılcı otorite: Bu tür otorite, hukuki ve resmi kurallara dayanır. Meşruiyetin kaynağı, hukukun üstünlüğü ve tarafsız bir şekilde uygulanmasıdır. Örneğin, modern anayasal devletler bu tür otoritenin tipik bir örneğidir.
- Karizmatik otorite: Bu otorite türü, liderin kişisel çekiciliğine ve istisnai özelliklerine dayanır. Karizmatik liderler, bireysel yetenekleri ve karizmalarıyla takipçilerini etkileyerek onlara kendi liderliklerini benimsetir. Toplumsal hareketlerde karizmatik liderlerin önemli bir rol oynadığı görülür, çünkü bu liderler, geniş kitlelerin desteğini çekmek için kişisel cazibelerini kullanırlar. Ancak Weber, bu tür otoritenin genellikle istikrarsız olduğunu ve liderin karizmasının azalmasıyla birlikte etkisini kaybedebileceğini belirtir (Weber, 1947).

Weber'in otorite türlerine ilişkin analizi, gücün yalnızca ekonomik ya da sınıfsal yapılara bağlı olmadığını göstermeyi amaçlar. Ona göre meşruiyet, geleneklerden, yasalardan ya da liderlerin istisnai kişilik özelliklerinden kaynaklanabilir. Bu analiz, kültürel ve ideolojik faktörlerin toplumsal hareketlerin oluşumundaki rolünü de güçlendirir. Marx, toplumsal hareketleri yalnızca ekonomik ve sınıfsal bir çerçevede

ele alırken, Weber, kültürel faktörlerin ve liderlerin kişisel niteliklerinin bu hareketlerin oluşumunda en az ekonomi kadar etkili olabileceğini savunur. Bu yaklaşım, toplumsal dinamiklerin daha karmaşık ve çok boyutlu bir resmini sunar. Weber’e göre insanlar yalnızca maddi çıkarlar doğrultusunda değil, aynı zamanda ortak değerler, inançlar ve duygular etrafında birleşerek toplumsal hareketlere katılırlar (Bashiriyeh, 1995).

Weber’in teorilerine yöneltilen temel eleştirilerden biri, onun hareketlerin duygusal ve karizmatik yönlerine odaklanırken rasyonel yönlerini yeterince dikkate almamış olmasıdır. Bu eleştiri, sosyal hareketlerin hem rasyonel hem de duygusal yönler içerebileceğini ve Weber’in teorilerinin bu hareketlerin tüm boyutlarını ve çeşitliliğini açıklamada yetersiz kalabileceğini vurgular. Sosyal hareketlerin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi için hem duygusal hem de rasyonel yönlerine dikkat edilmesi gerektiği belirtilir (Moshirzadeh, 2002)

2.2. 20. Yüzyılda Toplumsal Hareketler Teorileri

20. yüzyılda toplumsal hareketler, geniş çaplı sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerden etkilenmiş ve bu hareketleri anlamak için çeşitli teorik çerçeveler geliştirilmiştir. Bu teoriler, toplumsal hareketlerin oluşumunda yapısal koşulların, sosyal ağların, siyasal değişimlerin ve kolektif duyguların rolünü açıklamayı amaçlamıştır. Özellikle örgütlenme süreçleri, kaynakların mobilizasyonu ve iktidar yapılarının toplumsal hareketlerin şekillenmesindeki etkisi gibi konulara odaklanılmıştır. Bu teorik yaklaşımlar, 20. yüzyılın toplumsal hareketlerini analiz etmeyi mümkün kılmış ve günümüz sosyal hareketlerinin dinamiklerini anlamada hâlâ önemli bir yere sahiptir.

2.2.1. Kitle Toplum Yaklaşımı

2.2.1.1. *Hannah Arendt’in Bakış Açısına Göre Kitle Toplumu ve Sosyal Hareketler*

Hannah Arendt (1987), “Totalitarizmin Kökenleri” adlı eserinde, kitle toplumunda ortaya çıkan sosyal hareketleri, toplumsal sınıfların ve geleneksel sosyal yapının çöküşünün bir sonucu olarak analiz eder. Arendt’e göre, kitle toplumu, artık sosyal sınıflara ya da sivil kurumlara aidiyet hissetmeyen bireylerden oluşur. Bu

bireyler, izolasyon, güçsüzlük ve kimlik kaybı yaşar ve bu durum, onları kolayca totaliter hareketlere yönlendirir.

Arendt'e göre, kitle toplumundaki sosyal hareketler, kapsamlı ve basitleştirilmiş ideolojiler aracılığıyla bireyleri kendine çeker. Bu ideolojiler, dünyayı ikili bir çerçevede (iyi ve kötü) yorumlar ve tüm sorunların kaynağını iç ya da dış düşmanlara bağlar. Sosyal bağlardan kopmuş bireyler, bağımsız düşünme ve eleştirel bakış yeteneklerini kaybettikleri için bu ideolojileri sorgulamadan benimser. Arendt, ayrıca, karizmatik liderlerin kitle toplumundaki sosyal hareketlerde oynadığı önemli role vurgu yapar. Bu liderler, kişisel güçleri, geniş çaplı propaganda çalışmaları ve karmaşık toplumsal sorunlara yönelik basit ama çekici vaatlerle bireyleri etraflarında toplar ve onları totaliter hareketlerin amaçlarına hizmet etmeye yönlendirir.

Bu hareketlerin bir diğer özelliği de korku ve baskıyı bir kontrol aracı olarak kullanmalarıdır. Arendt, kitle toplumunda ortaya çıkan sosyal hareketlerin korku atmosferi yaratarak ve baskı uygulayarak direnişi tamamen ortadan kaldırdığını savunur. Bu hareketlerin başarıya ulaşabilmesi için toplumsal yapıların tamamen çökmesi gerektiğini belirtir.

Sonuç olarak, Arendt'e göre, kitle toplumundaki sosyal hareketler, olumlu değişimler yaratmak yerine, totaliter rejimlerin kurulmasına yol açar. Bu hareketler, yalnızca bireysel ve sosyal hakları tehdit etmekle kalmaz, aynı zamanda eleştirel düşünceyi ve sosyal bağları yok ederek bireyleri totaliter ideolojilerin pasif araçları haline getirir.

2.2.1.2. *William Kornhauser'ın Bakış Açısına Göre Kitle Toplumu ve Sosyal Hareketler*

William Kornhauser (1959), kitle toplumundaki sosyal hareketlerin, bağımsız sosyal ilişkilerin ve aracı grupların yokluğunun doğrudan bir sonucu olduğunu öne sürer. Kornhauser'e göre, kitle toplumunda bireyler arasındaki iletişim yalnızca merkezi bir otorite, örneğin devlet, aracılığıyla gerçekleşir ve bu durum toplumun atomize olmasına neden olur. Bu şartlar altında, sosyal yabancılaşma ve kaygı yaşayan bireyler, kolayca aşırılıkçı sosyal hareketlere ve basit ideolojilere yönelir.

Kornhauser, kitle toplumundaki sosyal hareketlerin belirli özelliklere sahip olduğunu savunur. Öncelikle, bu hareketler, bağımsız grupların ve sosyal ilişkilerin

yokluğu nedeniyle doğrudan atomize bireylere ulaşabilir. Aracı ilişkilerin bulunmaması, bu hareketlerin bireyler üzerinde güçlü bir sadakat ve bağlılık yaratmasını sağlar.

Kornhauser, bu hareketlerin ideolojiye olan bağımlılığına da dikkat çeker. Kitle toplumundaki sosyal hareketler, bireyleri mobilize etmek için kapsamlı ve çekici ideolojilerden faydalanır. Bu ideolojiler, anlam ve toplumsal birlik vaat ederek bireyleri yabancılaşmadan ve izolasyondan kurtarır. Ancak aynı zamanda, bu ideolojiler genellikle aşırıdır ve elitlerin toplum üzerinde tam bir hakimiyet kurmasına yol açar.

Arendt'in karizmatik liderlerin rolüne yaptığı vurgunun aksine, Kornhauser, sosyal hareketlerin ortaya çıkmasında atomizasyonun ve sosyal bağların eksikliğinin daha büyük bir öneme sahip olduğunu savunur. Kornhauser'a göre, sosyal bağların eksikliği ve aracı grupların desteğinin olmaması, bireyleri ideolojilerin ve sosyal hareketlerin sembollerinin etkisine açık hale getirir.

Kornhauser ayrıca, bu hareketlerin başarısında elitlere erişimin önemine vurgu yapar. Eğer sosyal hareketler elitlere erişim sağlayabilirse, güçlerini pekiştirebilirler. Ancak bu erişimin olmaması durumunda, eski elitlerin direnişi bu hareketlerin ilerlemesini engelleyebilir.

Sonuç olarak, Kornhauser, kitle toplumundaki sosyal hareketleri zayıf toplumsal yapıların ve aracı ilişkilerin eksikliğinin bir ürünü olarak görür. Bu hareketler, toplumsal ihtiyaçlara cevap vermek yerine genellikle elitlerin tam hakimiyet kurmasına ve totaliter rejimlerin oluşmasına yol açar.

2.2.2. Kolektif Davranış Yaklaşımı: Toplumsal Krizlere Tepki Olarak Ortak İnançların Geliştirilmesi

Hızlı ve kapsamlı toplumsal değişim dönemlerinde, kolektif davranışların (örneğin, dini tarikatlar, gizli cemiyetler, siyasi gruplar ve ekonomik ütopyacılar) ortaya çıkışı çift yönlü bir anlam taşır. Bir yandan, bu davranışlar sosyal kurumların ve kontrol mekanizmalarının toplumsal uyumu yeniden üretme konusundaki yetersizliğini yansıtır; diğer yandan, krizlere karşı toplumsal bir tepki olarak ortak inançların yeni dayanışma temelleri oluşturacak şekilde geliştirilmesini temsil eder.

Talcott Parsons (1951), yapısal işlevselci yaklaşımın kurucusu olarak, toplumsal düzen ve değişim üzerine önemli görüşler sunar. Parsons'a göre, sosyal eylemler üç temel boyutta analiz edilebilir: Hedeflere ulaşmada etkili araçların kullanımı, toplumsal değişimlerin ve sapmaların düzen üzerindeki rolü, ve kültürel değerlerin bireysel davranışları yönlendirmesi. Parsons, toplumsal uyumun korunmasında ortak değerlerin önemine vurgu yapar, ancak eleştirmenler, onun çatışma boyutlarını yeterince ele almadığını savunur. Bununla birlikte, Parsons'un genel teorisi, toplumsal çatışmaların ve hareketlerin analizine olanak tanımaktadır ve özellikle Neil Smelser'in teorik çalışmalarını etkilemiştir.

Neil Smelser (1962), Parsons'un fikirlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir ve kolektif davranış krizlere ve toplumsal düzensizliklere verilen bir tepki olarak ele alır. Smelser, kolektif davranışların hızlı ve derin yapısal değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunur. Dengeli alt sistemlerden oluşan toplumsal yapılarda, kolektif davranışlar, sosyal dengeyi koruma mekanizmalarının yetersiz kaldığı durumlarda meydana gelir.

Smelser (2002), bu davranışları açıklamak için "katma değer modeli" adını verdiği bir çerçeve sunar. Bu modele göre, kolektif davranışların ortaya çıkabilmesi için altı aşama gereklidir: Yapısal olarak uygun bir ortam, yapısal baskılar, ortak inançların oluşumu, hızlandırıcı olaylar, katılımcıların seferber edilmesi ve sosyal kontrol mekanizmalarının işlevi. Bu aşamalar, sıralı bir süreç içerisinde birbirini izler ve her bir aşama, bir sonraki aşamanın koşullarını oluşturur.

Smelser'e göre kolektif davranışlar iki ana kategoriye ayrılır: Ani kolektif patlamalar ve kolektif hareketler. Ani kolektif patlamalar, duygusal ve irrasyonel tepkilerden oluşur; örneğin, panik veya toplumsal ayaklanmalar. Kolektif hareketler ise daha amaç odaklıdır ve norm odaklı hareketler ile değer odaklı hareketler olmak üzere ikiye ayrılır. Norm odaklı hareketler, genellikle mevcut normların değiştirilmesine veya düzeltilmesine odaklanırken, değer odaklı hareketler, toplumsal değerlerin ve yapısal ilkelerin köklü bir şekilde değiştirilmesini hedefler.

Smelser'in kolektif davranış teorisi, toplumsal hareketlerin analizine kapsamlı bir çerçeve sunar. Bu teori, kolektif davranışların yalnızca krizlere bir tepki değil, aynı zamanda bozulan toplumsal düzenin yeniden inşası ve yeni bir dayanışma modelinin oluşturulması için bir çaba olduğunu öne sürer.

James Coleman (1990), yaygın kolektif davranış teorilerine yönelik eleştirilerinde, umutsuzluk, mahrumiyet ve toplumsal krizlerin doğrudan isyanlara yol açtığını varsaymanın yanıltıcı olduğunu belirtir. Ona göre bu yaklaşım, isyanı bireysel davranışlara indirger ve bireysel duyguların toplumsal hareketler veya devrimler gibi daha geniş olgulara dönüşümünü sağlayan süreçleri göz ardı eder.

Sembolik etkileşimciler, kolektif davranışı yeniden tanımlayarak bu eksikliklere yanıt verirler. Onlara göre, kolektif olgular yalnızca toplumsal krizlerin bir yansıması değil, aynı zamanda yeni normlar ve dayanışma biçimlerinin oluşturulmasına yönelik faaliyetlerdir. Toplumsal hareketlerin bir değişim gücü olarak ele alınması, ilk kez 1920'lerde Chicago Okulu düşünürleri tarafından ortaya atılmıştır. Bu okul, kolektif davranışın analizini sosyolojide bağımsız bir alan olarak geliştirirken, bireysel motivasyonlardan ziyade gözlemlenebilir eylemlere odaklanmış ve kolektif davranış analizinde önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Daha sonraki araştırmacılar, Ralph Turner, Lewis Killian (1957) ve Joseph Gusfield (1976) gibi isimler, dikkatlerini sosyal yapıların ve normatif düzenin hızlı değişim süreçlerine yönelttiler. Bu bağlamda, kolektif davranışı değişime yönelik bir faaliyet olarak, toplumsal hareketleri ise toplumun doğal işleyişi ve geniş dönüşüm süreçlerinin bir bileşeni olarak tanımladılar.

Çağdaş kolektif davranış teorisi, kökenlerini sembolik etkileşimcilikten alır ve sosyal yapılarla ilgili olarak aktörlerin yüklediği anlamlara özel bir önem atfeder. İnsanların karşılaştığı durumların daha az yapılandırılmış olduğu ortamlarda bu anlam boyutu daha da önem kazanır. Mevcut değer sistemlerinin toplumsal eylemler için sağlam bir temel oluşturamadığı durumlarda, mevcut durumu sorgulayan ve eylem için gerekçeler sunan yeni normlar ortaya çıkar. Bu bağlamda, kolektif davranış, kültürel normların ötesine geçen ve istikrarlı sosyal ilişkilerin sınırlarının dışında gerçekleşen bir faaliyet olarak tanımlanır.

Kolektif davranış çalışmalarında temel mesele, kurumsallaşmış davranış biçimlerinin, ortaya çıkan yeni normların etkisiyle nasıl dönüştüğünü anlamaktır. Bu yeni normlar, geleneksel normatif yapıların sürekli değişen durumlara yanıt vermekte yetersiz kaldığı anlarda ortaya çıkar. Bu nedenle, değişim, toplumsal sistemin işlevsel bir parçası olarak görülür. Sosyal hareketler ise mevcut normların yeniden

düzenlenmesini veya değiştirilmesini hedefleyen kurallar ve normların ortaya çıkışıyla karakterize edilir.

Bu okulun perspektifine göre, birbiriyle çelişen değer sistemlerinin ve çatışma halindeki grupların bir arada varlığı, toplumsal hareketlerin doğuşunun temelini oluşturur. Lewis Killian (1964), sosyal yapı ve normatif düzen değişimlerinin, bir tür kültürel evrim süreci olarak yorumlanabileceğini belirtir. Ona göre, bu süreçte yeni fikirler bireylerin zihinlerinde belirir ve geleneksel normlar, davranışlar için tatmin edici bir yapı sağlayamadığında birey, sosyal düzeni çeşitli uyumsuzluk biçimleri aracılığıyla sorgulamak zorunda kalır.

Toplumsal hareketler, toplumda hoşnutsuzluğun yaygınlaştığı ve mevcut kurumların bu hoşnutsuzluklara yanıt veremediği durumlarda ortaya çıkar. Kolektif davranış okulu, ilk kez toplumsal hareketleri, genellikle gerekli ve faydalı sosyal değişimlere yol açan anlamlı eylemler olarak tanımlamıştır. Ayrıca, kolektif eylem süreçlerinde etkileşimsel dinamiklerin incelenmesinden elde edilen bulgular, çağdaş sosyal hareket çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Bu okulun deneysel araştırmalara verdiği önem, saha verilerini arşiv verileriyle birleştiren yeni tekniklerin kullanılmasına yol açmıştır.

Kolektif davranış teorisinin sembolik etkileşimci yaklaşımı, kolektif davranışın temel unsurlarından olan sembolik üretim süreçleri ve kimlik oluşumu üzerinde durur. Bu yaklaşım, toplumsal hareketlerin yalnızca krizlerin bir sonucu değil, aynı zamanda normların ve kimliklerin yeniden tanımlanmasına yönelik bir yanıt olduğunu göstermektedir.

Turner ve Killian (1957), Blumer'in teorilerini genişleterek, kolektif davranışın belirli koşullar altında toplumsal hareketlere dönüşebileceğini savunurlar. Onlara göre, topluluklar üyelerine tek bir eylem akışı dayattıkları için genel kitleden farklıdır. Ancak, dağınık ve düzensiz olsalar bile, kitleler de bir tür topluluk olarak kabul edilebilir. Kolektif davranış, toplulukların kalıcı bir grup bilinci geliştirmesi ve sürekli, organize bir faaliyet yürütmesi durumunda toplumsal harekete dönüşebilir. Ayrıca, ortak görüşlere sahip bireylerden oluşan bir grup, amaçlarını takip etmek için bir organizasyon oluşturursa, bu da bir toplumsal hareketin doğmasına yol açabilir.

Bu iki teorisyene göre, kolektif davranışlar hiçbir zaman tamamen rastgele veya örgütsüz değildir. Bu tür davranışlar, mevcut sosyal kurumların durumu kontrol etme kapasitesini kaybettiği ve geleneksel yöntemlerin yetersiz hale geldiği kriz anlarında ortaya çıkar. Bu süreçte söylenti, bilgi aktarımı, yeni normların oluşumu ve toplumsal anlatıların şekillenmesinde kilit bir araç olarak işlev görür. Turner ve Killian (1957), söylentiye yalnızca bilgi aktarım aracı olarak değil, aynı zamanda krizlerin farklı şekillerde yorumlanmasına ve yeni ahlaki standartların oluşumuna katkıda bulunan yaratıcı bir süreç olarak görür.

Turner ve Killian (1957), toplumsal hareketlerin kolektif davranışın en kalıcı ve en kapsamlı biçimi olduğunu ve toplumsal yapılar üzerinde derin ve kalıcı etkiler yarattığını savunurlar. Onlara göre, bir toplumsal hareketin başarısı ve sürdürülebilirliği için birkaç temel faktör gereklidir:

1. Hareket üyelerinin öz farkındalığı: Üyeler, hareketin amaçları ve değerleri konusunda net bir anlayışa sahip olmalıdır.
2. Dış destek: Hareketin güçlenmesi için dış kaynaklar ve destek kritik öneme sahiptir.
3. Aydınların rolü: Aydınlar, adaletsizliklerin tanımlanması ve ideolojilerin geliştirilmesiyle hareketin yönlendirilmesine katkı sağlar.

Turner ve Killian (1957), liderlerin toplumsal hareketlerin farklı aşamalarındaki rolüne de dikkat çeker. Liderler, hareketin ihtiyaçlarına bağlı olarak kışkırtıcı, arabulucu veya ideolog rollerini üstlenebilirler. Liderlerin kişisel özelliklerinin hareketin ihtiyaçlarıyla uyumlu olması, hareketin hedeflerine ulaşmasında büyük bir rol oynar. Hareketlerin organizasyonel yapıları, resmi modellerden gayri resmi yapılara kadar değişiklik gösterebilir ve bu yapılar hareketin özel hedeflerine ve koşullarına göre şekillenir.

İdeoloji, toplumsal hareketlerde merkezi bir rol oynar. Turner ve Killian'a göre ideoloji, değişim gerekliliğini vurgulayarak mevcut durumu değiştirme ihtiyacını açık bir şekilde ortaya koyar. Ayrıca, toplumsal hareketlerde komplo teorilerine olan inanç, başarısızlıkları açıklamak, topluluk içinde dayanışmayı artırmak ve sorumlulukları belirlemek için kritik bir işlev görür.

1950'ler ve 1960'larda kolektif davranış okulu, endişeler, modalar ve toplumsal hareketler gibi çeşitli konuları ele almıştır. Bu yaklaşım, kolektif davranışı anlamlı bir olgu olarak tanımlamış olsa da, genellikle öngörülemeyen süreçlere odaklanmıştır. Bu durum, kolektif eylemin rasyonel bir davranış olarak analiz edilmesine ve yeni sosyal hareket teorilerinin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

2.2.3. Kaynakların Seferberliği: Bir Rasyonel Eylem Olarak Toplu Seferberlik

Kaynak seferberliği analizinde, toplumsal hareketler yalnızca bir tepkisel olgu olarak değil, belirli çıkarlar ve toplumsal değişim sağlamak amacıyla rasyonel bir süreç olarak ele alınır. Bu bakış açısı, bir yandan hareketleri irrasyonel ve sadece toplumsal koşullara tepkiler olarak gören önceki teorilere bir eleştiri niteliğindedir (Della Porta ve Diani, 1999), diğer yandan ise toplumsal hareketlerin kaynak seferberliği ve amaçlarını gerçekleştirme yolundaki etkileşimlerini anlamak için bir açıklama çerçevesi olarak sunulur.

Bu yaklaşımdaki önemli noktalarından biri, Örgütlerin rolü ve kaynak seferberliğindeki etkileridir. Toplumsal hareketler yalnızca bir protesto ya da toplu davranış olarak değil, aynı zamanda düzenli ve hedefe yönelik yapıları olan ve karmaşık Örgütsel süreçleri barındıran kurumlar olarak ele alınır. Bu teoride, Örgütlerin dış çevreden maddi, sosyal ve kültürel kaynakları çekmesi ve bunları amaçlarını gerçekleştirmek için kullanması gerektiği vurgulanmaktadır (Scott, 1981).

Kaynak seferberliği teorisi, kaynakların hem maddi hem de sembolik anlamda hareketlerin başarısı ve sürekliliği için anahtar bir faktör olduğuna dayanır. Bu kaynaklar, finansal sermaye, gönüllü iş gücü, kamu desteği ve dayanışma ağları gibi unsurları içerebilir (McCarthy ve Zald, 1987). Bununla birlikte, hareketlerin Örgütsel yapılarını analiz etmek, sadece kaynakları toplamının değil, aynı zamanda bu kaynakları yönetme ve kullanma biçiminin toplumsal hareketlerin sürekliliği ve başarısı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Della Porta ve Diani, 1999).

Bu yaklaşımdaki bir diğer önemli unsur, hareketlerdeki aktörlerin ve karar vericilerin rolünün analiz edilmesidir. Bu bakış açısına göre, sosyal aktörler rasyonel bir şekilde harekete geçerler ve davranışları belirli çıkarlar ve hedefler doğrultusunda

şekillenir. Bu durum, toplumsal hareketleri, karar alma ve eylemleri stratejik bir biçimde ve belirli hedeflere ulaşmak amacıyla gerçekleştiren yapılar olarak yeniden tanımlamaktadır (Meshirzadeh, 2002).

Genel olarak, kaynak seferberliği yaklaşımı, toplumsal davranışla ilgili çeşitli teoriler arasındaki farkları vurgular. Oysa işlevselci teoriler, hareketleri toplumsal krizlere karşı tepkiler ve irrasyonel davranışlar olarak görürken (Della Porta ve Diani, 1999), kaynak seferberliği yaklaşımı hareketleri, toplumsal ve siyasal değişiklikler için rasyonel bir şekilde hareket eden organizmalar olarak analiz etmektedir (McCarthy ve Zald, 1987).

Sonuç olarak, kaynak seferberliği süreçlerinin analizi, özellikle hareketlerin sahip olduğu maddi ve sembolik kaynaklara odaklanır ve bu hareketlerin üyelerini köksüz ve izole bireyler olarak tanımlayan teorilere karşı bir eleştiri sunar (Della Porta ve Diani, 1999). Bu yaklaşım, hareketlerin hedeflerini ilerletme sürecinde kaynakların ve dayanışma ağlarının kullanımının önemini vurgular ve toplumsal değişim süreçleri üzerindeki etkisini açıklar (Scott, 1981).

Sosyal hareketler sosyolojisi bağlamında, sosyal hareketlerin diğer toplumsal yapı biçimlerinden farklı olarak kendine özgü bazı özellikleri vardır. Sosyal hareketlerin temel özelliklerinden biri, onların merkeziyetsiz yapılarıdır. Sosyal hareketler, içinde farklı grupların ve organizasyonların dağılmış bir şekilde ve farklı seviyelerde yer aldığı toplu çatışmalar olarak tanımlanır. Bu özellik, sosyal hareketlerin merkezi ve koordine liderlik yapılarından yoksun olmasına neden olur ve dönemsellik ile yerel toplu eylemlerde aktif bir şekilde yer almalarını sağlar (Oberstadt, 1980). Bu şekilde, sosyal hareketlerin yapısal merkezsizliği, onlara esnek bir şekilde yerel ihtiyaçlara göre şekillenen ve yayılan bir yapıya kavuşma imkânı tanır.

Sosyal hareketlerin bir diğer belirgin özelliği ise, resmi üyelik yerine gönüllü katılımı vurgulamalarıdır. Sosyal hareketler genellikle gücü, bireyler arasında geniş bir şekilde dağıtarak, daha çok doğrudan demokrasiye ve sosyal karar alımına odaklanırlar. Bu özellik, sosyal hareketlerin içsel dayanışmalarını güçlendirir ve katılımcıların sadece pasif üyeler değil, aktif ortaklar olarak görülmelerini sağlar (Della Porta ve Diani, 2006).

Sosyal hareketler, finansal kaynaklara erişimlerinin sınırlı olmasından dolayı, sembolik kaynakları alternatif olarak kullanırlar. Bu Örgütler, içsel ilişkiler ve içsel ödülleri aracılığıyla, kolektif eylem maliyetlerini kaynaklara dönüştürerek, geniş mali kaynaklara ihtiyaç duymadan hedeflerine ulaşma imkânı bulurlar. Hareket içindeki daha küçük gruplar, kişisel ilişkileri güçlendirerek, hareketin sürekliliğine ve dayanışmasına katkı sağlarlar (Della Porta ve Diani, 2006).

Bir diğer belirgin özellik ise sosyal hareketlerin liderliğidir. Della Porta ve Diani'ye göre, sosyal hareketlerde liderliğin genellikle geleneksel ya da rasyonel-yasal değil, gerçekten karizmatik bir liderlik olduğunu göstermektedir. Karizmatik liderlik, liderlerin tüm hareketi analiz etme ve yönlendirme becerilerine dayanır ve kolektif bir kimlik yaratmada önemli bir rol oynar. Modern sosyal hareketlerde bazen ideologların yerini, uzmanlar ve teknik kişiler alır ve bu liderlik türündeki değişiklik, hareketlerin içindeki etkileşimleri etkiler (Della Porta ve Diani, 2006).

Kaynak seferberliği yaklaşımına yönelik yapılan eleştiriler, özellikle çatışmanın yapısal kaynaklarına ve politik çıkarlarına yeterince dikkat edilmemesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Birçok sosyal hareket, örneğin gençlik, kadın, eşcinsel ve etnik azınlık hareketleri, hem politik hem de kültürel bağlamda şekillenmiştir. Bu kültürel ve politik bağlamlar, sosyal hareketlerin ortaya çıkmasında önemli itici faktörler olarak işlev görür ve genellikle kaynak seferberliği yaklaşımının analizlerinde göz ardı edilmektedir (Della Porta ve Diani, 2006). Bu eleştiriler, sosyal hareketlerin yalnızca maddi ve yapısal kaynaklar açısından incelenemeyeceği, kültürel ve politik faktörlerin de kaynak seferberliği süreçlerinde temel bir rol oynadığına dikkat çekmektedir.

2.2.4. Siyasi Fırsat Yaklaşımı

Charles Tilly'nin "Seferbirlikten Devrime" (1978) adlı eserinde ilk kez tanıtılan siyasi fırsat yaklaşımı, yapısal faktörler ve siyasi güce erişimdeki değişimlerin toplumsal hareketlerin oluşumu ve gelişimi üzerindeki rolüne vurgu yapar. Tilly, siyasi fırsatları, güç yapısındaki değişimler olarak tanımlar; bu değişimler, siyasi sistemin açık veya kapalı olması, hükümetin istikrarı veya istikrarsızlığı, elitler arasında potansiyel müttefiklerin varlığı veya yokluğu ve devletin muhalifleri bastırma kapasitesi gibi unsurları içerir. Ona göre, toplumsal hareketler, bu unsurlar lehlerine

değiştğinde daha başarılı olurlar; örneğin, devletin zayıfladığı veya demokrasinin genişlediği dönemlerde.

Tilly (1978), ayrıca, mevcut güç yapılarını değiştirmek isteyen grupları veya bireyleri tanımlamak için "siyasi meydan okuyucu" kavramını kullanır. Bu gruplar, hedeflerine ulaşmak için kaynakları organize etme, halkı seferber etme ve sosyal destek toplama gibi araçlardan faydalanır. Tilly, liderliğin etkinliği, kaynakların toplanması ve iletişim ağlarının oluşturulmasının hareketlerin başarısındaki önemini vurgular. Bununla birlikte, Tilly yalnızca yapısal faktörlere odaklanmaz; sosyal dinamiklerin ve devletin tepkilerinin de hareketlerin gidişatını etkilediğini öne sürer.

Özellikle, devletlerin toplumsal hareketlere tepkilerini üç ana kategoriye ayırır: baskı, müzakere ve uzlaşma, ve reformlar. **Baskı**, askeri güç kullanımı veya özgürlüklerin kısıtlanması gibi doğrudan eylemleri içerir ve halk desteğini azaltarak hareketleri zayıflatabilir; ancak bazı durumlarda hareketlerin iç dayanışmasını güçlendirebilir. **Müzakere** ve **uzlaşma**, devletin gerginliği azaltmak için tavizler verdiği bir durumdur ve genellikle toplumdan yoğun bir baskı hissettiğinde gerçekleşir. **Reformlar** ise, hareketler için yeni fırsatlar yaratarak onların sağlamlaşmasını sağlayabilecek büyük politika ve yasa değişikliklerini ifade eder(Tilly ,1978).

Tilly (1978), analizinde Fransız Devrimi ve ABD'deki Sivil Haklar Hareketi gibi örnekler verir ve siyasi ve sosyal yapıdaki değişimlerin hareketlerin ortaya çıkışını ve başarısını nasıl desteklediğini gösterir. Bununla birlikte, onun teorisi, hareketlerin siyasi boyutlarına aşırı odaklanması ve özellikle yeni hareketlerin kültürel ve sosyal yönlerini ihmal etmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Bu teori, otoriter rejimlerdeki toplumsal hareketleri analiz etmek için yararlı bir araç sunsa da, daha kapsamlı bir analiz için diğer teorilerle tamamlanması ve birleştirilmesi gerekmektedir.

2.3. Yeni Toplumsal Hareketler Yaklaşımı

Avrupa sosyal bilimcilerinin 1960 ve 1970'lerin toplumsal hareketlerine yanıtı, Marxist modellerin toplumsal çatışmaları açıklamadaki eksikliklerini eleştirmek oldu. Bu modeller, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan toplumsal dönüşümleri açıklamada yetersiz kaldı. Savaş sonrası dönem, kapital ve emek arasındaki çatışmanın merkezi önemini sorgularken; toplumsal tabakalaşma ölçütleri olarak cinsiyet gibi

ekonomik olmayan kaynaklar üzerindeki kontrolün önemini artırdı. Ayrıca, Marxist determinist yaklaşımların, toplumsal çatışmaların gelişimini yalnızca üretici güçlerin evrimine ve sınıfsal ilişkilere bağlayan unsurları reddedildi (Touraine, 1981). Bu tür yaklaşımlar, toplumsal hareketler içindeki çoklu çıkarları ve çatışmaları göz ardı ederek, bu hareketleri stratejik açıdan güçlü, homojen aktörler olarak görüyordu. Benzer eleştiriler, sınıfsal hareketleri, özellikle işçi hareketlerini ekonomik olmayan perspektiflerden analiz eden araştırmacılar tarafından da dile getirildi (Thompson, 1963).

Yeni toplumsal hareket araştırmacıları, sanayi sınıfları arasındaki çatışmaların öneminin azaldığını ve hareketlerin artık homojen özneler indirgenemeyeceğini savunmaktadır. Yeni ortaya çıkan toplum, “post-endüstriyel” ya da “teknokratik” gibi farklı isimlerle anılsa da, bu toplumdaki temel çatışmaların tanımlanmasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Alain Touraine, toplumsal hareketlerin, toplumun üretimini kontrol eden ve tarihi şekillendiren temel güçler olduğunu ve bu rolün programlı toplumlarda da devam edeceğini savunmaktadır (Touraine, 1981). 1980’lerde Klaus Offe, sanayi hareketleri ile yeni toplumsal hareketler arasındaki kopuşa vurgu yapmış ve bu hareketlerin toplumsal düzen ile temsili demokrasiyi eleştiren temellerine dikkat çekmiştir (Offe, 1985). Offe, yeni hareketlerin modernizme yönelik eleştirel ideolojileri, adem-i merkeziyetçi ve katılımcı örgütsel yapıları ile büyük bürokrasiye karşı bireysel bağımsızlığı savunmalarını, temel yenilikleri olarak değerlendirmiştir.

Alberto Melucci (1986) ise yeni toplumsal hareketleri, “yaşam dünyalarının sömürgeleştirilmesi” kavramıyla açıklamış ve bu hareketlerin devlet ve piyasanın toplumsal yaşama müdahalelerine karşı olduğunu belirtmiştir. Melucci, bu hareketlerin geleneksel siyaset ve topluma ilişkin fikirleri sorgulamayı ve yeni kavramlar sunmayı hedeflediğini savunmaktadır. Bu bağlamda, yeni toplumsal hareketler coğrafi ve kültürel açıdan büyük çeşitlilik gösterirken, farklı siyasi ve kültürel yapılarla uyum sağlayarak toplumsal değişimlere yön vermektedir.

Bu hareketler, yalnızca katılımcı demokrasiye ilişkin yeni tanımlar sunmakla kalmamış, aynı zamanda sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi yeniden şekillendirmiştir. Tek bir konuyu merkezine alan bu hareketler, insan hakları, çevre veya kadın hakları gibi belirli meselelerde yoğunlaşarak, siyasi ve toplumsal yapılarda anlamlı değişiklikler yapmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, toplumsal

hareketlerin analizinde, “kaynak seferberliği” ve “siyasi süreç” vurguları, genellikle bu hareketlerin siyasi, örgütsel ve yapısal boyutlarını öne çıkarırken, kültürel ve inançsal yönlerini ihmal etmiştir. Bu eksiklik, kolektif davranışların klasik paradigmasının reddine dayanmaktadır; çünkü bu paradigma ortak inançlar ve kimliklerin rolünü vurgulamaktaydı (Larna, 1994).

Yaygın toplumsal hareket literatüründeki bu yaklaşım, ideolojik inançlara ve kimliklere yeterince önem verilmemesine yol açarak, “rasyonalist” ve “yapısalcı” bir önyargı yaratmıştır. Makro düzeyde, toplumsal hareketler genellikle siyasi fırsatların genişlemesine yanıt olarak ortaya çıkan fenomenler olarak ele alınır ve bu durum, resmi örgütler ve hareket liderlerinin kaynakları başarılı bir şekilde seferber etmesine olanak tanır. Mikro düzeyde ise bireylerin katılımı, çoğunlukla kişisel inançlardan veya bireysel tutumlardan ziyade, ağlar içerisindeki konumlarına dayalıdır.

Bu tür yapısal hazırlıklar, protesto faaliyetlerine katılımı kolaylaştırır. Ancak, örgütsel odaklanma ve katı ekonomik dil, bu tür yaklaşımların, toplumsal hareketlerin itici güçlerini tam olarak analiz etmesine engel olmuştur.

Yeni toplumsal hareket teorileri, özellikle farklı toplumsal ve kültürel bağlamlarda, bu kökenleri daha kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Rasyonalist yaklaşımların aksine, bu teoriler toplumsal hareketlerin büyüme ve genişlemesindeki kültürel ve siyasi faktörlere dikkat çekmektedir (Della Porta ve Diani, 1999; Moshirzadeh, 2002). Bu nedenle, yeni toplumsal hareketlerin tam olarak anlaşılabilmesi için hem küresel sistemin etkileri hem de kültürel dönüşümler dikkate alınmalıdır. Bu iki perspektif, bu hareketlerin farklı boyutlarını ve karmaşıklıklarını daha iyi anlamamızı sağlar ve onların işlevleri ile etkilerini daha doğru analiz etmemize olanak tanır.

2.3.1. Küreselleşme, Aşırı Bilgi Toplumu ve Yeni Toplumsal Hareketler

Küreselleşme, geniş kapsamlı ve karmaşık bir olgu olarak, çağdaş toplumsal hareketler üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu etkiler, siyasi fırsat yapılarındaki değişimlerden, ulusötesi kurumların ortaya çıkışına ve kolektif eylem biçimlerinin dönüşümüne kadar farklı boyutlarda incelenebilir. Özellikle bilgi sistemlerindeki dönüşüm ve aşırı bilgi toplumu dediğimiz yeni bir toplumsal yapının ortaya çıkışı, toplumsal hareketler üzerinde kayda değer etkiler yaratmıştır.

2.3.2. Kültürel Teoriler ve Yeni Toplumsal Hareketler

Küreselleşme, geniş kapsamlı ve karmaşık bir süreç olarak, toplumsal hareketlerin erişimindeki siyasi fırsatları temelden yeniden tanımlamıştır. Ulusötesi kurumların genişlemesi ve ulusal devletlerin iç işleri üzerindeki kontrolünün azalması, kolektif eylemler için yeni fırsatlar yaratmıştır. Bu değişimler, hareketlerin sorunlarını ulusötesi bir bağlamda ele almasına ve geleneksel yerel sınırlamaların ötesine geçmesine olanak tanımıştır. Siyasi fırsat yapısı teorisi, ulusal devletlerin toplumsal hareketleri kontrol etme kapasitesini kaybettiği ve buna karşılık olarak Avrupa Birliği veya Dünya Ticaret Örgütü gibi ulusötesi kurumların daha fazla rol oynadığı durumlarda, toplumsal hareketlerin çeşitli düzeylerde güçlendiğini vurgular (Tarrow, 1998). Bu dönüşümler, küreselleşmenin toplumsal hareketler için yeni siyasi fırsatların şekillenmesindeki doğrudan etkisini ortaya koymaktadır.

Ulusötesi kurumların ve uluslararası örgütlerin ortaya çıkışı, toplumsal hareketlerin ulusal sınırların ötesine geçmesini ve sorunlarını küresel bir düzeyde dile getirmesini sağlamıştır. Örneğin, çevresel hareketler kapsamında, yerel sorunlar olarak başlayan kirlilik veya doğal kaynakların tahribi gibi meseleler, küresel iklim değişikliği söyleminin bir parçası haline gelmiştir. Bu süreç, hareketlerin yerel desteği seferber etmenin yanı sıra, hedeflerine ulaşmak için ulusötesi kurumların sunduğu fırsatlardan yararlanmasını mümkün kılmıştır. Küreselleşme, yalnızca siyasi yapıyı dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal hareketlerin seslerini güçlendirmek için küresel kaynaklara ve ağlara erişimini kolaylaştırmıştır (Della Porta & Kriesi, 1999).

Küreselleşmenin toplumsal hareketler üzerindeki önemli etkilerinden biri de ulusötesi bağlamlarda kimliklerin ve kültürel kavramların dönüşümüdür. Küreselleşme, iletişim ve kültürel etkileşimlerin yaygınlaşmasıyla, yerel kimlikleri sorgulamış ve aynı zamanda yeni ve küresel kimliklerin oluşması için bir zemin hazırlamıştır. Bu değişimler, azınlık hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kültürel çeşitlilik gibi konulara odaklanan hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tür hareketler, genellikle dijital araçlardan yararlanarak kendi anlatılarını güçlendirmekte ve küresel düzlemde hakim söylemlere karşı kolektif kimlikleri yeniden tanımlamaya çalışmaktadır. Örneğin, feminist hareketler ve LGBTQ+

toplulukları, küreselleşmenin sunduğu fırsatları taleplerini ifade etmek için kullanmış ve geniş çapta destek toplamayı başarmıştır (Melucci, 1996).

Küreselleşme aynı zamanda kolektif eylem biçimlerini doğrudan etkilemiş ve yeni protesto modellerinin şekillenmesine yol açmıştır. Geçmişte, toplumsal hareketler genellikle ulusal sınırlarla sınırlıydı ve yerel toplumların özgül sorunlarına odaklanıyordu. Ancak küreselleşme çağında, bu modeller değişmiş ve hareketler, ulusötesi boyutlara sahip meselelere yönelmiştir. Örneğin, iklim değişikliğine karşı yapılan protestolarda, dünyanın farklı bölgelerinden bireylerin, ortak bir zeminde ve genellikle bilgi teknolojilerini kullanarak kolektif eylemlere katıldıklarını görmekteyiz. Bu değişim, bireylerin küresel vatandaşlık anlayışını benimseyerek çevresel adalet, insan hakları ve ekonomik eşitlik gibi ortak küresel meselelere bağlılık göstermesinin bir göstergesidir (Smith et al., 1997).

Küreselleşme, toplumsal hareketler arasında ulusötesi dayanışma ağlarının genişlemesine neden olmuştur. Genellikle iletişim teknolojileri aracılığıyla oluşan bu ağlar, hareketlere kaynaklarını, bilgilerini ve stratejilerini paylaşma ve sınır ötesi işbirliklerini kolaylaştırma imkânı sağlamaktadır. Örneğin, küresel iklim değişikliği karşıtı protestolarda, farklı kıtalardan çevresel gruplar bir araya gelerek ortak organizasyonlarla hükümetlere ciddi siyasi baskılar uygulamayı başarmışlardır. Dijital teknolojilerle şekillenen bu ağlar, toplumsal hareketlerin öncelikle yerel veya ulusal düzeyde faaliyet gösterdiği geleneksel modellerdeki dönüşümü açıkça göstermektedir (Keck ve Sikkink, 1998).

Küreselleşme yalnızca toplumsal hareketlerin hedefleri ve araçları üzerinde değil, aynı zamanda liderlik biçimleri üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Geçmişte, toplumsal hareketler genellikle merkezi ve hiyerarşik liderlik modellerine dayanıyordu. Ancak küreselleşme çağıyla birlikte dijital ağların ortaya çıkışı, liderlikte yeni, merkezi olmayan ve katılımcı modellerin gelişmesine yol açmıştır. Yatay ve ağ temelli bir şekilde örgütlenen bu liderlik tarzı, toplumsal hareketlere devlet baskısı ve güç yapılarına karşı daha esnek bir şekilde hareket etme imkânı sağlamaktadır. Örneğin, Wall Street'i (2011) İşgal Et hareketinde merkezi olmayan liderlik yaklaşımı, bu hareketin hem siyasi hem de medya baskılarına karşı uzun süre direnebilmesini sağlamış ve geniş katılımları çekmesine olanak tanımıştır (Bennett ve Segerberg, 2013).

Dijital teknolojiler, küreselleşme döneminde toplumsal hareketlerin temel araçlarından biri haline gelmiştir. Bu teknolojiler, hareketlerin daha hızlı örgütlenmesine ve seferber edilmesine olanak sağlamanın yanı sıra, kendi anlatılarını küresel bir kitleye aracısız bir şekilde ulaştırmalarına yardımcı olmuştur. Twitter, Facebook ve YouTube gibi platformlar aracılığıyla toplumsal hareketler, baskın medya anlatılarına meydan okuyarak kendi anlatılarını geniş kitlelere duyurabilmişlerdir. Örneğin, Greta Thunberg liderliğindeki "Gelecek için Cumalar" (2018) hareketi, sosyal medya ağlarını kullanarak dünya çapında milyonlarca insanı harekete geçirmiştir. Bu değişim, küreselleşmenin ve bilgi toplumunun toplumsal hareketlerin araçlarını ve stratejilerini yeniden tanımlamaya nasıl yardımcı olduğunu göstermektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin genişlemesi, bilgiyi toplumsal hareketlerin örgütlenmesinde kilit bir kaynak haline getirmiştir. Aşırı bilgi toplumunun oluşturduğu ortam, bireylerin ve grupların hızla bilgiye erişmesine ve bunu destek toplamak için kullanmasına olanak sağlamaktadır. Bu dönüşüm, özellikle Arap Baharı ve iklim değişikliği protestoları gibi çağdaş hareketlerde belirgin hale gelmiştir; dijital araçlar, mesajların koordinasyonu ve yayılması konusunda merkezi bir rol oynamıştır. Bilgi teknolojilerinin kullanımı, toplumsal hareketlerin geleneksel güç yapılarını sorgulamalarını sağlarken, aynı zamanda küresel ölçekte yeni bağlantılar kurmalarına da olanak tanımıştır (Castells, 1996).

Küreselleşme, toplumsal hareketlerin genişlemesi ve güçlenmesi için benzeri görülmemiş fırsatlar yaratsa da, aynı zamanda yeni tehditleri de beraberinde getirmiştir. Bu tehditlerden en önemlilerinden biri, devletler ve büyük şirketler tarafından uygulanan dijital gözetim ve denetimdir. Devletler, gelişmiş teknolojilerden yararlanarak toplumsal hareketlerin faaliyetlerini izlemeyi ve hatta bunları bastırmayı başarmışlardır (Morozov, 2011). Ayrıca, küresel düzeydeki ulusötesi kurumlarda yoğunlaşan güç, genellikle hareketlerin faaliyetlerini kısıtlayan yasal ve yapısal engeller yaratmaktadır. Bu durum yalnızca siyasi sınırlamalar değil, aynı zamanda kültürel çatışmalar da doğurmaktadır. Örneğin, genellikle büyük ekonomik güçler tarafından desteklenen küresel kültürel ve ekonomik hegemonyalar, yerel hareketlerin bu güçlere meydan okuma kapasitesini azaltmaktadır. Bu sorun, özellikle gelişmekte olan ülkelerde açıkça görülmektedir; burada yerel hareketler, küresel güçlerin

karmaşık ve yoğunlaşmış ağları karşısında çok sayıda zorlukla karşılaşmaktadır (Tarrow, 1998).

Küreselleşmenin getirdiği tüm ilerlemelere rağmen, küresel ve yerel güçler arasındaki gerilim, toplumsal hareketlerin karşılaştığı temel zorluklardan biri olmaya devam etmektedir. Küreselleşme, genellikle yerel kültürler ve kimlikler için bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu durum, küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı direniş gösteren ve yerel kimliklerin korunmasını vurgulayan hareketlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çokuluslu şirketlere karşı protestolar veya yerli toplulukların topraklarını korumak için verdikleri mücadeleler, bu direnişin örneklerindendir. Bu hareketler, yerel hedeflerini desteklemek için dijital medya gibi küresel araçlardan yararlanırken, aynı zamanda küresel ve yerel güçler arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamayı amaçlamaktadır (Appadurai, 2000).

2.3.2.1. Anlam İnşası ve Söylem Arasındaki Bağlantı: Yeni Toplumsal Hareketlerdeki Rolü

Sosyal hareketlerde anlam inşası, sosyoloji analizinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir, çünkü anlam yaratma süreçleri, kolektif eylemler çerçevesinde anlamların nasıl oluştuğunu, yeniden üretildiğini ve değiştiğini açıklamaktadır. Sosyal hareketler, yeni anlamlar üreterek toplumdaki rollerini tanımlamaya ve meşruiyet kazanmaya sürekli olarak çalışmaktadır. Bu bağlamda, kültür ve değerler, davranışların yönlendirilmesinde ve hareketlerin hedeflerinin desteklenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Değerler, toplumsal eylemin temel ilkeleri olarak, ahlaki standartların belirlenmesinde, belirli hedeflerin tanımlanmasında ve stratejilere meşruiyet kazandırılmasında etkilidir. Ayrıca, bu değerler, kolektif eylemle ilişkili maliyetlere katlanmak için gerekli motivasyonu sağlamakta ve bireylerin karşılaşabileceği engellere karşı direnç göstermelerine yardımcı olmaktadır.

Aynı zamanda, sosyal hareketler kendilerini temsil etmek ve kamuoyunu etkilemek için kültürel ve söylemsel çerçevelerden yararlanmaktadır. "**Çerçeveleme**" gibi süreçler, hareketlere sorunları yeniden yorumlama ve taleplerini önceliklendirme imkanı tanımaktadır. Bu süreçler, hareketlerin içsel bütünlüğünü güçlendirmekle kalmamakta, aynı zamanda toplumsal seferberlik için uygun koşullar sağlamaktadır. Çerçeveleme, sıradan ya da doğal kabul edilen meseleleri toplumsal ve siyasi sorunlara

dönüştürerek daha geniş bir katılım sağlamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, sosyal hareketlerde anlam inşası yalnızca kolektif kimliğin ve dayanışmanın güçlendirilmesine katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda hareketlerin sosyal ve siyasi hedeflerini ilerletmek için stratejik bir araç olarak işlev görmektedir(Tarrow, 1994).

Kültürel analizler, Swidler'in (1986) görüşüne göre, kültürü alışkanlıklar, beceriler ve davranış kalıplarından oluşan bir "**araç kutusu**" olarak tanımlamaktadır. Bu araçlar, bireylerin çeşitli durumlarda eylemlerini organize etmelerine olanak tanımaktadır. Bu perspektifte, anlam yalnızca mevcut normların ve değerlerin kabul edilmesiyle değil, aynı zamanda sembollerin yeniden yorumlanması ve sosyal ya da siyasi meydan okumalara yanıt vermek için kültürel araçların kullanılmasıyla oluşturulmaktadır. Kültür, bireylerin davranışsal ve bilişsel araçları kullanarak stratejiler geliştirmelerine ve durumlarını yeniden tanımlamalarına olanak tanımaktadır. Bu süreç, özellikle sosyal hareketlerde, içsel dayanışmayı artırmak ve hareketin hedeflerini temsil etmek için önemli bir mekanizma olarak işlev görmektedir.

Benford ve Snow'un (2000) "çerçeveleme teorisi" sosyal gerçekliğin yeniden tanımlanmasında çerçevelerin merkezi rolünü vurgulamaktadır. Bu teoriye göre çerçeveleme üç ana işlevi yerine getirmektedir: birincisi, toplumsal sorunların tespiti ve bu sorunların toplumsal olarak çözülebilir meseleler olarak tanımlanması; ikincisi, bu sorunlarla başa çıkmak için strateji ve eylem planlarının sunulması; ve üçüncüsü, bu eylemleri gerçekleştirmek için motivasyonun sağlanmasıdır. Bu süreçler, sosyal hareketlerin kamuoyu desteği kazanmasına ve değerlerini, hedeflerini geniş kitleler nezdinde meşrulaştırmasına olanak tanımaktadır. Böylelikle, çerçeveleme yalnızca algı değişikliklerine katkı sağlamakla kalmayıp, kolektif eylemin örgütlenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır.

Ayrıca, söylemlerin ve toplumsal olaylarla etkileşimlerinin incelenmesi, sosyal hareketlerde anlam inşasının analizinde önemli bir boyut oluşturmaktadır. Söylemler, bir dizi argüman ve fikir olarak, gerçekliği yorumlamak ve toplumsal sorunlar ile olası çözümleri açıklamak için bir araç olarak işlev görmektedir. Ellingson'in (1995) görüşüne göre, belirli olaylar mevcut anlam sistemlerini sorgulayabilir ve hâkim söylemleri yeniden şekillendirebilir. Bu süreçte, sosyal hareketler olayları yeniden

yorumlayarak kamuoyunun dikkatini çekmeyi ve desteğini kazanmayı amaçlamaktadır.

Söylemler, farklı söylemlerin birbiriyle etkileşimde bulunduğu ve rekabet ettiği bir alan olan "söylem alanı" üzerinde de etkili olmaktadır. Bu alanda sosyal hareketler, mesajlarını hedef kitlelerinin ihtiyaç ve beklentilerine uyacak şekilde düzenlerken, rakip söylemler arasında öne çıkmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak, söylemlerdeki değişiklikler ve toplumsal olaylarla etkileşimleri, yeni anlamların yaratılmasına, hareketlerin kimliklerinin yeniden şekillendirilmesine ve hedeflerine ulaşmak için daha etkili stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Söylemler, söylemsel alan olarak adlandırılan, farklı söylemlerin birbiriyle etkileşimde bulunduğu ve rekabet ettiği bir alanda etkili olarak sosyal hareketlerin stratejik yönelimlerini belirler. Bu alanda sosyal hareketler, mesajlarını hem hedef kitlelerinin ihtiyaç ve beklentilerine uygun şekilde düzenlemek hem de diğer mevcut söylemlerle rekabet ederek öne çıkmak için çaba gösterirler. Sonuç olarak, söylemlerdeki değişiklikler ve bunların toplumsal olaylarla etkileşimleri, yeni anlamların yaratılmasına, hareketlerin kimliklerinin yeniden yapılandırılmasına ve hedeflerine ulaşmak için daha etkili stratejilerin geliştirilmesine olanak sağlar.

Söylemlerin toplumsal olaylarla etkileşiminin incelenmesi, sosyal hareketlerde anlam inşası analizinin temel unsurlarından biridir. Söylemler, toplumsal sorunların açıklanması, çözüm yollarının sunulması ve kamuoyu desteğinin kazanılması için çerçeveler sunan kavramsal ve dilsel araçlardır. Ellingsen'in (1995) görüşüne göre, belirli olaylar, mevcut söylemleri sorgulayabilir ve yeni yorumlarla sosyal hareketler ile kitleler arasındaki ilişkiyi yeniden şekillendirebilir. Bu süreçte, sosyal hareketler, olayları yeniden anlamlandırarak mesajlarını hedef kitlenin ihtiyaçlarına uyarlamaya ve söylemsel pozisyonlarını güçlendirmeye çalışır.

Söylemler, bir alandaki rekabetçi söylemlerin aktif olduğu ve birbiriyle etkileşime geçtiği söylemsel alan üzerinden stratejik yönelimleri belirler. Bu bağlamda, sosyal hareketler, mesajlarını dikkat çekici hale getirerek söylemlerinin meşruiyetini artırmayı ve destekçileri arasında daha fazla bütünlük sağlamayı hedefler. Dolayısıyla, söylemler ve toplumsal olaylar arasındaki etkileşim, yalnızca yeni anlamların yaratılmasına değil, aynı zamanda hareketlerin stratejik hedeflerinin oluşumuna da katkıda bulunur (Tarrow, 1994).

Kane (1997), sosyal hareketlerde anlam inşasının çok katmanlı ve etkileşimsel doğasına vurgu yapar. Ona göre, anlam, ne yalnızca liderlerin yönlendirmesiyle tek taraflı olarak belirlenir ne de tamamen üyeler veya dış çevre tarafından şekillendirilir; aksine, liderler, üyeler ve diğer sosyal aktörler arasında çok yönlü bir süreç içinde oluşturulur. Bu süreç, liderlere, çeşitli semboller ve anlatılar kullanarak hareketin hedeflerini daha iyi bir şekilde yönlendirme ve birleştirme imkanı tanırken, üyeler ve kamu da kendi yorumları ve aktif katılımlarıyla yeni anlamların oluşumunda rol oynar.

Sosyal hareketlerde kullanılan sembollerin çok anlamlılık özelliği, onların farklı ve bazen çelişkili yorumlara açık olmasına neden olur. Bu çok anlamlılık, bir yandan hareketlerin geniş bir kitleyi çekmesini sağlarken, diğer yandan hareketlerin anlamlarını sürekli olarak yeniden yorumlanmaya ve değişime açık hale getirir. Bu nedenle, sosyal hareketlerde anlam inşasının analizi, kültürel sistemlerin iç yapılarının, sembollerin çok yönlü anlam yaratma kapasitesinin ve liderler ile üyelerin bu anlamları yeniden inşa etmedeki rollerinin derinlemesine anlaşılmasını gerektirir. Bu analiz, aktörler arasındaki ilişkileri tanımlamanın yanı sıra, kültürel ve toplumsal etkileşimler bağlamında anlamların oluşum ve dönüşüm süreçlerini de incelemelidir (Geertz, 1973).

Bu yaklaşımlar, sosyal hareketlerin yalnızca siyasi değişim araçları olarak değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal anlamların üretimi, yeniden tanımlanması ve yeniden yorumlanması için dinamik bir zemin olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Sosyal hareketler, toplumsal değerleri ve normları sorgulayarak yalnızca siyasi hedeflerine ulaşmakla kalmaz, aynı zamanda daha geniş kültürel ve toplumsal süreçleri de şekillendirir. Bu dinamik, hareketlere kısa vadeli değişimlerin yanı sıra uzun vadeli değer sistemleri, kolektif kimlikler ve toplumsal anlatılar üzerinde etkili olma olanağı tanır (Snow ve Benford, 1988).

Özellikle, sosyal hareketlerin değerleri ve kültürel kavramları yeniden yorumlama yetenekleri, onların çeşitli kitleleri çekmesini ve seferber etmesini mümkün kılar. Semboller, söylemler ve farklı anlatılar aracılığıyla sosyal koşulları yeniden temsil ederek, hareketler, kamuoyunun ilgisini çekebilecek ve toplumun genel ihtiyaçlarıyla uyumlu olabilecek şekilde mesajlarını şekillendirir. Bu süreç, hareketlerin sosyal meşruiyetlerini ve destek tabanlarını güçlendirmelerine yardımcı olmanın yanı sıra, bazı durumlarda kültürel normları değiştirebilir veya yeni değerler

oluşturabilir. Bu bakış açısıyla, sosyal hareketler, anlamların ve kimliklerin sürekli olarak üretildiği ve yeniden üretildiği etkileşimsel alanlar olarak işlev görür.

Bu süreçlerin analizi, özellikle değerler ve kültürel sistemler açısından, sosyal hareketlerin başarısı veya başarısızlığının nedenlerini daha derinlemesine anlamaya katkıda bulunabilir. Kültürel ve toplumsal anlamları esnek bir şekilde yorumlayarak mevcut değer sistemleriyle uyum sağlayabilen hareketler, başarı ve sürdürülebilirlik şansını artırır. Öte yandan, mesajlarını ve anlamlarını toplumsal koşullara ve ihtiyaçlara uygun şekilde uyarlayamayan hareketler, halk desteğini kaybedebilir ve zayıflayabilir. Böylelikle, sosyal hareketler yalnızca değişim aktörleri olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşümlerin derin yankılarını yansıtan yapılar olarak gelecekteki toplumsal rotayı şekillendirebilir.

2.3.2.2. Sosyal Hareketlerde Bireysel Kimliğin Rolü

Bireysel kimlik, sosyal hareketlerde bireylerin yalnızca kendilerini diğer üyeler arasında konumlandırmalarına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda bireysel ve kolektif hedefler arasında güçlü bir bağ kurulmasını sağlar. Bireyler, kimliklerini bir hareketle ilişkilendirdiklerinde, çabalarına ve eylemlerine anlam ve amaç kazandırır. Bu anlam, bireylerin sosyal baskılar ve zorluklar karşısında daha özgüvenli bir şekilde direnmelerine ve motivasyonlarını korumalarına olanak tanır. Özellikle yapısal engellerle veya baskıyla karşılaşan hareketlerde, bu direnç daha da büyük bir önem taşır (Larna ve diğerleri, 1994; Klandermans, 1981).

Bunun yanı sıra, sosyal hareketler bireysel kimliğin yeniden tanımlanması için uygun bir zemin sağlar. Bireyler, diğer üyelerle etkileşim kurarak ve kolektif mücadelelerle yüzleşerek inançlarını ve değerlerini yeniden gözden geçirme fırsatı bulurlar. Bu yeniden değerlendirme süreci, kişisel gelişime ve hatta bireysel kimliğin yeniden yapılandırılmasına yol açabilir. Örneğin, adalet, sosyal eşitlik veya çevre koruma gibi değerleri savunan bir harekete katılmak, bireyin ahlaki ve toplumsal konulara bakış açısını değiştirebilir ve ona daha yüksek bir sorumluluk bilinci kazandırabilir. Bu kimlik dönüşümü, yalnızca bireysel deneyimleri zenginleştirmekle kalmaz, aynı zamanda hareketin dayanışmasını ve sürdürülebilirliğini de güçlendirir (Erikson, 1958- 1968; Turner ve diğerleri, 1987).

Bireysel kimlik ayrıca hareket üyeleri arasında daha derin bağların oluşması için bir zemin sunar. Bu bağlar, dayanışma duygusunu güçlendirmekle birlikte, üyelerin daha yakın işbirlikleri aracılığıyla hareketin strateji ve hedeflerini geliştirmelerine olanak tanır. Dolayısıyla, bireysel kimlik, hareketin iç dinamikleri ve bütünlüğü üzerindeki etkisinin yanı sıra, uzun vadede büyüme ve gelişmesine de katkıda bulunur.

Bireysel kimlik, sosyal hareketlerde üyeler arasında aidiyet ve dayanışma duygusunu güçlendirmede temel bir rol oynar. Bu kimlik, bireylerin ortak değerlerini ve hedeflerini diğer üyelerle paylaşımlarını ve bu sayede daha sağlam sosyal bağlar kurmalarını sağlar. Bu bağların sağladığı aidiyet hissi, üyeler için harekete aktif katılım konusunda güçlü bir motivasyon yaratır ve içsel işbirliğini artırır. Öte yandan, bireysel kimlik, hareketi bireyler için inançlarını ve kişisel değerlerini yeniden gözden geçirebilecekleri bir platform haline getirir. Bu yeniden değerlendirme süreci, yalnızca bireysel gelişime katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda üyeler arasında daha dinamik ve yenilikçi bir bakış açısının oluşmasına zemin hazırlar. Bu durum, hareketin bütünlüğünü ve etkinliğini artırır (Larna ve diğerleri, 1994; Erikson, 1958).

Ayrıca, güçlü bir bireysel kimlik, hareket üyelerinin dış baskılar ve direnişler karşısında daha fazla direnç göstermesine olanak tanır. Bireyler, kimliklerini hareketin değerleri ve idealleri ile özdeşleştirdiklerinde, engellerle başa çıkma ve hareketin hedeflerini savunma konusunda daha yetkin hale gelirler. Bu direnç, üyelerin özgüvenini artırmanın yanı sıra, hareketin pazarlık gücünü ve sosyal ve politik kurumlarla etkileşimdeki etkisini de güçlendirir. Gerçekten de bireysel kimlik, üyelerin sadece dış baskılara karşı durmalarına değil, aynı zamanda yapısal engellerle ve eleştirilerle etkin bir şekilde mücadele etmelerine de yardımcı olur (Larna ve diğerleri, 1994; Klandermans, 1981).

Son olarak, bireysel kimlik ile hareketin hedefleri arasındaki uyum, hareketin başarısı üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bu uyum, hem üyeler arasında hem de halk ve diğer sosyal gruplar nezdinde hareketin meşruiyetini ve güvenilirliğini artırır. Bu meşruiyetin sağladığı özgüven, üyelerin katılımını teşvik eder ve hareketin kamusal alandaki konumunu yükseltir. Bu özellikler, dayanışma ve direnişle birleştiğinde, bireysel kimliğin sosyal hareketlerin bütünlüğünün, sürdürülebilirliğinin ve etkisinin sağlanmasında kilit bir unsur olduğunu ve nihai başarılarını doğrudan etkileyebileceğini gösterir (Larna ve diğerleri, 1994).

Bu analizler, bireysel kimliğin sosyal hareketlerin dinamiklerini anlama ve analiz etmede merkezi bir rol oynadığını ve bu hareketlerin oluşumu, sürdürülebilirliği ve başarısında temel faktörlerden biri olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bireysel kimlik, aidiyet ve dayanışma duygusunu güçlendirerek, aktif katılım için motivasyon sağlayarak ve üyeleri dış baskılara karşı güçlendirerek, hareketlerin içsel bütünlüğünü korumasına ve hedeflerine ulaşmada kararlılıkla ilerlemesine olanak tanır. Ayrıca, bireysel kimlik ile hareketin hedefleri arasındaki uyum, hareketin toplumsal meşruiyetini ve sosyal alandaki etkisini artırarak, toplum üzerinde daha güçlü bir etki yaratmasına katkıda bulunur. Dolayısıyla, bireysel kimliğin sosyal hareketler çerçevesinde analizi, bu fenomenleri daha iyi anlamak için olduğu kadar, hareketlerin hedeflerine ulaşmak için daha etkili stratejiler tasarlamak adına da önemlidir.

2.3.2.3. *Sosyal Hareketlerde Kolektif Kimlik Genişletme ve Analiz*

Kolektif kimlik, grup üyelerinin çeşitli durumlarla ilgili ortak tanımlardan elde ettikleri ve karmaşık bir etkileşim, müzakere ve uyarılma sürecinin sonucu olan bir olgudur. Bu süreç, kolektif faaliyetlerin hedefleri, araçları ve çevreyle ilişkilerinin incelenmesini içerir. Grup üyeleri, sürekli etkileşimler, müzakereler ve zaman zaman çatışmalar yoluyla kolektif kimliği inşa ederler. Bu kimlik, yalnızca toplumsal etkileşimlerin bir sonucu olmakla kalmaz, aynı zamanda grup içindeki sürekli yeniden tanımlama ve yeniden düşünme süreçlerinin bir yansımasıdır (Melucci, 1995).

Bu tanım üç temel unsura sahiptir: Birincisi, bireysel ve kolektif kimliklerin sürekli yeniden yorumlanması ve bu iki unsurun karşılıklı etkisine yapılan vurgudur. Kolektif kimlik, üyelerin bireysel kimlikleriyle ortak hedefler arasında uyum sağlayarak kişisel deneyimlerle hareketin ortak değerleri arasında bir bağ kurduklarında güçlenir. İkincisi, kolektif kimlik "hareketli bir hedef" olarak değerlendirilir; yani, bu kimlik hareketin yaşam döngüsü boyunca yeniden tanımlanabilir ve değiştirilebilir. Bu dinamizm, kolektif kimliğin çevresel değişimlere ve hareket içindeki dönüşümlere uyum sağlamasını mümkün kılar. Üçüncüsü, kolektif kimliğin oluşturulması ve sürdürülmesi için hareketin farklı aşamalarında ayrı süreçler uygulanır. Bu süreçler, sınırların ve çıkarların tanımlanmasıyla başlayıp ortak deneyimlerin devamlılığı ve daha derin etkileşimlerle kimliğin güçlendirilmesine kadar uzanır (Larna ve diğerleri, 1994).

Genel inanın aksine, kolektif kimlik kolektif eylemin bir ön koşulu değil, aksine bir sonucu olarak şekillenir. Aslında, kolektif kimlik sabit veya önceden tanımlanmış bir olgu değildir; toplumsal etkileşimler ve kolektif eylem bağlamında şekillenir. Bu kimlik, grup üyelerinin birbirleriyle ve çevreyle sürekli etkileşimleri sırasında güçlenir veya zayıflar ve üyeler ile çevre arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanmasına yol açar (Touraine, 1981; Melucci, 1995). Örneğin, bir hareketin ilk aşamalarında kolektif kimlik daha çok sınırların tanımlanması ve ortak düşmanın belirlenmesiyle ilişkilendirilir; ancak zamanla, bu kimlik güven ağlarının oluşturulması ve günlük etkileşimler yoluyla daha derin ve kalıcı hale gelir.

Bunun yanı sıra, kolektif kimlik hareketlere dış baskılara ve çevresel değişimlere karşı daha fazla direnç gösterme olanağı tanır. Bu kimlik, grup üyeleri arasında aidiyet duygusunu güçlendiren bir zemin sağlar ve onları kolektif hedeflere ulaşma yolunda istikrarlı bir şekilde motive eder. Aynı zamanda, kolektif eylemin ortak deneyimleri yoluyla kolektif kimlik, üyeler arasındaki duygusal bağları güçlendirir ve grubun içsel uyumunu artırır. Kolektif kimlikteki bu dinamizm, hareketin zorlu koşullar ve yapısal direnişlerle karşılaştığında varlığını sürdürmesini ve uzun vadeli hedeflerine ulaşmasını sağlar.

Kolektif kimliğin oluşumu, Della Porta ve Diani'nin (1999) belirttiği gibi, üç temel aşamadan oluşur. İlk aşama, sınırların ve çıkarların tanımlanmasıdır; kolektif kimlik, aktörlerin kendilerini diğerlerinden ayırarak sınırlarını netleştirdiği ve çatışan çıkarlarını belirlediği noktada oluşur. Bu sınırlandırma, üyelerin düşmanlarını ve müttefiklerini tanımlamalarını ve grup içinde paylaşılan ortak hedefleri daha kesin bir şekilde belirlemelerini sağlar. İkinci aşama, grup üyeleri arasında güvene dayalı ilişkilerin geliştirilmesidir. Bu aşamada, yeni iletişim ve destek ağlarının ortaya çıkışı, kolektif kimliğin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynar. Güvene dayalı bu ilişkiler, yalnızca grubun iç bütünlüğünü artırmakla kalmaz, aynı zamanda uzun vadeli iş birliği ve toplu faaliyetlerin sürdürülebilirliği için sağlam bir temel oluşturur. Üçüncü aşama, kolektif eylem deneyimlerinin sürekliliğidir; kolektif kimlik, süreklilik arz eden kolektif eylemler ve açık ve örtük aşamalar arasındaki dalgalanmalar yoluyla güçlendirilir ve korunur.

Bunun yanı sıra, bu aşamalar kolektif kimliğin durağan bir süreç olmadığını, aksine sürekli olarak kolektif eylemin dinamikleriyle iç içe geçtiğini göstermektedir.

Her yeni deneyimle birlikte kolektif kimlik yeniden tanımlanır ve toplumsal koşullardaki değişimlere uyum sağlar. Özellikle kriz dönemlerinde, bu kimliğin korunması, bir hareketin hayatta kalması ve ilerlemesi açısından hayati bir rol oynayabilir. Sürekli etkileşimler ve tekrar eden yeniden değerlendirmeler, grubun kendi içinde dayanışmayı güçlendirmesine ve stratejilerini çevresel değişimlere uyacak şekilde düzenlemesine olanak tanır. Bu uyum yeteneği, kolektif kimliği toplumsal hareketlerde sürdürülebilirlik ve bütünlük yaratmak için güçlü bir araç haline getirir (Melucci, 1989).

Kolektif kimliğin toplumsal hareketlerdeki önemi, Touraine (1981) ve Melucci'nin (1995) teorik yaklaşımlarında belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Touraine'e göre, toplumsal hareketler, toplumsal değişimin ana etkenleridir ve normlar ile toplumsal anlamların yeniden değerlendirilmesi sürecinde kolektif kimliklerini yeniden tanımlarlar. Touraine, toplumsal hareketlerin, toplumsal eylemleri kontrol etmek ve üretim araçlarının yeniden tahsis edilmesi için verdikleri mücadele ile eylemlerinin anlamını tanımladıklarını ve baskın kurumların etkisinden bağımsızlıklarını koruduklarını belirtir.

Melucci ise, modern toplumsal hareketlerin geleneksel hareketlerden farklı olarak kimlik inşası ve günlük yaşamda yeni anlamlar üretmeye odaklandıklarını savunur. Bu hareketler, esnek iletişim ağları ve çoklu liderlik modelleri sayesinde, kamusal ve özel alanlar arasındaki sınırları yeniden yorumlar ve toplumsal düzenin dayattığı sınırlamalara karşı direnişlerini güçlendirir (Melucci, 1985). Ayrıca, Melucci'nin yaklaşımına göre, bu yeni toplumsal hareketler yalnızca taleplerin maddi boyutlarına değil, aynı zamanda kültürel anlamların ve normların yeniden yapılandırılmasına da odaklanır. Bu odaklanma, toplumsal hareketlere daha geniş bir etki alanı sağlayarak, yalnızca politik değişimlerle sınırlı kalmayan, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşümleri de hedefleyen bir mücadele perspektifi sunar.

İdeoloji, kolektif kimlik inşasında merkezi bir rol oynar. İdeoloji, sadece "biz" ve "onlar" arasındaki sınırları netleştirmekle kalmaz, aynı zamanda hareketin içsel uyumunu güçlendiren bir çerçeve sunar. Bu çerçeve, üyelerin ortak hedefler ve değerler etrafında birleşmesine olanak tanırken, hareket içinde ortaya çıkabilecek potansiyel çatışmaları da önler. Melucci'ye (1992) göre, ideoloji aynı zamanda kolektif eylemin maliyetlerini azaltarak, üyelerin katılımını kolaylaştırır ve hareketin

sürekliliğini sağlar. Yeni toplumsal hareketler, yalnızca materyalist taleplere değil, aynı zamanda kültürel normların ve toplumsal anlamların yeniden yorumlanmasına odaklanır.

Bu hareketlerin bir diğer özelliği, kültürel ve stratejik boyutları bir araya getirerek dinamik bir yapı oluşturabilmeleridir. Bu dinamik yapı, değişen çevresel koşullara uyum sağlama yeteneğini artırır ve hareketin uzun vadeli hedeflerine ulaşma kapasitesini güçlendirir. Ayrıca, Melucci'nin (1989) vurguladığı gibi, bu hareketler günlük yaşamın dokusuna nüfuz eden sembolik ve anlam üretici faaliyetlerle, sadece politik arenada değil, toplumsal ve kültürel düzeylerde de direnç göstermektedir. Böylece ideoloji, hem hareketin kolektif kimliğini sürekli olarak yeniden inşa etmesine olanak tanır hem de toplumsal değişim süreçlerinde uzun vadeli bir etki yaratır.

Sonuç olarak, kolektif kimlik sosyal hareketlerde dinamik ve değişen bir yapı olarak, grup üyeleri arasındaki karmaşık etkileşimlerden şekillenir. Bu kimlik, yalnızca etkileşim süreçleri ve müzakerelerle tanımlanmaz, aynı zamanda çevresel gelişmelere sürekli olarak uyum sağlar. Thorn ve Melucci'nin vurguladığı gibi, kolektif kimlik sosyal hareketlerin analizinde temel bir unsur olarak, stratejilerin tanımlanmasında ve sosyal zorluklarla başa çıkılmasında hayati bir rol oynar. Bu nedenle, kolektif kimlik hakkında daha derin bir anlayış, hareketlerin dinamiklerini ve stratejilerini daha iyi kavramaya yardımcı olabilir.

Buna ek olarak, kolektif kimlik sadece grubun içsel birliğini sağlamak için bir araç değil, aynı zamanda hareketlerin değişen çevreye uyum sağlamasında stratejik bir araç olarak da işlev görür. Bu uyum, hareketlere, değerler ve hedefler üzerinde sürekli düşünerek, karşılaştıkları yapısal engeller ve zorluklarla başa çıkmak için daha fazla yetenek kazandırır. Özellikle kritik koşullarda, kolektif kimliğin korunması ve güçlendirilmesi, bir motivasyon kaynağı olarak hareket eder ve üyeleri ortak hedeflere ulaşma çabalarını sürdürmeye teşvik eder. Bu nedenle, kolektif kimliğin incelenmesi, sadece hareketlerin iç ilişkilerinin analiz edilmesi için değil, aynı zamanda bunların sürdürülebilirliğini ve başarısını tahmin etmek için de gereklidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEŞRUTİYET HAREKETİ'NDEN 1979 DEVRİMİ'NE

3.1. Meşrutiyet Hareketi: Sebepleri ve Gelişim Süreci

İran'da Meşrutiyet Hareketi (1905-1909), kendine özgü özellikleriyle önceki hareketlerden köklü farklılıklar göstermiş ve ülkenin siyasi ve toplumsal tarihinde bir dönüm noktası haline gelmiştir. Bu hareketin en önemli farkı, mutlak monarşi gücünü sınırlayan bir hukuki ve yasal sistem kurma amacına odaklanmış olmasıydı. Daha önceki hareketler genellikle sınırlı ve bölgesel reformlara eğilimliyken, Meşrutiyet Hareketi, temel hedef olarak bir parlamento sistemi kurmayı ve ulusal yasaları düzenlemeyi hedeflemişti. Bu çabalar sonunda Meclis-i Şura'nın kurulmasına ve monarşi gücünü sınırlayan yasaların çıkarılmasına yol açtı (Adamiyat, 1975).

Sosyal ve siyasi açıdan, Meşrutiyet Hareketi, vatandaşlık hakları, bireysel özgürlükler ve sosyal adalet gibi dönemin önemli meselelerine kapsamlı bir yaklaşım sergiledi. Önceki hareketler daha çok dini ya da yerel talepler etrafında örgütlenmişken, Meşrutiyet yanlıları daha geniş ve sistematik reformlar peşindeydi. Hedeflerin bu denli kapsamlı olması, tüccarlar, entelektüeller, din adamları ve orta sınıflar gibi toplumun çeşitli kesimlerinden geniş bir destek sağladı. Bu sosyal desteğin çeşitliliği ve genişliği, Meşrutiyet Hareketi'nin etkili olmasında ve başarılı olmasında önemli bir rol oynadı (Abrahimiyan, 1998).

Meşrutiyet Hareketi aynı zamanda modern ve uluslararası düşüncelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Avrupa'daki siyasi ve toplumsal gelişmelerden ve sanayi devrimlerinden doğan demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi fikirler, Meşrutiyet yanlılarının düşünce dünyasında özel bir yer edindi. Bu hareket sadece iç siyasi yapıyı reforme etmeyi hedeflememiş, aynı zamanda küresel gelişmelerle ve modernleşme eğilimleriyle de uyum sağlamak istemiştir. Bütün bu etkenler, Meşrutiyet Hareketi'ni önceki protesto ve reform hareketlerinden ayırmış ve İran'ın siyasi ve toplumsal yapısında köklü değişikliklere yol açmasına neden olmuştur. Bu etkiler, uzun yıllar devam etmiş ve Meşrutiyet Hareketi, İran'ın modern tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir (Adamiyat, 1972).

Meşrutiyet Hareketi, yalnızca İran'ın siyasi tarihi üzerinde değil, toplumsal yapısında da derin etkiler bırakmıştır. Bu hareket, modernleşme ve reform taleplerinin, geleneksel yapılarla nasıl bir çatışma içinde şekillendiğini ortaya koymuştur. Ancak, hareketin tam anlamıyla hedeflerine ulaşamadığı ve bazı alanlarda sapmalar yaşandığı da bir gerçektir. Yine de, Meşrutiyet Hareketi'nin düşünsel temelleri ve yarattığı toplumsal değişim dinamikleri, sonraki nesiller için güçlü bir ilham kaynağı olmuştur. Günümüzde, İran tarihini anlamaya çalışan araştırmacılar için bu dönemi detaylı bir şekilde incelemek, modernleşme sürecinin zorluklarını kavramak adına büyük önem taşımaktadır.

3.1.1. Meşrutiyet Hareketi'nin Ortaya Çıkmasına Zemin Hazırlayan Faktörler

Meşrutiyet Hareketi, birçok faktörün etkisiyle şekillendiği düşünülebilir ve aşağıda bunların en önemlilerinden bazılarına değinilmiştir.

3.1.1.1. Reformlar

Abbas Mirza (1799-1823), Kaçar Hanedanı'nın veliahtı olarak 19. yüzyılın başlarında İran'da reformların öncülerinden biri olarak tanınır. İran'ın Rusya karşısında aldığı askeri yenilgiler nedeniyle, Abbas Mirza, orduyu modernize etmek için Avrupa'dan subaylar ve danışmanlar getirterek askeri güçleri eğitip donattı. Bunun yanı sıra, askeri, tıbbi ve mühendislik alanlarında eğitim almaları için öğrencileri Avrupa'ya gönderdi ve ülkenin idari ve mali sistemlerini yeniden düzenleyerek yolsuzluğu azaltıp verimliliği artırmaya çalıştı. Ayrıca, modern bilimler ve teknolojilerin yaygınlaştırılmasına önem vererek, kitap çevirileri yaptı ve eğitim merkezleri kurarak halkı bilimsel ve sanayi gelişmeleriyle tanıştırdı. Bu reformlar tam anlamıyla başarılı olmasa da, İran'da entelektüel ve siyasi farkındalığın artmasına katkı sağladı ve Meşrutiyet Hareketi için uygun bir zemin hazırladı (Abrahamian, 1998).

Mirza Taki Han Ferahani (1806-1851), yani Nasıreddin Şah'ın sadrazamı olan ve "Emir-i Kebir" unvanını alan bu önemli şahsiyet, Abbas Mirza'nın reformlarından etkilenmiş ve İran tarihinin en önemli reformcularından biri haline gelmiştir. Abbas Mirza'nın askeri ve idari reformlarından yararlanan Emir-i Kebir, ülkenin modernleşmesi için büyük adımlar attı. Devletin idari ve mali yapısını yeniden

düzenledi, mali denetim ofisleri kurarak vergi sistemini denetledi ve yolsuzlukla mücadelede önemli ilerlemeler kaydetti.1851’de Darülfünun’u kurdu, bu İran’ın ilk modern bilim okulu olup, mühendis, doktor ve bilim insanları yetiştirmek amacıyla modern bilim ve teknolojileri öğretmeyi hedefledi. Ayrıca askeri alanda da orduyu yeniden yapılandırdı, Avrupa modellerine dayanan askeri eğitimler başlattı ve yeni askeri teçhizatları ülkeye getirdi. Emir-i Kebir’in sanayiye ve ekonomik altyapıya olan ilgisi, fabrika ve atölyelerin kurulması ve ulaşım ağlarının iyileştirilmesi gibi çabalar, İran ekonomisini güçlendirdi. Bu arada Darülfünun’un kurulması ve yeni bilimlerin eğitimi, İranlı elitler ve gençler arasında bilgi ve farkındalığın artmasına neden oldu ve Kaçar rejimine ve onun despotik politikalarına karşı modern ve eleştirel düşüncelerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Ademiyet, 1944).

Emir-i Kebir’in reform çabaları, modernleşme yolundaki girişimlerine rağmen, iç muhalefet ve siyasi baskılarla karşılaştı ve sonunda görevden alınarak Kaçar yönetiminin zayıflamasına yol açtı. Bu durum toplumda geniş çaplı memnuniyetsizliklere sebep oldu ve Meşrutiyet Hareketi gibi siyasi ve toplumsal hareketlerin güçlenmesine zemin hazırladı. Emir-i Kebir’in önderliğinde orduyu modernize etme ve ekonomik durumu iyileştirme çabaları, İran’ın ciddi reformlara ihtiyaç duyduğunu açıkça ortaya koydu. Bu reform ihtiyacının fark edilmesi, Meşrutiyet Hareketi’nin büyümesine ve yayılmasına yardımcı oldu. Sonuç olarak, Emir-i Kebir’in reformları modern altyapının kurulmasına ve toplumsal farkındalığın artmasına katkıda bulunarak, İran’da yeni bir siyasi ve yasal sistem kurulması yolundaki Meşrutiyet Hareketi’nin şekillenmesine ve güçlenmesine yardımcı oldu (Abrahamian, 1998).

Diğer yandan, Nasıreddin Şah, Emir-i Kebir’in başlattığı modernleşme sürecini tamamen terk etmese de, kendi ve diğer bakanlarının uyguladığı reformlar Emir-i Kebir’in reformlarından oldukça farklı sonuçlar doğurdu. Bu tür modernleşme çabaları, değişim sürecini hızlandırmak yerine yavaşlattı ve ülke menfaatlerini korumaktan ziyade sarayı iç muhalefete karşı güçlendirdi. Bu tür modernleşme adımları, ekonomik durumu iyileştirmediği gibi Rusya ve Britanya’nın İran ekonomisine daha fazla nüfuz etmesine de yol açtı. Böyle bir durumda, toplum adeta patlamaya hazır bir barut fıçısına dönüştü ve sadece bir kıvılcım beklemektedir (Ademiyet, 1975).

Kaçar dönemi reformları daha çok ekonomik, askeri ve eğitimsel alanlara odaklanmıştı. Her ne kadar bu reformlar orduyu modernize etme, yeni eğitim kurumları oluşturma ve ekonomik altyapıyı güçlendirme gibi kazanımlar sağlamış olsa da, yapısal ve siyasi reformların eksikliği nedeniyle bu çabalar kalıcı sonuçlar doğuramadı. Ekonomik kalkınma, katılımcı ve hukuki kurumlar oluşturulmadan genellikle güç yoğunlaşmasını artırır ve toplumsal hoşnutsuzluğa yol açar. Max Weber gibi düşünürler, sürdürülebilir kalkınmanın, siyasi ve hukuki yapılarla paralel değişimlere ihtiyaç duyduğunu vurgular. Kaçar dönemi İran'ında bu temel değişimler göz ardı edilmiş ve bu nedenle reformlar, siyasi ve toplumsal durumu iyileştirmek yerine, dış güçlere daha fazla bağımlılığa ve genel hoşnutsuzluğun artmasına neden olmuştur.

Ayrıca, Kaçar dönemi reformları, siyasi ve ekonomik kalkınma arasında dengeli bir yaklaşım sergileyememiştir. Askeri ve ekonomik modernleşmeye odaklanılması, yönetim yapılarını reforme etmeden gerçekleştirilmiş ve bu durum halk ile hükümet arasındaki uçurumun genişlemesine yol açmıştır. Samuel Huntington'un teorilerine göre, ekonomik kalkınma, ancak siyasi kurumların inşası ve siyasi meşruiyetin güçlendirilmesiyle istikrara ulaşabilir. Aksi takdirde toplum istikrarsızlık yaşar. Kaçar dönemi reformları, mutlak güç yoğunlaşmasını artırmış ve hesap verebilir bir yönetim sistemi oluşturmadaki başarısızlığıyla İran'ı siyasi ve toplumsal bir krizin eşiğine getirmiştir. Bu durum, kamu bilincinin artması ve siyasi taleplerin yükselmesiyle birleşerek Meşrutiyet Hareketi'nin zeminini hazırlamıştır. Bu hareket, mutlakiyetçi rejimi ortadan kaldırarak, yasaya dayalı bir yönetim sistemi kurmayı hedeflemiştir.

3.1.1.2. Batıya verilen imtiyazlar ve Tütün Hareketi'nin şekillenmesi

Batı'nın etkisi ve nüfuzu, 1800 yılından itibaren önce Rusya, ardından İngiltere'nin askeri baskısıyla başladı. Ruslar, Orta Asya ve Kafkasya'dan geçerek İran'ın dağınık kabile kuvvetlerini mağlup ettiler ve Feth Ali Şah'a aşağılayıcı Gülüstan ve Türkmençay antlaşmalarını kabul ettirdiler. Gülüstan Antlaşması (1813) sonucunda İran, Gürcistan, Ermenistan ve Dağıstan bölgelerini kaybetti ve Rusya bu bölgelerde ekonomik faydalanma hakkını elde etti. Ayrıca İran, savaş tazminatı ödemek ve dış ilişkilerini sınırlamak zorunda kaldı. Türkmençay Antlaşması (1828) ise Rusya'ya daha fazla imtiyaz verilmesini sağladı. Bu imtiyazlar arasında İran'da ticaret ve mülkiyet hakkı ile İran'ın ağır tazminatlar ödemesi yer aldı. Bu antlaşma

aynı zamanda İran'ın Kafkasya ve kuzey bölgelerindeki gücünü azalttı. Britanya da güney bölgelerine hakim olarak, Paris Antlaşması'nı (1857) şah'a imzalattı. İran-Britanya savaşlarından sonra bu antlaşma, Britanya'ya ekonomik ve ticari alanlarda özel ilişkiler kurma imkanı verdi ve bu ülkeye, İran'ın güney limanlarında ve diğer bölgelerde ticaret üzerinde haklar sağladı (Sykes, 1915).

Başka bir deyişle, Askeri yenilgiler, diplomatik imtiyazlara yol açtı; diplomatik imtiyazlar ticari imtiyazları beraberinde getirdi; ticari imtiyazlar ise ekonomik nüfuz yollarını açtı. Ekonomik nüfuz, geleneksel endüstrileri zayıflattı ve bunun sonucunda ciddi toplumsal kargaşalar ortaya çıktı.

Nasıreddin Şah dönemi (1848-1896), Britanyalı siyasetçi George Curzon'un "uluslararası yağma çağı" olarak adlandırdığı bir dönemdir ve bu dönemde Batı'ya verilen imtiyazlar, önceki dönemlere kıyasla önemli ölçüde artmıştır. Bu artışın iki temel nedeni vardı: birincisi, şahın yabancı tüccarları cezbetme konusundaki kararlılığı; ikincisi ise bu çabanın, Rusya, Britanya ve diğer Avrupa ülkelerinin uluslararası ilişkileri genişletme ve sınır ötesi yeni yatırım fırsatları bulma istekleriyle aynı zamana denk gelmesiydi (Abrahamian, 1998).

Nasreddin Şah döneminde yabancı güçlere verilen ekonomik ve siyasi imtiyazlar, İran merkezi hükümetinin zayıflığını ve yabancı güçlere olan bağımlılığını açıkça ortaya koyuyordu. Bu eylemler, ülkenin güçlenmesine yönelik stratejik bir politika olmaktan çok, milli çıkarları korumakta ve ülke bağımsızlığını savunmakta başarısız olan bir hükümet yapısının yetersizliğini gözler önüne seriyordu.

Bu durum, İran toplumunda geniş ölçekte yabancıların yağmacı ve tahakküm edici bir imajını yaratarak, Şah'ın otoritesini ve meşruiyetini ciddi şekilde sorgulanır hale getirdi. Aynı zamanda bu imtiyazlar, Katouzian'ın (2001) görüşüne göre İran tarihinin temel özelliklerinden biri olarak görülen devlet ile millet arasındaki tarihsel uçurumu daha da derinleştirdi. Halkını temsil etmekte yetersiz kalan ve yabancı güçlerin çıkarlarını ilerleten bir araç haline gelen bir hükümet, halkın gözünde meşruiyetini kaybetti.

Bu çatışma dolaylı bir şekilde sosyal ve politik protestolara zemin hazırladı. Tütün Hareketi, bu koşullara bir tepki olarak ortaya çıktı ve alimler, tüccarlar ve kentli sınıflar gibi farklı sosyal grupların iş birliğiyle genel bir seferberlik sağlayarak bu

sürece ilk etkili direnişi gösterdi. Bu hareketin başarısı, halk direnişi için bir model sundu ve siyasi farkındalığın artması ve toplumsal seferberlik için bir ön hazırlık işlevi gördü. Bu süreç nihayetinde Meşrutiyet Hareketi'nin şekillenmesine yol açtı (kesrevi, 1999).

Dolayısıyla, Kaçar dönemi boyunca verilen imtiyazlar, kısa vadede saraya sınırlı faydalar sağlamış olsa da, uzun vadede hükümetin siyasi meşruiyetini sorgulatmış, devlet ile millet arasındaki çelişkileri artırmış ve protesto hareketlerinin şekillenmesi için bir zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Tütün Hareketi, bu krize bir yanıt olmakla kalmamış, aynı zamanda yabancı etkisine karşı kolektif kimliğin güçlendirilmesi ve daha geniş çaplı bir siyasi direnişin gerçekleşmesi için bir temel oluşturmuştur.

3.1.1.3. Batı'nın Etkisi ve Sınıf Yapısının Oluşumu: Sosyal Hareketler İçin Unsurlar

19. yüzyılın ikinci yarısında İran, Batı'nın etkisiyle şekillenen derin değişimlere tanıklık etti. Bu etki, Kaçar yönetimi ile toplum arasındaki geleneksel bağların zayıflamasına neden oldu ve ekonomik ve düşünsel boyutlarda incelenebilir.

Ekonomik açıdan, yabancı malların ve sermayenin ülkeye girişi, yerel pazarları baskı altına aldı ve tüccar sınıfının bölgesel bütünleşmesine yol açtı. Bu değişim, bu sınıf arasında yeni bir siyasi ve toplumsal bilincin doğmasına neden oldu ve daha sonra “geleneksel orta sınıf” olarak adlandırılan bir sınıfın oluşumunu sağladı (Katouzian, 2003). Bu sınıf, Şii gelenekleriyle bağlantılı ekonomik ve ideolojik bağları sayesinde İran'ın siyasi ve toplumsal gelişmelerinde aktif bir rol oynadı (Abrahamian, 1982).

Düşünsel ve ideolojik olarak, Batı ile olan etkileşim, yeni eğitim ve kültürel kurumlar aracılığıyla profesyonel bir aydın sınıfının oluşumuna yol açtı. Bu aydınlar, sarayın geleneksel elitlerinden farklı olarak bireysel haklar, liberalizm, milliyetçilik ve sosyalizm ilkelerine inanıyorlardı. Mutlak monarşi yerine eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkelerini savunuyor; ilahi hak anlayışını reddederek bireyin vazgeçilmez haklarına vurgu yapıyorlardı (Adamiyat, 1976).

Batı'nın fikirlerinin etkisiyle İran'ın siyasi söylemine yeni kavramlar ve terimler girdi. “Despot”, “feodal”, “parlamento”, “sosyal”, “demokrat” ve “aristokrat” gibi kelimeler siyasi kültürde yaygınlaştı (Adamiyat, 1976). Ayrıca, eski kavramlara yeni tanımlar eklendi. Örneğin, “istibdat” (despotizm), basit bir yönetim anlayışından

“zorba yönetim” anlamına dönüştü; “millet” (ulus), dini bir topluluktan modern ve seküler bir kavrama evrildi; “halk” ise demokratik ve ulusal bir anlam kazandı (Katouzian, 2003).

Bu düşünsel ve toplumsal değişimler, güç yapılarının eleştirisi için yeni bir zemin sağladı ve özgürlükçü ve meşrutiyetçi fikirlerin yayılmasına yol açtı. Aydınlar ile geleneksel orta sınıf arasındaki bağlantı, 1906-1909 yıllarında gerçekleşen Meşrutiyet Devrimi’nin başarısını sağladı (Abrahamian, 1982). Bu devrim, monarşinin gücünü sınırladı ve Ulusal Meclis gibi kurumların kurulmasıyla İran’ın siyasi ve toplumsal gelişiminde yeni bir yol çizdi.

Bu iki sınıf, hükümetin işleyişine yönelik eleştirilerini farklı bakış açılarıyla ifade ediyordu. Aydınlar, uluslararası değişimlere paralel olarak modernleşmenin hızlandırılmasını talep ederken; tüccarlar, bankacılar ve din adamlarından oluşan geleneksel orta sınıf, yabancı rekabete karşı savunmasız olduklarını fark ettiler. Hükümetin, toplumu yabancı etkisine karşı desteklemek yerine bu etkileri pekiştiren bir faktör haline geldiğini görerek sınıfsal bilinç kazandılar ve yabancıları ortak düşman olarak görmeye başladılar (Adamiyat, 1976).

Her ne kadar bu iki sınıf, o dönemin karmaşık durumunu düzeltmek amacıyla hükümete karşı birleşmiş olsa da, farklı kapasiteleri hedeflerini ilerletmek için işbirliğini zorunlu kılıyordu. Geleneksel orta sınıf, içindeki din adamları sayesinde hoşnutsuz halk arasında geniş bir sosyal tabana sahipken, aydınlar bu geniş tabana sahip değildi. Buna karşılık, aydınların varlığı demokrasi, özgürlük ve sosyal adalet gibi modern kavramların toplumsal alana girmesini sağladı (Katouzian, 2003).

Ancak, bu modern kavramların toplum tarafından anlaşılmaması, mutlak yönetimin sona erdirilmesi ve hukukun üstünlüğünün sağlanması sürecini imkânsız kıldı. Bu nedenle, geleneksel sınıf ile aydınlar, Tütün İsyanı deneyiminden sonra daha fazla işbirliği yapmaya çalıştılar. Bu işbirliği, Meşrutiyet Hareketi’nin ortaya çıkmasına zemin hazırladı; ancak bu süreçte iki sınıf arasındaki temel farklılıklar ayrışma biçiminde kendini göstermiştir (Abrahamian, 1982).

Meşrutiyet Hareketi’nin oluşum sürecini ele alırken, bu hareketin tarihi sürecini belirleyen faktörlerin mekanizmaları ve aralarındaki karmaşık ilişkiler göz önünde bulundurulmuştur.

3.1.2. Hareketin Oluşum Süreci (Tarihsel Süreç)

Halkın yabancıların varlığından duyduğu hoşnutsuzluk ve öfke, ilk kez Griboedov'un öldürülmesiyle (1829) açık bir şekilde kendini gösterdi. Griboedov, eğitilmiş, bilge bir adam ve General Paskevich'in yeğeni olarak, İran ve Rusya arasındaki savaş ve barış süreçlerinde yer almıştı. Tehran'a Rusya Büyükelçisi olarak gönderildi ve aynı zamanda Türkmençay Antlaşması'nın onay belgelerini de teslim etmekle görevlendirildi. Griboedov, yolda bulunduğu süre zarfında, şiddet dolu ve hoş olmayan hareketler sergiledi ve kendisini fethedici devletin yenilen ülkedeki elçisi olarak tanıtmaya niyetindeydi. Rusya'nın bakanı, Tehran'a varduktan sonra da küçültücü ve kışkırtıcı davranışlarına devam etti. İran hükümetine, önceki bir hırsızlık nedeniyle Rusya'nın elçiliğine sığınan bir saray çalışanını teslim etmemekte direndi. Ayrıca, İran hükümetinden, Tehran'da yaşayan tüm Gürcü ve Ermeni kadınlarını Rus elçiliğine teslim etmelerini istedi; bu, hangi kadınların vatanlarına dönmek istediğini belirlemek içindi. Oysa kadınlar uzun zamandır İran'da kalmış, İranlılarla evlenmiş ve çocuk sahibi olmuşlardı; bu nedenle hiçbir elçiliğe gitmedi. Griboedov, hizmetkârlarına, Allahyar Khan Asif al-Doleh'in evine zorla girip, uzun zamandır evlilikle İran'da yaşayan iki Gürcü kadını oradan çıkararak elçiliğe götürmelerini emretti. Bu durum, Tehran halkında genel bir heyecan ve dini duyguları kışkırttı. Büyük bir müçtehit olan Mirza Masihe Estar Abadi, o kadınları kurtarmanın dini bir zorunluluk olduğunu belirten bir fetva verdi ve halk, dükkanları kapatıp Rus elçiliğine doğru yürüyüşe geçti. Hükümetin sakinlik sağlama çabaları sonuçsuz kaldı ve 30 Ocak 1829'da (24 Receb 1244) öfkeli halk Rus elçiliğine saldırarak Griboedov ve birkaç yanındaki kişiyi öldürdü ve elçiliği yağmaladı. Bu olayın sonuçlarından endişe duyan Fath Ali Şah, Rusya'ya özür dilemek üzere Khosrow Mirza gibi temsilciler gönderdi. Sonunda, Rusya konuyu takip etmekten vazgeçti ve İran'ın bazı borçlarını da affetti (Hakikat, 2012).

Bu kadar şiddet, sonraki yıllarda İranlıların yabancılara karşı tutumlarında gözlemlenmedi, ancak bu, nefret ve öfkenin sönmüş olduğu anlamına gelmiyordu; ateş, kömürlerin altında kalmıştı ve ısısı hissediliyordu. Bu olaydan sonra, yabancı siyasi güçler de önceden sahip oldukları hareket serbestliğini kaybetti. Artık geçmişte olduğu gibi halk arasında var olamıyor, dini törenlere katılamıyor ve bilim adamlarıyla ve halkla dini tartışmalar yapamıyorlardı. Halkın öfkesi yalnızca siyasi güçlerle sınırlı

değildi; yabancı gezginler ve uzmanlarla olan ilişkilerinde de nefretlerini gösteren bir tutum sergilediler. Daha sonra, Avrupalı gezginler, bu yabancı korkusunu, İran kültürünün özünde var olan bir şey olarak değerlendirdiler; oysa halkın Batılılara karşı duruşu, Batı'nın İran'daki nüfuzunun bir sonucu (Abrahamian, 1998).

Tütün Hareketi, İran'daki ilk halk hareketi olarak, bir İngiliz şirketine tütün satış ve ihracatında verilen imtiyaza tepki olarak ortaya çıktı. Bu imtiyaz, ekonomik sorunların yanı sıra, yabancı güçlere olan siyasi bağımlılığın bir sembolü haline gelerek geniş bir halk öfkesine yol açtı. Protestolar ilk olarak Tebriz'de başladı, ardından İsfahan'a yayıldı ve sonunda Tahran'a ulaştı. Bu süreçte, Mirza Şirazi gibi önemli din adamları, tütün kullanımını yasaklayan bir fetva yayımlayarak hareketi yönlendirdi. Halkın ve tüccarların bu fetvaya verdiği geniş destek, iç tütün piyasasının durmasına yol açtı ve halkın baskısı altında kalan Şah, bu imtiyazı iptal etmek zorunda kaldı. Ancak, bu hareketin ilerleyen aşamalarında liderler arasında bölünme yaşandı. Örneğin, Seyyid Abdullah Behbehani gibi bazı din adamları Mirza Şirazi'ye karşı çıktı ve hatta bazıları hükümet tarafından satın alınmakla suçlandı. Sonuç olarak, hareket yalnızca tütün imtiyazının iptaliyle sınırlı kaldı; Amine'üd-Devle'nin görevden alınması veya diğer tüm yabancı anlaşmaların iptali gibi diğer talepler gerçekleşmedi. Yine de, bu hareket, İran toplumunda farklı sosyal gruplar arasında iş birliği için bir zemin hazırladı ve Meşrutiyet Devrimi'nin şekillenmesinde bir ön hazırlık olarak kabul edildi (kasravi, 1999).

Tütün Hareketi (1889), İran sosyal tarihinde bir dönüm noktasıydı ve halk protestolarının siyasi yapıları sorgulayabileceğini ortaya koydu. Bu hareket, bir yandan din adamlarının halk liderleri olarak önemini vurgularken, diğer yandan tüccarlar ve geleneksel orta sınıfı etkili bir siyasi güç haline getirdi. Bu grupların birlikteliği, içsel farklılıklara rağmen, potansiyel bir ittifakın tohumlarını attı ve bu ittifak, Meşrutiyet döneminde olgunlaştı. Ayrıca, hareket, ekonomik direnişin bir modeli olarak, boykot ve sivil itaatsizliğin mücadele araçları olarak kullanılabileceğini gösterdi. Ancak, liderler arasındaki bölünmeler ve yalnızca belirli bir imtiyazın iptaline odaklanılması gibi sınırlamalar, değişim için daha iyi bir örgütlenme ve geniş çaplı bir hedef belirlenmesi gerektiğini ortaya koydu.

Tütün imtiyazının iptal edilmesinden (1892) sonra, Nasıreddin Şah, toplumu kontrol etmek için daha sert politikalar uygulamaya başladı. Darülfünun'un gelişimini

durdurdu, eleştirel yayınları yasakladı ve halkın Avrupa'ya seyahat etmesini sınırladı. Ayrıca, sosyal gruplar arasında bölünme yaratmaya ve baskıcı yöntemlerle muhalefeti kontrol altına almaya çalıştı. Bu politikalar, kısa vadede ülkeye yüzeysel bir sakinlik getirmiş gibi görünse de, uzun vadede halkın hoşnutsuzluğunu daha da artırdı (Abrahamian, 1998).

Nasıreddin Şah'ın Tütün Hareketi sonrası politikaları, hükümet ve halk arasındaki ilişkiyi düzeltmek yerine, aralarındaki uçurumu daha da derinleştirdi. Tütün Hareketi, yapısal değişimlerin gerçekleştirilmesi için bir kapasite gösterirken, Şah'ın baskıcı yöntemleri bu potansiyelden yararlanılmasını engelledi. Onun politikaları, sorunların köklü çözümüne odaklanmak yerine, kısa vadeli kriz yönetimine odaklanmıştı. Bununla birlikte, Şah'ın baskıcı politikaları, fiilen protesto hareketlerinin temelini güçlendirdi. Sivil özgürlüklerin kısıtlanması ve eğitim kurumlarının kapatılması, sosyal ilerlemenin önünde engel oluşturdu ve gizli grupların ortaya çıkması için zemin hazırladı. Sonuç olarak, bu baskıcı tepkiler yalnızca mevcut sorunları çözmekte başarısız olmakla kalmadı, aynı zamanda Meşrutiyet Devrimi gibi sonraki siyasi dönüşümler için uygun koşulları oluşturdu.

Nasıraldin Şah, 1896 yılında tahttaki 50. yıl dönümünü hazırlarken, bir iflas etmiş tüccar olan Mirza Rıza-i Keremî tarafından vurularak öldürüldü. Nasıraldin'in ölümü sadece bir Kaçar padişahının ölümü değil, aynı zamanda Kaçar hanedanlığının yönetimindeki son aşamanın başlangıcıydı (Kermani, 1984).

Muzaffereddin Şah, 1896 yılında babası Nasreddin Şah'ın suikastle öldürülmesinin ardından tahta çıkmıştır. Onun hükümet dönemi, genel olarak yönetim zaafı ve siyasi ile ekonomik krizlerle şekillenen bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde gerçekleştirilen çelişkili adımlar, nihayetinde İran'ın siyasi yapısında derin değişimlere yol açmıştır. Bir taraftan, dış güçlere bağlı ekonomik politikaları sürdürmüş ve William Knox Darcy'ye petrol imtiyazı gibi ayrıcalıklar vererek, ülkenin doğal kaynaklarını yabancılara teslim etmiştir (Sykes, 1915). Vergilerin arttığı ve ekonomik alanda sıkışmanın yaşandığı bu süreç, orta ve alt sınıflar üzerinde daha fazla baskıya yol açmış ve halkın genel huzursuzluğunu artırmıştır. Bu bağlı politikaların yanı sıra, Muzaffereddin Şah liberal bir yaklaşım sergileyerek bazı adımlar atmıştır. Avrupa'ya seyahat kısıtlamalarını kaldırmış, “Hab-el-Emetin” ve “Parvish” gibi liberal gazetelerin yayımlanmasına izin vermiş ve meslek birlikleri ve

eğitim kurumlarının kurulmasını teşvik ederek, entelektüeller ve siyasi grupların faaliyet göstermesine olanak sağlamıştır. Mirza Melkum Han'ın Roma'da İran sefiri olarak atanması da, şahın düşünsel ve siyasi elitlerle bağlantı kurma arzusunun bir göstergesidir. Bu politikalar, sınırlı bir özgürlük alanı yaratmış ve yeni dernekler ve partilerin oluşmasına zemin hazırlamıştır; örneğin Sosyalistlerin Partisi ve Ademiyyet Derneği gibi (Abrahamian, 1998).

Muzaffereddin Şah'ın politikalarındaki açık çelişkiler, Kaçar hükümetinin yaklaşımındaki derin çatlakları ve monarşinin İran toplumunun dönüşen ihtiyaçlarına karşı cevap verme yetersizliğini göstermektedir. Bir taraftan dış güçlere bağlı ekonomik politikalar ve artan vergiler, özellikle tüccar ve dini liderler olmak üzere, geleneksel orta sınıfı baskı altına almış ve onları hükümetin işleyişine karşı güvensiz kılmıştır. Diğer taraftan, şahın liberal ve hoşgörülü politikaları, entelektüellere ve sivil toplum gruplarına yeni fikirlerin yayılmasına, örneğin meşrutiyetçilik ve milliyetçilik gibi, fırsatlar sunmuştur. Bu çelişkili adımlar, toplumsal gerilimleri azaltmak yerine, farklı muhalif gruplar arasında işbirliği ve uyum için bir alan yaratmıştır. Geçmişte ideolojik ve sınıfsal çatışmalar yaşayan entelektüeller ve geleneksel orta sınıf, bu değişimlerin etkisiyle birbirlerine daha yakınlaşmış ve nihayetinde Meşrutiyet hareketinin temellerini güçlendirmiştir. Muzaffereddin Şah, liberal politikalarıyla halkın öfkesini dindireceğini umarken, aslında devrimci süreçleri pekiştirmiş ve meşrutiyetin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Bu dönem, İran'ın siyasi tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir; yüzeysel ve plansız reformların yalnızca iktidarın pekişmesine katkı sağlamadığını, aynı zamanda köklü değişimlerin ve devrimci hareketlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu gösteren bir dönemdir.

Bu bağlamda, Meşrutiyet Hareketi üç protesto aşamasını geçirdikten sonra sahneye çıktı.

İlk protesto, Muharrem ayı yas tutma törenleri sırasında, tüccar ve borç verenlerden oluşan iki yüz kişinin katıldığı sakin bir yürüyüşle gerçekleşti. Protestocular, Belçikalı gümrük memuru Monsieur Nouv'un görevden alınmasını ve hükümetin kendilerinden aldığı borçların geri ödenmesini talep ettiler. Cevap alamayınca dükkanlarını kapattılar ve başlarında Monsieur Nouv'un giyinmiş bir şekilde dans ettiği bir fotoğrafla birlikte Şah Abdülazim Türbesi'ne doğru yürüdüler

ve orada oturma eylemi gerçekleştirdiler. Müzaffereddin Şah, Avrupa'ya seyahat için acele ediyordu ve oturumun devamının seyahatini engellemesinden korkuyordu; nihayet iki hafta sonra, protestoculara Avrupa'dan döndükten sonra taleplerini yerine getireceğine söz verdi. Ancak bu vaatler asla gerçekleşmedi, çünkü sarayın ne yerel borçlulara ödeme yapacak parası vardı ne de onlara güvenen Ruslarla karşı koyacak gücü (Abrahamian, 1989).

İkinci protesto, Aralık ayında, Tahran valisi Alâeddin'in, Tahran İmam Cami başkanı Haj Mirza Abulkasım'ın desteğiyle, iki ünlü şeker tüccarını kamuya açık bir şekilde cezalandırmasının ardından meydana geldi. Bu iki kişiden biri, halk arasında sevilen ve hayır işlerine yönelik katkılarıyla tanınan yetmiş dokuz yaşında bir tüccardı. Tahran valisi, şeker fiyatlarının tüccarlar tarafından stoklanmasından kaynaklandığını iddia etti ve bu iki tüccarı cezalandırarak korku yaratmayı hedefliyordu. Tahran İmam Cami başkanı Mirza Abulkasım, bu haberi duyduğunda, esnaf ve atölyeleri kapattılar ve camide toplandılar. İki bin tüccar ve öğrenci, önde gelen iki din adamı olan Tabatabai ve Ruhani tarafından Şah Abdülazim Türbesi'nde oturma eylemi gerçekleştirdiler. Bu esnada Mirza Abulkasım, onlara dört talep iletti: Tahran valisinin görevden alınması, Monsieur Nouv'un görevden alınması, şeriatın uygulanması ve adaletin sağlanması için bir adalet mahkemesi kurulması. Hükümet, yöneten sınıfın ayrıcalıklarının ve statüsünün kaybolma korkusuyla önce karşı çıkmış ve "İran'ı sevmeyenler, demokratik Almanya'ya gidebilir" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Ancak bir ay süren etkisiz çabaların ardından, nihayetinde protestoculara taziyelerini iletmiştir. Tütün İsyanı'ndan sonra, bu durum Kaçar hanedanından bir hükümdara karşı halkın elde ettiği ikinci zafer olmuştur (Abrahamian, 1989).

Üçüncü protesto , padişahın adalet evi kurma ve Nuz'un görevden alınma sözlerini yerine getirmemesi ile vaaz veren bir vaizin tutuklanmasının çakıştığı zamanda gerçekleşmiştir. Söz konusu vaizin ve diğer muhaliflerin tutuklanmasının ardından, gizli toplantılar düzenlenmiş ve öğrenciler polis merkezinde toplanmıştır. Bu durum üzerine polis, onlara ateş açmış ve bir öğrencinin ölmesine yol açmıştır. Ertesi gün, bin kişilik bir grup öğrenci, tüccar, esnaf ve zanaatçı, ölen öğrencinin cenazesi için camiye doğru yola çıkmıştır. Cami önünde, Kızıl askerler ile halk arasında meydana gelen kanlı çatışmada yirmi iki kişi hayatını kaybetmiş ve yüzden fazla kişi yaralanmıştır. Bu kanlı olay, açıkça hükümeti halktan ayırmış ve

ardından, dinin bilimler öğrencilerinden ve diğer dini şahsiyetlerden oluşan bir muhalefet grubu, Ayetullah Tabatabai, Bahbahani ve Şeyhullah'ın liderliğinde Kum'a doğru yola çıkmış ve burada oturma eylemi düzenleyerek, padişah sözlerini yerine getirmedikçe grevde kalacaklarını ilan etmişlerdir; bu durum, başkent hukuki ve adli meselelerin çözümü açısından yetkisiz kalacağı anlamına gelmiştir. Diğer bir muhalefet grubu ise, çoğunluğunu esnafların oluşturduğu bir yapı ile büyüklerin liderliğinde ve gizli derneklerin koordinasyonu ile İngiliz Büyükelçiliği ile işbirliği yaparak, büyükelçiliğin bahçesinde toplanmıştır. Bu toplantıyı düzenleyen komite, en az zararla ve hasar vermeden en medeni şekilde oturma eyleminin gerçekleştirilmesi için düzenlemeler yapmıştır. İkinci haftada, merkezi komite, Darülfünun ve tarım okulları ile siyaset okullarından bir grup öğrencinin büyükelçilik bahçesine girmesine izin vermiştir. Bu öğrenciler, Nazım el-Islam Kermani'nin ifadesine göre (1984), Avrupa'nın meşruti sistemleri hakkında yaptıkları konuşmalarla, hatta bazıları cumhuriyetin avantajları üzerine dahi konuşarak, İngiliz Büyükelçiliğini "açık bir siyaset okulu" haline getirmişlerdir (Abrahamian, 1989).

Sonuç olarak, oturan aydınların fikirlerine dayanarak, adalet evi kurma fikrinin ötesine geçerek Milli Meclis'in kurulmasını talep etmişlerdir. Saray, ilk başta bu isteği kabul etmeyi reddetmiş ve protestocuları İngilizlerin beslediği teröristler olarak tanımlamıştır. Tahran'daki genel grevler ve diğer eyaletlerin protestoculara katılma istekleri, padişahı İslam Meclisi konseyine öneride bulunmaya zorlamıştır; ancak oturanların, Milli Meclis kurulması konusundaki ısrarları ile karşılaşmıştır. Nihayetinde, Tiflis ve Bakü'den gelen telgrafların, Müslüman savaşçıların gönderilmesi talebinin, devlet içindeki çatlakların ve Kızıl askerlerin isyan etme tehlikesinin getirdiği korkular, Muzaffereddin Şah'ı, üç hafta süren oturumun ardından, hem Kum'da hem de İngiliz Büyükelçiliği bahçesinde, Milli Meclis'in kurulması ve tanınmış özgürlükçü Musir ed-Döle'nin başbakan olarak atanması emrini imzalamaya zorlamıştır. Böylece, devrim sona ermiş olsa da, devrimcilerin en önemli mücadelesi olan meşrutiyete ulaşma süreci henüz başlamıştır (kasravi, 1999).

Bu bağlamda dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta, İngiliz Büyükelçiliği bahçesinde gerçekleşen ve Meşrutiyet hareketinin bir dönüm noktası olarak değerlendirilen bu toplanmadır. Her ne kadar protestocular başlangıçta adalet mahkemesinin kurulması gibi belirli bir talep etrafında bir araya gelmiş olsalar da, bu

toplanmanın sağladığı iletişim ortamı ve farklı toplumsal gruplar arasındaki çok yönlü etkileşimler, taleplerin adalet mahkemesi sınırlarını aşarak ulusal meclisin kurulması ve siyasi yapının yeniden düzenlenmesi gibi daha kapsamlı hedeflere dönüşmesine yol açmıştır.

Bu dönüşüm, “Jürgen Habermas’ın kamusal” alan teorisine atıfla analiz edilebilir. Bu teoriye göre, iletişim alanları, farklı toplulukların bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunabilecekleri ve bu etkileşimler yoluyla taleplerin yeniden tanımlanıp yeni hedeflerin şekillenebileceği bir zemin sunar.

İngiliz Büyükelçiliği bahçesi de bu bağlamda benzer bir işlev üstlenmiştir. Bu ortamda, öğrenciler, tüccarlar, din adamları ve entelektüeller bir araya gelerek özgür bir tartışma ortamında, başlangıçta daha sınırlı bir talep olan adalet mahkemesini, anayasal monarşi ve ulusal meclisin kurulması gibi daha geniş ve siyasi taleplere dönüştürebilmişlerdir. Bu toplantı, yalnızca taleplerin yeniden tanımlanmasına katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal iletişimin doğrudan protesto hareketlerinin yön değiştirmesinde ve kamu bilincinin yükseltilmesinde kilit bir rol oynayabileceğini de göstermiştir.

3.1.3. Meşrutiyet ve Sürdürülmesine Yönelik Çabalar

1906 yılında Meşrutiyet Fermanı’nın verilmesinden sonra, İran’da siyasi ve toplumsal alanda köklü değişimlerin temelleri atılmaya başlandı. Bu süreçte basın, modern düşüncelerin yayılması ve kamuoyu oluşturulmasında önemli bir rol oynadı. Daha önce sınırlı sayıda yayın organına sahip olan İran’da, meşrutiyetin ilanıyla birlikte yüzlerce gazete ve dergi yayımlanmaya başladı. "Nasim-i Şimal" ve "Sur-i İsrail" gibi gazeteler, yeni fikirlerin halka ulaşmasında temel araçlar haline geldi. Aydınlar tarafından çıkarılan bu yayınlar, yalnızca düşünce aktarımını sağlamakla kalmadı, aynı zamanda halkı toplumsal değişim ve meşrutiyet talepleri doğrultusunda harekete geçirmede etkili oldu (Ademiyet, 1961)

14 Ağustos 1906’da, Muzaffereddin Şah Kaçar tarafından Meşrutiyet Fermanı’nın imzalanmasıyla Milli Şura Meclisi’nin kurulmasının önü açıldı. Bu ferman, geniş çaplı halk protestolarına ve çeşitli sosyal ve siyasi grupların taleplerine yanıt olarak yayımlandı. Fermanın hemen ardından, seçim yasasını hazırlamak amacıyla Kurucu Meclis toplandı. Bu yasada, temsilciler Kaçar hanedanından

prensler, alimler ve öğrenciler, seçkinler, tüccarlar, toprak sahipleri ve esnaflar gibi sosyal gruplara ayrıldı. Ancak, kadınlar ve hamallar gibi düşük gelirli gruplar, oy kullanma hakkından mahrum bırakıldılar (Abrahamian, 1998).

Alt sınıflardan olan sosyal grupların, örneğin hamalların, devecilerin ve genel olarak kadınların oy kullanma ve siyasi katılım haklarından mahrum bırakılması, yalnızca Meşrutiyet Hareketi'nin değil, aynı zamanda ilham aldığı Avrupa'daki meşrutiyetçi hareketlerin eşitlik ve adalet hedefleriyle çeliştiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, bu hareket adalet, özgürlük ve eşitlik gibi sloganlar üzerinde yoğunlaşsa da, başlangıçtaki yapılar ve politikalar bu idealleri toplumun tüm kesimleri için gerçekleştiremedi. Bu durum, Meşrutiyet Hareketi'nin modern ve demokratik bir sisteme geçiş çabasına rağmen, İran toplumunun sınıfsal ve geleneksel yapılarından etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu kısıtlamalar yalnızca kadınlar ve düşük gelirli kesimler gibi toplumun geniş bir kesimini görmezden gelmekle kalmamış, aynı zamanda hareketin pratikte tüm sınıfları ve grupları temsil etmediğini, daha çok seçkin gruplar ve kentli orta sınıfın çıkarlarına hizmet ettiğini göstermiştir.

Birinci Dönem Milli Meclisi seçimleri, 1906 yılının Eylül ve Ekim aylarında gerçekleştirildi ve meclis, aynı yılın 7 Ekim'inde Tahran'da açıldı. Seçilen temsilciler, Anayasa'yı hazırlama çalışmalarına başladılar. Bu yasa, 30 Aralık 1906'da onaylandı ve Şah tarafından imzalandı. Muzaffereddin Şah, hastalığı nedeniyle yatağa bağlı olmasına rağmen, Anayasa'yı imzaladıktan yalnızca beş gün sonra, 14 Ocak 1907'de vefat etti. Şah'ın ölümünün ardından, oğlu Muhammed Ali Mirza onun yerine tahta çıktı. 1907 yılında başlayan Muhammed Ali Şah'ın saltanatı, İran Meşrutiyet Hareketi tarihinin yeni bir dönemini başlattı ve meşrutiyetin yeni kurumları için ciddi zorluklar yarattı (kasravi , 1999).

Muhammed Ali Şah Kaçar, meclisin konumunu güçlendiren ve onu tüm halkın temsilcisi olarak tanımlayan bir anayasa ile karşı karşıya kaldı. Bu anayasa gereğince, Meclis-i Şura-yı Milli, kanunlar, düzenlemeler, bütçe ve ayrıcalıklar konusunda nihai karar mercisi olarak tanındı ve milletvekillerinin meclisin izni olmadan tutuklanması yasaklandı. Her ne kadar şah, Senato'nun 60 üyesinden 30'unu atama hakkına sahip olsa da, bu meclisin kararları yalnızca Meclis-i Şura-yı Milli'nin onayıyla geçerlilik kazanabiliyordu (Ademiyet 1991).

Muhammed Ali Şah, bu anayasayı gücüne ve otoritesine bir sınırlama olarak görüyordu ve çeşitli girişimlerle bu düzeni zayıflatmaya çalıştı. İlk adımda, taç giyme töreninde milletvekillerini tanımayarak ve onları törene davet etmeyerek anayasanın hükümlerini hiçe saydı. Daha sonra muhaliflerini zayıflatmak amacıyla, ülke genelinde etnik ve toplumsal ayrılıkları körükledi ve bakanları ve valileri, meclis ve yerel meclislerin kararlarını görmezden gelmeleri için teşvik etti (Kermani, 1984).

Bunlara ek olarak, Muhammed Ali Şah, mali kaynaklarını güçlendirmek ve konumunu sağlamlaştırmak için Rusya ve İngiltere'den borç almaya çalıştı. Ancak bu girişimleri sonuçsuz kaldı ve yeni siyasi kurumlarla pozitif bir etkileşim kurmaya yanaşmadığını, bunun yerine otokratik yönetim tarzını yeniden canlandırma peşinde olduğunu gösterdi. Bu politikalara tepki olarak, milletvekilleri anayasa eklerini hazırladılar. Bu ekler, kuvvetler ayrılığı, basın özgürlüğü ve vatandaşların eşitliği gibi ilkeleri içermektedir ve Meclis-i Şura-yı Milli'ye daha geniş denetim ve yürütme yetkileri veriyordu. Halk da şahın eylemlerine tepki olarak protesto ve grevler başlattı ve nihayetinde şah, anayasa eklerini kabul etmek zorunda kaldı (Abrahamian, 1998).

Bu politikalara tepki olarak, milletvekilleri anayasa eklerini hazırladılar. Bu ekler, kuvvetler ayrılığı, basın özgürlüğü ve vatandaşların eşitliği gibi ilkeleri içermektedir ve Meclis-i Şura-yı Milli'ye daha geniş denetim ve yürütme yetkileri veriyordu. Halk da şahın eylemlerine tepki olarak protesto ve grevler başlattı ve nihayetinde şah, anayasa eklerini kabul etmek zorunda kaldı (Ademiyet, 1991).

Tüm bu çabalara rağmen, kötüleşen ekonomik koşullardan kaynaklanan genel hoşnutsuzluk ile geleneksel din adamları ve aydınlar arasındaki fikir ayrılıkları, meşrutiyetin hedeflerine ulaşması önünde büyük zorluklar yarattı. Bu faktörler, yeni kurulan meşrutiyet rejimini daha da kırılgan hale getirerek, bu yapının gelişimi için ciddi sorunlar oluşturdu (Abrahamian, 2010).

Ortaya konulan tartışmalar dikkate alındığında, bu tarihi dönem, siyasi ve toplumsal güçler ile halk arasında temel çatlakların oluşumunda kilit bir nokta olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, aktif siyasi grupların içsel çatışmaları da otoriter yönetim lehine güç dengelerinin değişiminde etkili bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. İran toplumu, bu dönemde hâlâ geleneksel ve dini kurumlara büyük ölçüde bağımlı bir yapıdaydı. Halkın zihninde, saltanat yalnızca siyasi bir kurum olarak değil, aynı zamanda ilahi iradenin bir temsilcisi olarak da özel bir konuma

sahipti. Bu durum, değişimlere direnç göstermeyi ve modern kavramları kabul etmeyi ciddi bir zorluk haline getiriyordu. Her ne kadar modern kurumlar, özellikle Meclis, saltanatın yetkilerini sınırlamak için ciddi bir çaba içerisindeyse de, toplumun entelektüel ve kültürel altyapısı bu değişimleri tamamen kabul etmeye hazır değildi.

Dikkate değer bir diğer husus, Meşrutiyet Hareketi'nin başlangıçta geleneksel kurumlar, özellikle de dinî otoriteler tarafından desteklenmesi ve bu desteğin hareketin gelişiminde büyük bir rol oynamış olmasıdır. Ancak, temel seviyede, bu kurumların geleneksel düşünceleri ile modernist aydınların fikirleri arasında ciddi bir çelişki mevcuttu. Her ne kadar bu iki grup, ortak bir amaç doğrultusunda, yani saltanatın gücünü zayıflatmak ve sınırlamak için bir araya gelmiş olsalar da, onların fikirselle ve ideolojik temellerindeki farklılıklar zamanla belirgin hale geldi. Bu düşünsel ve yapısal çatlaklar, ilerleyen dönemlerde de görüleceğı üzere, Meşrutiyet Saltanatı sisteminde yeni dengelerin oluşmasına zemin hazırladı ve İran'ın gelişim sürecini birçok zorlukla karşı karşıya bıraktı.

Mevcut hoşnutsuzluklar ve anlaşmazlıklar, muhafazakâr güçler ve monarşi yanlıları için halkı seferber etme ve muhafazakâr bir dinî otorite olarak tanınan Şeyh Fazlullah Nuri'nin desteğini kazanma fırsatı sundu. Bu bağlamda, ruhban sınıfı, saray mensupları ve "luti" olarak bilinen sokak militanlarından oluşan çeşitli gruplar, Şeyh Fazlullah Nuri'nin yanında yer alarak meşrutiyet yanlılarına karşı cephe aldılar. Bu doğrultuda "Muhammediye Cemiyeti" adıyla bir grup kuruldu ve "kafir meşrutiyet yanlılarına karşı şeriatı savunma" sloganıyla Tahran'da geniş çaplı protestolar düzenlendi. Bu protestolar, toplumda ciddi bir krize yol açtı. Şeyh Fazlullah Nuri'nin kışkırtmaları ve meşrutiyet yanlılarına karşı artan saldırılar sonucunda muhalifler sokaklara dökülerek Meclis-i Şura'yı hedef aldılar. Buna karşılık, meşrutiyet yanlıları, esnafın desteğıyle bir genel grev organize etti ve silahlı halk direnişçileri, hükümet güçlerini ve muhalifleri geri çekilmeye zorladı. Ancak bu direniş, krizi yalnızca geçici olarak kontrol altına alabildi (Kasravi, 1999).

1908'in ilk yarısında, İngiltere ile Rusya arasında imzalanan 1907 Antlaşması ile İran'ın bu iki gücün nüfuz bölgelerine ayrılmasından sonra meşrutiyet yanlılarına yönelik ekonomik ve siyasi baskılar arttı. Meşrutiyet yanlıları arasındaki iç çatışmalar şiddetlendi ve birliklerini zayıflattı. Bu durum karşısında, Muhammed Ali Şah, Albay Liakhov'un komutasındaki Kazak Tugayı'nı kullanarak meşrutiyet

yanlılarına karşı geniş çaplı bir baskı başlattı. Kazak güçleri, topçu ateşiyle Meclis-i Şura'yı hedef aldı ve bu saldırı sırasında İngiliz tahminlerine göre 250'den fazla kişi hayatını kaybetti. Darbe sırasında, Kazaklar, telgraf dairesi ve çeşitli cemiyetlerin merkezlerini ele geçirirken, birçok meşrutiyet yanlısı lider ya tutuklandı ya da sürgüne gönderildi. Malikü'l-Mütekellimin ve Cihangir Han Sur-i İsrail gibi önemli figürler öldürülürken, diğerleri işkence altında yaşamını yitirdi. Bu baskının ardından, Muhammed Ali Şah sıkıyönetim ilan ederek kamu toplantılarını yasakladı ve Meclisi Şura'yı feshetti (Kermani, 1984).

Tüm bu baskılara rağmen, Muhammed Ali Şah'ın sert müdahaleleri meşrutiyet hareketini tamamen ortadan kaldıramadı. Bu dönemde eyaletler, mücadelelerin devamında belirleyici bir rol oynadı. Necef ve Kerbela'da, Ayetullah Seyyid Muhammed Kazım Yezdi ve Ayetullah Şeyh Abdullah Mazenderani gibi dinî liderler fetvalar yayınlarak meşrutiyeti desteklediler ve Şah'ın İslamî ilkeleri ihlal ettiğini kınadılar. Tebriz'de, darbe haberinin ardından Azerbaycan Vilayet Cemiyeti kendisini geçici hükümet ilan etti. Yerel liderler olan Settar Han ve Bağır Han, el yapımı bombalar ve diğer askeri ekipmanlarla monarşi yanlılarını mağlup ettiler. Reş'te ise Yeprem Han, Ermeni devrimcilerin desteğiyle şehri ele geçirdi ve Tahran'a ilerledi.

İsfahan'da, Sârdâr Es'ad liderliğindeki Bâhtiyârî güçleri, yerel bir ordu toplayarak şehri ele geçirdi ve Tahran'a doğru harekete geçti. Bender Abbas ve Buşehr gibi diğer eyaletlerde de yerel cemiyetler, idari işleri devraldı. Örneğin, Kirmanşah'ta meşrutiyet yanlıları, monarşi yanlılarını uzaklaştırarak yeni bir vali atadı; Meşhed'de ise tüccarlar greve giderek monarşi yanlısı valiyi tutukladı (Abrahimiyan, 1998).

Genel bir perspektiften bakıldığında, kaynak seferberliği kapasitesi (Tilly, 1977), özellikle Tebriz ve İsfahan gibi bölgelerde meşrutiyet yanlılarının hükümet merkezine karşı direnişlerinde önemli bir rol oynadı. Settar Han ve Bağır Han gibi yerel liderler, mahalleler ve çarşılar gibi sosyal ağlardan faydalanarak halkı örgütlediler. Geleneksel olarak sosyal etkileşim merkezleri olan çarşılar, hem mali hem de insan gücü açısından önemli kaynaklar sağladı. Bu örgütlenme, yerel toplulukların içsel dayanışması ile birleşerek liderlerin kaynaklarını daha etkin bir şekilde hükümete karşı kullanmalarını sağladı. Buna karşın, merkezi hükümetin daha çok Kazak Tugayı ve yabancı desteklere dayanması, bu tür sosyal bağlantılardan yoksun kalmasına neden oldu. Bu sosyal kopukluk, merkezi hükümetin halkı seferber

etme gücünü zayıflatırken, yerel liderlerin güçlerini artırdı. Bu durum, meşrutiyet yanlılarının farklı bölgelerdeki göreceli başarısının temel nedenlerinden biri olarak öne çıktı.

Muhammed Ali Şah'ın Rusya Büyükelçiliği'ne sığınmasının (İstibdade Sağır dönemi sonu) ve iktidarın oğluna, Ahmed Şah'a devredilmesinin ardından İkinci Meclis kuruldu. Bu meclis, Meşrutiyet düzenini yeniden inşa etme umuduyla oluşturuldu, ancak en başından itibaren ciddi sorunlarla karşılaştı. İkinci Meclis'teki siyasi hiziplenmeler en büyük problemlerden biri haline geldi. Aydınlardan ve reformculardan oluşan Demokrat Parti, sosyal reformlar ve feodalizmle mücadele gibi, o dönem için oldukça iddialı olan radikal programlar geliştirdi. Buna karşılık, Muhafazakârlar ve geleneksel din adamları tarafından desteklenen İtidal Partisi, eski sosyal düzenin korunmasını savunuyordu. Bu iki grup, Meclis'te sürekli çatışma halindeydi ve bu anlaşmazlıklar, Meclis'in önemli kararlarının ertelenmesine ya da uygulanamamasına neden oldu. Diğer yandan, merkezi hükümetin zayıflığı ve eyaletlerdeki sorunlar durumu daha da karmaşık hale getirdi. Azerbaycan ve güney bölgeleri gibi yerlerde kabile isyanları ve yerel çatışmalar yoğunlaştı ve merkezi hükümet bu krizleri kontrol altına alamadı. Bu sırada, İran'ı 1907 Anlaşması'na göre nüfuz alanlarına ayırmış olan Rusya ve İngiltere, İran hükümeti üzerindeki baskılarını artırdı. Rusya, Amerikalı mali danışman Morgan Shuster'in görevden alınması için ultimatom verdi, ancak Meclis bu talebe karşı direndi. Bu durum, iç gerilimleri artırdı ve Demokratlar ile İtidal Partisi üyeleri arasındaki anlaşmazlıkları daha da derinleştirdi. Sonunda, iç ve dış baskılar altında kalan hükümet, Rusya'nın taleplerini kabul etmek zorunda kaldı. Bu durum halkın öfkesine yol açtı; ülke genelinde geniş çaplı protestolar düzenlendi ve halk Rus mallarını boykot etti. Ancak hükümet, durumu kontrol altına alamadı ve İkinci Meclis, tıpkı Birinci Meclis gibi, siyasi ve sosyal baskılar nedeniyle feshedildi (Abrahimiyan, 1998).

İkinci Meclis, kendisine bağlanan tüm umutlara rağmen Birinci Meclis ile aynı kaderi paylaştı; ne iç çatışmaları çözebildi ne de dış baskılara direnebildi. Bu fesih, bir kez daha Meşrutiyet kurumlarının İran toplumunda henüz kökleşmediğini ve ülkenin siyasi yapısının modernite ve demokrasi ile kolayca uyum sağlayamadığını ortaya koydu.

İkinci Millî Meclis'in ve ondan sonraki üç meclisin kendi yerini sağlamlaştıramamasının başlıca nedenlerinden biri, dönemin aydınlarının adalet, özgürlük ve hukuk gibi ilerici kavramlara ilişkin eksik ve yanlış anlayışlarıydı. Bu aydınlar, Meşrutiyet Hareketi'ni yönlendiren kişiler olarak, meclisi kuvvetler ayrılığı sisteminde bağımsız bir yasama organı olarak tanımlamak yerine, ülkenin tüm işlerinin merkezi hâline getirmişlerdi. Başka bir ifadeyle, meclis sadece bir yasama organı değil, mutlak monarşiye karşı mücadele eden ve onun yerine tamamen geçecek bir kurum olarak algılanıyordu. Bu yanlış algı, meclisin yasama görevini geri plana atıp yürütme ve hatta yargı işlerine müdahil olmasına yol açtı.

Bu yaklaşım, İran'ın tarihsel despotizm geleneği nedeniyle, dönemin aydın ve siyasi çevrelerinin kuvvetler ayrılığı kavramını henüz pratikte tecrübe etmemiş olmasından kaynaklanıyordu. Dolayısıyla, meşrutiyet düzenini kurma çabaları, kurumların ve işlevlerinin net bir şekilde tanımlanmasını gerektirirken, meclis içinde bir karmaşaya neden oldu. Demokratlar ve İtidal Partisi olmak üzere iki ana hizipten oluşan temsilciler arasındaki siyasi ve ideolojik çatışmalar, sadece yasa yapım sürecini aksatmakla kalmadı, aynı zamanda yasaların uygulanmasını da zorlaştırdı.

Öte yandan, İran o dönemde sınırlarını ve ülke coğrafyasını tam anlamıyla denetleyebilecek merkezi bir siyasi ve askeri sisteme sahip değildi. Merkezi hükümet, politikalarını uygulamak ve gücünü göstermek için etnik ve aşiret yapılarından faydalanıyordu. Bu bağımlılık, kısa vadede bölgelerin kontrolüne yardımcı olsa da uzun vadede düzensizlik ve istikrarsızlığı artırdı. Bu durum, meclisin içinde de yankı buldu. Temsilciler, ulusal meseleler yerine bölgesel ve hizipçi çekişmelerle ilgilenerken, ülke genelindeki siyasi kaosu daha da derinleştirdi.

Katouzian (2001), bu kaosu yalnızca toplum ve ülkenin siyasi coğrafyası düzeyinde değil, meclisin kendisinde de yeniden üretildiğini savunmaktadır. Yasama kavramına dair yanlış anlamalar ve düzen oluşturma konusundaki yetersizlik, İkinci Meclis'i mevcut krizleri daha da derinleştiren bir arenaya dönüştürdü. Yürütme yetkilerini etkin bir şekilde uygulayacak kurumların eksikliği ve aydınların meclisi mutlak monarşinin yerini alacak bir yapı olarak görmeleri, iç çatışmaların artmasına ve meclisin işlevini yitirmesine neden oldu.

Bu durum, bir yandan meşrutiyet kurumlarının rolüne dair aydınların eksik kavrayışından, diğer yandan ülke içinde güç yapısının dağınık ve merkezsiz oluşundan

kaynaklanıyordu. Sonuç olarak, İkinci Meclis de meşrutiyet düzenini sağlamlaştırma konusunda kalıcı bir rol üstlenemedi.

Üçüncü Millî Meclis, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, İran tarihinin en çalkantılı dönemlerinden birinde faaliyetine başladı. Bu meclis, İran toplumunda istikrar ve düzeni yeniden sağlamak amacıyla oluşturulmuştu, ancak pratikte aynı anda birden fazla krizle karşı karşıya kaldı. Bu krizler, hem iç hem de dış faktörlerden kaynaklanıyordu ve meclisin yasama işlevini ve istikrar sağlama rolünü etkili bir şekilde yerine getirmesini engelledi.

Meclisin karşılaştığı en önemli krizlerden biri, Rusya ve Britanya'nın nüfuzundan kaynaklanan dış baskıydı. 1907 Anlaşması'na göre, İran bu iki güç arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştı ve her iki taraf da İran üzerindeki kontrollerini artırmaya çalışıyordu. Rus askerlerinin kuzeydeki varlığı ve Britanya'nın güneydeki müdahaleleri, İran'ın millî egemenliğini fiilen zayıflatmıştı. Bu süreçte, 1919'da Britanya tarafından tasarlanan ve bu ülkeye askerî ve ekonomik alanlarda geniş ayrıcalıklar tanıyan anlaşma, halk arasında ciddi bir hoşnutsuzluğa yol açtı. Toplumbilimsel açıdan, bu dış müdahaleler İran'ın siyasi bağımsızlığını sınırlandırmış ve halk ile aydınlar arasında millî bir aşağılanma duygusunu artırmıştı. Bu durum, devlet ile halk arasındaki uçurumu daha da derinleştirdi ve meclisin toplumsal meşruiyetini zayıflattı (Katouzian, 1989).

Bir diğer kriz, iç kargaşa ve merkezî hükümetin zayıflığıydı. İran, o dönemde etkili bir idarî ve askerî yapıya sahip değildi. Merkezî hükümet, bölgeler üzerindeki kontrolünü sağlamak için aşiret liderlerine ve yerel otoritelere bağımlıydı. Ancak bu bağımlılık, ulusal birliği zayıflatıyor ve gerçek gücü yerel unsurlara bırakıyordu. Böyle bir ortamda, Üçüncü Meclis de merkezî bir yapı olarak ülkenin yönetiminde etkili bir rol üstlenemedi. Toplumbilimsel açıdan bu durum, İran'da modern bir devletin yokluğunu yansıtıyordu; yani yasaların uygulanması ve düzenin sağlanması gibi temel işlevleri yerine getirebilecek bir devlet mekanizmasının mevcut olmadığını gösteriyordu (Afary, 1996).

Bir diğer önemli kriz ise, toplumsal ve sınıfsal gerilimlerin artışı ydı. Bu dönemde, köylüler, kent işçileri ve orta sınıflar gibi farklı toplumsal gruplar arasındaki çatışmalar derinleşmişti (Abrahamian, 1989). Özellikle Gilan'daki Mirza Küçük Han liderliğindeki orman hareketi, yoksul köylülerden geniş destek alarak mevcut düzene

karşı güçlü bir direniş hareketine dönüştü. Benzer şekilde, Azerbaycan’da Şeyh Muhammed Hiyabani gibi liderler, toprak reformu ve demokratik taleplerle halkı harekete geçirmişti. Bu hareketler, devlet kurumları ile halkın gerçek ihtiyaçları arasındaki uçurumu yansıtıyordu. Ancak Üçüncü Meclis, yapısal zayıflıklar ve iç çekişmeler nedeniyle bu gruplar arasında bir aracı rolü oynayamadı.

Buna ek olarak, “1917 Rus Devrimi ve Bolşevizmin yükselişi” , Üçüncü Meclis dönemindeki krizlere bir başka boyut ekledi. Çarlık rejiminin çöküşü, İran’daki anti-emperyalist ve devrimci hareketler için yeni fırsatlar yarattı. Sosyalist ve komünist fikirler, özellikle kuzeydeki orman güçleri gibi gruplar arasında yaygınlaşmış ve ülkenin siyasî atmosferini daha radikal bir hale getirmişti. Bu değişiklikler, meclisi Bolşeviklerin etkisine ve Britanya’nın tehditlerine karşı açık bir tutum almaya zorladı (Abrahamian, 2010). Toplumbilimsel açıdan bu durum, İran’ın siyasî yapısında bir çelişkiyi ortaya koyuyordu: Bir yanda dış müdahaleye ve istibdada karşı bir devrimci hareket yükselirken, diğer yanda bu hareketlerin taleplerini yönetecek bir devlet kapasitesi mevcut değildir.

Üçüncü Meclis’in başarısızlığı, dönemin İran toplumundaki sosyal, siyasi ve ekonomik yapılar arasındaki karmaşık etkileşimlerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bir yandan, modern ve merkezi kurumların eksikliği, Meclis’i etkisiz bir yapıya dönüştürmüş ve iç ve dış krizler arasında etkin bir rol oynamasını engellemiştir. Diğer yandan, geleneksel ve modern değerler arasındaki çatışma, hem Meclis içinde hem de toplum genelinde, anayasal düzenin yerleşmesini açıkça engellemiştir. Bu çatışma, yalnızca Meclis üyeleri arasındaki (örneğin sınıfsal ve ideolojik farklılıklar) görüş ayrılıklarında değil, aynı zamanda henüz ruhani liderler ve yerel otoriteler gibi geleneksel kurumlara bağlı olan halk ile yeni ortaya çıkan bir kurum olarak Meclis arasındaki derin kopuklukta da görülmüştür.

Ayrıca, dış güçlerin etkisi ve dönemin ekonomik-siyasi koşulları da göz ardı edilmemelidir. Meclis, ülkenin siyasi bağımsızlığının fiilen dış güçlerin etkisi altında olduğu bir ortamda faaliyet göstermekteydi ve yasama veya reform çabalarının çoğu sömürgeci baskılar nedeniyle etkisiz hale getiriliyordu. Bu bağlamda, merkezi hükümetin zayıflığı ve tutarlı bir siyasi yapının olmaması, yalnızca iç düzeni bozmakla kalmamış, aynı zamanda Meclis’i çeşitli çıkar gruplarının çatışma alanına dönüştürmüştür.

Bu nedenle, Üçüncü Meclis, anayasal hedefleri ilerletmek ve düzeni sağlamak yerine, krizlerin yeniden üretildiği ve derinleştiği bir platform haline gelmiştir. Bu durum, nihayetinde 1299 Darbesi'ne ve İran'ın siyasi sahnesinde askeri bütünleşme ve güç yapısının yeniden inşası yoluyla öne çıkan Rıza Han Mir-Penc'in ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

3.2. Meşrutiyetin Başarısızlığı ve Rıza Şah Pehlevi'nin Yükselişi

Meşrutiyet Hareketi'nin hedeflerine ulaşamamasını anlamak için, hareketi bu noktaya sürükleyen koşullar ve Meşrutiyet kurumlarının istikrar kazanmasını engelleyen faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Her ne kadar Meşrutiyet yanlıları, mutlak gücü sınırlamak ve yasalar temelinde bir sistem kurmak amacıyla bazı değişikliklere gitmiş olsalar da, bu değişiklikler kısa vadede geleneksel iktidar düzenini zorlayabilmiştir. Ancak, sosyal ve siyasi yapıların zayıflığı nedeniyle bu değişiklikler, krizlerin yeniden üretildiği bir zemin haline dönüşmüştür.

Bu durumun nedenlerinden biri, Kātūziyān'ın (2001) “İran toplumunun kısa vadeli karakteri” olarak adlandırdığı özelliktir. Kendi tarihsel deneyimleri nedeniyle, hızlı bir şekilde kısa vadeli kazançlar elde etmeye alışkın olan İran toplumu, uzun vadeli ve kalıcı dönüşümler için gereken riskleri ve maliyetleri üstlenme kapasitesini gösterememiştir. Bu özellik, temel değişimler için tarihsel fırsatların, kısa vadeli çıkar çatışmaları ve geçici rekabetler arasında kaybolmasına yol açmıştır.

Bunun yanı sıra, Kātūziyān'ın (2001) belirttiği gibi, toplumsal farklılıkları kabul etme ve çoğulculuk kapasitesinin eksikliği, Meşrutiyet'in hedeflerine ulaşmasını engelleyen diğer önemli faktörlerden biriydi. Herhangi bir farklı görüş, doğal bir gelişim ve yapıcı etkileşim sürecinin bir parçası olarak değil, mevcut düzene bir tehdit ya da hareketin temel ilkelerine bir ihanet olarak algılanıyordu. Bu bakış açısı, yalnızca toplum düzeyinde değil, aynı zamanda Meclis gibi Meşrutiyet'in yeni doğmuş kurumlarında da kendini göstermiştir. Bunun sonucunda, farklılıklar çözüme kavuşturulmak yerine, istikrarsızlık ve kargaşayı daha da derinleştirmiştir.

Sonuç olarak, çatışmaları yönetme konusundaki zayıflık ve düzeni sağlama konusundaki başarısızlık, İran toplumunu Meşrutiyet düzeninin istikrarını sağlamak yerine, yeniden güç yoğunlaşmasına ve düzenin sağlanması için otoriter çözümlere yönelmek zorunda bırakmıştır. Bu bağlamda, Rıza Han'ın iktidara yükselmesi

yalnızca askeri ve siyasi çabalarının değil, aynı zamanda 20. yüzyılın başlarındaki İran'ın karmaşık iç ve dış koşullarının bir ürünüydü.

Rıza Han'ın iktidara yükselişi, Meşrutiyet Devrimi'nin ardından, İran'ın Birinci Dünya Savaşı'na katılımı ve sonrasında ortaya çıkan güç boşluğu içinde şekillenmiştir. Bu dönemde, dış müdahaleler ve iç karışıklıklar, güçlü bir merkezi devletin kurulmasını kaçınılmaz hale getirmiş ve bu durum Rıza Han'a iktidarını pekiştirme fırsatı sunmuştur. Rıza Han, askeri destek ve özellikle Britanya'nın desteğiyle, bu süreci başarıyla yönetmiştir.

Rıza Han, 42 yaşında, Mazenderan kökenli orta halli bir aileden gelen ve Kazak Tugayı'nda bir komutan olarak görev yapan biriydi. Darbeye girişmeden önce İngiliz subaylarla istişare etmiş ve onlardan lojistik destek almıştır. Bu desteği aldıktan sonra, yaklaşık üç bin askerle Tahran'a yürümüş ve burada 60'tan fazla siyasi figürü tutuklayarak şehirde kontrolü ele geçirmiştir. Kendisi, darbenin amacı olarak, saltanatı korumayı ve olası devrimlerin önüne geçmeyi göstererek Ahmed Şah'a güvence vermiştir. Ardından, Sadrazamlık için Seyyid Ziyaüddin Tabatabai'yi önermiş ve bu öneri hızla kabul edilmiştir. Bu gelişmeler, Rıza Han'ın Savunma Bakanı ve ardından Başbakan olarak atanmasının yolunu açmıştır.

Savunma Bakanı olarak atanmasının ardından, ordu üzerinde tam kontrol sağlayan Rıza Han, ilerleyen yıllarda askeri yapıyı güçlendirerek bu kontrolü pekiştirmiştir. Bu yapı, iç isyanları bastırmak ve hükümetini korumak için etkili bir araç haline gelmiştir. Rıza Han, iç ve dış desteklerden faydalanarak, İran'ın iç güvenliğini sağlamak için farklı bölgelerdeki isyanları bastırmıştır (Ghani, 1998).

Rıza Han'ın iç ve dış çelişkilerden yararlanma becerisi, iktidarı ele geçirmesindeki en önemli etkenlerden biri olmuştur. O, iç siyasi zayıflıklardan ve dış güçler arasındaki sorunlardan faydalanarak, mevcut krizlere çözüm getirebilecek bir lider olarak kendisini tanıtmıştır.

Bir yandan, politikacılar arasındaki iç çekişmelerden ve Kaçar hükümetinin zayıflığından yararlanarak kendi konumunu güçlendirmiş; diğer yandan, Britanya ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabeti kullanarak uluslararası alanda denge sağlamıştır.

Bu süreçte, 1919 Antlaşması'nı Britanya ile feshederek daha fazla bağımsızlık kazanmış ve iç desteklerini artırmıştır. Bu çelişkileri yönetme konusundaki becerisi,

ona askeri gücü ele geçirdikten sonra siyasi alanda ilerleme ve 1923 yılında başbakanlık görevine ulaşma imkanı vermiştir. Başbakanlık döneminde, Rıza Han geniş çaplı sosyal, ekonomik ve idari reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlar, altyapının geliştirilmesi, sanayileşme ve modern eğitim sisteminin kurulmasını içermekte ve İran'ı modernleşme yolunda ilerletmeyi hedeflemekteydi (Cronin, 2003).

Sonuç olarak, mali ve idari reformlarla birlikte Rıza Han, Kaçar hanedanının sona ermesi ve kendi saltanatını kurması için gerekli koşulları oluşturmuştur. 1925 yılında Meclis'in onayladığı bir yasa tasarısıyla Kaçar hanedanlığı sona ermiş ve Rıza Han, İran'ın yeni şahı olarak ilan edilmiştir (Abrahamian, 1998).

3.2.1. Reformlar - İstibdat; Rıza Şah'ın İkili Monarşisi

Rıza Han'ın yükselişi genellikle siyasi manevra becerisine atfedilse de, onun cumhuriyetçilik hareketi, İran siyasi tarihinin en büyük başarısızlıklarından biri ve bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. O dönemde cumhuriyetçilik, aydınlar ve modernleşme yanlıları arasında yaygın bir şekilde benimsenmişti ve Rıza Han da elit karşıtı eğilimleri nedeniyle bu akıma ilgi duymaktaydı. Ancak, Türkiye'deki Mustafa Kemal'in aksine, Rıza Han tüm muhalefetini bastıramadı ve cumhuriyet kurma çabası başarısızlıkla sonuçlandı. Cumhuriyetin kurulmasına karşı ciddi bir muhalefetle karşılaştığında, Rıza Han hemen Kacar Hanedanı'nı devirmeye karar verdi ve kişisel hırslarıyla uyumlu olarak hiç tereddüt etmeden kraliyet tacını taktı. Bu eylem, İran'ın siyasi yönünü tamamen değiştirdi ve otokratik bir yönetimin zeminini hazırladı. O, sadece kendi rütbesindeki subaylar üzerinde değil, aynı zamanda sivil siyasi güçler üzerinde de galip gelerek mutlak iktidarının önünü açtı.

3.2.1.1. Rıza Şah'ın Ordusunu Yeniden İnşası: Güç Yapılarındaki Değişim ve Sosyal Sonuçlar

Rıza Şah, iktidarının başından itibaren orduyu, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve ülkenin farklı bölgelerini kontrol etmek için hayati bir araç olarak gördü. Bu bağlamda attığı ilk adımlardan biri, 1302 ile 1304 yılları arasında Zorunlu Askerlik Yasasını yürürlüğe koymaktı. Bu yasa, bazı milliyetçi ve modernist partilerin desteğiyle kabul edildi ve uluslararası müdahalelerden bağımsız, ulusal bir ordu oluşturma yönünde önemli bir adım olarak değerlendirildi (Abrahamian, 2010). Ancak pratikte, bu yasanın amacı yalnızca bir askeri güç oluşturmakla sınırlı değildi; Rıza

Şah, zorunlu askerliği geleneksel kurumları, özellikle aşiretlerin gücünü zayıflatmak için bir araç olarak kullandı. Daha önce ekonomik ve askeri açıdan bağımsız olan aşiretler, bu yasaya karşı çıktı; çünkü zorunlu askerlik, insan kaynaklarını azaltıyor ve bağımsızlıklarını tehdit ediyordu. Bu karşı çıkış, özellikle aşiret bölgelerinde, geniş çaplı isyanlara yol açtı ve askeri müdahalelerle bastırıldı (Cronin, 2003).

Ordunun yeniden inşasının bir diğer önemli yönü, askeri personelin etnik ve sosyal bileşimindeki değişikliklerdi. Rıza Şah, Kazaklar ve belirli bazı etnik grupların tarihsel etkisini azaltarak, sadece merkezi hükümete sadık olan bir ordu yaratmaya çalıştı. Bu yeniden yapılandırma, merkezi hükümetin kontrolünü pekiştirse de, genellikle etnik güvensizlik ve sosyal memnuniyetsizlikle sonuçlandı (Cronin). Bunun yanında, askeri harcamaların önemli ölçüde artması, bu dönemin bir diğer belirgin özelliği. Bu artış, daha çok vergi yükleriyle finanse edildiği için, alt sınıflar üzerinde ciddi ekonomik baskılar yarattı. Köylüler ve kırsal nüfus, orduyu yalnızca bir ilerleme sembolü olarak değil, aynı zamanda baskıcı bir araç olarak görmeye başladı (Abrahamian, 1998).

Rıza Şah'ın ordusunu yeniden inşası, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması çabası olarak görülebilir. Zorunlu askerlik yasası, askeri bir boyutun ötesine geçerek, toplumun farklı gruplarını devletin kontrolü altındaki tek bir yapıya entegre etmeyi hedefliyordu. Rıza Şah bu yasa aracılığıyla, yerel güçleri zayıflatarak devlete bağlı tek bir kimlik yaratmayı amaçladı. Bu süreçte, ekonomik ve askeri bağımsızlıklarını koruyan aşiretler doğrudan hedef alındı. Aşiret isyanlarının bastırılması, Rıza Şah'ın askeri reformlarının sosyal ve kültürel dirençle ne derece karşılaştığını açıkça göstermektedir. Bu çatışmalar, toplumsal birleşmeyi sağlamaktan çok, merkezi hükümetle toplumun bazı kesimleri arasında daha derin uçurumlar yarattı.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, bu yeniden inşa, Rıza Şah'ın otoritesine karşı oluşabilecek her türlü potansiyel tehdidi ortadan kaldırma çabasının bir parçasıydı. Ordunun etnik yapısını değiştirme ve geleneksel güçlerin yerine merkezi hükümete sadık bireyleri getirme girişimleri bu projenin bir parçasıydı. Ancak bu politikalar, genellikle hükümet ile toplumun çeşitli kesimleri arasındaki güvenin azalmasına yol açtı. Öte yandan, artan askeri bütçe ve alt sınıflar üzerindeki ekonomik baskı, toplumsal hoşnutsuzluğu derinleştirdi. Sonuç olarak, Rıza Şah'ın askeri

reformları yapısal olarak başarılı görünse de, 1941'deki Müttefik işgali gibi gerçek krizler karşısında ordunun etkisizliği açıkça ortaya çıktı. Gücün sembolü olması beklenen ordu, pratikte toplumsal güvensizliği artıran bir faktör haline geldi.

3.2.1.2. *Hukuk reformları*

Rıza Şah dönemindeki hukuk reformları, merkezi ve laik bir yargı sistemi oluşturmak için atılan en önemli adımlardan biriydi. Bu reformların temel amacı, yargı sistemindeki ruhani nüfuzu ortadan kaldırmak ve şeriat yasalarını modern Batılı modellerle değiştirmektir. Bu değişiklikler, Adalet Bakanı Ali Ekber Davar'ın liderliğinde gerçekleştirildi. Davar, geleneksel adliye sistemini lağvederek ve yeni bir adalet sistemi kurarak, yeni yasaların uygulanmasının önünü açtı. Bu dönemde ticaret hukuku, ceza hukuku ve medeni kanun gibi önemli yasalar kabul edildi ve şeriat mahkemelerinin yetkileri kademeli olarak sınırlandırıldı. Şeriat mahkemeleri yalnızca ailevi ve kişisel meselelere odaklanacak şekilde sınırlandırıldı ve resmi dava kayıtları tutmalarına izin verilmedi. Ayrıca, ruhani liderlerin laik mahkemelerde görev yapmaları yasaklandı ve modern standartlara uygun hakimler yetiştirmek için yeni bir eğitim sistemi oluşturuldu (Cronin, 2003).

Rıza Şah'ın hukuk reformları, sadece yasalarda bir değişiklik olmaktan öte, merkezi hükümette gücü yoğunlaştırmak için bir araçtı. Şeriat mahkemelerinin kademeli olarak kaldırılması ve ruhani liderlerin yetkilerinin ailevi alanla sınırlandırılmasıyla, devlet yargı üzerinde daha fazla kontrol sağlamayı başardı. Bu değişiklikler bir yandan modern ve laik bir yargı sistemi oluştururken, diğer yandan dini grupların tepkisiyle karşılaştı.

Bu reformlar, devlet ile geleneksel gruplar arasındaki uçurumu derinleştirdi. Modern ve şehirli sınıflar bu değişiklikleri memnuniyetle karşılarlarken, birçok köylü ve dindar kesim bunu değerlerine yönelik bir tehdit olarak gördü. Sonuç olarak, Rıza Şah'ın hukuk reformları, toplumu modernleştirmeye yönelik bir adım olmakla birlikte, halkın bazı kesimlerinde hoşnutsuzluklara yol açtı.

3.2.1.3. *Kapitülasyonların kaldırılması*

Kapitülasyonların kaldırılması, Rıza Şah'ın en dikkat çekici adımlarından biriydi ve bu durum, İran'ın dış güçlerle olan ilişkileri ve ülkenin iç yapısı üzerinde

büyük bir etki yarattı. Kapitülasyonlar, İran ile yabancı güçler arasında imzalanan eşitsiz anlaşmalar çerçevesinde şekillenmiş ve Batılı ülkelere İran'da özel haklar ve ayrıcalıklar tanıdı. Bu anlaşmaların kökeni, İran'ın Rusya ile olan savaşlarında yenilgiye uğramasının ardından Türkmençay ve Gülistan anlaşmalarına kadar uzanmaktadır. Bu süreçte, Rusya'ya ticari ve hukuki ayrıcalıklar verilmiş ve bu durum zamanla diğer Batılı güçlerin de benzer ayrıcalıklar elde etmesiyle sonuçlanmıştır. İngiltere ise İran'la yaptığı savaşın ardından, Paris Antlaşması'nı ülkeye dayatarak bu sürece dahil olmuştur. Daha sonra, İran, Rusya ve İngiltere'nin etkisini dengelemek adına, ABD gibi üçüncü bir gücü devreye sokmaya çalıştı. ABD ile imzalanan dostluk anlaşmaları, bu çabaların bir parçasıydı. Ancak, 19. yüzyıldaki merkezi hükümetin zayıflığı, İran'ı fiilen Rusya ve İngiltere'nin ortak nüfuz alanı haline getirdi. Kapitülasyonlar, sadece İran'ın yargı bağımsızlığını kısıtlamakla kalmamış, aynı zamanda ülkenin iç işlerine yapılan yabancı müdahalelerin de bir sembolü haline gelmiştir (Abrahamian, 1998).

Rıza Şah, Tütün Boykotu ve Meşrutiyet Devrimi gibi ulusalcı hareketlerden etkilenecek, bu adaletsiz sistemi kaldırmayı amaçladı. Ancak Batılı güçler, kapitülasyonların kaldırılması için İran'ın Batı tarzında, modern ve bağımsız bir yargı sistemi kurmasını şart koştu. Bu koşullar, Rıza Şah'ın ruhani sınıfın etkisini azaltma ve yargı sistemini laikleştirme planlarıyla uyumlu bir şekilde ilerledi. Rıza Şah'a göre, ruhani sınıf sadece ülkenin modernleşmesinin önünde bir engel değil, aynı zamanda merkezi hükümete karşı örgütlenebilecek potansiyel bir rakipti. Yapılan yargı reformları, sadece ruhani sınıfın mahkemeler üzerindeki hakimiyetini sona erdirmekle kalmadı, aynı zamanda bu sınıfın mali kaynaklarını da zayıflatarak onların siyasi sistemdeki pozisyonunu sınırlandırdı (Cronin, 2003).

Kapitülasyonların kaldırılması, Rıza Şah'ın İran'ın dış müdahalelere karşı egemenliğini geri kazanma yönündeki en sembolik girişimlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Kapitülasyonlar, yıllarca İran'ın yargı ve siyasi bağımsızlığını gölgede bırakmış ve yabancı güçlere karşı devletin zayıflığını simgelemişti. Rıza Şah, bu ayrıcalıkları kaldırarak, İran'ın bağımsız bir ülke olarak yeniden itibarını kazanma yönünde kararlı bir irade sergiledi. Bununla birlikte, bu reformların topluma olan etkilerini göz ardı etmek mümkün değildir. Ruhani sınıfın etkisinin sınırlandırılması,

resmi iktidardaki nüfuzlarını azaltmış olsa da, onları halk arasında otoriter bir hükümete karşı ahlaki savunucular olarak daha güçlü bir şekilde öne çıkardı.

3.2.1.4. *Eğitim ve öğretim*

Rıza Şah döneminde İran'ın eğitim sistemi, modernleşme ve merkezîyetçilik hedefleri doğrultusunda önemli değişikliklere sahne oldu. Bu reformlar, okulların sayısının artması, ortaöğretimin genişletilmesi ve kız çocuklarının eğitime özel bir önem verilmesini içeriyordu. Kadınların resmi eğitime katılımı, bu dönemin önemli özelliklerinden biriydi ve İran toplumunda sosyal bir dönüşümün işaretini taşıyordu. Ayrıca, bu dönemdeki en dikkat çekici adımlardan biri, İran'ın eğitim altyapısını güçlendirmek ve uzman bir iş gücü yetiştirmek amacıyla Tahran Üniversitesi'nin kurulmasıydı. Bu üniversite, birkaç fakültenin birleştirilmesi ve yeni bölümler eklenmesiyle İran'ın ilk modern üniversitesi olarak kuruldu ve yükseköğretim ile bilimsel değişim için bir merkez haline geldi (Cronin, 2003).

Eğitim reformlarının büyük ölçüde şehirler ve kentli elitler üzerinde yoğunlaşması, kırsal ve göçebe bölgelerin bu gelişmelerden büyük ölçüde mahrum kalmasına yol açtı. Bu nedenle, bu dönemdeki kazanımlar daha çok hükümetin uzman ve idari iş gücü yetiştirme ihtiyaçlarına hizmet etti (Abrahamian, 2010). Bununla birlikte, kadınların özellikle ekonomik ve sosyal alanlarda giderek artan katılımıyla birlikte, eğitim altyapısının gelişimi ve sonraki dönüşümler için zemin hazırlayan olumlu etkileri göz ardı edilemez.

3.2.1.5. *evlilik yasaları*

Rıza Şah döneminde evlilik yasaları, geleneksel uygulamalardan kaynaklanan sorunları azaltmak ve kadınların durumunu iyileştirmek amacıyla reforme edildi. 20. yüzyılın başlarında, erken yaşta kız çocuklarının evlendirilmesi ve geçici nikâh (sighe) ile çok eşlilik gibi uygulamalar, kadınların bireysel gelişimini sınırlandırıyor ve ciddi sosyal ile sağlık sorunlarına yol açıyordu. Bu sorunların üstesinden gelmek için Rıza Şah, modernleşme hedefi doğrultusunda çeşitli reformlara öncülük etti. 1928 yılında kabul edilen Medeni Kanun, kız çocukları için evlilik yaşını 15, erkekler için ise 18 olarak belirledi. Aynı zamanda, evlilik için her iki tarafın rızasının alınmasını zorunlu kıldı ve kadınlara, belirli şartlar altında (örneğin nafaka ödenmemesi, eşin fiziksel ya

da zihinsel rahatsızlığı ve kötü muamele) boşanma talep etme hakkı tanındı (Cronin, 2003).

Bu reformlar, 1937 yılında çıkarılan ek düzenlemelerle desteklendi. Yeni yasalar, evlilik öncesinde tarafların sağlık raporu sunmasını zorunlu kıldı ve tüm evliliklerin resmi olarak kaydedilmesini şart koştu. Bu durum, kadınların mehr, miras ve diğer yasal haklarını koruma altına aldı. Ayrıca, erkeklerin önceki evliliklerini eş adaylarına açıklama zorunluluğu getirildi. Bu düzenlemeler, geçici nikâh ve çok eşlilik uygulamalarını azaltmada etkili oldu; çünkü erkekler genellikle bu tür evlilikleri resmi kayıtlara geçirmemeyi tercih ediyordu. Ancak, tüm bu reformlara rağmen, çok eşlilik yasal olarak varlığını sürdürdü ve erkek, aile reisi olarak kabul edilmeye devam etti. Ayrıca, boşanma hakkı büyük ölçüde erkeklerin kontrolünde kaldı ve kadınların bu sürece dahil olması zorunlu değildi (Cronin, 2003).

Sonuç olarak, bu yasalar kadınların hukuki konumunda bir iyileşme sağladı ve modernleşme sürecinde önemli bir adım oldu. Ancak, geleneksel yapılar ve toplumsal sınırlamalar nedeniyle bu reformlar, derin yapısal değişiklikler yaratmakta yetersiz kaldı. Bununla birlikte, Rıza Şah'ın bu reformları, kadın haklarının tanınması ve toplumsal farkındalığın artması için bir temel oluşturdu.

3.2.1.6. *Baş örtüsünün kaldırılması*

Rıza Şah döneminde başörtünün kaldırılması, ülkenin geniş çaplı modernleşme ve sekülerleşme programının bir parçası olarak 1928 yılında başlatıldı. Bu politika başlangıçta erkeklerin giyiminde yapılan değişikliklerle başladı ve zamanla kadınlara da yayıldı. 1935 yılında, Rıza Şah kız öğretmen okulu mezuniyet törenine katılarak çarşafın kaldırılmasını resmen ilan etti. Bu girişim, geleneksel ve dini değerlerin zayıflatılarak Batı standartlarının yerine geçirilmesiyle modern ve merkezi bir toplum yaratma çabalarının bir parçasıydı. Devlet tarafından uygulanan yasalar, okullar, kamu daireleri ve bazı kamuya açık alanlara başörtülü kadınların girişini yasaklayarak bu politikayı zorunlu hale getirdi (Abrahamian, 1998).

Bununla birlikte, başörtünün kaldırılması politikası toplumun farklı kesimlerinde farklı tepkilere yol açtı. Kentsel alanlarda ve modernleşmiş toplumsal sınıflar arasında bu politika daha hızlı kabul gördü. Ancak Kum ve Meşhed gibi dini ve geleneksel bölgelerde bu girişim geniş çaplı bir direnişle karşılandı. Pek çok dindar

kadın, çarşaflarını çıkarmak zorunda kalmamak için evden dışarı çıkmamayı tercih etti. Geleneksel aileler ise kızlarını okula göndermeyerek kendi değerlerini korumaya çalıştı. Ruhban sınıfı ve dini liderler, çarşafın kaldırılmasını, dini değerlerin zayıflatılması ve İslami kimliğe doğrudan bir saldırı olarak değerlendirdi (Cronin, 2003).

Rıza Şah dönemindeki başörtünün kaldırılmasını, devlet gücü ile geleneksel sosyal yapılar arasındaki çatışmanın bir örneği olarak ele almak mümkündür. Bu politika, laik ve merkezi bir toplum yaratmayı amaçlayan devletin modernleşme projesinin bir parçasıydı. Bu süreçte kadınların bedeni ve giyim tarzları, devletin otoritesini göstermek için bir araç haline geldi. Devlete göre, çarşafın bırakılması ilerlemenin ve özgürlüğün bir sembolüydü; ancak toplumun birçok bölgesinde, özellikle dini gruplar arasında, bu politika sadece bir sosyal reform değil, aynı zamanda kültürel ve dini bir tehdit olarak algılandı.

Çarşafın kaldırılması sürecinde devlet, kamusal alan üzerindeki kontrolünü güçlendirmeye çalıştı ve görünüşteki değişiklikler yoluyla geleneksel ve dini yapıları yeniden tanımlamayı hedefledi. Ancak bu politika, toplumun kültürel hazırlığına dayanmak yerine, zorlamalar ve baskılarla uygulandı. Bu tür politikalar, genellikle değişimin toplumun iç dinamiklerinden ve ihtiyaçlarından doğmak yerine, yukarıdan ve devletin emirleriyle dayatıldığı otoriter modernleşme örnekleri olarak görülür.

Çarşafın kaldırılmasına karşı direniş, çarşafın birçok toplumsal kesim, özellikle dindar kadınlar için sadece bir kişisel tercih değil, aynı zamanda kültürel ve dini kimliklerinin bir parçası olduğunu gösterdi. Bu direnişler, dindar kadınların evde kalmasından, dini merkezler olan Kum ve Meşhed gibi şehirlerdeki açık protestolara kadar uzandı. Bu durum, özellikle kültürel alanlarda, toplumun katılımı olmaksızın uygulanan devlet politikalarının, devlet ile toplum arasındaki çatışmayı derinleştirdiğini ortaya koydu.

3.2.1.7. kadınların eğitimi

Rıza Şah döneminde kadınların eğitimi, sosyal ve dini muhalefetlere rağmen dikkate değer gelişmeler sağladı. 1920'lerin başında, kız okullarının sayısı oldukça sınırlıydı; örneğin, 1910 yılında yalnızca 3,500 kız öğrenci ilkokullara kaydolmuştu. İki önemli kız okulu, "Namuss" ve "Terbiat" isimleriyle Tahran'da kuruldu ve Rıza

Şah yönetimi, devlet destekli birkaç kız okulunun da inşasını sağladı. 1923 yılı 79 itibarıyla kız okullarının sayısı 14 veya 15'e ulaşmış, 1926 yılına gelindiğinde bu sayı 203'e çıkmıştır. Kadın eğitime artan ilgiyle birlikte, seçkinler ve reformist gruplar, kadınlar için okuryazarlık taslağının hazırlanması konusunda baskı yapmış ve kadın öğrencilerin yurtdışına gönderilmesi önerilmiştir. Yurtdışında eğitim alan bazı kadınlar, kendi imkanlarıyla eğitimlerini tamamladı. Bu çabalar, okullardaki kız öğrenci sayısında önemli bir artışa yol açtı; örneğin, 1926-1927 eğitim yılında 475 erkek mezun karşısında 120 kız mezun olmuştur. 1931-1932 yıllarında ise bu sayı 3713 erkek mezun karşısında 1346 kız mezununa ulaşmıştır (Cronin, 2003).

1930'lu yıllarda, kadın dernekleri de kadınların eğitim durumunu iyileştirmede önemli rol oynamıştır. Bu derneklerden biri, 1930 yılında Tahran'da İran Hanım Timurtaş (şu anki başbakanın eşi) tarafından kurulan dernektir. Bu dernek, yoksul kızlar için bir yatılı okul açmanın yanı sıra, kadınların eğitime ve el sanatları öğretimine yönelik akşam kursları düzenlemiştir. 1930'ların ikinci yarısında, Tahran ve diğer şehirlerde karma okullar açılmış ve 1937 yılında bu okulların tüm ülke genelinde yaygınlaştırılmasına yönelik bir program yürürlüğe girmiştir. Ayrıca, 1936 yılında Yüksek Kültür Konseyi, ilkokul ve ortaokul eğitimini tamamlayan kızların öğretmen okullarına girebilmeleri için onay vermiştir. Aynı yıl, Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi de karma hale gelmiş ve kadınların Tahran Üniversitesi'ne kaydolmalarına izin verilmiştir (Hoseyni, 1984).

Bu gelişmeler, Rıza Şah dönemi kadın eğitiminde köklü değişikliklerin gerçekleştiğini göstermekte olup, sosyal direnişlere rağmen kadınlara yönelik eğitim fırsatlarının önemli ölçüde genişlediğini ortaya koymaktadır. Daha genel bir çerçevede, Reza Şah'ın kadınlar konusundaki eylemlerini değerlendirdiğimizde, devletin kadınların durumunu, özellikle eğitim alanında iyileştirmeye yönelik çabalarının, kadınlar için fırsatların genişlemesine katkıda bulunduğu, ancak kadınların ilerlemesini engelleyen yapısal ve kültürel engellerin tam anlamıyla ortadan kaldırılmadığı söylenebilir. Devletin merkezi icra gücü, uzun zamandır ertelenmiş reformları gerçekleştirmeye çalışsa da, bu reformlar genellikle devlet odaklı ve yukarıdan aşağıya dayatılmıştır. Bu durum, Reza Şah döneminde kadınların örgütlenmesini sıkı bir devlet kontrolü altında tutmuş ve kadın hakları ve meseleleri üzerine bağımsız tartışmalar için kamu alanını daraltmıştır.

Alem-e-Nesvan dergisinin 1934 yılında kapatılması, devletin sosyal alan üzerindeki kontrolünü artırma çabalarının ve bağımsız seslerin bastırılmasının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Derginin devlet politikalarına yönelik artan eleştirilerinin ardından gerçekleşen bu kapatma, devletin kadın faaliyetleri ve bağımsız kuruluşlar üzerindeki kontrolünü artırdığını gösteren temel bir işaret olarak değerlendirilir.

Alem-e-Nesvan, başlangıçta Reza Şah'ın devlet politikalarıyla uyum içindeydi ve onun kadın hakları konusundaki reformist programlarını destekliyordu. Bu uyum, Kaçar dönemindeki baskılardan ve devlet desteğiyle ilerleme umudundan kaynaklanıyordu ve derginin, devletin sıkı kontrolü altında olan bir toplumda faaliyet göstermesine olanak sağlıyordu. Ancak zamanla, Alem-e-Nesvan bazı devlet politikalarını eleştirmeye ve kadınların ilerlemesi için bağımsız çabaların gerekliliğine vurgu yapmaya başladı (Cronin, 2003).

3.2.1.8. Göçebelerle İlgili Politika

19. yüzyılın ikinci yarısında, İran'daki göçebe meselesi, özellikle elitler ve reformistler arasında merkezi bir konu haline geldi. Göçebe yaşam tarzının neden olduğu zararlar ve bu durumun ülke düzenine olan olumsuz etkileri, göçebelerin yerleşik hayata geçişi için farklı fikirlerin ortaya atılmasına yol açtı. Bu süreç, Meşrutiyet dönemi siyasi programlarında da gözlemleniyordu. Meşrutiyet devriminin ilk aşamasındaki yenilgi ve Birinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın yabancı güçler tarafından işgali, göçebe isyanlarının neden olduğu sorunları artırdı. Savaş sonrasında, orduyu modernize etme ve merkezi hükümetin otoritesini geri kazandırma çabaları başladı (Abrahamian, 1998).

Rıza Şah döneminde, göçebelerle ilgili gelişmeler iki aşamaya ayrılmaktadır: İlk aşama 1920'ler, askeri ve siyasi bir nitelik taşıırken; ikinci aşama 1930'lar, sosyal ve ekonomik yönleri kapsamaktadır. Bu dönemde devlet, Simko liderliğindeki Kürt isyanı, Türkmen isyanı, Luristan isyanları ve Huzistan'daki Arap göçebeleriyle çatışmalar gibi çeşitli ayaklanmalarla karşı karşıya kaldı; bu olayların hepsi nihayetinde askeri operasyonlarla bastırıldı (Cronin, 2003).

1920'lerde, Rıza Şah, askeri ve siyasi politikalar benimseyerek İran göçbelerini bastırma ve kontrol altına alma yoluna gitti. Bu dönemde bazı göçebe liderleri, kişisel

ve siyasi çıkarlar nedeniyle Rıza Şah'ı desteklediler ve böylece güç ve zenginliklerinin bir kısmını koruyabildiler. Diğer yandan, Gavam el-Mulk ve Şokat el-Mulk gibi gruplar, mülklerinden ve güçlerinden gönüllü olarak feragat ettiler. Ancak, birçok diğer göçebe, yeni devletin katı politikalarına karşı direniş gösterdi. Bu politikalar, doğrudan vergilendirme, zorunlu askerlik hizmeti, üniforma yasası ve zorunlu yerleşim gibi uygulamaları içeriyordu. Özellikle Fars ve Kürdistan bölgelerinde, Mullah Halil isyanı ve 1929-1931 yılları arasındaki Fars göçebelerinin isyanları gibi ayaklanmalar ortaya çıktı. Bu isyanlar, baskıcı politikalara ve zorunlu değişikliklere karşı özel bir tepki olarak değerlendirilmiştir (Vaez, 2009).

Devlet, zorunlu göçebeleri yerleştirme programını 1933-1937 yılları arasında gerçekleştirmek üzere İçişleri Bakanlığı'nda bir daire kurdu. Bu program, esasen sivil yetkililer tarafından uygulanarak yeni yerleşim yerlerinin seçilmesi ve sürülerin ve hayvanların istatistiklerinin kaydedilmesini içeriyordu. Ancak, bu program, özellikle Luristan, Fars, Azerbaycan ve Horasan'da sert bir şekilde ve zaman zaman kitlesel katliamlarla yürütüldü; bu da birçok göçebe nüfusunun yok olmasına yol açtı (Cronin, 2003).

Nihayetinde, Rıza Şah'ın göçebeleri bastırma ve zorunlu değişim politikaları, ilk askeri ve siyasi başarılarına rağmen, göçebe toplumu üzerinde olumsuz ve yıkıcı etkiler yarattı. Bu politikalar, yalnızca göçebelerin yaşamında büyük değişikliklere neden olmakla kalmadı, aynı zamanda geniş çapta bir memnuniyetsizlik de doğurdu. Bu süreç, İran'daki kentsel elitlerin göçebelerin gerçek durumu hakkında yanılgılı ve tek taraflı bir anlayışa sahip olduklarını göstermekteydi; genel olarak askeri yöntemler, sorunları çözmek yerine daha da derinleştirdi.

Sonuç olarak, Rıza Şah'ın reform çabalarını ve bu tür bir modernleşmenin etkisizliğini daha iyi anlamak için tarihsel deneyimlere bakmak gereklidir. Bu önemli örneklerden biri, İngiltere'nin 1688 Devrimi'dir; bu devrim, ülkenin siyasi ve ekonomik kurumlarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamış ve ekonomik kalkınma tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.

İngiltere Devrimi, Parlamento ve monarşi arasında yaşanan iç savaşla başlayan ve görkemli devrimle zirveye ulaşan uzun bir siyasi ve sosyal çatışma dönemi içinde şekillenmiştir. Bu çatışmalar, kralın mutlak gücünün sorgulanmasına neden olmuş ve özellikle ekonomik ve siyasi elitlerin yönetime daha aktif bir şekilde katılmalarını

sağlamıştır. Bu rekabetlerden, güçlü bir Parlamento ve hukukun üstünlüğü gibi yeni kurumlar ortaya çıkmış ve bunlar sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınmanın temelini oluşturmuştur (Acemoğlu ve Robinson, 2013).

Her ne kadar bu rekabet ve çatışmalar maliyetli olsa da, İngiltere'nin siyasi yapısını mutlak bir monarşiden daha kapsayıcı bir sisteme dönüştürmeyi başarmıştır. Buradaki önemli nokta, bu değişimlerin içsel bir şekilde gerçekleşmiş olmasıdır; yani bu kurumlar, iç çatışmalardan ve mücadelelerden doğmuş, hem siyasi düzeni sağlamış hem de ekonomik büyüme için uygun bir zemin hazırlamıştır.

Buna karşılık, İran'da Meşrutiyet Devrimi sırasında benzer bir çaba, siyasi gücün yeniden tanımlanması için yapılmıştır. Bu devrim, Kaçar monarşisinin mutlak otoritesini sınırlamayı ve modern, etkili kurumlar yaratmayı amaçlamıştı. Ancak, İngiltere'nin deneyiminin aksine, Meşrutiyet Devrimi kalıcı kurumlar oluşturmayı başaramadı. Farklı gruplar arasındaki siyasi çatışmalar, elitler arasındaki uzlaşma eksikliği ve kaos korkusu, bu devrimin İngiltere Devrimi'ne benzer sonuçlar elde etmesini engelledi.

Bu ortamda Rıza Şah iktidara geldi. O, Meşrutiyet Devrimi'nin yalnızca kurumlar oluşturamamakla kalmayıp, sınırlı kazanımlarını da kaybettiği bir durumun mirasçısıydı. İran toplumu başarısız Kaçar reformlarını ve Meşrutiyet'in karmaşasını geride bırakmışken, Rıza Şah otoriter bir yönetim tarzıyla ekonomi, altyapı ve idari sistemlerde kapsamlı reformlar gerçekleştirebildi. Ancak bu reformlar, İngiltere'de olduğu gibi siyasi kurumların rekabetinden değil, bir bireyin elinde toplanan güçten kaynaklandı.

Bu karşılaştırmayı daha iyi anlamak için, sürdürülebilir kalkınmanın, İngiltere'nin deneyiminde görüldüğü gibi, gücün dağıtımını yönetebilecek ve toplumsal gruplar arasındaki rekabeti kaynakların yeniden dağıtımı için kullanabilecek kurumlara ihtiyaç duyduğunu belirtmek önemlidir. Rıza Şah, her ne kadar ekonomik kalkınmaya öncelik vermiş olsa da, bu kalkınmayı sürdürebilecek kapsayıcı kurumlar oluşturmayı başaramadı. Sonuç olarak, onun reformları, kısa vadede etkili olmalarına rağmen, kalıcı kurumların yokluğunda otoriterliğin yeniden üretilmesine yol açtı.

3.2.2. Babanın Düşüşü ve Oğulun Saltanatının Başlangıcı

Sonunda, diğer tüm otokratik rejimlerde olduğu gibi, diktatörlük de darbe, devrim veya yabancı müdahale gibi çeşitli siyasi olayların etkisiyle gücünü bırakmaya zorlanacak bir noktaya ulaşır. İran tarihinde bir “ıslahatçı diktatör” olarak tanınan Rıza Şah Pehlevi’nin kaderi de bundan farklı olmadı.

Rıza Şah, otoriter ve merkezîyetçi bir yaklaşım benimseyerek İran’ı modernleşme ve bütünleşmeye doğru yönlendirmeye çalıştı, ancak zamanla toplumsal tecrit ve geniş çaplı bir memnuniyetsizlikle karşılaştı. Aşiretler ve dini liderlerin bastırılmasından toplumsal ara sınıfların ortadan kaldırılmasına kadar uzanan katı politikaları, her ne kadar yüzeyde bir düzen oluşturmuş olsa da, devlet ve toplum arasındaki bağı ciddi şekilde zayıflattı. Bu süreç, Rıza Şah’ı, İran’ın toplumsal dinamiklerine uyum sağlayamayan, hızlı ve dayatmacı bir modernleşmenin sembolü haline getirdi.

1941’de İran’ın Müttefikler tarafından işgali ve dış müdahale, Rıza Şah’ın hükümdarlığının sonunu belirleyen kritik bir faktör oldu. Rıza Şah’ın İkinci Dünya Savaşı sırasında özellikle İran’ın tarafsızlığını ilan etmesi, ancak fiilen Almanya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmesi, Müttefikler arasında derin bir güvensizlik yarattı. Bu politikalar, özellikle İngiltere ve Sovyetler Birliği açısından, İran’ı stratejik lojistik hatlarının güvenliği için bir tehdit olarak gösteriyordu. İran’ın Almanya’ya olan ekonomik yakınlığı ve ülkedeki geniş Alman casusluk faaliyetleri, Müttefikler nezdinde Rıza Şah’ı güvenilmez bir figür olarak güçlendirdi. Bu nedenle, İran’ın işgali ve Rıza Şah’ın tahttan indirilmesi, Müttefikler açısından bölgesel tehditlerin ortadan kaldırılması için bir çözüm olarak değerlendirildi (Cronin, 2003).

Sonunda, ne dış güçler ne de derin sınıfsal, siyasi ve toplumsal yarılmalardan muzdarip olan İran toplumu nezdinde meşruiyeti kalmayan Rıza Şah, tahtın oğluna devredilmesi şartıyla görevden ayrılmaya ikna edildi. Her ne kadar bu şartın uygulanması işgalci güçlerin kararına bağlı olsa ve göz ardı edilebilecek gibi görünse de, dönemin karmaşık siyasi ve askeri durumu, Müttefikleri olası kaos ve düzensizliği önlemek adına en iyi seçeneğin tacın veliaht Muhammed Rıza Pehlevi’ye devredilmesi olduğuna inandırdı. Forughî (1941), Müttefiklerle olan ilişkilerinden faydalanarak ve veliahtın iş birliği taahhüdünü vurgulayarak bu güç transferini kolaylaştırdı. Böylece,

taç, tahtta oturan babadan, çalkantılı bir dünya ve ağır beklentilerle karşı karşıya olan oğula geçti (Forughi, 2017).

Toplumsal açıdan bakıldığında, Rıza Şah'ın düşüşü, otoriterliğin kalkınma ile toplumsal uyum arasında denge kurma konusundaki başarısızlığının bir yansıması olarak görülebilir. Geleneksel ve aracılık eden kurumların kaldırılması ve hızlı değişimlerin dayatılması, sadece toplumu devletten yabancılaştırmakla kalmadı, aynı zamanda dış ve iç baskılara karşı devletin gücünü de zayıflattı. Aslında, Rıza Şah'ın düşüşü sadece Müttefiklerin müdahalesinin bir sonucu değil, aynı zamanda politikalarının İran toplumunun ihtiyaçlarıyla olan derin uyumsuzluğunun bir ürünüdür.

Bu kader, otoriterliğin, kısa vadede bazı kazanımlar sağlamış olsa bile, uzun vadede toplumun katılımı olmadan sürdürülebilir olamayacağını gösterdi. Tüm reformlarına rağmen Rıza Şah, sonunda, otoriterliğinin, bunun doğurduğu meşruiyet eksikliğinin ve dış baskıların kurbanı oldu ve İran tarihini yeni bir döneme doğru yönlendirdi.

3.3. Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin Saltanatı; Yükselişler ve Düşüşler

Muhammed Rıza Pehlevi, 17 Eylül 1941 tarihinde, olağanüstü bir Millî Meclis oturumunda yer alarak, Anayasaya 39. maddeye uygun olarak hazırlanan monarşi yemin metnini okumuş ve imzalamıştır. Bu yeminde, Anayasaya ve güçler ayrılığına tam bağlılık vurgulanmıştır (Shamim, 1967).

"Şu anda, ülkenin iç durumu ve monarşik görevlerin bana yüklediği ağır sorumluluklar nedeniyle, böyle kritik bir durumda, Anayasaya uygun olarak ülke işlerini yönetme sorumluluğunu üstlenmiş bulunmaktayım. Anayasaya ve güçler ayrılığına tam bağlılığımı açıkça vurgulamak ve hükümet ile Millî Meclis arasında sürekli ve tam bir işbirliğinin gerekliliğine dikkat çekmek istiyorum. Ülkenin yüksek çıkarlarını güvence altına almak için ben, hükümet, Millî Meclis ve tüm halkımız görevlerini tam olarak yerine getirmeli ve yasaların tam uygulanmasında hiçbir şekilde gevşeklik göstermemelidir..."

Bu bağlılık, görünüşte, güçler arasındaki dengeyi kurmak ve ülkenin siyasi istikrarını sağlamak için bir temel olarak kabul ediliyordu. Ancak, bu taahhütlerin nasıl

gerçekleştirildiği ve Şah'ın saltanatındaki politika ve yaklaşımlarının değerlendirilmesi, İran'daki güç, hukuk ve toplum arasındaki ilişkiyi daha karmaşık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Muhammed Rıza Şah (1941-1979), 1941 yılında, II. Dünya Savaşı sırasında ve Müttefiklerin baskısı altında, babası Rıza Şah'ın tahttan feragat etmesinin ardından saltanata geçti. Çocukluk ve gençliğini, babasının gücü ve karizmatik kişiliği gölgesinde geçirdi ve kişisel bir tercihle değil, zorunlulukla siyasete girdi. Bir askerin oğlu olan Muhammed Rıza Şah, genç yaşlarda tahttan sorumlu olarak, babasından iki yönlü bir etki altında kalmıştı: Bir yandan onu güçlü ve vatansever bir lider olarak takdir ediyor, diğer yandan ise babasının gölgesinde yaşamının getirdiği zorluklarla mücadele ediyordu (Pahlavi, 1980).

Muhammed Rıza Şah, hükümetinin ilk döneminde birçok zorlukla karşılaştı. Saltanatı başlangıçta, babasının zamanında etki sahibi olan çevreler ve kişiliklerden etkileniyordu. Bu kişiler onu hala zayıf bir çocuk olarak görüyordu. O dönemin birçok siyasi şahsiyeti, örneğin Kuvâm-d-ül-Saltanah, genç Şah'a yetki vermekten kaçınıyor ve onu sadece Rıza Şah'ın oğlu olarak değerlendiriyorlardı. Ayrıca, o dönemde İran, Müttefikler tarafından işgal altındaydı ve kuzeyde Sovyetler Birliği, güneyde ise Britanya tarafından yapılan yabancı askeri varlıklar, ülkenin bağımsızlığını zayıflatmıştı. İran'ın stratejik bölgeleri, Sovyetlerin Almanya'ya karşı savaşı için lojistik destek hatları olarak kullanılmaktaydı (Milani, 2013).

Dış müdahalelerin yanı sıra, İran o dönemde içsel birçok krizle de karşı karşıya kaldı. Ekonomi, savaşın yarattığı ambargolar ve bozulmalar nedeniyle kriz içindeydi; gıda kıtlığı ve yüksek enflasyon halk arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Aynı zamanda, aşiret isyanları ve yerel ayaklanmalar, devletin sınırları kontrol etme ve istikrarı koruma noktasındaki zayıflığını gözler önüne seriyordu. Siyasi sahnede, Meclis'teki farklı gruplar arasındaki sert çatışmalar ve hükümetlerin sık sık değişmesi, ülkenin yönetimindeki verimsizliği artırmıştı. Sovyetler Birliği'nin desteğiyle gelişen solcu partilerin, özellikle Tudeh Partisi'nin yükselmesi, ideolojik ayrımları derinleştirerek iç krizleri daha da karmaşıktırmıştı (Abrahamian, 1998).

Bu nedenlerle, Muhammed Rıza Şah, ilk on yıl boyunca daha çok sembolik bir figür olarak kaldı ve ülke yönetimi üzerinde sınırlı bir etkisi oldu. İç ve dış politikadaki anahtar kararlar çoğunlukla hükümetler ve dış güçler tarafından

alınıyordu; genç Şah ya büyük güçlerin etkisi altında kalıyordu ya da dışa dönük bir etkiye sahip olan danışmanlar ve yetkililer tarafından yönlendiriliyordu. Bu dış güce bağımlılık, bağımsız hareket etme ve önemli kararlar alma yeteneğini sınırlıyordu.

Bu dönem, Muhammed Rıza Şah için zorlayıcı ve acı dolu bir deneyim olmuş ve iç ve dış sorunlara bakış açısını sonraki yıllarda derinden etkilemiştir.

Bir on yıllık siyasi zorluklarla ve saltanatı pekiştirme çabalarıyla karşılaştıktan sonra, Muhammed Rıza Şah Pehlevi, bu dönemde edindiği deneyimlerden ve derslerden faydalanarak, saltanatının ikinci on yılına yönelik yaklaşımlarını yeniden tanımladı. İlk dönemi, Şah'ı, iç ve dış tehditlerle mücadele etmek ve egemenliğini korumak için daha sistematik ve merkeziyetçi bir yaklaşım benimseme gerekliliğine itmişti. Bu nedenle, bu dönemdeki politikaları, güç araçlarını ve kontrolünü güçlendirmeye odaklanmış ve böylece hükümetine karşı her türlü potansiyel tehdidi ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Bu ayırım, Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin, güç sınırlarıyla ve güç yoğunlaşması ile sosyal, ekonomik ve siyasi dönüşümlere nasıl zemin hazırladığını daha dikkatlice anlamamıza olanak tanır. Bu iki dönem, birbirleriyle etkileşim ve karşılıklı etkiler içinde, sonunda 1979'daki devrime yol açan derin dönüşümleri hazırlayan zeminleri oluşturmuştur. Bu iki tarihi dönemin incelenmesi, sadece Pehlevi hükümetinin yapısı ve işleyişini analiz etmek için değil, aynı zamanda devrimin toplumsal-siyasi temellerini ve nedenlerini anlamak için de büyük öneme sahiptir.

3.3.1. Birinci Dönem: Saltanatın Başlangıcından 16 Ağustos Darbesine Kadar

17 Eylül 1941'de, Muhammed Rıza Şah'ın Meclis'e girişi sırasında çekilen bir fotoğraf, onun siyasi pozisyonunun kırılma anı olduğunu gözler önüne seriyordu. Her ne kadar babası Rıza Şah'a benzer şekilde askeri üniforma giymiş ve taht kılıcını kuşanmış olsa da, bu görüntü güçten çok genç Şah'ın kaygısını ve özgüven eksikliğini yansıtıyordu. Rıza Şah'ın tartışılmaz karizması ve otoritesinden farklı olarak, Muhammed Rıza son derece zor bir dönemde ve yoğun baskılar altında tahtı devraldı. Sokaklarda, Şah'ı karşılamak üzere bir kalabalık toplanmıştı. Kimileri bu durumu halk desteğinin bir göstergesi olarak yorumlarken, bazıları bu kalabalığın organize bir gösteri olduğunu

savundu. Her halükarda, bu durum, genç Şah'ın kriz içindeki İran'da konumunu sağlamlaştırmaya yönelik açık bir çaba olarak değerlendirildi (Zonis, 1991).

Muhammed Rıza Şah, ilk resmi konuşmasında anayasal ilkelere ve kuvvetler ayrılığına bağlılığını ifade etti ve eski yasaların reforme edilmesi gerektiğinin altını çizdi. Ayrıca meşrutiyet rejimine olan sadakatini gösterdi; bu, dolaylı olarak babasının bu ilkeleri ihmal ettiğine dair bir eleştiri olarak görülebilir (Shamim, 1967).

Bu dönemde Şah, siyasi pozisyonunu sağlamlaştırmak ve özellikle Britanya ve Sovyetler Birliği'nin güvenini kazanmak için hem iç hem de dış politikada dikkatli bir yol izledi. Avrupa'ya gönüllü asker göndermeyi kabul etmek ve Alman yanlısı subayların tutuklanmasına sessiz kalmak gibi hamlelerle Müttefikler ile tam bir iş birliği sergiledi. Bu hamleler, Müttefiklerin dolaylı olarak tahtını desteklemesine ve savaş sonrasında İran'ı terk etme sözü vermesine yol açtı (Abrahamian, 1998).

Muhammed Rıza Şah, parlamenter hakları kısmen yeniden tesis ederek ve kabinelerin oluşturulmasında Meclis'in rolünü güçlendirerek siyasi seçkinlerin desteğini kazandı. Rıza Şah döneminde başbakanlar doğrudan Şah tarafından atanırken, bu dönemde başbakan Meclis tarafından seçilip Şah'a sunuluyordu. Ancak Meclis, savaş ve ordunun kontrolünü Şah'a devrederek, onun ordu üzerindeki tam yetkisini korumasına olanak sağladı. Bu durum, Muhammed Rıza Şah'ın sadık subayları terfi ettirmesine, askeri bütçeyi artırmasına ve ordunun ekipmanını modernize etmesine olanak tanıdı (Abrahamian, 2010).

Tüm bu çabalara rağmen Şah, Meclis ile olan ilişkilerinde ciddi bir direnişle karşılaştı. Meclis, geçmişte yaşadığı deneyimlerin etkisiyle, otoriterlik tehlikesini hissederek Şah'ın gücünü sınırlamaya yönelik bir tavır takındı. Buna karşılık, Muhammed Rıza Şah, sembolik bir monarşi ile yetinmeye yanaşmadı ve merkezi bir yönetim anlayışını benimsedi.

Meclis ve Şah arasındaki bu çekişme, iç krizler ve dış baskılarla daha da karmaşık hale geldi. Muhammed Ali Forughi'nin istifası ve yerine ABD'ye yakın bir çizgide olan Ali Suheili'nin atanması, İran siyasetinde yeni bir döneme işaret ediyordu. Ancak Suheili, iç siyasi krizler ve dış baskılar karşısında fazla dayanamadı ve kısa bir süre sonra istifa etti. Ardından, Ahmed Kavvam'ın başbakan olarak atanması, Şah ile güçlü başbakanlar arasındaki ilk ciddi karşılaşmalardan biri oldu. Kavvam, Müttefikler

tarafından desteklenmiş, ancak Meclis ve Şah arasındaki çekişme sonucunda istifa etmek zorunda kalmıştı (Abrahamian, 1998).

On Dördüncü Meclis seçimleri, İran siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Bu seçimler, yalnızca seçkinler arasındaki bir mücadeleyi değil, aynı zamanda toplumdaki farklı sosyal güçlerin çatışmasını da yansıtıyordu. Seçimler, merkezileşmiş bir otoriter rejimden çok daha çeşitli siyasi aktörlerin yer aldığı bir sürecin başlangıcı oldu. Meclis, otoriter güç dengesini kademeli olarak halkın yararına değiştiren bir kurum olarak belirmeye başladı.

Bu süreç, toplumdaki yeni güçlerin, özellikle de basın, siyasi partiler ve Meclis gibi kurumlar aracılığıyla, monarşi üzerindeki etkilerini artırmaya çalıştığını gösteriyordu. Ancak dış baskılar ve sosyal krizler, bu dönüşümün kalıcı bir dengeye ulaşmasını engelledi ve İran, modernleşme ile otoriterlik arasında bir geçiş süreci içinde kaldı.

Tüm bu çabalara rağmen, Şah siyasi arenada direnişle karşılaşmaya devam etti. On Üçüncü Meclis, çeşitli fraksiyonlarıyla, kendi desteklediği bir başbakanı iktidara getirmeye kararlıydı ve Şah ile uzlaşmaya yanaşmıyordu. Şah ile Meclis arasındaki çatışmanın kökenlerinden biri, Meclis'in Meşrutiyet Dönemi ve Rıza Şah dönemindeki tarihsel tecrübelerine dayanıyordu. Meclis, Meşrutiyet Dönemi'nde elde ettiği özgürlük ve etkiden geri adım atmak istemiyordu. Rıza Şah döneminde marjinalleştirilip sembolik bir yapıya dönüştürülme tecrübesine dayanarak, Şah'ın gücünün artmasıyla birlikte yeniden etkisizleştirileceği korkusuyla, iş birliği veya taviz vermekten kaçınıyordu.

Öte yandan, Muhammed Rıza Şah, yalnızca sembolik bir anayasal monarşiyi kabul etmeye hazır değildi. Yönetimde aktif bir rol oynamak istiyordu ve ailesel, siyasi ve sosyo-kültürel geçmişinden kaynaklanan otoriter eğilimleri, onu merkeziyetçi ve güçlü bir hükümet kurmaya yöneltti. Bu bağlamda, Şah ile Meclis arasındaki çatışma, farklı yönetim anlayışlarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıktı; Şah gücünü genişletmeye çalışırken, Meclis ise geçmişte yaşanan despotizm deneyiminin tekrarından kaçınmaya çalışıyordu.

Şah ile Meclis arasındaki bu çatışmanın ortasında, Muhammed Ali Forughi başbakanlıktan alındı ve yerine ABD'ye yakın bir çizgi izleyen Ali Suheili atandı.

Ancak Suheili'nin başbakanlık dönemi uzun sürmedi. İç ve dış baskılar, onun bu pozisyonda kalmasını zorlaştırdı. Şah aynı dönemde, gücünü sınırlamaya çalışan güçlü başbakanlarla ilk kez ciddi bir şekilde yüzleşmek zorunda kaldı. Bu durumun en çarpıcı örneği, Ahmed Kavvam'ın (Kavvamü's-Saltane) başbakanlığıydı. Kavvam, daha önce İngiltere ve Sovyetler tarafından Nazi Almanyası ile iş birliği yapmakla suçlanmıştı. Ancak bu güçlerin stratejik çıkarları değişince, Kavvam desteklenerek başbakanlığa getirildi. Hatta ABD, Kavvam'ın Amerikan petrol şirketleriyle olan ilişkilerine dayanarak onu destekledi. Kavvam, başbakanlık döneminde gücünü artırmaya ve Şah'ın otoritesini sınırlamaya çalıştı. Ancak Meclis ve Şah arasındaki iç çekişmeler, 1321 yılında Kavvam'ın istifa etmesiyle sonuçlandı.

Kavvam'dan sonra Suheili yeniden başbakanlığa getirildi. Suheili, iç reformlar yaparak ve ABD ile yeni anlaşmalar imzalayarak pozisyonunu güçlendirmeye çalıştı. Ancak, İngiltere'nin çıkarlarını da gözetmek zorundaydı. Buna rağmen, Suheili ile Şah arasında ciddi krizler yaşandı. Özellikle Suheili'nin, kraliyet ailesinin özel hayatıyla ilgili yazılar yayımlayan gazeteleri kapatmayı reddetmesi, askeri bütçenin azaltılması ve On Dördüncü Meclis seçimleriyle ilgili anlaşmazlıklar bu krizlerin başlıca nedenleriydi (Rostami, 2012).

On Dördüncü Meclis seçimleri, İran siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıydı. Bu seçimler, yalnızca seçkinler arasındaki bir mücadeleyi değil, aynı zamanda çeşitli toplumsal güçlerin karşı karşıya geldiği bir alanı temsil ediyordu. Bu seçimler, merkezîyetçi otoriter bir rejimden, daha çeşitli ve çok aktörlü bir yapıya doğru bir değişimin habercisiydi. Sosyal gruplar ve siyasi partiler, yabancı ülkelerden gelen desteklerle güçlenerek siyaset sahnesine katıldı. Devlet, seçimleri tam anlamıyla kontrol etme kapasitesini kaybetti ve bu durum, güçler dengesinin kademeli olarak değiştiğini gösteriyordu.

Bu değişim, İran toplumundaki yeni sosyal güçlerin ortaya çıkışını ve bu güçlerin Meclis gibi araçlar kullanarak siyasi alandaki etkilerini artırmaya çalıştığını ortaya koyuyordu. Önceki dönemlerde, "parti" kelimesinin telaffuz edilmesinin bile hapis riski taşıdığı bir ortamdan, yeni bir "partileşme çağı"na geçiş yaşandı. Farklı sosyal sınıflar, entelektüellerden toprak sahiplerine ve şehirli orta sınıflara kadar çeşitli gruplar, siyasi araçları kullanarak güç dengelerini kendi lehlerine çevirmeye çalıştı. On Dördüncü Meclis, monarşi yanlılarının varlığına rağmen, daha geniş toplumsal

güçlerin yansımaları ve demokratik süreçlerin güçlenmesini sağladı. Bu süreç, siyasi otoritenin merkezileşmeden uzaklaşarak, sosyal, siyasi ve ekonomik güçler arasında bir dengeye doğru kaymaya başladığını ve böylece İran toplumunun daha karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya evrildiğini gösteriyordu.

On Dördüncü Meclis'in açılışı, ordunun Meclis ile Şah arasındaki çekişmenin ana meselelerinden biri haline geldiği bir ortamda gerçekleşti. Şah, ordunun siyasi gücünün temel dayanağı olduğunu düşündüğü için bu kurum üzerindeki kontrolünün zayıflamasından derin bir endişe duyuyordu. Seçim sonuçlarını manipüle etmeye çalışarak Meclis'in gücünü sınırlamayı hedefledi ve hatta Dr. Muhammed Musaddık'a, seçim yolsuzluğunu yönetmesi koşuluyla başbakanlık teklif etti. Ancak Musaddık, seçim reformlarının derhal uygulanması talebiyle, yeni Meclis'in Şah'ın müdahalelerine karşı direnecek kararlılıkta olduğunu gösterdi. Özgürlük, Vatan, Demokrat ve Tudeh gibi muhalif partilere mensup gruplar, Meclis komisyonlarını ele geçirerek Şah'ın ve ordunun gücünü sınırlamaya çalıştı. Aynı zamanda, İsfahan'daki işçi protestoları gibi toplumsal ve ekonomik krizler, Şah üzerindeki baskıyı artırdı. Dönemin başbakanı Muhammed Said Meragi, bu krizleri yönetmekte başarısız oldu ve özellikle Sovyetlerin petrol imtiyazları talebi gibi dış baskılar karşısında istifa etmek zorunda kaldı. Onun ardından, Murtaza Guli Bayat ve daha sonra İbrahim Hakimi başbakanlık görevine geldiler, ancak bu değişiklikler siyasi krizlerin devamını engellemedi (Abrahamian, 1998).

Bu gelişmeler, merkeziyetçi geleneksel monarşi yapısı ile aşağıdan gelen baskılarla güçlenen yeni sosyal ve siyasi güçler arasındaki gerilimi yansıtmaktadır. Saltanatın bir simgesi olan ordu, bu dönemde tartışmalı bir konu haline geldi; bir yandan Şah, orduyu kullanarak otoritesini korumaya çalışıyor, diğer yandan muhalif gruplar bu kurum üzerindeki tekelleşmeyi engellemeye çalışıyordu. İşçi krizleri, sosyal eşitsizliklerin ve ekonomik dengesizliklerin politik yapıyı zayıflatıldığını gözler önüne seriyordu.

Petrol krizinin devamı ve Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi dış güçlerin İran'ın iç işlerine müdahil olması, siyasi seçkinleri daha büyük bir oyunun piyonları haline getirdi. Muhammed Said Meragi ve haleflerinin bu güçler karşısındaki belirsiz politikaları, İran iç siyasetinde bağımsız ve istikrarlı bir çerçevenin eksikliğini ortaya koydu ve iç aktörler arasındaki ayrışmayı daha da

derinleştirdi. Sonuç olarak, bu dönem, değişime direnmesine rağmen monarşı kurumunun artık tartışmasız bir otorite olarak devam edemediği eksik bir geçiş sürecini yansıtılmaktadır.

Peş peşe birkaç kabinenin düşmesinin ardından, tekrar Qavam-ı Saltane başbakanlık makamına getirildi. Bu dönemde İran ciddi siyasi ve sosyal krizlerle karşı karşıyaydı. nceki hükümetlerin düşmesi ve Meclis fraksiyonlarının kalıcı bir hükümet üzerinde uzlaşamaması, ülkenin siyasi sistemindeki zayıflığı gösteriyordu. Qavam, tecrübeli bir siyasetçi olarak, iatışmalar ve dış baskıları ustalıkla değerlendirerek farklı grupların desteğini kazanmayı başardı. Diplomatik becerileri ve koalisyon oluşturma konusundaki yeteneği ile tanınan Qavam, Sovyetler Birliği, Tudeh Partisi ve kuzey bölgelerinin elitlerinin desteğini aldı. Ayrıca, yürütme gücünü kullanarak Dışışleri ve İçişleri gibi kilit bakanlıkları doğrudan kontrol altına aldı ve Rıza şah karşıtı eğilimlere ve geniş bağlantılara sahip olan Muzaffer Firuz gibi danışmanları önemli mevkilere atadı. Bu adımlar, hem iç hem de dış baskıları etkisiz hale getirmesine ve konumunu sağlamlaştırmasına olanak sağladı (Abrahamian, 1998).

Qavam, iç politikada farklı siyasi ve sosyal gruplarla karmaşık ilişkiler kurmayı başardı. Bir yandan, yüksek etnik çeşitliliğe sahip bölgelerde yer alan Tebriz ve Mahabad zerk hkmetlerinin ve Tudeh Partisi'nin desteği, isyan veya ayrılıkçılık riski taşıyan bölgelerde nispi bir istikrar sağlamasına yardımcı oldu. Diğer yandan, esnek politikalarıyla kuzey elitlerinin ve orta sınıfların güvenini kazandı. Meclis-i On Dördüncü, keskin hizipleşmeler ve ideolojik çatışmalar nedeniyle önemli meselelerde, özellikle hukuki reformlar ve ulusal bağımsızlığın korunmasında başarısız oldu. Ancak Qavam, Meclis'in bu kırılgan yapısını kendi programlarını ilerletmek için kullanarak, soğuk savaşın iki kutbu—Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri—arasında akıllıca yürüttüğü müzakerelerle destek kazandı. Bu i ve dış destekler, Qavam'a İran'ın i ve dış politikasında geniş bir hareket alanı sağladı (Milani, 2013).

1946 yılında Qavam-ı Saltane, Sovyetler Birliği ile bir anlaşmaya vararak Sovyet güçlerinin İran'dan çekilmesini ve Azerbaycan meselesinin müzakereler yoluyla üzülmesini sağladı. Bu anlaşma, Sovyetler Birliği'ne itibar kaybetmeden geri çekilme imkânı sunarken, Qavam da Sovyetler ile ortak bir petrol şirketi kurma

vaadiyle İran ve Sovyetler Birliği arasındaki çıkar dengesi için yeni bir düzen oluşturdu. İç politikada ise sol kanada yaklaşarak sıkıyönetimi kaldırma, Tudeh Partisi'ni yeniden açma ve siyasi kısıtlamaları azaltma gibi adımlar attı. Öte yandan, Demokrat Parti'yi kurarak Tudeh Partisi'ne karşı reformist ve komünist olmayan bir güç oluşturmaya çalıştı (Agheli, 2020).

Qavam, Tudeh Partisi üyelerinin de yer aldığı bir koalisyon hükümeti kurdu. Bu parti, bakanları aracılığıyla işçi sendikalarının tanınması ve iş yasalarının hazırlanması gibi programların onaylanmasını sağladı. Ancak Qavam, Tudeh Partisi'nin aşırı güçlenmesini ve sosyal bir devrim olasılığını önlemek için zamanla sol kanattan uzaklaştı ve Tudeh üyelerini kabineden çıkardı. Aynı zamanda, Huzistan, Azerbaycan ve Kürdistan'da askeri güçleri güçlendirerek bu bölgeleri özerk hükümetlerden geri almak için zemin hazırladı (Mirza Saleh, 2022).

Azerbaycan ve Kürdistan'ın geri alınması (1946), On Beşinci Meclis seçimleri için zemin hazırladı. Bu seçimler, Tahran'da Dr. Muhammed Musaddık liderliğinde ve farklı toplumsal grupların desteğiyle, Qavam-ı Saltane'nin seçim kurumları üzerindeki hakimiyetine karşı düzenlenen geniş çaplı protestolarla aynı dönemde gerçekleşti. Bu protestolar büyük ölçüde öğrenciler ve küçük esnaf tarafından organize edildi. Seçimlerden sonra On Beşinci Meclis üç ana fraksiyona ayrıldı. Demokrat Parti, 80 sandalye kazanarak çoğunluk fraksiyonu oluşturdu. Diğer iki fraksiyon ise monarşistler ve Ulusal Fraksiyon'du. Ulusal Fraksiyon, stratejik bölgelerden, özellikle Huzistan ve Basra Körfezi'nden seçilen temsilcilerden oluşuyordu ve belirli çıkar gruplarını savunuyordu. Demokrat Parti içindeki iç çatışmalar ve çeşitli siyasi gruplar arasındaki anlaşmazlıklar, nihayetinde Qavam-ı Saltane'nin düşüşüne yol açtı (Abrahamian, 1998).

Qavam-ı Saltane'nin başbakanlık dönemi, İran toplumundaki sınıfsal ve etnik çatışmaların belirgin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde toplum, yüksek etnik çeşitliliğin yanı sıra sınıfsal ve ideolojik çeşitliliğe de sahipti, ancak siyasi kurumlar bu çeşitliliği yönetme kapasitesine sahip değildi. Qavam, bu çatlakların farkında olarak, orta sınıflar, şehirli entelektüeller, sol güçler ve etnik azınlıklar gibi farklı gruplar arasında koalisyonlar kurmaya çalıştı. Ancak bu çabaların başarısızlığı, toplumsal yapıda geçici uzlaşmalarla bir araya getirilen, fakat kalıcı bir bütünlük oluşturamayan derin ayrılıkların varlığını ortaya koydu.

Qavam'ın siyasi ve toplumsal gruplarla kurduğu ilişkiler, toplumun kalıcı reformları kabul etmekteki yapısal zorluklarını yansıtıyordu. Bir yandan, Tudeh Partisi'ne yakınlaşması ve bu partiye siyasi alan açması, sol güçlerin ve alt sınıfların iktidar yapısını değiştirme baskısını gösteriyordu. Öte yandan, Demokrat Parti'nin kurulması ve ekonomik elitlere verilen destek, onun hâkim sınıflarla ilişkilerini koruma çabasını ortaya koyuyordu. İktidardaki gruplar ile değişim talep eden gruplar arasındaki bu çelişki, toplumu dengesiz bir yapıya sürükleyerek köklü bir dönüşümü erteledi.

Qavam'ın düşüşü aynı zamanda siyasi yapı ile toplumsal talepler arasındaki uçurumu gözler önüne serdi. Öğrenciler ve küçük esnaf gibi yeni toplumsal gruplar, iktidar yapısından farklı beklentilerle ortaya çıkarken, ekonomik elitler ve hâkim sınıflar bu taleplerin karşısında yer aldı. İran toplumu, geçiş sürecine girmiş olmasına rağmen, bu çatışmaları yönetmek ve yeni taleplere yanıt vermek için gerekli kurumsal ve siyasi mekanizmalardan yoksundu.

Bu koşullarda, Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin siyasi boşluklardan yararlanarak tahtını güçlendirmesi ve kişisel nüfuzunu artırması olağan bir durumdu. Siyasi ve toplumsal güçler arasındaki uyumsuzlukların bariz olduğu bir ortam, bireysel girişimlerin önünü açtı. Şah, bu durumu, tahtını sağlamlaştırmak ve siyasi sistemi kendi çıkarlarına göre şekillendirmek için bir fırsat olarak kullandı. Bu durum, o dönemin siyasi yapısında kalıcı ve işlevsel bir katılım mekanizması oluşturmadaki eksikliklerin açık bir göstergesiydi.

Kavâm-ı-Saltane hükümetinin düşüşünden sonra, Millî Birlik Fraksiyonu ile bazı bağımsız milletvekilleri arasında bir koalisyon, İbrâhim Hakimî'nin başbakan olarak seçilmesine yol açtı. Ancak bu koalisyon, ideolojik farklılıklar ve iç rekabetler nedeniyle kırılgandı ve sonunda bütünlüğünü kaybetti.

Hakimî, dış politikada İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi küresel güçlere tavizler vererek istikrarı sağlamaya çalıştı, ancak bu yaklaşım, siyâsî elitler ve şehirli orta sınıf arasında memnuniyetsizliğin artmasına neden oldu. Sonunda, iç baskılar ve ordu ile muhalif gruplar arasındaki çelişkiler Hakimî hükümetinin düşmesine yol açtı.

Hakimî'den sonra Abdülhüseyin Hâcir başbakan olarak göreve geldi. Hâcir, ABD'ye yakınlaşarak ve pragmatik politikalar izleyerek gücü sarayın lehine dengelemeye çalıştı. Ancak, dini ve milliyetçi grupların liderliğinde gerçekleşen halk protestoları, hükümetinin yapısal zayıflıklarını ortaya çıkardı ve istifasına neden oldu. Bunun ardından Şah, Muhammed Said'i başbakan olarak atadı. Said, orduyu güçlendirmeye ve muhalifleri bastırmaya odaklanarak ülkeye istikrar kazandırmaya çalıştı. Bu dönemde, Şah'a yönelik Tahran Üniversitesi'nde gerçekleşen başarısız suikast girişimi, muhaliflere yönelik baskının daha da artırılması için bir bahane oldu. Şah, bu fırsatı kullanarak Meclis-i Müessesan ve Senato gibi kurumlar aracılığıyla siyâsî yapılar üzerindeki hâkimiyetini genişletti (Abrahamian, 1998).

İran'daki bu dönemi Vilfredo Pareto'nun (1906) elit teorisi perspektifinden değerlendirmek mümkündür. Bu teoriye göre, toplumlar her zaman elitler tarafından kontrol edilir, ancak siyâsî ve sosyal değişimler, muhalif elitlerin iktidardaki elitleri zorlamak için tutarlı bir koalisyon oluşturabildiği durumlarda ortaya çıkar. O dönemin İran'ında siyâsî elitler, milliyetçi, dini ve solcu güçlerden oluşmaktaydı ve her biri farklı çıkar ve ideolojileri takip ediyordu. Bu farklılıklar, Şah'ın gücünü sınırlayacak bir anayasal düzenin oluşturulması için ortak bir uzlaşmaya varılmasını imkânsız hale getirdi ve Şah'ın bu dağınıklığı kendi hâkimiyetini pekiştirmek için kullanmasına zemin hazırladı.

Ayrıca, tarihsel kurumsalcılık perspektifinden bakıldığında, İran'daki siyâsî ve idarî kurumların zayıflığı, otoriterliğin devam etmesine katkıda bulunan bir diğer faktör olarak görülebilir. Anayasal sistemlerde güçlü bir role sahip olan meclis veya siyâsî partiler gibi kurumlar, İran'da gerekli güce ve bütünlüğe sahip değildi. Bu durum, elitler arasındaki ideolojik farklılıkların diyalog ve iş birliği yoluyla çözülmesi yerine yıkıcı rekabete dönüşmesine neden oldu. Bu rekabetler, Şah'ın siyâsî elitlerin zayıflığından yararlanarak kendi güç temelini güçlendirmesi için gerekli alanı sağladı.

Buna ek olarak, İran'da, egemen ve muhalif elitlerin çeşitli toplumsal gruplarla sınıf ve ideolojik çıkar çatışmaları nedeniyle bir koalisyon oluşturmaması, herhangi bir yapısal reform olasılığını ortadan kaldırdı (Johnson, 1966). Bu ayrılıklar, toplumun demokrasiye veya sürdürülebilir bir anayasal yönetime doğru ilerlemesini engellemekle kalmadı, aynı zamanda Şah'a orduya ve yabancı desteğe dayanarak despotizmini güçlendirme ve mevcut kurumları kendi gücünü korumak için manipüle

etme fırsatı sundu. Dolayısıyla bu dönem, elitlerin çatışmaları yönetme ve otoriterliği sınırlamak için kolektif bir yol oluşturma konusundaki başarısızlığını göstermektedir.

Öte yandan, Şah'a yönelik başarısız suikast girişimi, onun iktidarını sağlamlaştırıp genişletmesine olanak tanıyan bir tehditti. Güvenlik krizleri, böyle durumlarda yöneticilere yalnızca olağan kuralları askıya alma değil, aynı zamanda bu askıya almayı daha fazla güç yoğunlaştırmak için bir araç olarak kullanma fırsatı sunar (Schmitt, 1922). Şah, kendisini geniş çaplı bir komplonun kurbanı olarak sunarak, siyasi muhalifleri bastırmayı, sivil özgürlükleri sınırlamayı ve devlet kurumları üzerindeki kontrolünü artırmayı ulusal güvenliği koruma gereği olarak meşrulaştırmayı başardı. Bu kriz, ona kamuoyundaki korkudan yararlanarak muhalifleri meşru eleştirmenler olarak değil, ülkenin istikrarı için bir tehdit olarak sunma fırsatı verdi; bu durum nihayetinde otoriterliğin güçlenmesine ve eleştirel siyasi alanın daralmasına yol açtı.

Muhammad Reza Shah Pahlavi'nin gücünün artması ve sarayın nüfuzunun genişlemesiyle birlikte, 1949 yılında on altıncı Meclis seçimleri yapıldı. Bu seçimler, sahtecilik ve sarayın doğrudan müdahalesine ilişkin yaygın suçlamalar nedeniyle geniş çaplı protestolara yol açtı. Seçimlerin özgür ve adil bir şekilde yapılmadığına inanan Mohammad Mossadeq, bir grup siyasi şahsiyetle birlikte seçimlere katılmayı reddetti. Mossadeq, siyasi yolsuzlukla mücadele ve reformların gerekliliğine vurgu yaparak Millî Cephe'yi kurdu. Millî Cephe, sarayın nüfuzuna karşı çıkmak, yabancı müdahalelere karşı durmak ve ulusal çıkarları desteklemek amacıyla kuruldu ve İran siyasetinin en önemli güçlerinden biri haline geldi (Zaim, 1999).

İlk seçimlerin ardından, sahtecilik ve sarayın müdahalesine karşı artan protestoların ortasında, Saray Bakanı Abdolhossein Hajir'in Fedâîyân-e İslâm üyelerinden biri tarafından öldürülmesi siyasi ortamı daha da gerginleştirdi. Bu olay, Tahran seçimlerinin iptal edilmesine ve yeniden seçimlerin yapılmasına yol açtı. Yeniden yapılan seçimlerde, Mohammad Mossadeq ve Millî Cephe'den birkaç diğer üye on altıncı Meclis'e seçildi. Millî Cephe milletvekillerinin sayısı sınırlı olmasına rağmen, sarayın nüfuzuna karşı çıkmada ve monarşistlere karşı siyasi ve toplumsal hareketleri şekillendirmede rolleri çok etkiliydi. Bu tarihsel dönem, daha derin çatışmalara ve ilerleyen yıllarda temel dönüşümlere zemin hazırladı (Mowahhed, 1999).

1949 yılında, on altıncı Meclis'in açılmasıyla birlikte, petrol sanayisinin millileştirilmesi meselesi ülkenin en önemli meselelerinden biri haline geldi. Bu konu, 1901 tarihli D'Arcy Concession (1901) ve 1933'teki uzatması gibi adaletsiz anlaşmalara duyulan derin memnuniyetsizlikten kaynaklanıyordu; bu anlaşmalar, İran'ın petrol gelirlerinden yalnızca çok küçük bir pay almasını sağlıyor ve ülkenin petrol kaynakları üzerindeki İngiliz egemenliğini pekiştiriyordu.

Muhammad Mossadeq ve İran Millî Cephesi, yabancı etkisine karşı koymanın tek yolunun petrol sanayisinin millileştirilmesi ve kontrolünün İran hükümetine devredilmesi olduğuna inanıyordu. Petrolün millileştirilmesi fikri, başlangıçtan itibaren yalnızca bir iç talep değil, aynı zamanda İran'ın uluslararası arenada pazarlık gücünü artırmak ve İngiliz etkisini azaltmak için bir araç olarak görülüyordu. Millî Cephe, halk desteği ve toplumsal protestoları kullanarak bu konuyu ulusal bir talep haline getirdi ve diğer siyasi grupları da bu fikri desteklemeye teşvik etti (Za'im, 1999).

Mart 1951'de, petrol sanayisinin millileştirilmesi tasarısı Meclis tarafından onaylandı. Her ne kadar bu yasanın uygulanması pratikte büyük engellerle karşılaşsa da, bu tasarının kabulü, İran'ın uluslararası sistemdeki rolünü yeniden tanımlama çabalarında önemli bir adım olarak değerlendirildi. On altıncı Meclis, bu tarihi yasayı kabul etmesi nedeniyle, İran siyasi hafızasında en etkili yasama dönemlerinden biri olarak kaydedildi ve hem iç hem de uluslararası alanda geniş kapsamlı değişimlerin zeminini hazırladı (Safayi, 1992).

İran Millî Cephesi'nin, Mohammad Mossadeq liderliğindeki petrol sanayisinin millileştirilmesi yasasını geçirme çabaları, aynı zamanda Ali Razmara'nın başbakanlık dönemiyle kesişti. Ali Razmara, Hassan Ali Mansur'dan sonra iktidara gelmişti. Razmara, hükümet otoritesini sağlamlaştırarak ve toplumsal hoşnutsuzlukları kontrol altına alarak siyasal düzeni korumaya çalışıyordu. Ancak bu dönemde, hükümetin politikalarına ve yabancı müdahalelere karşı geniş çaplı toplumsal protestolar ve grevler dalgası meydana geldi. İşçiler ve çeşitli toplumsal gruplar, özellikle Millî Cephe ve Tudeh Partisi gibi örgütlerin önderliğinde, reformcu ve bağımsızlık yanlısı taleplerle bu protestoları artırdı (Zaim, 1999).

Muhammad Reza şah, iktidarını sürdürmek ve iç krizleri yönetmek amacıyla Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma politikası izledi ve Kore Savaşı'na katılmaktan

kaçınarak Doğu Bloğu ile ilişkilerini güçlendirdi. Ancak bu politikalar, İran'ın Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerinin zayıflamasına ve ABD'den ekonomik yardım beklentilerinin azalmasına neden oldu. Aynı zamanda, iç protestoların artışı ve grevleri kontrol altına alma konusundaki başarısızlık, hükümetini ciddi bir krize sürükledi. Sonuç olarak, toplumsal gerilimleri yönetemeyen Razmara, sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı. Ancak bu adım da ülkeye istikrar getiremedi ve sonunda, Razmara Fedâîyân-e İslâm üyelerinden biri tarafından suikast sonucu öldürüldü (Abrahamian, 1998).

Muhammad Reza şah'ın suikastının ardından, Hossein Ala başbakan olarak atandı. Ala, ılımlı ve muhafazakâr bir figür olarak, farklı siyasi gruplar arasında denge kurarak toplumsal gerilimleri azaltmaya ve siyasi istikrarı sağlamaya çalıştı. Hem muhafazakâr toprak sahiplerinin güvenini kazanmış hem de İngiliz karşıtı bir diplomat olarak Millî Cephe'nin desteğini almayı başarmıştı. Hatta bu cepheden bir üyeyi kabinesine dahil etti. Ala, petrol sanayisinin millîleştirilmesi yasasının onaylanmasını kolaylaştırmada önemli bir rol oynadı. Ancak onun çabaları da geniş çaplı toplumsal protesto ve grevlerin şiddetini azaltmada yetersiz kaldı. Krizlerin devam etmesi üzerine sıkıyönetim ilan etti, ancak tansiyon düşmedi. Bu koşullar altında, iç baskıların artması ve hükümetin zayıflamasıyla birlikte, Meclis üyesi Jamal Emami, Mohammad Mossadeq'in başbakanlık adaylığını önerdi ve bu öneri Meclis tarafından kabul edildi (Tolui, 1991).

Mohammad Mossadeq (1882-1967), büyük yetkilere sahip olduğu bir dönemde (1951-1952) görevini devraldı. Başbakanlığa atanmasından yalnızca birkaç ay önce, yoğun çabalarla petrol sanayisinin millîleştirilmesi yasasını geçirmeyi başarmıştı. Bu yasa, o dönemde büyük önem taşıyordu; çünkü İran'ın ulusal bağımsızlığının bir belgesi olarak görülüyordu. Mossadeq, halk desteğine ve Millî Cephe'nin desteğine dayanarak ekonomik ve siyasi reformları başlatmaya çalıştı. İlk icraatlarından biri, siyasi gruplar arasında denge sağlayabilecek bir kabine oluşturmak oldu. Bu kabinede, sekiz ana bakanlık (örneğin İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları) Millî Cephe destekçilerine teslim edilirken, dört bakanlık (örneğin Savunma Bakanlığı) saraya yakın gruplara bırakıldı (Safayi, 1992).

Bununla birlikte, onun başbakanlık dönemi karmaşık zorluklarla da karşı karşıya kaldı. Bu zorlukların en önemlisi, İran ve İngiltere Petrol Şirketi'nin, petrol sanayisinin

millileştirilmesi yasasının uygulanmasına karşı gösterdiği geniş çaplı direnişti. Bu şirket yalnızca Musaddık hükümetiyle iş birliği yapmayı reddetmekle kalmadı, aynı zamanda İngiliz hükümetinin desteğiyle, İran'ı petrol ambargosu ve mali kaynakların bloke edilmesi yoluyla baskı altına almak için kapsamlı adımlar attı.

Muhammad Musaddık, başbakanlık döneminde Şah ve saraydan da birçok zorlukla karşı karşıya kaldı. Musaddık, Şah'ın gücünü zayıflatmaya ve hükümetin bağımsızlığını güçlendirmeye çalışıyordu. Ona göre, Şah yalnızca sembolik ve törensel bir role sahip olmalıydı. Ancak, Muhammed Rıza Şah Pehlevi kendi gücünü artırma peşindeydi. Bu süreçte en tartışmalı konulardan biri ordu üzerindeki kontrol meselesiydi. Şah ve Musaddık arasındaki Savunma Bakanlığı'nın ve ordunun yetkilerinin kontrolü üzerindeki anlaşmazlık, Temmuz 1952'de İran'daki güç yapısında ciddi bir krize dönüştü. Savunma Bakanlığı'nın hükümetin kontrolünde olması gerektiğine inanan Musaddık, bu talebinde ısrar etti. Ancak, yetkilerini bu alanda kaybetmek istemeyen Şah, bunu kabul etmedi. Bu anlaşmazlık, 17 Temmuz 1952'de Musaddık'ın istifasına yol açtı.

Şah, hemen ardından Ahmed Kavâm-ı Saltane'yi başbakan olarak atadı. Ancak bu karar, halkın ve siyasi ile dini liderlerin sert tepkisiyle karşılaştı. Bu süreçte, petrol sanayisinin millileştirilmesinin ve Musaddık'ın önde gelen destekçilerinden biri olan dinî lider Ayetullah Kaşani, protestoların örgütlenmesi ve yönlendirilmesinde kilit bir rol oynadı. Kaşani, Kavâm-ı Saltane'ye karşı sert bildiriler ve açıklamalar yayımlayarak halkı sokaklara davet etti ve ülke çapında geniş çaplı protestoların liderliğini üstlendi. 30 Temmuz 1952 ayaklanmasına giden günlerde, birçok şehirde geniş çaplı grevler ve gösteriler gerçekleşti. Bu gösterilere dini gruplar, milliyetçiler ve toplumun çeşitli kesimlerinden insanlar katıldı. Protestolar en yüksek noktasına ulaştı ve nihayetinde Şah'ın geri adım atması ve Kavâm'ın istifasıyla sonuçlandı. Böylece, Dr. Musaddık bir kez daha iktidara geri döndü (Diba, 1988).

Her ne kadar bu ayaklanma Musaddık ile Kaşani arasındaki birliğin zirve noktası olmuşsa da, Musaddık'ın başbakanlığa geri dönüşünden sonra siyasi yaklaşımlardaki ciddi görüş ayrılıkları nedeniyle bu iş birliği giderek zayıflamaya başladı. Kaşani, Musaddık'ı ABD'ye aşırı güven duymakla ve laik politikalar izlemekle suçlayarak, siyasette dine daha belirgin bir rol verilmesini talep ediyordu. Bu görüş ayrılıkları,

Musaddık'ın Meclis'i referandum yoluyla feshetmesiyle (Gasirowski, 2022) geri dönüşü olmayan bir noktaya ulaştı.

Tekrar halk desteğiyle iktidara gelen Musaddık, reform programlarını ilerletmek ve petrol krizini çözmek için uyumlu bir Meclis'e ihtiyaç duyuyordu. Ona göre, on yedinci Meclis hükümetle iş birliği yapmak yerine, ekonomik ve siyasi reformları engelleyen ve sarayın yanı sıra yabancı güçlerin etkisiyle hükümeti zayıflatmaya çalışan bir merkeze dönüşmüştü. Musaddık, Meclis'in nihayetinde güvenoyu vermeyerek hükümetinin düşmesine yol açacağından da endişe duyuyordu. Bu hedefi gerçekleştirmek için, Musaddık doğrudan halkın oylarına başvurarak referandum düzenlemeye ve hükümetin meşruiyetini halktan almaya karar verdi. Bu referandum, 3 Ağustos 1953 tarihinde önce Tahran'da, ardından diğer şehirlerde gerçekleştirildi. Referandumda halk, ezici bir çoğunlukla Meclis'in feshedilmesine oy verdi ve Musaddık hükümetine geniş destek gösterdi (Abrahamian, 1998).

Ancak bu adım karmaşık sonuçları beraberinde getirdi. Musaddık, bu girişimiyle iç ve dış muhaliflerine karşı konumunu güçlendirmeye çalışırken, bazı siyasi gruplar ve hatta Ayetullah Kaşani gibi eski müttefikleri, bu hareketi demokratik kurumları zayıflatma ve Musaddık'ın otoriter eğilimlerinin bir işareti olarak değerlendirdi. Aynı zamanda, petrol gelirlerindeki azalmanın yol açtığı ekonomik baskılar ve İngiltere'nin sömürgeciliğine karşı durabilmek için güvendiği bir seçenek olan ABD'nin desteğinin eksikliği, Musaddık'ı zor bir duruma soktu (Rahmanian, 2012).

On yedinci Meclis'in feshedilmesi ve iç krizlerin şiddetlenmesinin ardından, İngiltere ve ABD hükümetleri, Dr. Musaddık'ın güç ve nüfuzunun daha fazla artmasını önlemek için her yolu denemeye karar verdi. Onlara göre Musaddık'ın politikalarının, özellikle petrol sanayisinin millileştirilmesinin devamı, İngiltere'nin sömürgeci çıkarları ve Batı'nın kontrolü altındaki bölgesel düzen için doğrudan bir tehdit oluşturunuyordu. Aynı zamanda, Tudeh Partisi'nin artan faaliyetleri ve İran'da komünist eğilimlerin yükselmesi endişesi, ABD'yi Musaddık'ın düşüşünün sadece ekonomik çıkarlar açısından değil, aynı zamanda Soğuk Savaş döneminde komünizmi sınırlandırma politikasının bir parçası olduğuna ikna etti (Safayi, 1992).

Şah, bu dönemde siyasi konumunu zayıflamış olarak gördüğü için darbe planına başta tereddütle yaklaştı. Musaddık hükümetinin devrilmesi planına doğrudan müdahil olmaktan çekiniyor ve bu krizin açık bir şekilde müdahil olmaksızın çözülmesini tercih

ediyordu. Ancak, özellikle ABD'nin Tahran'daki CIA temsilcisi Kermit Roosevelt'in ve MI6'nın yoğun baskıları, sonunda Şah'ı Musaddık'ı görevden alma ve Fazlollah Zahedi'yi başbakan olarak atama emrini imzalamaya ikna etti. Bu emir, 15 Ağustos 1953 gecesi Şah'ın Muhafız Alayı Komutanı Albay Nasiri tarafından Musaddık'a iletilmiş ve darbenin resmi olarak uygulanmaya başlamasını sağlamıştır (Milani, 2013).

Darbede birinci aşama, Musaddık hükümetini ani bir şekilde devirmeyi amaçlıyordu ancak başarısızlıkla sonuçlandı. Musaddık, darbe planından haberdar olmuş ve Nasiri'nin tutuklanması emrini vermişti. Bu aşamada darbeciler durumu kontrol altına almayı başaramadılar. Bu başarısızlık üzerine Şah İran'dan ayrılarak önce Bağdat'a, ardından Roma'ya sığındı. Ancak, Kermit Roosevelt ve darbenin iç destekçileri, bazı askeri komutanlar, saray mensupları ve Musaddık'a muhalif toplumsal gruplar, hızla darbenin ikinci aşamasını planlayarak uygulamaya geçtiler.

19 Ağustos 1953'te darbenin nihai operasyonel aşaması başladı. Bu tarihte, organize edilmiş gruplar arasında sokak çeteleri, Musaddık'a karşı olan askeri unsurlar ve darbecilerin kontrolündeki ajanlar yer alıyordu. Bu gruplar, Roosevelt'in doğrudan koordinasyonu ve Fazlollah Zahedi'nin desteğiyle geniş çaplı eylemler gerçekleştirdiler. Bu güçler, görünüşte kendiliğinden gelişmiş gibi görünen protestolar düzenleyerek, Tahran Radyosu da dahil olmak üzere devlet binalarına saldırdılar ve kritik merkezleri ele geçirdiler. Zahedi'ye bağlı askeri birlikler Musaddık'ın konutuna saldırdı ve kısa bir direnişin ardından, Musaddık kan dökülmesini önlemek için teslim oldu (Abrahamian, 2014).

19 Ağustos 1953 olaylarının nedenlerini ve nasıl gerçekleştiğini incelerken, iç ve dış faktörlerin yanı sıra, dönemin şartlarını belirleyen Mohammad Mossadeq'in rolü göz ardı edilemez. Mossadeq, İran üzerindeki sömürgecilik etkisini azaltmak ve ulusal bağımsızlığı güçlendirmek için, tarihsel olarak dış güçlerle ilişki kurmayı içeren bir politika izlemişti. Britanya'nın etkisini dengelemek amacıyla ABD'yi tarafsız ve yeni bir güç olarak görmüş ve destek aramıştı. Bu yaklaşım, İran tarihinde siyasi elitlerin, bir büyük gücün etkisini azaltmak için başka bir büyük gücün desteğini kazanma çabalarını yansıtan bir güç dengesi mantığının tezahürüydü. Mossadeq, ABD'nin İran'da sömürge geçmişine sahip olmaması ve anti-sömürgeci söylemleri

nedeniyle, milliyetçi politikalarını desteklemek için uygun bir seçenek olduğuna inanıyordu.

Ancak, bu strateji pratikte bağımlılığın yeniden üretilmesine yol açtı. Uluslararası koşulların değişmesi ve Soğuk Savaş rekabetlerinin yoğunlaşmasıyla birlikte, başlangıçta tarafsız ve İran'ın bağımsızlığını destekleyen bir güç olarak görülen ABD, çıkarlarını Britanya ile ittifakta buldu. Bu değişim, ABD'nin İran'da komünizmin etkisinin yayılmasını engellemeye öncelik vermesinden kaynaklanıyordu. Mossadeq, yabancı güçler arasında olumlu bir denge yaratmayı hedefleyen politikaları doğrultusunda hareket etmişti, ancak bu güçlerin değişen çıkarlarının kurbanı oldu. Böylece, İran'ın bağımsızlığını garanti altına alması beklenen aynı dış güç, onun hükümetinin düşüşüne neden oldu.

Bu tür bağımlılık döngüleri, İran'ın siyasi tarihinde defalarca gözlemlenmiştir. Elitlerin bir dış gücü dengelemek için başka bir dış gücü kullanma çabaları genellikle yeni bağımlılıklara yol açmıştır. Mossadeq hükümetinin deneyimi, bağımsız kurumların yokluğunda ve içsel dayanışmanın eksikliğinde, dış güçlerle ilişkilerin bağımsızlığı güçlendirmek yerine baskı yapılarını yeniden ürettiğini göstermiştir. Sonuç olarak, Mossadeq'in başarısızlığı yalnızca bir siyasi olay değil, İran toplumundaki kırılğan güç yapısının ve iç krizlerin çözümünde dış güçlere tarihsel bağımlılığın bir yansımasıdır.

Muhammad Musaddık'ın başbakanlık dönemindeki en tartışmalı kararlarından biri, anayasal bir temeli olmayan ve Meşrutiyet Anayasası'nı açıkça ihlal eden bir referandum yoluyla 17. Meclis'i feshetmesiydi. Musaddık, Meclis'i politikalarının önünde bir engel olarak gördüğü için bu adımı atarak kurumsal kısıtlamaları ortadan kaldırmayı ve hükümetin elinde daha fazla güç toplamayı amaçlıyordu. Ancak, yeni bir demokrasi yolunda ilerleyen bir toplumda bu karar, demokratik olmayan bir süreci güçlendirdi ve halk egemenliği ilkelerine olan bağlılık konusunda çelişkili bir mesaj verdi.

Referandum ve Meclis'in feshedilmesi, halkın bir kesimi tarafından olumlu karşılanmış olsa da, bu durum hem iç hem de dış politikada ciddi sonuçlar doğurdu. Bir yandan, bu destek, İran toplumunun otoriterliğe açık olduğu ve siyasi sorunların çözümünde demokratik olmayan yöntemleri kabul edebileceği algısını oluşturabilirdi. Diğer yandan, uluslararası düzeyde bu adım, yabancı aktörlerin İran'ın güç yapısına

müdahale etmesi için uygun bir zemin olduğuna dair bir algı yarattı. Bu nedenle, Musaddık'ın kararı yalnızca kendi konumunu güçlendirmemiş, aynı zamanda siyasi kırılganlığın ve toplumsal düzeyde gücün merkezileşmesine olan eğilimin bir göstergesi olarak darbe ve sonraki müdahaleler için zemin hazırlamıştır.

Daha genel bir çerçevede, petrol sanayisinin millileştirilmesi meselesi, Musaddık'ın başbakanlık döneminde gerçekleşmemiş olsa da, milletvekilliği döneminde ve Millî Cephe'nin desteğiyle onaylanmış bir karar olarak, Musaddık hükümetini ciddi zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Ebrahim Safayi (1992), "Millileştirme: Büyük Bir Hata" adlı kitabında bu kararı eleştirmiş ve bu kararın yanlış olduğunu düşündüğü nedenleri sıralamıştır. Safayi'ye göre, petrol sanayisini yönetmek için gerekli teknik ve idari altyapının yokluğu, millileştirmenin ekonomik sonuçlarıyla başa çıkmaya hazır olmayan ülke ekonomisinin yetersizliğiyle birleşerek ekonomik koşulları iyileştirmek yerine, hükümeti daha derin krizlerle karşı karşıya bırakmıştır.

Bu koşullarda, ekonomik verimlilikteki zayıflık ve hükümetin petrol gelirleriyle ilgili krizleri çözme konusundaki yetersizliği, özellikle doğal kaynaklara büyük ölçüde bağımlı olan bir toplumda, hükümetin otoritesini zayıflatarak iç ve dış krizleri yönetme kapasitesini azaltmıştır. Bu durum, uluslararası baskılar ve iç siyasi değişimler karşısında hükümeti kırılgan ve savunmasız hale getirmiştir.

Sonuç olarak, 19 Ağustos 1953 darbesi, İran'ın siyasi ve toplumsal tarihinde demokratik dönüşüm süreçlerini önemli ölçüde değiştiren belirleyici bir noktadır. Bu olay, demokratik kurumsallaşma süreçlerini kesintiye uğratarak otoriter eğilimleri güçlendirmiş ve gücün merkezileştirilmesine dayalı bir siyasi düzeni yeniden üretmiştir. Bu değişikliklerin ardından, iktidarın öncelikleri toplumsal kontrol ve halk hareketlerini bastırma üzerine odaklanmış ve sivil toplumun gelişimi ile sürdürülebilir halk katılımı olanağını ortadan kaldırmıştır.

3.3.2. İkinci Dönem: 19 Ağustos Darbesi'nden Monarşinin Sonuna; Güçten Çökmeye

Fazlullah Zahidi'nin, 19 Ağustos 1953'te gerçekleşen darbedeki merkezi rolü ve Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin iktidara geri getirilmesindeki etkisi göz önüne alındığında, Şah'ın Zahidi'nin siyasi konumunu sağlamlaştırmaya özel bir önem

vermesi beklenirdi. Ancak darbe sonrası gelişmelerin incelenmesi, Şah'ın Zahidi'nin konumunu güçlendirmek yerine onu hızla zayıflatma ve kademeli olarak siyasi sahneden uzaklaştırma yoluna gittiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, Muhammed Rıza Şah'ın kişisel otoritesini sağlamlaştırma ve güç merkezini saltanat kurumunda toplama arzusunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Zahidi, bağımsız askeri ve siyasi dayanaklarından yararlanarak, bağımsız bir güç odağının sembolü haline gelmişti ve varlığının devamı, Şah'ın otoritesini sınırlayabilecek bir tehdit oluşturuyordu. Bu nedenle, Şah bu tehdidi fark ederek, merkezileşmeye dayalı bir politika izlemeyi ve bağımsız tüm aktörleri güç sahnesinden uzaklaştırmayı tercih etti. Bu karar, saltanatın tek karar alma organı olarak şekillendiği ve tüm rakip güçlerin sistematik bir şekilde dışlandığı mutlak bir yönetimin başlangıç noktası oldu.

Öte yandan, Zahidi bağımsız bir figür olarak siyasi nüfuzunun yanı sıra yabancı desteğe sahip olmasıyla, darbe sonrası güç yapısında kilit bir rol oynuyordu. İran hükümeti ve yabancı güçler için hayati bir konu olan petrol görüşmelerindeki konumu, Zahidi'ye sıradan bir başbakanıdan daha fazla ağırlık kazandırıyor (Milani, 2013). Bu şartlar altında, Şah, güç dengesini korumanın ve Zahidi'nin olası tasfiyesinin getirebileceği risklerin farkında olarak, siyasi konumunu sağlamlaştırmaya ve petrol meselesini çözüme kadar eylemlerini ertelemek zorunda kaldı. Bu karar, dönemin İran güç yapısındaki yapısal ayrışmalar arasında geçici istikrarı sağlama gerekliliğinin bir yansımasıydı.

İngiltere ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasının ardından, petrol görüşmeleri, İran halkının İngiltere'ye karşı duyarlılığı nedeniyle temkinli bir şekilde ilerletildi. Sonuç olarak, bu görüşmelerin ardından 19 Eylül 1954'te Ali Eminî, İran temsilcisi olarak Konsorsiyum Anlaşması tasarısını meclise sundu. Eminî, mecliste yaptığı konuşmada, bu anlaşmanın İran halkı için ideal olmadığını kabul etmiş, ancak o dönemde yapılabilecek en iyi anlaşma olduğunu belirtmiştir. Bu anlaşma, Amerikan, İngiliz, Fransız ve Hollandalı petrol şirketlerinden oluşan bir konsorsiyuma, İran'ın geniş petrol bölgelerinde arama, rafine etme ve satış operasyonlarını yürütme yetkisi vermektedir. Zahidi'nin, bu anlaşmada hiçbir imtiyaz verilmediği ve İran'ın hâlâ petrol endüstrisinin yöneticisi olduğu iddiasının aksine, petrolün asıl yönetimi bu konsorsiyumun eline geçmişti (Safai, 1992).

Konsorsiyum Anlaşması'nın yanı sıra, İran İngiltere'ye ekonomik kayıplarını telafi etmek için 21 milyon pound tazminat ödemeyi kabul etti. İngiliz hükümeti zararlarının bu miktardan fazla olduğunu iddia etmiş olsa da iyi niyet göstergesi olarak yalnızca belirlenen miktarın yarısını talep etti. Hem Şah hem de Eminî, Konsorsiyum Anlaşması'nın sınırlamalarının farkında olarak, bu anlaşmanın sorumluluğunu Musaddık hükümetinden kalan ekonomik kriz koşullarına bağlamaya çalıştılar ve Musaddık'ın ekonomik krizi derinleştirerek yeni hükümeti bu anlaşmayı kabul etmek zorunda bıraktığını ifade ettiler (Milani, 2013).

Petrol Konsorsiyumu'nun Meclis'te onaylanmasının ardından, Şah, petrol kaynaklarının kontrolünün yalnızca ekonomik bir kazanım değil, aynı zamanda siyasi otoritesini pekiştirmek için bir araç olduğunun farkına vardı. Gücünü mümkün olduğunca merkezileştirmeyi hedefleyen Şah, Zahidi gibi bir başbakanla bu otoriteyi paylaşma niyetinde değildi.

İlk adımda Şah, Zahidi'yi istifa ederek görevini bırakmaya ikna etmeye çalıştı. Ancak, Zahidi, ABD'nin desteğine sahip olduğu için bu talebi reddetti. Sonuç olarak, Zahidi, Şah adına Asadullah Alam ile yaptığı müzakereler sonucunda, Şah tarafından düzenlenen nihai metinle istifasını saraya sundu ve ardından hemen Avrupa'ya gitti. Yerine ise Hüseyin Ala geçti (Milani, 2013).

Fazlullah Zahidi'den sonra, 1977 yılına kadar başbakanlık koltuğuna oturan yedi başbakandan altısı, Şah'ın önerdiği ve desteklediği isimlerdi. Bu kişiler, İran'ın tanınmış ve toprak sahibi ailelerinden gelen, yurt dışında eğitim almış bir nesli temsil ediyordu. Batı'da diplomasi eğitimi alan Emir Hüseyin Ala, ailesinin ve sosyal statüsünün sağladığı avantajlarla Şah'a yakınlaşarak başbakanlık görevine getirildi. Fransa'da tıp eğitimi alan Manuçehr İkbâl, sarayla kurduğu aile bağları sayesinde başbakanlık makamına yükseldi. Almanya'da mühendislik eğitimi almış olan Cafer Şerif İmami ise Şah için bir tehdit oluşturmayan bir başka başbakan olarak görev yaptı.

Bu üç başbakanın aksine, Ali Eminî, ABD hükümeti tarafından toprak reformlarını gerçekleştirmesi için Şah'a dayatılmıştı. Ancak, ordunun bütçesinde reform yapmaya yönelik girişimleri, Şah'ın en önemli kırmızı çizgilerinden biri olarak görülmüş ve Eminî sonunda istifa etmek zorunda kalmıştı. Eminî'den sonra sırasıyla Şah'a koşulsuz bağlılık gösteren Asadullah Alam, Hasan Ali Mansur ve ardından on

üç yıl başbakanlık görevinde kalan Emir Abbas Hoveyda, Şah'ın iktidarının zirvesinde onun yanında yer aldı (Abrahamian, 1998).

Önceki dönemin, özellikle Musaddık döneminin aksine, bu dönemde başbakanlar İran'daki değişim ve dönüşümlerde kilit rollerini kaybederek Şah'ın emirlerini uygulayan figürlere dönüşmüşlerdi. Bu değişim, Muhammed Rıza Şah'ın artan güç merkezileştirme politikalarının bir sonucuydu. Bağımsız kurumların kademeli olarak ortadan kaldırılması, karar alma ve politika yapma süreçlerini tamamen saltanat lehine değiştirmişti. Bu dönemde, Şah, iç ve dış politika konularında inisiyatif ele alarak yönetim sistemini kişisel görüşleri doğrultusunda şekillendirdi.

19 Ağustos 1953 Darbesi'nden sonra artan bu merkezileşme, siyasi seçkinlerin rolünü zayıflatmış ve hükümeti tamamen saraya bağımlı hale getirmişti. Bu dönemde İran başbakanlarının rolü yalnızca Şah'ın iradesini yansıtmaktaydı. Bu nedenle, sonraki yazılarda bu dönemin analizleri, doğrudan Şah'ın eylemleri ve politikalarına odaklanacaktır.

19 Ağustos 1953 darbesi sonrasında İran'a dönüşünü halk tarafından monarşisinin onaylanması olarak yorumlayan Şah, Amerika'nın "kendine güveni olmayan bir şah" tanımlamasından uzaklaşarak, kendine güvenen bir lider kimliğine bürünmüştü. Bu durum, Şah'ı, kişiliğinin ve liderliğinin uluslararası bir boyuta sahip olduğu ve yetki alanının yalnızca İran ile sınırlı olmadığı inancına götürdü.

Şah'ın bu inancı, İran'ı ilk kez uluslararası bir kriz olan Süveyş Kanalı sorunuyla aktif bir ülke konumuna yükseltti. Cemal Abdülnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesiyle başlayan bu kriz sırasında, Şah Tahran'da Irak, Pakistan ve Türkiye liderlerinin katıldığı bir konferans düzenledi ve konferansa başkanlık etti. Aynı dönemde, İran'ın komünizm tehlikesine karşı CENTO Paktı'na daimi üye olarak katılma isteğine ABD'nin kayıtsız kalması, Şah'ı Sovyetler Birliği ile müzakereye yönlendirdi. Şah, Sovyetler Birliği'nin resmi davetine olumlu yanıt vererek bu ülkeye bir ziyarette bulundu.

Sonuç olarak, ABD'nin İran'ın toprak bütünlüğünü koruma adına bir savunma paktı imzalamayı reddetmesi ve General Gharani'nin darbe girişimi, Şah'ı Sovyetler Birliği ile gizli görüşmeler başlatarak bir saldırmazlık anlaşması imzalamaya sevk etti. Bu anlaşma hiçbir zaman imzalanmadı, ancak böyle bir kararın açığa çıkması, İran ile

ABD ve İngiltere arasında ciddi bir gerilim yarattı. ABD ve İngiltere'nin tehditleri üzerine Şah, Sovyetler Birliği'ne yalnızca 1921 ve 1927 antlaşmalarının bazı kilit maddelerinin iptal edilmesi durumunda yeni bir anlaşmanın imzalanacağını bildirdi. Ancak, Sovyetler bu şartı kabul etmedi ve sonuç olarak Sovyet heyeti eli boş Moskova'ya döndü.

Bu durum, Şah'ı iki zıt söylemle karşı karşıya bıraktı: "İngiltere artık asla Şah'a güvenmeyecek" ve "Kruşçev, Şah'ı asla affetmeyecek" (Milani, 2013).

Müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, Sovyetler Birliği'nin Şah'a yönelik tehditleri sıkça artmaya başladı. Şah, bu tehditlerle -ki bunlar İran'da komünizmin yayılma tehlikesini de ima ediyordu- ve Cemal Abdülnasır liderliğindeki Arap milliyetçiliği tehdidiyle mücadele etmek için Batılı müttefikleri ve İsrail ile ilişkilerini daha da güçlendirme kararı aldı. Bu bağlamda, İsrail'i de facto olarak tanıdı ve İngiltere'nin önerisiyle İsrail'e petrol satışını üstlendi (Milani, 2013).

1959 yılında John F. Kennedy'nin ABD başkanlığına seçilmesi ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki detant politikalarının başlamasıyla, İran ve Sovyetler de birbirlerine yönelik propaganda faaliyetlerini azaltmaya başladı. Nihayet, Asadullah Alam'ın başbakanlığı döneminde, Eylül 1962'de İran, topraklarında hiçbir ülkeye askeri üs vermeyeceğini açıkladı ve Sovyetler Birliği ile ekonomik iş birliğine başladı. Bu iş birlikleri arasında Aras Barajı'nın inşası, İsfahan Çelik Fabrikası, Tebriz Makine Fabrikası ve doğalgaz satışı yer alıyordu. Bu adımlar, bir tür pozitif denge yarattıysa da İran, özellikle ABD'ye olan bağımlılığını sürdürdü (Madhavi, 2006).

Muhammed Rıza Şah'ın 19 Ağustos 1953 darbesinden sonra izlediği dış politika, bir yandan İran'ın uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirme çabalarını, diğer yandan Pehlevi rejiminin Batı'ya bağımlı yapısından kaynaklanan zorlukları içermekteydi. Şah, Süveyş Kanalı krizi sırasında bölgesel bir aktör olarak İran'ı tanıtmayı başardı ve Tahran Konferansı'nı düzenleyerek Irak, Pakistan ve Türkiye liderlerinin katıldığı bu toplantıya başkanlık etti. Bu konferanstaki liderliği, Şah'ın İran sınırlarını aşan bir rol üstlenme konusundaki hırslarının bir göstergesiydi. Aynı zamanda, büyük güçler arasındaki ilişkilerde denge kurmaya çalışması, özellikle Sovyetler Birliği ile müzakereler ve Moskova'ya yaptığı resmi ziyaret yoluyla, İran'ın Batı'ya bağımlılığını azaltma ve bağımsız hareket kabiliyetini sergileme isteğini ifade ediyordu. Bunun yanı sıra, Batılı müttefiklerle ilişkileri güçlendirmek ve İsrail'i de

facto olarak tanımak, Şah'ın komünizm ve Arap milliyetçiliği tehditlerine karşı stratejisinin bir parçasıydı. Bu strateji, Şah'ı dış tehditlere karşı belli bir ölçüde güçlendirirken, iç politikada da onu güçlü bir figür olarak yansıttı (Milani, 2013).

Ancak, Şah'ın dış politikası önemli yapısal zayıflıklara da sahipti. Petrolün İsrail'e satışı ve İsrail'in de facto tanınması gibi birçok karar, ulusal çıkarlar yerine Batılı güçlerin, özellikle İngiltere'nin baskısıyla alınmıştı. Bu bağımlılık, Şah'ın bağımsız hareket kabiliyetini zayıflatmış ve iç politikada olumsuz tepkilere yol açmıştır. O dönemde İsrail, İslam dünyasında işgalin bir sembolü olarak görülüyor ve İran'daki dini ve milliyetçi gruplar arasında Müslümanların düşmanı olarak algılanıyordu. Şah'ın İsrail'e yakınlaşması, hükümet ile toplum arasındaki uçurumu artırmış ve politikalarını toplumun önemli bir kesiminin talepleriyle çelişen bir noktaya taşımıştır. Şah'ın Sovyetler Birliği ile müzakere girişimleri ve bir saldırmazlık anlaşması imzalama çabaları, her ne kadar dış politikada bağımsızlık arzusu taşıyor gibi görünse de, ABD ve İngiltere'nin sert tepkilerini çekmiştir. Bu tepkiler, Şah'ın dış politikada ne kadar bağımsız olduğunu değil, büyük ölçüde Batılı güçlerin baskıları altında hareket ettiğini ortaya koymuştur. Şah, bu baskılar karşısında her defasında geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Şah'ın dış politikası, aslında Pehlevi rejiminin güç yapısının ve sınırlamalarının bir yansımasıydı. Bu politikalar, İran'ın bağımsızlığını güçlendirmeyi ve uluslararası sistemdeki konumunu yükseltmeyi amaçlamış olsa da, büyük güçlerin belirlediği denklemler çerçevesinde şekillenmiştir. Pehlevi hükümetinin ABD ve İngiltere'ye olan ekonomik ve askeri bağımlılığı, İran'ın dış politikasını öyle bir şekilde yönlendirmiştir ki, Şah'ın iç ve bölgesel öncelikleri genellikle bu güçlerin çıkarlarının gölgesinde kalmıştır. Bu yapısal bağımlılık, özellikle Sovyetler veya İsrail ile ilişkilerde alınan kararların, yalnızca diğer büyük güçlerin tepkisini çekmekle kalmayıp, aynı zamanda İran kamuoyunun ve sosyal güçlerinin bir kesimiyle çelişmesine de yol açmıştır.

Şah, İran'ın iç ve dış politikasında mutlak bir güç figürü olma çabası içindeyken, monarşi kurumunun toplumsal algısını iyileştirme konusu, ABD'nin İran'da bir kriz yaşanmasını önlemek adına kendisine sürekli hatırlattığı bir meseleydi. Şah'ın, kendisini bir reformcu olarak tanıtmaya ve ideolojik mücadelede zafer kazanmaya girişimleri, özellikle Tudeh Partisi gibi siyasi ve sosyal muhalefet unsurlarına karşı

zafer elde etmek için yürüttüğü çabalar, çelişkili politikalarla sonuçlanmıştır. Bu çabalara örnek olarak, Şah'ın önerisiyle mecliste kabul edilen “Nereden Buldun?” yasası, hükümet yetkililerinin ekonomik yolsuzluklarını incelemeyi amaçlamıştı. Ayrıca, meclis seçimlerinin demokratik olduğunu gösterme çabaları ve Amerikan ile İngiliz istihbarat servisleri (CIA ve MI6) örnek alınarak kurulan gizli polis teşkilatı, hem demokratik bir görüntü sunma hem de halkın kontrolünü sağlamaya yönelik adımlardı.

Bu tür çelişkili ve tartışmalı politikalar, Marvin Zonis'in Majestelerinin Çöküşü adlı kitabında belirttiği gibi, Muhammed Rıza Şah'ın düşüşünün en önemli nedenlerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Milani, 2013).

1950'lerin sonlarına doğru Şah, İran'ın stratejik konumu ve dış müdahalelerden kaynaklanan tehditlere vurgu yaparak, siyasi komplolar ve istikrarsızlıklarla mücadele edebilecek bir güvenlik kurumunun kurulmasının gerekliliğini savundu. Şah, bölgedeki hassas koşullar altında, Batılı ülkelerdeki benzer işlevlere sahip bir güvenlik örgütünün varlığının hayati olduğunu belirtiyordu. Bu örgütün, kararlı önlemler olarak iç güvenliği koruyabileceğine inanıyordu. Şah, böyle bir kurumun kurulmasını yasa dışı tehditlerle mücadele ve dış provokasyonları engellemek için stratejik bir zorunluluk olarak değerlendirdi. Sonuç olarak, Sazman-e Ettela'at va Amniyat-e Keshvar (İran Ulusal Güvenlik ve İstihbarat Teşkilatı) veya bilinen adıyla SAVAK, Mart 1958'de, CIA'nin teknik desteğiyle, iç güvenliği sağlamak, iç ve dış siyasi tehditleri etkisiz hale getirmek, komünizmin nüfuzunu kontrol altına almak ve siyasi muhalefeti baskılamak amacıyla kuruldu. SAVAK, rejim istikrarını korumak için temel kurumlardan biri olarak faaliyet gösterdi (Delanoue, 1992).

SAVAK, kurulduğu andan itibaren, başkanlarının politikaları ve yaklaşımlarından büyük ölçüde etkilenmiştir. İlk başkanı General Teymur Bahtiyar, muhalifleri kontrol altına almak için baskıcı yöntemler ve işkence kullanmasıyla tanındı. Bahtiyar'ın görevden alınmasının ardından, SAVAK'ın başkanlığına, entelektüel çevrelerde olumlu bir imajı olan, eğitilmiş ve saygın bir figür olarak General Hasan Pakravan atandı. Pakravan, entelektüeller arasında iyi bir üne sahipti ve Sadık Çubek, Ali Zehri ve hatta Muzaffer Bekaî gibi isimlerle dostane ilişkiler kurmuştu. İlk icraatlarından biri işkenceyi yasaklamak oldu ve Bahtiyar döneminde oluşan baskıcı imajı değiştirmeye çalıştı. Örneğin, muhaliflerden Bijen Cezani gibi isimlerle yapılan

sorgulamalarda farklı bir yaklaşım sergiledi. Cezani, sorgulama sonrası Pakravan'ın diğerlerine göre daha farklı davrandığını ve müzakere etmeye yönelik bir niyet taşıdığını belirtti. Ancak, 5 Haziran 1963 olaylarının ardından Şah, Pakravan'ın politikalarını durumu kontrol edememekten sorumlu tuttu ve onu görevden aldı. Pakravan'ın yerine General Nematullah Nasiri getirildi ve SAVAK, yeniden Bahtiyar dönemindeki baskıcı ve sert politikalara dönüş yaptı (Milani, 2013).

General Nasiri'nin başkanlığı döneminde SAVAK, rejim karşıtı sabotaj ve faaliyetlerle mücadele etmek için stratejik ve kapsamlı programlar geliştirmek yerine, geniş çaplı şiddet eylemleri ve kitlesel tutuklamalar gerçekleştirdi. Öyle ki, SAVAK devlet kurumlarına, üniversitelere ve özel alanlara o kadar nüfuz etti ki, halkın zihninde her yerde hazır ve izleyen bir yapı olarak algılandı. Her ne kadar gerçekte böyle bir kapasiteye sahip olmasa da, bu algıyı yayarak genel bir korku ortamı yarattı ve gözetimini her yerde hissedilir hale getirdi (Parsons, 1984).

SAVAK'ın performansına ilişkin eleştirilerde Anthony Parsons, 1975 yılında Şah'a, hükümetin yaygın hoşnutsuzlukların farkında olduğunu varsayarak neden yatıştırıcı önlemler almak yerine baskıyı artırdığını sormuştur. Şah, buna karşılık yalnızca küçük bir grup öğrencinin dış unsurların etkisi altında gerilim yarattığını ve onlarla kararlı bir şekilde mücadele edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Şah'ın Anthony Parsons'a verdiği yanıt, hükümet ile toplum arasındaki derin kopuşu açıkça ortaya koyuyordu. Bu gerçeklikten kopuş, büyük ölçüde Şah'ın SAVAK'ın raporlarına aşırı derecede güvenmesinden kaynaklanıyordu. SAVAK, hoşnutsuzlukları küçümseyerek ve önemsiz göstererek gerçek sorunların iktidar zirvesine yansımalarını engelledi. Aynı zamanda, baskı ve şiddeti artırarak toplumsal memnuniyetsizlikleri daha da derinleştirdi.

Theda Skocpol'un (2020) görüşüne göre, baskıcı rejimler temel reformlar yerine krizleri geçici olarak baskı yoluyla kontrol altında tutmaya çalışır. Ancak bu tür baskılar, toplumsal öfkenin birikmesine ve hükümet ile halk arasındaki uçurumun büyümesine neden olur. SAVAK'ın geniş çaplı muhalefeti bastırmadaki rolü ve hükümetin sorumluluklarını başkalarına yükleyen anlatıları güçlendirmesi, toplumsal öfkenin birikiminde kilit bir faktör olmuştur.

Diğer yandan, Max Weber'in siyasi meşruiyet teorisi gibi yaklaşımlara göre, meşruiyetini halkın rızasından almayan devletler, iktidarlarını korumak için sürekli baskıya başvurur. Geniş çaplı baskı, hoşnutsuzlukları azaltmaktan ziyade hükümet ile toplum arasındaki uçurumu daha da derinleştirir ve direniş söylemlerinin yayılmasına zemin hazırlar.

Sonuç olarak, CIA ve Mossad'ın desteğiyle, modern istihbarat yöntemleri ve muhalifleri kontrol mekanizmalarından yararlanarak ve sol taktiklerini iyi bilen eski Tudeh Partisi subaylarını bünyesine katarak yapılandırılan SAVAK, hükümetin güvenlik ve istikrarını sağlamak için güçlü bir araç olarak tasarlanmıştı. Ancak pratikte, toplumsal hoşnutsuzluğun artmasında ve monarşi kurumuna karşı halkın nefretinin büyümesinde önemli bir rol oynadı.

Bu süreçte, bir yandan SAVAK'ın kurulmasına ABD tarafından verilen destekle, diğer yandan İran'da demokrasi kurulması yönündeki ısrarlı talepler arasında çarpıcı bir çelişki bulunuyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya genelinde demokrasi ve özgürlük savunucusu bir imajla hareket eden ABD, bir yandan Şah'ın toplumu geniş ölçekte kontrol edebilmesi için SAVAK'ın kurulmasını ve donatılmasını destekliyordu, diğer yandan demokratik değerlerin altını çizerek, Şah'tan gerçek siyasi partiler kurarak ve halk tabanını güçlendirerek siyasi reformlar yapmasını istiyordu.

Bu bağlamda ABD, Şah'a siyasi ve ekonomik reformları gerçekleştirebilmesi için özellikle Milliyetçi Cephe ile ittifak kurması gerektiğini söylüyordu. Bu, reformlar için daha geniş bir halk desteği sağlama amacı taşıyordu. Ancak Şah, bu öneriye şiddetle karşı çıktı ve Milliyetçi Cephe'nin 1953 darbesine giden süreçteki olaylar nedeniyle, Tudeh Partisi'nin hedeflerini İran'da hayata geçirmeyi amaçladığını savundu. Öte yandan, Milliyetçi Cephe'nin çoğu lideri de Şah ile uzlaşmaya sıcak bakmıyordu. Musaddık ev hapsindeydi ve 19 Ağustos 1953 darbesiyle ilgili olarak Milliyetçi Cephe'nin "ABD ve İngiltere'nin İran'daki demokratik hükümete karşı gerçekleştirdiği darbe" şeklindeki algısı hâlâ güçlüydü.

iyasi analizlere göre, orta sınıf ekonomik ve sosyal konumu gereği genellikle ılımlılığı ve dengeyi tercih eder. Ancak o dönemde Milliyetçi Cephe liderleri daha çok radikal bir çizgi izlediler. Bu liderler arasında sadece bir kişi, dini güçlerle ittifak

yapmaktansa Şah ile birlik olmanın daha avantajlı olduğuna inanıyordu (Milani, 2013).

Bu dönemde, İran'ın siyasi yapısı iki partili bir sistem modelini takip eder gibi görünüyordu. Ancak Şah, Mardom (Halk) ve Meliyun (Milliyetçiler) partileri üzerinde tam bir kontrol sağlayarak onları kendi gözetimi altındaki araçlara dönüştürdü (Abrahamian, 2008).

1961 yılında, ABD'nin siyasi reform taleplerine yanıt olarak Şah, "Rastakhiz Grubu"nu (daha sonra kurulan Rastakhiz Partisi'nden farklıdır) oluşturdu. Bu grup, Keyhan gazetesinin müdürü Mustafa Misbahzade'nin liderliğinde kuruldu. Grup, halka açık toplantılar düzenleyerek ve monarşi sembollerinden bağımsız hareket ederek sosyal tartışmalar için bir platform oluşturdu. Ancak grubun hızlı büyümesi ve monarşi sembollerinin olmaması, Şah'ı endişelendirdi. Bu nedenle, Şah grubun faaliyetlerini durdurdu ve böylece siyasi alanın genişletilmesi ve siyasi reform çabaları başarısızlıkla sonuçlandı (Milani, 2013).

Şah, siyasi gelişim konusunda büyük bir kaygı göstermiyor gibi görünse de, ekonomik kalkınma ve modernleşmeyi, kendisini reformcu ve güçlü bir hükümdar olarak konumlandırmanın ana politikaları haline getirmişti. Petrol gelirlerinin rejimin devamı için hayati öneme sahip olduğunu çok iyi biliyordu. Musaddık döneminde petrol endüstrisinin millileştirilmesi ve İngiltere'nin uyguladığı petrol ambargoları sonucunda İran'ın petrol gelirlerinin ciddi şekilde azalması, Şah'a petrol gelirlerinin kontrolü ve yeniden canlandırılmasının güç dengesini sağlamadaki kritik rolünü göstermişti. Batılı petrol şirketlerinden oluşan bir konsorsiyumun İran'ın petrol ihracatını yeniden canlandırabileceğini ve önemli ölçüde artırabileceğini öngörüyordu. Bu karar, petrol politikalarında yapılan değişikliklerle ve Şah'ın OPEC'teki aktif rolüyle birlikte, 1970'lerde İran'ın petrol gelirlerinde büyük bir artışa neden oldu. Sonuç olarak, İran'ın gelirleri 20 milyar doları aştı (Abrahamian, 1998).

Ayrıca Şah, 1973'te Yom Kippur Savaşı'nın ardından yaşanan petrol krizi ve Arapların Batı'ya uyguladığı petrol ambargosundan da ustaca yararlandı. Görünüşte Arap ambargosuna destek veriyor gibi davranırken, Batı ile olan yakın ilişkilerini sürdürdü ve bu çelişkiyi İran'ın OPEC'teki etkisini artırmak ve konumunu güçlendirmek için bir araç olarak kullandı. Şah ve Petrol Bakanı Cemşid Amuzegar, 1973 Tahran Zirvesi'nde petrol fiyatlarını önemli ölçüde artırmayı başardılar ve bu

hamleyle İran'ın küresel petrol pazarındaki karar alma süreçlerindeki rolünü güçlendirdiler. Bu süreçte Şah, hem içeride hem de uluslararası arenada nüfuzunu genişletmek ve İran'ı bölgesel bir güç olarak tanıtmak için bu ekonomik kazançlardan ve artan özgüveninden yararlandı (Zonis, 1991).

Şah, bu artan petrol gelirlerini ve kazandığı özgüveni kullanarak, Beyaz Devrim ve Persepolis Kutlamaları gibi geniş çaplı projeleri başlattı. Ayrıca, bu gelirlerin büyük bir kısmını gelişmiş askeri teçhizat satın almaya ayırarak İran'ın askeri gücünü önemli ölçüde artırdı (Abrahamian, 2008).

Musaddık'ın tutuklanması ile Emîni'nin görevden alınması arasında geçen yıllarda, Şah, iktidarını pekiştirmek için yoğun bir hazırlık ve odaklanma dönemi geçirdi. Hükümet aygıtlarını sıkı bir şekilde kontrol altına almak ve bu araçlarla İran'ı yönetmek istiyordu. Ancak bu araçlar sınırlı ve etkisizdi; geleneksel Şah destekçilerinden oluşan elit gruplar, aşiret liderleri, din adamları, tüccarlar ve profesyonel politikacılar artık önceki destekleyici rollerinden uzaklaşmış ve güç paylaşımında daha fazla pay talep etmeye başlamışlardı. 1960'ların başlarına gelindiğinde İran, tarihi bir dönüm noktasına ulaştı. Şah, saltanatını kurumsallaştırmak için bakanları ve kabineleri sık sık değiştirme, göstermelik bir iki partili sistem oluşturma, Batı özellikle de ABD ile siyasi ve askeri ilişkileri güçlendirme ve nihayet Beyaz Devrim programlarını uygulama gibi bir dizi reformu hayata geçirdi. Beyaz Devrim, yalnızca sosyal adaleti sağlamak için değil, aynı zamanda Şah'ın rejiminin siyasi meşruiyetini güçlendirmek ve halk desteği kazanmak için tasarladığı bir süreçti. Şah, bu reformların, geleneksel rakip güç merkezlerini özellikle toprak sahiplerini zayıflatacağını ve onları siyasi sahneden çıkaracağını umuyordu (Zonis, 1999).

Ancak, bu hedeflerin hiçbirisi tam anlamıyla gerçekleştirilemedi; Beyaz Devrim rejime geniş çaplı bir siyasi destek sağlamadığı gibi, devleti özellikle din adamları karşısında daha da zayıf bir konuma düşürdü. Bu reformlar, güç tabanını sağlamlaştırmak yerine, rejim ile diğer toplumsal kurumlar arasındaki gerilimleri artırdı ve zamanla hükümetin meşruiyetini daha da zayıflattı.

İran Şahı, Beyaz Devrim'den önce, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısında köklü değişiklikler yapmak ve modernleşmeyi sağlamak amacıyla toprak reformunu Ali Emîni'nin başbakanlığı döneminde başlatmıştı (Abrahamian, 1998). Her ne kadar bu reformlar Ali Emîni kabinesine atfedilse de, Şah tahta çıktığı ilk yıllardan itibaren,

bir "kızıl devrim"i engellemek için bir "beyaz devrim" yapılması gerektiğine inanıyordu (Muhammed Rıza Pehlevi, 1971). Bu nedenle, Ali Eminî hükümeti döneminde başlatılan toprak reformlarının, Şah'ın bu vizyonu ve yapısal reformlar yoluyla modernleşme anlayışının bir uzantısı olduğu söylenebilir.

Toprak reformları, Esedullah Alem'in başbakanlığı döneminde eyalet ve vilayet meclislerine ilişkin yasa tasarısının sunulmasıyla devam etti. Bu tasarı, kadınlara oy kullanma hakkı tanınması, dini azınlıkların yemin törenlerinde kendi kutsal kitapları üzerine yemin etmesine izin verilmesi ve genel olarak dini özgürlüklerin tanınması gibi köklü değişiklikleri içeriyordu (Milani, 2013). Ancak bu değişiklikler, ruhban sınıfı tarafından sert bir şekilde eleştirildi ve geniş çaplı protestolara yol açtı. Başta Ayetullah Humeyni olmak üzere, birçok din adamı, bu yasayı dini ilkelere ve ülkenin resmi mezhebine aykırı buldu (Abrahamian, 2008). Ayetullah Humeyni, bu reformlara karşı tepkisini dile getirmek için Şah'a ve Esedullah Alem'e mektuplar yazarak, tasarının dini temellere yönelik tehditlerini eleştirdi (Abrahamian, 2008).

Sonunda, din adamlarının baskısı, Şah'ı bu yasayı uygulamaktan vazgeçmeye zorladı. Ancak bu geri adım, Şah için geçici bir taktikten ibaretti. 6 Ocak 1963'te (16 Dey 1341) Şah, reform planlarını yeniden "Beyaz Devrim" adıyla gündeme getirdi ve bu reformların İran rejiminin geleceği için altyapı oluşturacağını duyurdu. Beyaz Devrim programlarının uygulanması sürecinde, Şah derin şüphelere rağmen, aydınlar ve özellikle dini gruplardan ciddi muhalefetle karşılaştı. Bu muhalefetlere yanıt olarak, Şah Beyaz Devrim planlarını referanduma sunmaya karar verdi ve halk desteği elde etmeyi amaçladı. Söylenenlere göre demokratik olmayan yöntemlerle gerçekleştirilen bu referandum, Şah'a halkın desteğini aldığını iddia etme fırsatı verdi ve böylece muhalefeti zayıflatıp reformlarını hayata geçirebildi (Milani, 2013).

Referandumun ardından, Aydınlık Hareketi, Ulusal Cephe ve Ayetullah Humeyni liderliğindeki dini gruplar gibi muhalif kesimlerin eleştirileri devam etti. Şah, bu eleştirilere karşılık olarak muhaliflerini "kara gericilik"le suçladı ve bu grupların ulusal birliği bozmak ve ülkede huzursuzluk yaratmak istediklerini öne sürdü. Ayrıca bu grupları, ideolojik olarak Tudeh Partisi ile müttefik olmakla suçladı. Muhammed Rıza Şah ile muhalif güçler arasındaki çatışma, sonunda 5 Haziran 1963'te (15 Hordad 1342) zirveye ulaştı (Milani, 2013). Bu ayaklanma, Şah'ın politikalarına ve Ayetullah Humeyni'nin tutuklanmasına bir tepki olarak ortaya çıktı ve dini direnişin

modernleşme ve Pehlevi rejiminin reform politikalarına karşı bir simgesi haline geldi. Tahran ve Kum'daki halk ayaklanmaları geniş çaplı gösterilerle sonuçlandı ve devletin sert müdahalesiyle bastırıldı. Bu müdahale kısa vadede durumu kontrol altına alsa da, uzun vadede ters bir etki yarattı. Bu olayda hayatını kaybedenlerin sayısı tartışmalıdır; hükümet karşıtları ölü sayısının bini aştığını iddia ederken, hükümet bu sayıyı yaklaşık 120 olarak bildirdi ve ABD Büyükelçiliği yaklaşık 200 kişiyi tahmin etti (Abrahamian, 1998).

Şah, Beyaz Devrim'i başlatırken sosyal refahı ana hedeflerinden biri olarak ilan etti. Bu hedef, bir yandan toplumsal durumu iyileştirmek için bir ideal gibi görünürken, diğer yandan Pehlevi rejimini ve şahın meşruiyetini güçlendirmeyi amaçlıyordu. Şah, rejimini sağlık, kültür, refah ve güvenliğin sağlayıcısı olarak tanıtmak istiyor ve bu başarıların geleneksel kurumlar ve soylular tarafından sağlanamayacağını iddia ediyordu (Parsons, 1984).

Beyaz Devrim, geniş çaplı sosyal ve ekonomik reformları içeriyordu. İlk adım olarak tarım reformu, büyük arazi sahiplerinin etkisini azaltmayı amaçlayan bir politikayla tarım arazilerinin köylülere dağıtılmasına odaklanmıştı. Eğitim alanında, genç eğitilmiş bireylerin kırsal bölgelere gönderilmesiyle oluşturulan Eğitim Ordusu, halk eğitimi ve okuryazarlığın yayılmasında önemli bir rol oynadı. Ayrıca, kadınlara oy hakkı verilmesi ve onların sosyal ve politik alanlarda daha fazla katılımının sağlanması, toplumsal modernizasyon programlarının bir parçasıydı. Ekonomik açıdan, işçilerin fabrika kârlarına ortak edilmesiyle onların rejim politikalarıyla daha uyumlu hale gelmeleri hedeflendi (Abrahamian, 1998).

Beyaz Devrim'in diğer önemli unsurları, uzak bölgelerde sağlık hizmetlerini sunmak için Sağlık Ordusu'nun oluşturulması, modern tarım yöntemlerini teşvik etmek için Tarım ve Kalkınma Ordusu'nun kurulması, doğal kaynakları korumak amacıyla ormanların ve meraların kamulaştırılması, kırsal alanlardaki anlaşmazlıkları çözmek için Adalet Evleri'nin kurulması ve çiftçilerin ekonomik durumlarını iyileştirmek amacıyla kırsal kooperatiflerin oluşturulmasıydı (Abrahamian, 2008).

Bu reformlar sayesinde İran, 1950'li yıllara kıyasla ilerleme kaydetmiş ve geri kalmışlık durumundan uzaklaşmıştı. Ancak, özellikle 1970'li yılların başında petrol fiyatlarının artmasıyla işçi sınıfı ve inşaat işçileri gibi gruplar arasında gelirler ve maaşlar yükselmiş, buna bağlı olarak toplumsal talepler ve beklentiler de artmıştır.

Plansız yatırımlar ve petrol satışına dayalı ekonomi, sonunda İran parasının değer kaybetmesine ve enflasyonun artmasına neden olmuştur. Küresel petrol talebindeki düşüşle birleşen bu kriz, Şah'ın yarattığı beklentileri karşılamasını engellemiş ve bu durum yeni sosyal sınıfların hem beklentilerini hem de kendilerini rejime karşı savunmasız hale getirmiştir. Bu sınıflar, ekonomik hayal kırıklıkları nedeniyle siyasi hareketlere karşı daha duyarlı hale gelmiştir. Ayrıca, ekonomik büyümenin kırsal ve kentsel alanlar arasında derin bir uçurum yaratması, kırsaldan şehirlere büyük göçlere yol açmış ve konut yetersizliği gibi sorunlar ortaya çıkarmış, bu da kentlerdeki krizleri daha da derinleştirmiştir (Parsons, 1984).

Şah'ın İran'ın geleceğiyle ilgili tahminleri, ekonomik refahın ötesine geçen bir vizyon sunmuyordu ve toplumun manevi, duygusal veya entelektüel gelişimini içermiyordu. Özgürlükler ve kültürel gelişim gibi değerler yalnızca ekonomik ilerlemeye hizmet ettiği ölçüde vurgulanıyordu (Zonis, 1991).

Öte yandan, Şah'ın sosyal reformları ve yeni sosyal güçlerle bağ kurma çabaları, saltanatın toplumsal dayanaklarını güçlendirmek yerine, sınırlı bir şekilde geleneksel çerçevede kalmıştır. Babası gibi geniş çaplı reformları uygulamış olsa da, Şah'ın gücü üç temel sütuna dayanıyordu: birincisi, saltanatın güvenliğini sağlayan ve baskı aracı olarak kullanılan silahlı kuvvetler; ikincisi, saray çevresindeki sadık elitler ve destekçilerden oluşan bir ağ; üçüncüsü ise avantajlı bir bürokratik sistemle merkezileşmiş bir yönetim. Bu unsurlar, yönetim ilişkilerini Şah'ın güç ve nüfuzunu koruyacak şekilde şekillendirmiştir (Abrahamian, 2008).

Şah'ın 1960'lı yıllarda Beyaz Devrim kapsamında başlattığı reformlar, yalnızca o yıllarla sınırlı kalmamış, 1970'li yıllarda da bazı düzenlemelerle devam ettirilmiştir. Bu reformlar, İran halkının yaşamında köklü değişim ve iyileşme yaratma umudunu gerçekleştirmeyi amaçlamıştı. Ancak, bu politikalar toplumun gerçeklerine dayalı sağlam bir anlayış üzerine inşa edilmediği ve büyük ölçekli kararlar tamamen şahın tekeline bırakıldığı için-bu kararlar genellikle büyüklük tutkusu ve mutlak güç arzusunun kaynaklanıyordu-reformlar nihayetinde İranlıların günlük yaşamında aksamalara yol açmış ve zamanla şah karşıtı düşmanlıkları artırmıştır (Zonis, 1991).

Sonuç olarak; Beyaz Devrim, her ne kadar İran'ın ekonomik ve sosyal yapısında köklü değişimler gerçekleştirmek amacıyla tasarlanmış olsa da, Pehlevi rejimi için geniş çaplı bir destek oluşturmayı başaramamıştır. Bu reformlar, şahın güç temellerini

güçlendirmek yerine, toplumsal ve siyasi bölünmeleri derinleştirmiş ve nihayetinde rejimin meşruiyetini zayıflatmıştır. Beyaz Devrim'in ana unsurlarından biri olan tarım reformu, yalnızca geleneksel tarım yapısını ortadan kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda daha önce toprak ağaları ve din adamlarının destek ağlarına bağımlı olan köylülerin ekonomik ve sosyal güvencelerini de yok etmiştir. Bu reformlar, istikrarsız bir küçük çiftçiler sınıfının oluşmasına neden olmuş, bu sınıf bir yandan devlete daha bağımlı hale gelmiş, ancak reformlardan beklenen faydayı elde edememiştir.

Diğer yandan, geleneksel toplum yapısında merkezi bir konuma sahip olan din adamları, Beyaz Devrim reformlarını kendi ekonomik ve kültürel güçlerine yönelik bir tehdit olarak görmüştür. Bu çatışma, rejime karşı geniş çaplı dini bir seferberliğe yol açmış ve hükümetle toplumun geleneksel kesimleri arasındaki ilişkiyi daha da kötüleştirmiştir. Toplumsal tabanını bu reformlarla güçlendirmeyi uman şah, din adamları ve onlara bağlı kurumların direnişiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, rejim ile toplum arasındaki uçurumu artırmış ve nihayetinde 1979 İran İslam Devrimi sırasında doruğa ulaşan gerilimleri yaratmıştır.

Sonuç olarak, Beyaz Devrim, istikrar ve meşruiyet yaratmak yerine toplumsal ve siyasi gerilimleri artırmıştır. Reformların toplumsal grupların gerçek katılımı olmadan yukarıdan aşağıya dayatılması, rejimin temellerini güçlendirmedeği gibi onu rakip ve muhalif kurumlara karşı daha savunmasız hale getirmiş ve zamanla Pehlevi rejiminin çöküşüne zemin hazırlamıştır.

Pehlevi döneminde şah, gücü geliştirme ve pekiştirme girişimlerini yalnızca ekonomik ve sosyal reformlarla sınırlı tutmamıştır. Beyaz Devrim, ekonomik ve sosyal dönüşüm programı olarak, şahın hem iç hem de dış meşruiyetini pekiştirme ve otoritesini sergileme zemini olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu güç pekiştirme süreci yalnızca çağdaş reformlarla sınırlı kalmamıştır. Şah, Persepolis'teki 2500. yıl kutlamalarını düzenleyerek, İran'ın medeniyet mirası ile modern reformları arasında tarihsel bir bağ kurmaya çalışmıştır. Bu hamle, Persepolis'i bir tarihi simgeden Pehlevi monarşisinin sürekliliğini ve köklü geçmişini vurgulamak için bir zemine dönüştürmüş ve ekonomik reformların anlatısını tarihsel ve medeniyet perspektifinde yeniden tanımlamıştır.

Her ne kadar Marvin Zonis, Şah'ın Persepolis'teki 2500. yıl kutlamalarını düzenleyerek Pehlevi Hanedanı'nın meşruiyetini güçlendirmeyi, İran'a uluslararası

alandaki dikkat çekmeyi ve küresel itibar kazanmayı hedeflediğini öne sürse de, Şah'ın bu çabalarının daha çok dış destek kazanma amacı taşıdığını savunmaktadır. Zonis'e göre Şah, İran halkından ziyade yabancı liderlerin onayını almayı tercih ediyordu. Ancak diğer yandan, Şah bu görkemli ve sembolik törenlerle Pehlevi monarşisinin otoritesini ve meşruiyetini iç kamuoyunda da güçlendirmek ve İran'ın eski tarihini mevcut monarşiyle bağdaştırmak istemiştir. Bu kutlamaların, İran halkına ülkenin binlerce yıllık tarihi mirası ve görkemli monarşisiyle hala bölgede ve dünyada özel bir yere sahip olduğunu hatırlatması hedeflenmiştir.

Şah, 2500. yıl kutlamalarında gücünü ve nüfuzunu yalnızca Beyaz Devrim'in ekonomik ve sosyal reformlarının ya da İran'ın OPEC'teki rolü ve petrol politikalarındaki etkisinin ötesine taşımaya çalışmıştır. Sembolik olarak Persepolis'te ve İran monarşisinin 2500 yıllık tarihi etrafında düzenlenen bu törenler, yalnızca resmi bir kutlama değil, aynı zamanda Pehlevi monarşisinin otoritesinin ve İran tarihindeki sürekliliğinin büyük bir göstergesi olarak tasarlanmıştır. Şah, bu mirası vurgulayarak, meşruiyetini hem iç hem de uluslararası düzeyde pekiştirmeyi amaçlamıştır.

İç politika açısından, Persepolis, Pehlevi monarşisinin 2500 yıllık köklü bir tarihi yapıyla bağını simgeleyen bir unsurdur. Bu sistem, yalnızca İran toplumu için istikrar ve otoritenin bir göstergesi olarak görülmekle kalmamış, aynı zamanda modern bir çerçevenin ötesine geçerek tarihi ve mitolojik bir bağlamda yeniden tanımlanan bir meşruiyet sunmuştur. Şah, böyle bir anlatıyı yeniden canlandırarak, kendisini hem reformcu bir lider hem de İran'ın eski geleneklerini koruyan bir figür olarak topluma tanıtmayı amaçlamıştır. Meşruiyetini köklü bir sistemin sürekliliğinden alan ve İran'ı moderniteye yönlendirebilen güçlü bir lider imajını oluşturmaya çalışmıştır.

Uluslararası alanda ise bu törenler, İran'ı yalnızca bölgesel bir oyuncu değil, aynı zamanda büyük bir medeniyet mirasına sahip ve küresel dönüşümlerde etkili bir güç olarak tanıtmak için bir fırsattı. Persepolis, bu gösterinin merkezi olarak, İran'ın küresel ilişkilerde etkili bir rol oynayabileceği kapasitenin bir simgesiydi. Şah, bu törenler aracılığıyla uluslararası toplumu İran'ın istikrarlı ve güçlü bir ortak olduğu kadar, bağımsız ve etkili bir aktör olabileceğine ikna etmeye çalışmıştır.

Genel olarak, Persepolis'teki 2500. yıl kutlamaları, yalnızca resmi bir törenin ötesinde, hem iç meşruiyet sağlama hem de küresel arenada güç gösterisi yapma amacı taşıyan bir araç olarak görülmüştür. Şah, bu yaklaşımıyla Pehlevi monarşisinin 2500

yıllık köklü geçmişi ve yeni otoritesiyle, İran'ı uluslararası düzende yönlendirme ve iç ve dış dönüşümlerde etkili bir rol oynama kapasitesine sahip olduğunu göstermeyi hedeflemiştir.

Şah ve çevresindekiler tarafından bu törenlerin mümkün olduğunca görkemli bir şekilde gerçekleştirilmesi için büyük çaba ve kaynak harcanmış olsa da, siyasi muhalifler, özellikle öğrenci konfederasyonları ve dini liderler, bu etkinliklere karşı protestolar ve eleştiriler düzenlemiştir. Ayetullah Humeyni bu törenleri “şeytani bir eğlence” olarak nitelendirmiş ve bu ifade kısa sürede Şah muhalifleri arasında yankı bulmuştur (Milani, 2013). Otorite ve monarşinin meşruiyetini göstermek amacıyla düzenlenen bu törenler, sonunda İran toplumunda öfke ve aşağılanma hissini artırmıştır. Halkın büyük bir kısmı bu etkinlikleri, Şah'ın gücünü topluma dayatmaya yönelik bir girişim olarak görmüştür. Bu nedenle, hükümetin konumunu güçlendirmek yerine, halk ile yönetim arasındaki uçurumun derinleşmesine ve olumsuz tepkilere neden olmuştur (Zonis, 1991).

Şah, 1970'lerde Beyaz Devrim sonrasında uyguladığı ekonomik ve sosyal reformlara devam ederek, İran'ın ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirmek amacıyla bir dizi değişiklik gerçekleştirdi. Bu reformlar arasında, konut fiyatlarını dengelemeye yönelik arazi politikalarının gözden geçirilmesi ile büyük sanayi kuruluşlarının, devlet madenlerinin ve bazı sanayi şirketlerinin mülkiyetinin işçilere, çiftçilere ve nihayetinde halka devredilmesi planları yer alıyordu. Ayrıca, tüketim mallarına sabit fiyatlar belirleyerek enflasyonu kontrol altına almak ve halkın yaşam koşullarını iyileştirmek için çaba gösterdi.

Ancak bu reformlar, yapısal çelişkiler ve sınıfsal çatışmaların ortasında gerçekleştirildi. Bir yandan, Şah'ın ekonomik ve sosyal kontrol çabaları, gücün merkezileştirilmesi ve yukarıdan aşağıya karar alma süreçleriyle halkın ve toplumsal grupların gerçek katılımını büyük ölçüde göz ardı etti. Öte yandan, reformlar uygulanırken saray çevresinde ve Şah'a yakın kişiler arasında yaygın mali yolsuzluklar, halka yönelik reformlara olan güveni zayıflattı. Aslında, reformların açıklanan hedefleri ile güç yapısındaki yolsuzlukların gerçekliği arasındaki uçurum, toplumun yönetime olan güvensizliğini artırdı.

Bunun yanı sıra, Şah, Rastehiz Partisi'nin kurulması ve ülkenin resmi takviminin Şahensahi Takvim'e dönüştürülmesi gibi adımlarla, toplumun resmi kimliğini ve

kültürünü yeniden yapılandırmayı hedefliyordu. Ancak bu girişimler, toplumun geleneksel ve kültürel inançlarıyla çelişmekteydi. Bu değişiklikler, yalnızca hükümetin kültürel politikalarına karşı sosyal bir direnişe yol açmakla kalmadı, aynı zamanda devlet ile toplum arasında bir yabancılaşma yarattı. Çünkü birçok kişi bu tür girişimleri, ulusal kimlik ve kültüre dayatılan bir müdahale olarak değerlendirdi.

Şah, hükümdarlığının ilk yirmi yılında demokrasiden bahsetmiş ve İran'ın da bir gün siyasi gelişmişlik ve olgunluk düzeyine ulaşması gerektiğini arzulamış olsa da, 1970'lerde yavaş yavaş farklı bir yaklaşım benimsedi. Batı demokrasisini ahlaki çöküş, tembellik ve disiplinsizlikle dolu bir "hastalık" olarak nitelendiren Şah, bu sistemin yakın zamanda çöküşe geçeceğini öne sürüyordu. Ona göre, güçlü monarşik rejimler kalıcıydı ve Batı demokrasisi yok olmaya mahkûmdu (Milani, 2013).

Şah'ın antidemokratik yaklaşımı, İran'ın hızla gelişen toplumsal ve ekonomik dönüşümleriyle temel bir çelişki içindeydi. Özellikle artan kentleşme ve yeni bir orta sınıfın ortaya çıkışı, siyasi katılım taleplerinin yükselmesine neden olmuştu. Şah'ın otoriter politikaları tam da bu dönemde, dünya genelinde demokrasinin yükseldiği ve birçok ülkenin daha katılımcı ve demokratik sistemlere yöneldiği bir süreçte daha da güçlendi. Bugün geçmişe analitik bir bakışla değerlendirildiğinde, bu çelişkiler açıkça görülebilmektedir. Görünüşe göre, Şah ve danışmanları bu çatışmaların derinliğine yeterince önem vermemiş ve onların potansiyel yapısal sonuçlarını siyasi hesaplamalarında dikkate almamışlardı.

Şah, ekonomik başarılarını otoriterliğini meşrulaştırmak için bir araç olarak öne sürmekteydi ve ekonomik kalkınmanın İran toplumunda demokrasiye bir alternatif olduğuna inanıyordu. Bu bakış açısı, "yukarıdan devrim" söylemine dayanıyordu; yani hükümetin, ekonomik kalkınmanın ana yönlendiricisi olarak kendini gördüğü ve demokratik katılımı bu yolda bir engel olarak değerlendirdiği bir kalkınma yaklaşımıydı.

O dönemde CIA de benzer bir değerlendirmede bulunmuştu. CIA raporları, Şah'ın demokrasiyi ekonomik büyüme yolunda bir çelişki olarak gördüğünü ve İran toplumunun henüz demokratik bir sistemi benimsemeye hazır olmadığına inandığını ortaya koyuyordu. Bu açıdan bakıldığında, yalnızca ekonomik kalkınmanın gelecekte sosyal bir hazırlığın temellerini oluşturabileceği düşünülmekteydi (Milani, 2013).

Bu yaklaşım, "ekonomik kalkınma yerine demokrasi" ilkesine dayanarak, toplumsal kurumları ve halkın katılımını karar alma süreçlerinin dışına itti ve hükümet ile toplum arasındaki uçurumu derinleştirdi.

Muhammed Rıza Şah döneminde, dini ağlar, siyasi kısıtlamaların olduğu bir ortamda sınırlı bir özgürlük alanını koruyabilen tek alanlardı. Rejim, dine araçsal bir bakışla yaklaşarak onu Marksizmin etkisini sınırlayacak bir panzehir ve komünizm tehdidine karşı bir set olarak görüyordu. Bu ideolojik önceliklere dayalı yaklaşım, camilerin inşası ve dini toplantıların düzenlenmesi gibi dini faaliyetlerin sıkı siyasi kontrol dışında tutulmasına ve göreceli bir güvenlik alanında kalmasına neden oldu.

Bu politika, Ayetullah Humeyni'nin destekçilerine dini ağlar aracılığıyla sosyal yapılarını genişletme fırsatı verdi ve zamanla geniş çaplı ve güçlü bağların toplumsal tabanda oluşmasını sağladı. Dini ağların toplumsal ve siyasi boyutlarını sistematik bir şekilde göz ardı eden ya da bu ağları rejim için bir tehdit olarak görmeyen SAVAK ve diğer güvenlik kurumları, bu faaliyetlerin rejimin istikrarını koruyabileceğini bile düşünmekteydi. Bu tür stratejik bir hata ve dini faaliyetlerin toplumsal ve siyasi boyutlarını görmezden gelmek, geniş bir dini kurumlar ağı oluşturdu ve bu ağ, kapsamlı protestoların ve örgütlü direnişin sosyal temellerinden biri haline geldi.

Şah'ın yaklaşımı, siyasi krizlerin çözümünde bir parti oluşturma'nın gerekliliğini fark ettiğini gösteriyordu. Bu parti, özellikle geçiş dönemlerinin kritik anlarında, siyasi sistemi ve anayasal düzeni korumak için gerekliydi. Ancak Şah, en yakın güvendiği kişiler tarafından bile böyle bir partinin kurulmasına karşı derin bir korku besliyordu. Bu korku, Şah'ın siyasi seçkinlere olan güvensizliğini ve siyasi ve toplumsal olarak bağımsız güçlerin, ülkenin siyasi ortamında kontrolünü tehdit edebileceği endişesini yansıtıyordu. Şah, halk tarafından kabul görebilecek bağımsız bir partiyi kurmak yerine, yukarıdan aşağıya ve doğrudan kendi denetimi altında şekillenen yapay ve emir-komuta zincirine dayalı yapılar oluşturmaya yöneldi.

Şah'ın Rastehiz Partisi'ni kurma çabaları da bu bağlamda anlaşılabilir. Bu parti, siyasi krizlerin yönetiminde bir araç olarak kullanılmak ve özellikle siyasi ya da sosyal krizlerin yaşandığı anlarda sistemi ve anayasal düzeni korumak amacıyla kurulmuştu. Ancak bu partinin yapay ve emir-komuta zincirine dayalı doğası, aynı zamanda tamamen Şah'ın iradesine bağımlılığı, Rastehiz Partisi'nin etkili ve bağımsız bir kurum olmasını engelledi. Bu parti, halk katılımını temsil etmek ve çeşitli siyasi

güçlerin bir araya gelmesini sağlamak yerine, yalnızca Şah'ın önceden belirlediği kararları onaylayan işlevsiz bir araç haline geldi.

Bu yaklaşım, Şah'ın düşüncesindeki ve taleplerindeki temel bir çelişkiyi yansıtıyordu. Bir yandan demokrasiye yönelme arzusunu dile getirirken ve belirli ölçüde siyasi ve sosyal özgürlüklere inandığını iddia ederken, diğer yandan gerçek ve özgür bir demokrasi yerine sınırlı ve kontrol altında tutulan bir versiyonunu tercih ediyordu.

Şah'ın bu tutarsızlığı, halkın ve bağımsız kurumların siyasi sürece katılımını kabul etmedeki yetersizliğini ve kendi içsel krizini açıkça ortaya koyuyordu.

1975 yılında Şah, Rastehiz Partisi'nin kurulması emrini verdi. Bu bağlamda İran Novin ve Mardom partileri feshedilerek, yeni kurulan Rastehiz Partisi'ne entegre edildi. Şah, bu yeni sistemi “demokratik merkezîyetçilik” olarak tanıttı ve bu yapının kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek ve siyasi istikrarı sağlamak için en iyi araç olduğunu iddia etti. Üyeliğin zorunlu olduğunu belirten Şah, bu partiye katılmayı reddedenlerin ya karşı ideolojilere bağlı olduklarını ya da ülkenin düzenini bozmayı amaçladıklarını ima etti. Bu nedenle, bu kişiler ya hapse girmeli ya da ülkeyi terk etmeliydi (Abrahamian, 1998).

Rastehiz Partisi, rejimin toplumsal temellerini güçlendirmek ve hükümetin toplumun farklı kesimlerine nüfuzunu genişletmek amacıyla kuruldu. Bu parti, halkı harekete geçirerek, çalışanlar, işçiler ve köylüler gibi çeşitli gruplar üzerinde denetim sağlayacak ağlar oluşturmayı hedefliyordu. Aynı zamanda, geleneksel ve dini alanlara girerek toplumda daha fazla nüfuz kazanmayı ve sosyal ilişkileri etkilemeyi amaçlıyordu. Bu girişim, hükümetin tüm sosyal düzeylerde kontrolünü genişletmek ve merkezi güç etrafında bir toplumsal bağ oluşturmak için yeni bir yapı kurma çabasıydı.

Muhammed Rıza Şah tarafından Rastehiz Partisi'nin kurulmasına yönelik emrine tepki olarak, Ruhullah Humeyni Necef'ten müminlere bu partiden uzak durmalarını söyledi. Ona göre bu parti, sadece bireysel hakları ve yasal özgürlükleri ihlal etmekle kalmıyor, aynı zamanda İslam'ı yok etmeyi, ülkenin kaynaklarını tüketmeyi ve İran'ı Amerikan emperyalizmine teslim etmeyi hedefliyordu. Bu bildirinin birkaç gün sonrasında hükümet, Beheşti, Muntazeri, Keni ve Hamaney gibi

önde gelen ruhani liderleri tutukladı. Bu tutuklamalar, o zamana kadar benzeri görülmemiş bir girişimdi (Abrahamian, 1998).

Sonuç olarak, Rastehiz Partisi zorunlu üyelik doğası, toplumun yapısal ihtiyaçlarına cevap verememesi ve Şah'ın siyasi otoritesini güçlendirmek amacıyla araçsallaştırılması nedeniyle baskının ve toplumsal-siyasi çeşitliliğin ortadan kaldırılmasının bir sembolü haline geldi. Başlangıçta toplumsal bütünleşme ve hükümet ile halk arasında bir bağ oluşturma amacıyla kurulan bu parti, Ruhullah Humeyni gibi önde gelen muhalif figürlerin ciddi eleştirileri ve karşı çıkışları sonucunda, hükümetin toplumsal gerçekliklerden uzak olduğu bir yapıyı yansıttı. Humeyni, Rastehiz Partisi'ni temel hak ve özgürlüklerle çelişen bir yapı olarak nitelendirerek, bu partiyi hükümetin toplumsal yapıyla olan yapısal kopuşunun bir yansıması olarak gösterdi. Bu nedenle, bu parti, Şah ile toplum arasındaki meşruiyet bağı yerine, güç yapısı ile toplumsal taban arasındaki derin çatışmanın ve giderek artan mesafenin bir sembolüne dönüştü.

Pezeveng yıllarında, Şah'ın reform girişimleri arasında Rastehiz Partisi'nin kurulmasının yanı sıra, ani petrol gelirlerindeki artış da önemli iki unsurdur. Petrol gelirlerinin birkaç kat artması, toplumsal istikrarı güçlendirmek yerine, halkın beklentilerini ciddi şekilde artırdı ve aynı anda hükümetin vaatleri ile halkın gerçek ihtiyaçları arasındaki çelişkileri derinleştirdi. Bu artan beklentiler, katılımın sınırlı olduğu ve memnuniyetsizliklerin dile getirilmesinin mümkün olmadığı bir siyasi ortamda, hükümet ile toplum arasında derin bir uçurumun oluşmasına yol açtı ve bu durum sosyal ve siyasi krizleri daha da artırdı.

Şah'ın İran'ı bölgesel bir güç haline getirme hırslarına rağmen, toplum ile arasındaki uçurum giderek derinleşti. Yeni orta sınıf, sanayi işçileri ve zengin kesimler ekonomik programlarından fayda sağlarken, entelektüeller, akademisyenler ve yazarlar gibi toplumun önemli bir kesimi hükümetin kararlı muhalifleri haline geldi. Ekonomik sorunlar, özellikle enflasyon ve artan yaşam maliyetleri, birçok grup için ekonomik vaatlerin gerçekleştirilmesini zorlaştırdı ve toplumsal hoşnutsuzluğu artırdı.

Bu koşullar altında, Şah'ın en büyük zayıflığı, politikaları ve programları için geniş halk desteğini kazanamamasıydı.

Meşruiyet ve kamu desteği kazanmaya çalışsa da, aynı zamanda toplumu karar alma ve yönetim süreçlerine gerçek anlamda dahil etmeye yanaşmıyordu. Şah'a verilen destek, yalnızca yakın çevresinden ve devlet programlarından fayda sağlayan bireylerden oluşuyordu. Ancak halkın çoğunluğu bu reformlara umutsuzluk ve hatta öfkeyle bakıyordu. Bu memnuniyetsizlik, özellikle eğitimli ve toplumun bilinçli kesimleri arasında artıyordu ve birçok kişi yalnızca baskı altında sessiz kalıyordu.

Şah'ın artan gücüyle birlikte, hükümet politikaları esnekliğini kaybederek daha otoriter hale geldi. Şah, danışmanlarının ve hatta bakanlarının önerilerini görmezden gelmeye başladı. Parlamento, sadece Şah'ın kararlarını onaylayan bir kuruma dönüştü. Basın, hükümetin sıkı kontrolü altına girdi, resmi propaganda abartılı ve tekrarlayıcı hale geldi, ve SAVAK (devlet güvenlik teşkilatı) daha fazla baskı uygulayarak kamusal alanı daha da daralttı.

İran ekonomisinin beklenenden önce sona eren refah dönemi, 1970'lerin ortasında uluslararası ve iç faktörlerin etkisiyle ciddi zorluklarla karşı karşıya kaldı. Petrol fiyatlarındaki ani artışlar, başlangıçta İran için büyük ekonomik fırsatlar sağlasa da, nihayetinde küresel talebin azalması ve uluslararası ekonomik krizle birleşti. Enflasyonun hızla artması ve doların alım gücünün azalmasıyla, ülke geniş çaplı projeleri finanse etmek için gerekli kaynaklardan yoksun kaldı. Hızlı ve ani büyüme döneminden sonra gelen durgunluk, enflasyon ve yaşam maliyetlerini büyük ölçüde artırdı. Bu fiyat artışları halk üzerinde daha fazla baskı oluşturdu ve sonunda artan kaygı ve hoşnutsuzluğa yol açtı. Modernleşme ve kalkınma yolunda ilerleyen bir toplum, beklenmedik şekilde ekonomik sınırlamalar ve artan sosyal sorunlarla karşı karşıya kaldı. Bu durum, devletin hızla artan tüketimcilik ve daha fazla refah arayışında olan bir topluma yanıt verememesiyle sonuçlandı (Parsons, 1998).

Ekonomik kriz ortaya çıkmadan önce, bazı elitler ve ekonomi uzmanları hükümet politikalarının sonuçları hakkında uyarılarda bulunmuştu. Özellikle, fiyat kontrolleri ve zorunlu ücret belirleme gibi devletin dayatmacı politikalarına eleştiriler yöneltiliyordu. Bu politikaların yalnızca sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye katkı sağlamayacağı, aynı zamanda ülkenin ekonomik yapısına ciddi zararlar vereceği öne sürülüyordu.

Kâsem Lâcvardî, İran Senatosu üyelerinden biri ve önde gelen ekonomik aktivistlerden biri olarak, hükümetin fiyat kontrolü ve zorunlu ücret politikalarının

olumsuz sonuçlarına ilişkin endişelerini doğrudan Şah'a iletmiştir. Lâcvardî, bu tür politikaların yatırımcılar ve üreticiler için motivasyonu azalttığını, serbest ve rekabetçi bir ekonomik ortam oluşturmayı engellediğini ve nihayetinde sermaye kaçışına ve ekonomik büyümenin azalmasına yol açacağını belirtmiştir. Ayrıca, yatırımcıların yalnızca istikrarlı yasal çerçeve ve makul kar oranları garanti edildiği sürece ekonomik faaliyetlerine devam edeceklerini; aksi takdirde siyasi istikrarsızlık ve ekonomik düzenlemelerdeki ani değişikliklerin motivasyonu azaltarak geniş çaplı sermaye çıkışlarına yol açacağını ifade etmiştir (Milani, 2013).

Ancak Pehlevi yönetimi bu uyarılara kayıtsız kalmış ve petrol gelirlerine dayanarak ekonomik politikalarını uygulamaya devam etmiştir. Kalkınma projeleri ve altyapı yatırımları, piyasanın ihtiyaçları ve serbest ekonomi ilkeleri göz ardı edilerek sürdürülmüştür. Ayrıca, petrol gelirlerindeki düşüş ve bütçe krizine rağmen Şah, askeri altyapıya yapılan yatırımların önemine vurgu yapmaya devam etmiştir. Bu karar, Şah'ın bölgesel ve uluslararası tehditlere ilişkin güvenlik kaygılarından kaynaklanmıştır. Şah'a göre güçlü bir ordu, yalnızca dış güçlere karşı ülkenin bağımsızlığını güvence altına almakla kalmayıp, aynı zamanda iç kontrol ve düzeni sağlamak için bir araç olarak da işlev görmektedir. Bu öncelik, ekonomik zorluklara rağmen askeri harcamalarda önemli bir azalma olmamasına ve büyük bütçelerin ileri düzey askeri teçhizat alımına tahsis edilmesine neden olmuştur.

Şah, ekonomik krize karşı askeri bütçeden taviz vermeyi reddetmiş, enflasyonu kontrol altına almak ve artan fiyatların neden olduğu toplumsal hoşnutsuzlukla mücadele etmek amacıyla bir dizi kapsamlı ve sistematik önlem uygulamaya koymuştur. Fiyatlar ve piyasa kontrolü konusunda denetim sağlamak için özel gruplar oluşturulmuş; bu gruplar, anormal fiyat artışlarıyla mücadele için geniş yetkilerle donatılmış ve hükümetin ekonomik düzenini tesis etmeye çalışmışlardır. Ancak bu politika dizisi yalnızca sorunların çözümünde etkisiz kalmakla kalmamış, aynı zamanda Muhammed Rıza Şah'ın İran toplumunun karmaşıklığını anlama konusundaki yetersizliğini ve bunun bir yansıması olarak iç politikadaki başarısızlığını göstermiştir.

Şah'ın iç ve dış politikaları, iki farklı stratejiyi yansıtmaktadır: Dış politikası, küresel koşullara uyum sağlama, fırsatlardan yararlanma ve İran'ın uluslararası

alandaki yerini yükseltme üzerine kuruluyken, iç politikası daha çok kontrol ve baskıya odaklanmıştı.

Şah'ın dış politikası, tehdit, ihtiyat ve esnekliğin dikkat çekici bir kombinasyonuydu. Fırsatları dikkatlice değerlendirerek İran'ın gücünü ve nüfuzunu sergilerken, gerektiğinde hesaplanmış siyasi manevralarla agresif tutumundan geri adım atarak daha esnek bir yaklaşım benimsiyordu. 1970'lerin başında petrol fiyatlarındaki artış ve İran'ın ekonomik konumunun güçlenmesiyle Şah, İran'ın bölgesel ve uluslararası arenadaki rolünü iyileştirmek ve genişletmek için bu fırsatı değerlendirdi. Bu strateji değişikliği, İran'ın büyük ülkelerle pazarlık gücünü artırmak ve iç-dış gelişmeler üzerindeki kontrolü artırmak amacıyla gerçekleştirildi.

Bu doğrultuda Şah, özellikle ABD ve SSCB gibi büyük güçler arasında dengeli bir politika izledi. Bu denge politikası, Şah'a her iki blokla olan ilişkilerde İran'ın ulusal çıkarlarını koruma ve aynı zamanda ülkenin siyasi bağımsızlığını gösterme imkanı sağladı. Her iki süper güçle ticari ilişkiler kurarak ve teknik-sanayi iş birlikleri geliştirerek, İran'ın uluslararası düzeydeki rolünü güçlendirmiş ve rejimini sağlamlaştırmak için gereken desteği elde etmiştir.

Bunun yanı sıra, Şah uluslararası konuları incelemeye ve araştırmaya büyük bir ilgi ve istek göstermiştir. Sadece stratejik ve jeopolitik meselelerle ilgilenmekle kalmayıp, aynı zamanda İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırmaya da büyük önem vermiştir.

Şah, İran'ın ulusal çıkarlarını savunma kapasitesini sergilemek için askeri ve ekonomik gücünü göstermekten çekinmezken, daha zayıf ülkeler ve bölgesel hareketler karşısında farklı taktik politikalar benimsemiştir. Her zaman şartları değerlendirerek ve dikkatli hesaplamalar yaparak, İran'ın çıkarları ile diplomatik ilişkiler arasındaki dengeyi korumaya özen göstermiştir.

Buna karşın, iç politikada Şah'ın temel odak noktası, gücü koruma ve iç denetim olmuştur. Askeri ve güvenlik gücüne dayanan Şah, toplum üzerinde sıkı bir kontrol uygulamış ve Şah'ın geleneksel krallık ihtişamını simgeleyen sembollerle iç meşruiyetini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu yaklaşım, ekonomik reformlarının ve kalkınma çabalarının göz ardı edilemeyecek faydalarına rağmen, hükümet ve halk arasında bir kopukluk yaratmış ve toplumsal memnuniyetsizliklere yol açmıştır.

Tüm zayıflıklara, eksikliklere ve bazı alanlardaki etkisiz karar mekanizmalarına rağmen, Şah rejimi askeri güç ve güvenlik yapısı sayesinde hala sağlam ve istikrarlı görünüyordu. Güç yapısı, özellikle ordu ve silahlı kuvvetler, sadece rejimin ana destek sütunlarından biri olarak işlev görmekle kalmamış, aynı zamanda Şah'a, iç ve dış tehditlere karşı otoritesinin sarsılmayacağına dair bir güvence sağlamıştır. Şah'a tam bağlılıklarını sürdüren bu silahlı kuvvetler, rejimi devirmeye yönelik herhangi bir ciddi girişimi engellemede hayati bir rol oynamıştır.

Bunun yanında, ekonomik kalkınma projeleri ve modernleşme programları, çeşitli sorunlar ve aksamalara rağmen rejimin istikrarını korumada bir diğer önemli faktör olarak değerlendirilmiştir. Devletin ekonomik ilerleme çabaları, bazı kesimlerden eşitsizlik ve yetersiz dikkat nedeniyle eleştirilse de, toplumun bazı kesimlerinde nispi bir memnuniyet yaratmıştır. Genel algı, ülkenin ekonomik akışı, sorunlara rağmen gelişme yolunda olduğu sürece, memnuniyetsizliklerin rejimin istikrarını tehdit edecek seviyeye ulaşmayacağı yönündeydi.

Bu baskılar dizisi, insan hakları ve iç meselelerle başlayıp İran'ın petrol politikaları ve nükleer programlarına kadar genişleyerek, Şah'ı aktif bir karar alıcıdan pasif ve tepkisel bir siyasetçiye dönüştürdü. Daha önce kişisel ve iddialı politikalarıyla İran'ın ekonomi ve iç politikasını yönlendirebilen Şah, artık dış baskılar ve iç gereklilikler karşısında kararsız bir durumda kalmıştı.

Bu gelişmeler, Şah'ın monarşi rejimindeki meşruiyet ve verimlilik arasındaki mücadelenin bir yansımasıydı. Bir yandan, rejimin hayatta kalması için dış desteğe bağımlıydı; diğer yandan, politikalarını uygulamak için halk kaynaklarına ihtiyaç duyuyordu. Ancak halkın hoşnutsuzluğu ve ekonomik başarısızlıklar bu kaynakları ciddi şekilde sınırlamıştı. Bu durum, politika yapımında bir tür pasifliğe ve yönetim ile toplum arasındaki uçurumun derinleşmesine yol açtı. Şah, ekonomik kaynakları kontrol altına alarak ve yabancı müttefiklerine güvenerek monarşi rejimini krizlere karşı bağışık tutabileceğini düşünse de, aslında iç ve dış çelişkilerin pençesine düşmüştü.

ABD'nin Şah'a yönelik baskı ve gerilimlerinin ilk sonucu, Hoveyda'nın başbakanlıktan alınarak yerine Cemşid Amuzegar'ın atanması oldu. Amuzegar, ekonomik alanda enflasyon oranını yaklaşık %30'dan %10'un altına düşürmek ve halkın aşırı yüksek beklentilerini hafifletmek gibi başarılar elde etti. Ayrıca önceki

ekonomik politikaların bazı olumsuz sonuçlarını kontrol altına alarak daha gerçekçi programlar sunmaya çalıştı (Milani, 2013).

Ancak, siyasi alanda başarısız oldu. Kendi başına hareket etmeyi tercih eden bir karaktere sahipti ve Şah ile etkili bir ilişki kuramadı, ayrıca halk arasında güvenilir bir destek tabanı oluşturamadı. Bunun yanı sıra, açık bir şekilde din adamları karşıtı bir tutum sergiledi. Özellikle, hükümetin din adamlarına gizlice yaptığı ödemeleri kesme kararı, bu kesimin sert tepkilerine yol açtı. Bazı monarşi yanlılarına göre, Amuzegar'ın daraltıcı politikaları, özellikle bu ödemelerin kesilmesi, din adamlarının öfkesini artırdı ve farkında olmadan İslam Devrimi'nin ateşini körükledi (Milani, 2013).

Amuzegar'ın başbakanlığı döneminde, rejim tarafından “siyasi özgürlük dönemi” politikası uygulamaya kondu. Siyasi özgürlük dönemi, başlangıçta siyasi ve medya faaliyetleri için daha az sınırlama getirilmesi anlamına geliyordu ve siyasi reformlara bağlılık göstermek amacıyla başlatılmıştı. Ancak bu ortam, hızla hükümet karşıtı gruplar tarafından kullanıldı. Bu gruplar arasında Ulusal Cephe, Özgürlük Hareketi ve Halkın Mücahitleri veya Halkın Fedaileri gibi örgütler bulunuyordu. Ayrıca, Ruhullah Humeyni liderliğindeki radikal dini güçler de bu fırsattan yararlanarak protestoları örgütlemek ve siyasi hedeflerini ilerletmek için harekete geçti. Aynı zamanda, hükümetin bu özgürlük ortamını yönetememesi ve muhalefet koalisyonlarına karşı koyamaması, iktidar yapısında derin çatlaklar yarattı ve nihayetinde Pehlevi rejiminin temellerini zayıflattı. Aslında, başlangıçta krizi kontrol etmek ve gerginliği azaltmak için tasarlanan siyasi özgürlük ortamı, muhalefet faaliyetlerini güçlendirmek ve 1979 Devrimi'nin hızlanması için bir zemin oluşturdu.

1977 sonbaharına kadar, toplumda yaygın hoşnutsuzluklar ve sınırlı protestolar olsa da, bu gelişmeler henüz Pehlevi rejimi için ciddi bir kriz veya organize bir tehdit oluşturmuyordu. Pehlevi rejimi, baskı ve siyasi kontrol araçlarını kullanarak görünürde düzeni koruyabilmişti ve muhaliflerin hareketleri büyük ölçüde sınırlı faaliyetlerle sınırlıydı (Parsons, 1999).

Bu dönemde, Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin oğlu Mustafa Humeyni'nin Necef'te vefatı gerçekleşti. Mustafa, babasına yakınlığı ve ailevi konumu nedeniyle dini ve siyasi çevrelerde önemli bir figürdü. Toplumda, bu ölümden SAVAK'ın rol oynadığına dair söylentiler yayıldı, bu da olayı bir aile meselesinden çıkararak siyasi bir mesele haline getirdi (Parsons, 1999).

Bu olayın ardından, İran'dan bazı gruplar taziye ziyaretinde bulunmak için Necef'e giderek Ayetullah Humeyni ile görüştü. Bu görüşmeler sırasında, Ayetullah Humeyni siyasi duruşunu daha açık bir şekilde ifade etti ve yaptığı bir konuşmada Pehlevi rejimini ve Pehlevi ailesinin monarşisini sert bir şekilde eleştirdi. Bu konuşmalar, katılımcılar tarafından kaydedilerek İran'a önemli bir iletişim aracı olarak ulaştırıldı.

Bu konuşma kasetleri, hızla toplumun farklı kesimlerine dağıtıldı ve Pehlevi monarşisinin meşruiyetini sorgulayan ve Şah'ın yönetiminin yasadışılığını vurgulayan açık eleştiriler içeriyordu. Bu konuşmalarda, Ayetullah Humeyni resmi unvanları kullanmaktan kaçınıp Şah'a "Rıza Han'ın oğlu" gibi ifadelerle hitap etti. Bu tür bir üslup, rejimin meşruiyetini sorgulamanın yanı sıra, muhalefet güçleri arasında bir birliktelik oluşturulmasına da katkıda bulundu. Medyanın sıkı bir şekilde kontrol edildiği ve halkın muhalif görüşlere erişiminin engellendiği bir toplumda, bu kasetlerin dağıtılması büyük bir etki yarattı. Her ne kadar bu aşamada protestolar henüz geniş çaplı ve aleni bir şekilde ortaya çıkmamış olsa da, bu olaylar daha sonraki gelişmeler ve kitlesel protestolar için ortam hazırlamada önemli bir rol oynadı (Parsons, 1999).

Aynı yılın Kasım ayında, ABD ile İran yönetimi arasındaki gerginlik söylentilerini ortadan kaldırmak amacıyla, Muhammed Rıza Şah Pehlevi, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın resmi daveti üzerine Washington'a bir ziyaret gerçekleştirdi. 15 Kasım'da Beyaz Saray'da resmi bir karşılama töreni düzenlendi, ancak bu olay Şah'ın destekçileri ile karşıtları arasında Beyaz Saray önünde çıkan çatışmalarla gölgelendi. Polis, kalabalığı dağıtmak için göz yaşartıcı gaz kullandı ve bu gazın etkisi, resmi tören alanına kadar ulaştı. Bu durum, törene katılan yetkililer, Jimmy Carter ve Şah dahil, herkesin göz yaşartıcı gazdan etkilenmesine neden oldu. Bu olayın görüntüleri, hem basında hem de İran televizyonunda yayımlandı (Zonis, 1992).

Bu durumu telafi etmek isteyen Jimmy Carter, aynı akşam düzenlenen resmi bir akşam yemeğinde, tören sırasında oluşan olumsuz havayı gidermeye çalıştı. Carter, bu resmi yemekte, sembolik bir jest olarak kadehini Şah'ın sağlığına kaldırdı ve yaptığı kısa bir konuşmada İran'ın ABD için önemini ve iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi gerekliliğini vurguladı. Bu samimi sözler, Şah'ı derinden etkiledi ve gözlerinin dolmasına neden oldu (Zonis, 1992).

Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin Kasım 1977'de Washington'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret, onun iç politikası açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu ziyaret, ABD'nin resmi desteğini göstermesiyle birlikte Şah'a yeni bir özgüven kazandırmış ve onu muhaliflere karşı yeniden otoritesini göstermeye kararlı hale getirmiştir.

Ziyaretin ardından kısa bir süre sonra, Şah'ın talimatıyla SAVAK, Tahran dışında düzenlenen bir muhalefet toplantısına müdahale etti (Zonis). Muhalif grupların birleşmesini ve faaliyetlerini önlemeyi amaçlayan bu müdahale, Şah'ın muhalefete karşı tutumunda belirgin bir değişikliği temsil ediyordu.

Daha önce siyasi özgürlük politikasıyla memnuniyetsizlikleri yatıştırmayı ve iç baskıları azaltmayı hedefleyen Şah, bu baskıcı yaklaşımı benimseyerek söz konusu politikayı fiilen geçersiz kıldı. Muhalefet toplantısına yapılan saldırı, Pehlevi rejiminde anlamlı ve barışçıl reform çabalarının artık mümkün olmadığını açıkça ortaya koydu. Bu karar, muhalefet için net bir mesaj niteliğindedir: Hükümet, reform ya da yasal çerçevede faaliyetler için hiçbir alan bırakmamaktadır.

Bu politika değişikliği, yalnızca sınırlı olan siyasi özgürlük politikasının meşruiyetini ortadan kaldırmakla kalmadı, aynı zamanda muhalifleri reform yollarının tıkanmış ve daha radikal yöntemlerin tek seçenek olduğu sonucuna götürdü. Böylece, ılımlı ve merkezdeki gruplar etkisiz hale getirilirken, siyaset sahnesi daha sert ve uzlaşmaz çatışmalara yöneldi.

Bundan yalnızca iki ay sonra, ABD-İran ilişkilerini güçlendirmek ve Pehlevi rejimi ile ABD arasındaki ittifakı sergilemek amacıyla, Jimmy Carter yeni yıl gecesini İran'da geçirmek için bir karar aldı ve Niyavaran Sarayı'nın konuğu oldu. Bu törende Carter, Şah'ın onuruna bir kadeh kaldırarak yaptığı konuşmada İran'ı "dünyanın en çalkantılı bölgelerinden birinde istikrar adası" olarak nitelendirdi ve Şah'ın liderliğini övdü. Bu ziyaret ve konuşma, ABD'nin Pehlevi rejimine olan kesin desteğinin bir göstergesi olarak geniş çapta yorumlandı (Sullivan, 1983).

Pierre Salinger'ın "America Held Hostage" (Amerika Rehine Tutuluyor) adlı kitabında aktardığına göre, Niyavaran Sarayı'ndaki resmi ziyafete katılan Amerikan diplomatları, Carter'ın bu sözleri karşısında şaşkınlıklarını gizleyemediler. Bu tepki, Carter'ın seçim kampanyası sırasında insan haklarına verdiği önemi vurgulamasına rağmen, İran'ın geniş çaplı insan hakları ihlalleri nedeniyle uluslararası örgütler,

özellikle Uluslararası Af Örgütü tarafından ağır eleştiriler almış olmasından kaynaklanıyordu. Carter'ın bu raporlardan habersiz olduğunu varsaysak bile, İran'daki Amerikan diplomatlarının sunduğu bilgiler durumu açık bir şekilde ortaya koyuyordu (Salinger, 1981).

Jimmy Carter'ın Şah'ı destekleyen bu açıklamalarının kökeni diplomatik bir nezaket mi, yoksa ABD yönetiminin Pehlevi rejiminin durumunu yanlış ve gerçekçi olmayan bir şekilde değerlendirmesi mi olursa olsun (Zibakalam, 2005), kesin olan şu ki bu ifadeler, İran halkı arasında ABD karşıtı duyguları güçlendirmiştir. Bu açıklamalara dayanarak, halk Şah'ın ABD'nin bir piyonu olduğu ve Pehlevi hükümetinin tamamen ABD desteğine dayandığı kanaatine varmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Pehlevi rejimi muhalifleri, 1977 yılında, özellikle sonbahar öncesinde yapılan değişikliklerin İran toplumunun siyasi özgürlüklerden yararlanma hakkını tanıma yönünde bir adım değil, ABD'nin baskısı altında yapılan yüzeysel ve geçici bir hamle olduğuna inanıyordu. Bu bakış açısı, özellikle Jimmy Carter'ın Niyavaran Sarayı'ndaki açık ve aleni Şah'a destek açıklamalarından sonra daha da güçlendi. Muhalifler, rejimin daha önce verdiği her türlü reform ve tavizin kısa süre içinde geri alınacağını ve ABD'nin Şah'a güçlü bir şekilde destek verdiğini düşündüler. Bu duygular ve algılar, muhalifler arasında daha fazla birliğe yol açtı ve Şah'ın halk nezdindeki meşruiyetini daha da zayıflatarak muhalefetin şiddetlenmesine zemin hazırladı.

Bu olaydan kısa bir süre sonra, “Kara ve Kızıl Sömürgecilik” başlıklı bir makale, “Reşidi Mutlak” imzasıyla Ettelaat gazetesinde yayımlandı. Bu makalede Ayetullah Humeyni hedef alınmıştı (Abrahamian, 1998). Makalede kullanılan “kızıl” ve “kara” ifadelerinin, iki farklı muhalefet grubunun birleşmesine bir gönderme olduğu ve makalenin Şah'ın kaleminden ya da onun talimatıyla yazıldığı algısını oluşturduğu düşünülmektedir.

Ardeşir Zahidi anılarında, bu tartışmalı makalenin Ettelaat gazetesinde yayımlanmasının, Hoveyda'nın Saray Bakanlığı'ndaki basın danışmanı Ferhad Nikuhvah tarafından yazıldığını belirtmiştir. Zahidi, makalenin yayımlanmasının ardından oluşan sert tepkiler nedeniyle Nikuhvah'ın bu “akılsızca” hareketi nedeniyle eleştirilip azarlandığını ifade etmektedir (Zahidi, 2007).

Eğer Ettelaat gazetesindeki bu makale Şah'ın talimatıyla yazılmışsa, bunun ABD'den alınan desteğin verdiği bir güvenin yansıması olduğu söylenebilir. Şah'ın iktidarı boyunca süreklilik gösteren bu dış destek algısı, sosyal sonuçlar ve yerel tepkiler büyük ölçüde göz ardı edilerek kararlar alınmasına yol açıyordu.

“Kara ve Kızıl Sömürgecilik” başlıklı makale, Şah'ın emriyle yazılmış olsun ya da olmasın, birçok analistin de belirttiği gibi, 1979 Devrimi'nin kıvılcımını ateşleyen olay olarak kabul edilmektedir.

Makaleye yönelik ilk tepki, Ocak 1978'de Kum şehrinde gerçekleşti. Halk protestoları, güvenlik güçlerinin kanlı bir şekilde müdahalesiyle sonuçlandı. Bu baskı, birçok şehit verilen olayların ardından gelen “40. Gün Yas Törenleri” biçiminde tekrarlanan bir protesto döngüsünü başlattı. Her törende halk bir araya gelerek Pehlevi rejimine karşı öfkelerini dile getiriyordu ve bu protestolar tekrar güvenlik güçlerinin şiddetli müdahalesiyle bastırılıyordu.

Bu döngü, Tebriz ve Yezd gibi şehirler başta olmak üzere birçok farklı bölgeye yayıldı. Her 40. gün, daha büyük protestolar ve daha sert bir baskıyla sonuçlanarak toplumda genel bir öfkenin büyümesine yol açtı ve İran'ın dört bir yanında geniş çaplı bir muhalefet dalgası yarattı (Abrahamian, 1998).

Kırkıncı Gün Törenleri Döngüsü, halk protestolarının örgütlenmesinde kilit bir mekanizma haline geldi. Bu törenler, yalnızca yaşamını yitirenlerin anıldığı bir ritüel değil, aynı zamanda toplumsal seferberlik için bir araç işlevi görüyordu. Bu süreç, halkın dağınık öfkelerini, birleşik ve uyumlu bir güce dönüştürdü. Törenler, farklı gruplar arasında gayriresmi bir iletişim ve etkileşim ağı oluşturdu ve direniş mesajlarının bir şehirden diğerine taşınmasına olanak sağladı. Her kırkıncı gün töreniyle, protestocular ortak kimliklerini güçlendirme fırsatı buldu ve Pehlevi rejiminin bu protestoları kontrol etme yeteneği, büyüyen hoşnutsuzluk dalgasıyla birlikte zayıfladı.

Bu süreç, aynı zamanda, rejimin baskılarının caydırıcı bir etkisinin olmadığı, aksine, toplumsal bağları güçlendiren ve toplumun farklı kesimleri arasındaki dayanışmayı derinleştiren bir ağ direnişi biçimi yarattı. İran toplumunun kültürel ve ritüel kapasitelerinden yararlanan bu dayanışma, sonunda yerel düzeydeki protestoların ötesine geçerek ulusal bir harekete dönüşen bir dinamığa dönüştü.

Ettelaat gazetesinde yayımlanan makalenin tetiklediği protesto ve gösterilerin ardından, Pehlevi rejimi yaklaşan krizlerle başa çıkmak için bir dizi çelişkili strateji benimsedi. Bu stratejiler iki ana kategoriye ayrılıyordu: baskıcı politikalar ve gerilimi azaltmaya yönelik adımlar.

Baskıcı politikalar kapsamında, rejim muhalif liderleri korkutmak amacıyla hedefli şiddet yöntemlerine başvurdu. “İntikam Komitesi” adlı gizli bir birim oluşturularak, bu komite hukukçular ve siyasi aktivistler gibi dini olmayan muhalif liderleri tehdit etmek ve bastırmakla görevlendirildi. Rejim, geniş çaplı tutuklamalar gerçekleştirmek için güvenlik güçlerini seferber etti. Ayrıca, polis denetiminde “Direniş Ekipleri” adlı bir güç kuruldu ve bu ekip, öğrenciler, yazarlar ve Ulusal Cephe üyelerinin düzenlediği toplantılara saldırdı. Bu önlemler, rejimin protestoları baskı ve tehdit yoluyla kontrol altına alma çabasını açıkça ortaya koyuyordu.

Gerilimi azaltma adına ise rejim, bazı politikalar uygulamaya koydu. Örneğin, tüccarlara baskı uygulayan ve bir korku atmosferi yaratan kötü şöhretli denetim ekipleri dağıtıldı. Ayetullah Şeriatmedari’den özür dilendi, İmam Rıza Türbesi ziyaret edildi ve Şeriatmedari’nin akrabası olan Moghaddam, SAVAK başkanı olarak atandı. Şah ayrıca, serbest seçimler düzenleme ve dini liderlerle diyalog kurma sözü verdi. Aynı zamanda, Cemşid Amuzegar ekonomik daraltıcı politikalarla enflasyonu kontrol altına almaya çalıştı (Abrahamian, 1998).

Bu devlet stratejilerinin genel olarak bir ölçüde etkili olduğu görülmektedir. İlmli bir din adamı olan Ayetullah Şeriatmedari, halka Mayıs ayındaki protestolarda ölenlerin anısını yalnızca camilerde düzenlenen törenlerle anmalarını ve sokak gösterilerinden kaçınmalarını tavsiye etti. Ayrıca gazetecilere verdiği bir demeçte, Şah’ın gitmesinin veya kalmasının kendisi için önemli olmadığını, ancak temel talebinin anayasanın uygulanması ve meşrutiyete dönüş olduğunu ifade etti. Buna karşın, Ayetullah Humeyni, halka Pehlevi rejimi devrilene kadar protestolara devam etmeleri çağrısında bulundu.

Bu gelişmelerin sonucunda, 1978 yazının ilk iki ayında sokaklar görece sakin görünüyordu (Abrahamian, 1998).

Kırkıncı gün törenleri gibi bir döngünün varlığına rağmen, ılımlı bir din adamının çağrısıyla İran toplumunun farklı bir yol seçmesi dikkate değerdir. Özellikle

hükümet karşıtı duyguların zirvede olduğu bir dönemde, bu karar, toplumun ılımlı ve ölçülü söylemleri kabul etme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Böylesi bir tercih, yalnızca toplumda ılımlı söylemlerin etkisinin büyüklüğünden değil, aynı zamanda halkın şiddetten kaçınma ve toplumsal bütünlüğü koruma arzusundan da anlaşılabilir. Sürekli şiddet ve baskı döngülerinden zarar görmüş bir toplumda, ılımlı söylemler, hükümetle doğrudan çatışmadan protestoları sürdürmek için daha pratik ve düşük maliyetli bir yol olarak görüldü.

1978 yazının başlarında ortaya çıkan bu nispi sükûnet dönemi, protestoların ve yönelimlerinin yeniden tanımlanması için kısa bir fırsat sundu. Ancak bu sakinlik, derinleşen memnuniyetsizlikler ve daha radikal unsurların sürece dahil olması gibi sebeplerle uzun ömürlü olmadı. Bununla birlikte, bu durum ılımlı grupların toplumsal davranışları yönlendirme ve halkın tepkilerini şekillendirme konusundaki potansiyel ağırlığını yansıtıyordu.

1978 yaz ortasına denk gelen Ramazan ayı, halk protestoları ve toplantılar için bir fırsata dönüştü. Halk, dini törenlere katıldıktan ve vaazları dinledikten sonra sokaklara dökülüyor ve rejime karşı sloganlar atarak memnuniyetsizliklerini dile getiriyordu. Bu toplantılar, camilerde başlayan dini törenler nedeniyle yaygın ve çeşitli bir nitelik taşıyor, güvenlik güçlerinin kontrol etmesini zorlaştırıyordu. Bu gerginliklerin yayılmasıyla birlikte, rejim 12 Ağustos 1978’de (21 Mordad 1357) İsfahan’da sıkıyönetim ilan etti. Şah, bu krizlere yanıt olarak, baskı ve taviz politikalarını birleştiren bir strateji izledi. Basın özgürlüğü vaat etti, seçimlerin düzenleneceğini duyurdu ve halkın tepkisini hafifletmek için Şiraz Sanat Festivali gibi etkinlikleri iptal etti. Ancak bu girişimler, halk arasında büyüyen memnuniyetsizlikleri azaltmaya yetmedi (Parsons, 1984).

Şah’ın baskı ve gerilimi azaltma yöntemlerini bir arada kullanma çabalarına rağmen, Ramazan ayı, protestolar için özel bir sosyal ve dini zemin sağladı. Bu dönemde camiler, halkın bir araya gelip memnuniyetsizliklerini dile getirdiği mekânlara dönüştü. Bu atmosferde, radikal dini söylemler daha fazla duyulmaya başlandı. Camilerin bu işlevi, ılımlı söylemleri gölgede bıraktı ve etkilerini azalttı. Radikal söylemlerin güçlenmesi ve ılımlıların etkisinin zayıflaması, toplumdaki protesto atmosferini giderek doğrudan rejimle yüzleşmeye yönlendirdi. Bu değişim,

toplumsal protestoların yöneliminde temel bir kaymayı ve krizin yeni bir aşamasına girişini işaret ediyordu.

Ağustos ayında yaşanan gerginlikler, Abadan'daki Rex Sineması Yangını ile zirveye ulaştı. Yaklaşık 400 kişinin hayatını kaybettiği bu trajedi, Pehlevi rejiminin meşruiyet krizini daha da derinleştiren bir dönüm noktası oldu. Hükümet, olaydan muhalifleri sorumlu tuttu; ancak kamuoyu, muhaliflerin anlatısını benimsedi ve bu yangının rejim tarafından gerçekleştirildiğine inandı. Bu olayın ardından artan toplumsal güvensizlik, Şah'ın Jemsid Amuzegar'ı görevden almasına ve yerine Şerif İmami'yi atmasına yol açtı. Jemsid Amuzegar, laik bir teknokrat olarak dini çevreler arasında büyük bir nefretle karşılanıyordu. Buna karşın, dini bir aileden gelen ve din adamlarıyla yakın ilişkileri bulunan Şerif İmami, uzlaşmacı yaklaşımlarla halkın güvenini yeniden kazanma göreviyle iş başına getirildi (Parsons, 1984).

Şerif İmami'nin hükümeti, Ulusal Uzlaş Hükümeti adı altında bir dizi uzlaşmacı adım attı. Bu adımlar arasında şunlar yer alıyordu: Şah takviminin kaldırılması, tutuklu din adamlarının serbest bırakılması, kumarhanelerin kapatılması, kadın işlerinden sorumlu makamın kaldırılması, Hoveyda'nın Saray Bakanlığı'ndan uzaklaştırılması ve Şah'a yakın bazı isimler ile Bahailerin hükümet görevlerinden alınması (Parsons, 1992).

Ayetullah Şeriatmedari de halkı sakin olmaya ve yeni hükümete bir şans tanımaya çağırdı. Ramazan Bayramı'nda, Şeriatmedari'nin bu çağrısından etkilenen halk, barışçıl bir yürüyüş düzenledi. Ancak sonraki günlerde sloganlar giderek daha radikal hale geldi ve Humeyni'nin dönüşü ile Pehlevi rejiminin devrilmesi gibi talepler dile getirilmeye başlandı. Bu süreç, 8 Eylül 1978'de zirveye ulaştı.

Sokaklarda “Pehlevi monarşisine ölüm” ve “Bağımsızlık, özgürlük, İslam Cumhuriyeti” gibi sloganlar atıldı. Bu gün, Tahran sokaklarında ilk kez açık bir şekilde “İslam Cumhuriyeti” talebinin dile getirildiği tarih oldu (Abrahamian, 1998).

İslam Cumhuriyeti talebinin bu dönemde açıkça dile getirilmesi, toplumun aylarca baskı ve sınırlı tavizler arasında yaşadığı çelişki ve belirsizlik atmosferinin bir yansıması olarak görülebilir. Hükümet, basın özgürlüğü ve serbest seçim vaadi gibi bazı tavizler sunsa da, aynı zamanda protestoları şiddetle bastırmaya devam ediyordu. Bu tür adımlar, birçok kişi tarafından gerçek bir reform girişimi olarak değil, krizi

geçici olarak yönetmek ve kontrolü elden bırakmamak için kullanılan bir araç olarak yorumlanıyordu. Toplumun kolektif hafızası, bu tür tavizlerin taktiksel bir manevra olabileceğini ve rejimin, uygun bir zamanda kapsamlı bir baskıyla yeniden konumunu sağlamlaştıracağını hatırlıyordu.

Bu süreçte, gündelik yaşam da bu sürekli baskı ve taviz döngüsünden ciddi şekilde etkilenmişti. Özellikle petrol gibi kritik sektörlerdeki yaygın grevler, ekonomik ve sosyal yaşamı felç etmiş ve halk üzerinde ağır geçim sıkıntıları yaratmıştı. Radikal söylemler, bu çelişkileri sona erdirmek ve köklü değişimlere ulaşmak isteyen kolektif bir ihtiyaca yanıt veriyordu. Daha belirgin ve kesin hedefler sunan bu söylemler, baskı ve bitmek bilmeyen vaatlerden yorulan bir toplumda giderek daha cazip hale geldi ve protestoların atmosferinde baskın bir güç olmaya başladı.

8 Eylül 1978'deki Kara Cuma olayı, İran Devrimi'nin önemli bir dönüm noktası oldu ve ılımlı söylemlere son darbeyi vurdu. Şah, 7 Eylül 1978'deki büyük çaplı protestoların ardından, herhangi bir net müdahalede bulunmazsa kontrolü tamamen kaybedeceğini hissetti ve 15 Haziran 1963 ayaklanmasından bu yana ilk kez Tahran'da sıkıyönetim ilan etti. Başkentteki askeri komuta, 15 Haziran 1963'teki sert müdahaleleri nedeniyle "İran'ın Kasabı" olarak anılan General Gulamali Uveysi'ye bırakıldı (Milani, 2013).

Sıkıyönetime rağmen, 8 Eylül sabahı, halk sokaklara çıktı ve ana protesto Tahran'ın Jaleh Meydanında (Şehitler Meydanı) düzenlendi. Bu toplantı hızla askerlerle çatışmaya dönüştü ve Jaleh Meydanı ile Tahran'ın bazı caddeleri, birçok tanığın ifadesine göre adeta bir savaş alanına döndü. Bu olayda ölenlerin sayısı halen tartışmalıdır; hükümet kaynakları ölü sayısını 87 olarak açıklarken, muhalefet bu rakamın 4000'e kadar çıktığını iddia etmiştir (Abrahamian, 1998).

Hangi rakam doğru olursa olsun, 8 Eylül (Kara Cuma) olayları, protestoların ılımlı bir söyleme dönmesi ihtimalini tamamen ortadan kaldırmış ve toplumu geri dönülemez bir noktaya taşımıştır.

Bu noktada şu soruyu sormak gerekir: Şah gerçekten de askeri güç ve baskı yoluyla otoritesini yeniden kazanabileceğine ve halkı evlerine döndürebileceğine inanıyor muydu? Marvin Zonis, Majestelerinin Yenilgisi adlı eserinde, Şah'ın sıkıyönetim kararını Uveysi'ye devretmesine rağmen "kimsenin burnunun bile

kanamasını istemiyorum” dediğini aktararak bu soruya Şah’ın psikolojik yapısı üzerinden yanıt aramaktadır. Zonis’e göre, Şah’ın net ve gerçekçi kararlar alamamasının kökleri, psikolojik özelliklerine ve yönetim zayıflıklarına dayanıyordu.

Şah, iktidarı boyunca dört temel güç kaynağına ve psikolojik dayanağına güvenmiştir: ilahi destek, Esedullah Alam gibi danışmanlarının ve yakın çevresinin desteği, halkın desteği ve ABD’nin desteği. Ancak Kara Cuma (8 Eylül 1978) olayları öncesinde, bu temellerin her biri birer birer çökmüştü. Kanseri hastalığı, özellikle yönetiminin son yıllarında Şah’ın ilahi desteğe olan inancını sarsmıştı. 1963 Haziran Ayaklanması sırasında Şah’ın muhaliflere ateş açılması emrini imzalamasını sağlayarak onu muhalefeti bastırmada kararlı hale getiren Esedullah Alam artık hayatta değildi. Ayrıca, 7 Eylül 1978’deki milyonluk protesto gösterilerini gördüğünde, halk desteğinin de artık tamamen kaybedildiğini fark etti. Buna, Jimmy Carter hükümetinin Pehlevi rejimine verdiği desteğin azalması da eklendiğinde, Şah’ın siyasi iradesi ve baskı araçlarını etkili bir şekilde kullanma kapasitesi ciddi biçimde zayıflamıştı (Zonis, 1992).

Ancak İran Şahı’nın böylesi bir kriz ortamında belirli bir strateji ve taktikten yoksun olması ve adeta devrimcilerden önce devrim dalgasına teslim olmuş görünmesi yalnızca Şah’ın psikolojik özelliklerinden kaynaklanmamaktadır.

Tarihsel olarak, bazı devrimlerin arka planında, liderin iktidarını koruma gereği ile şiddeti kontrol etme çabası arasında bir gerilimin doruğa ulaştığı kritik bir an bulunur. Bu durum, yalnızca meşruiyetini kaybeden liderin psikolojik durumunun bir yansıması değil, aynı zamanda devlet ile toplum arasındaki kopuşun zirveye ulaştığı bir kırılma noktası olarak da değerlendirilebilir.

Bu kırılma genellikle, iktidardaki elitler ile toplumsal taban arasındaki uçurumun geri dönüşü olmayan bir aşamaya geldiği anlarda ortaya çıkar. Liderlik, kendini bir kriz sarmalında bulur: yalnızca siyasi meşruiyetin kaybolması nedeniyle değil, aynı zamanda toplumun taleplerini iletecek iletişim kanallarının ve aracı mekanizmaların artık işlevsiz hale gelmesi nedeniyle. Bu tür durumlarda devlet, toplumdan tamamen kopar ve halkın taleplerine yanıt verememesi lideri temel bir ikilemle yüz yüze bırakır: Daha fazla şiddet, meşruiyet kaybını hızlandırırken, kararlı bir adım atmamak ise iktidarın çöküşünü hızlandırır.

Bu tür bir gerilim, Antonio Gramsci'nin "hegemonya krizi" olarak tanımladığı aşamaya işaret eder. Bu aşamada, egemen ideoloji artık toplumsal seferberliği sağlayamaz ve yaygın protestolar, iktidarı "yönetememe" durumuna sürükler. Başka bir ifadeyle, lider artık ne meşru bir şekilde iktidarını sürdürebilmekte ne de baskı araçlarını etkili bir şekilde kullanabilmektedir (2021).

Kara Cuma (8 Eylül 1978) olayları, Şerif İmami hükümetinin ve muhalefete taviz verme politikalarının etkisiz olduğunu açıkça ortaya koydu. Rejimin birçok üst düzey yetkilisini tutuklama kararı, ne rejimi istikrara kavuşturdu ne de durumu yatıştırdı; aksine, muhalefeti daha da güçlendirdi ve taleplerini kökten bir değişime yöneltti. Aynı zamanda, bu durum rejim yanlılarının moralini de büyük ölçüde zayıflattı. Örneğin, Hoveyda gibi isimlerin tutuklanması, muhalif liderler tarafından alay konusu oldu. Bazı muhalefet liderleri, Şah rejiminin kendi sadık hizmetkarlarına bile sadık kalamadığını ve gerektiğinde onları feda etmeye hazır olduğunu dile getirdi (Milani, 2013: 493).

Bu kriz ortamında, Şah başlangıçta askeri bir çözüm fikrine karşı olsa da, sonunda bir askeri kabine kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı. Yaygın grevler, petrol sektöründeki iş durdurmalar ve sokak protestoları rejimi çöküşün eşiğine getirmişti. Şah, Muharrem ayı (Şii matem ayı) gelmeden önce durumu kontrol altına almak istiyordu. Bu doğrultuda, rejimle yakın ilişkilerden uzak, daha tarafsız bir isim olarak görülen General Gulam Rıza Ezheri başbakan olarak atandı (Parsons, 1992).

Eğer askeri bir hükümet kurmanın amacı rejimin gücünü göstermek ve muhalefeti korkutmak olsaydı, Ezheri'nin atanması bu olasılığı tamamen ortadan kaldırdı. Ezheri'nin kişisel tarzı, hükümetini gerçek bir askeri rejim olmaktan ziyade bir "askeri hükümet parodisi" haline getirdi. Mecliste yaptığı konuşmalardan biri sırasında hükümetine güvenoyu almak amacıyla "Bismillah" diyerek başladığı konuşması ve diğer bazı ifadeleri, muhalefet tarafından hemen alay konusu oldu. Muhalifler, bu hükümetin rejimin gücünü temsil etmek yerine, zayıflığını ve çaresizliğini gösterdiğini ifade ettiler (Milani, 2013: 495).

Ezheri kabinesinin uyumsuz tarzı ve işlevsiz yapısı başarı olasılığını zaten yok etmiş olmasaydı bile, Şah'ın ünlü konuşması "Devrim mesajınızı duydum" durumu kesinlikle geri dönülemez bir noktaya taşıdı. Birkaç yıl önce askeri üniformasıyla görkemli bir şekilde, büyük Pers kralı Kiros'a hitaben "Rahat uyu, biz uyanıkız" diyen

Şah, bu kez sade bir kıyafetle, gücünden yoksun bir şekilde, “Devrim mesajınızı duydum” diyerek çaresizliğini ilan etti (Milani, 2013).

Alexis de Tocqueville, Fransız Devrimi ve Öncesindeki Rejim (2007) adlı eserinde, bir otoriter rejim için en tehlikeli anın, bir kriz sırasında reform yapmaya çalıştığı an olduğunu vurgular. Bu fikir, Pehlevi rejiminde yaşananlarla birebir örtüşmektedir. Şah’ın iktidarının son iki yılında gerçekleştirmeye çalıştığı reformlar, toplumdaki ılımlı ve radikal dalgalanmalar arasında bir denge kurmak yerine, beklentileri artırmış ve protestoları daha da şiddetlendirmiştir. Sokaklar sakinleşmek bir yana, radikalizmin yükseldiği bir alan haline gelmiş ve rejimin meşruiyet krizini derinleştirmiştir.

Ekim 1978’de Şah’ın söylediği “Devrim mesajınızı duydum”, rejimin politikalarını devrimci taleplerle uyumlu hale getirme çabası olarak görülmüştür. Şah, bu açıklama ile devrimcilere yalnızca halkın taleplerini duyduğunu değil, aynı zamanda politikalarını bu talepler doğrultusunda değiştirmeye hazır olduğunu iletmek istemiştir. Ancak bu denli uyum çabası, ne halkın öfkesini yatıştırabilmiş ne de sokakları sakinleştirebilmiştir. Aksine, rejimin zayıflığını ve halktan kopukluğunu daha da belirgin hale getirmiştir.

Bu durum, ne daha önceki kademeli reformların ne de devrimci taleplere verilen uyum yanıtlarının devrimi durdurmaya yetmediğini göstermektedir. Tocqueville’in de belirttiği gibi, bu tür çabalar otoriter rejimlerde meşruiyeti yeniden kazanmak yerine, genellikle çöküşü hızlandırıcı bir etki yaratır.

Bu açıklamalar, Şah’ın devrimci taleplere yanıt verdiği sırada, Humeyni’nin Paris’e taşınmasıyla uluslararası bir merkez haline gelmiş olmasını göz ardı etmez. Humeyni, Paris’te sahip olduğu iletişim ağı ve bu şehrin uluslararası medya üzerindeki etkisi sayesinde, Şah’a karşı mücadelede eşsiz bir karargah kurmayı başarmıştı (Parsons, 1992).

Bu iletişim ağı, özellikle İran Özgürlük Hareketi (Nehzeti Azadi) üyeleri gibi bazı kilit grup ve şahsiyetlerin siyasi geçmişi ve faaliyetlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Mehdi Bazergan tarafından kurulan Özgürlük Hareketi, İran’ın en önemli dini ve siyasi akımlarından biri olarak kabul edilmiştir. İslami düşünce ile demokrasi ilkelerinin bir araya getirilmesi temeline dayanan bu hareket, ilk yıllarında

İran’da kayda değer bir etkiye sahipti. Ancak, Pehlevi rejiminin siyasi baskıları sonucu, Özgürlük Hareketi’nin İran’daki faaliyetleri durdurulmuş ve yasa dışı ilan edilmiştir.

İçerideki faaliyetleri sona erdirildikten sonra, hareket Ali Şeriatî, Sadık Kutbzade ve diğer aydınların katkılarıyla çalışmalarını yurt dışına taşımayı başarmıştır. Bu süreçte Özgürlük Hareketi, uluslararası düzeyde güçlü bir iletişim ağı oluşturarak, hareketin mesajını canlı tutmanın yanı sıra, uluslararası ağ kurma, mesaj iletme gücü ve yabancı hedef kitlelerle etkili ilişkiler kurma yeteneklerini geliştirmiştir.

Hareketin yurt dışındaki faaliyetleri, farklı gruplarla iş birliği yapılması ve devrimci güçler arasında etkili bağlantılar kurulması için uygun bir zemin hazırlamıştır. İbrahim Yezdi ve Sadık Kutbzade gibi önde gelen üyeler, bu dönemde Paris’te Ayetullah Humeyni’ye katılmış ve devrim hedeflerini güçlendirmek için deneyimlerinden ve iletişim ağlarından yararlanmışlardır. Özellikle İbrahim Yezdi, Humeyni’nin danışmanı ve tercümanı rolüyle, devrim mesajını Batı medyasına ve uluslararası kuruluşlara yayma konusunda bu ağlardan faydalanmıştır (Abrahamian, 1998).

Humeyni, bu benzersiz konumdan ve beraberindeki iletişim ağından yalnızca devrim mesajını iletme için değil, aynı zamanda Şah rejimine karşı direniş anlatısını küresel bir boyutta yeniden inşa etmek için yararlanmıştır. Paris, uluslararası konumu ve Batı medyasına erişimi sayesinde İran Devrimi’ni artık yalnızca bir iç mesele olmaktan çıkararak, küresel bir hareket ve dikkate değer bir fenomen haline getiren bir platform sağlamıştır.

Humeyni, bu koşulları kullanarak devrime uluslararası bir meşruiyet kazandırmayı ve mesajını yerel protestoların ötesinde, küresel bir söyleme dönüştürmeyi başarmıştır. Bu bağlamda, sadık destekçilerden oluşan iletişim ağı, onun devrim lideri olarak tartışmasız konumunu pekiştiren ve iletişim yönetiminde kolaylaştırıcı rol oynayan önemli bir araç olmuştur.

Ayetullah Humeyni’nin çevresindeki grup, devrimin ideolojik çerçevesini şekillendirmek ve dini akımları yönlendirmek adına önemli bir rol oynayan tanınmış din adamlarını içeriyordu. Murtaza Mutahhari ve Muhammed Beheştî, Humeyni ile

birlikte devrim güçlerinin organizasyonunda etkili olan bu isimler arasında yer aldı. Sadık Tabatabai, Ayetullah Humeyni'nin aile üyelerinden biri olarak, diplomatik koordinasyon ve Avrupa ülkeleriyle iletişimden sorumluydu.

Ebu'l-Hasan Beni Sadr, daha sonra İran'ın ilk Cumhurbaşkanı olarak tanınacak olsa da, Paris'te Humeyni'ye yakın durarak ve devrimin ekonomik ve siyasi programlarının hazırlanmasına katılarak bu çevredeki yerini sağlamlaştırmıştı. Her ne kadar Beni Sadr herhangi bir parti veya gruba bağlı olmasa da, bu dönemdeki katkıları onun bu ağ içindeki konumunu belirgin hale getirdi (Abrahamian, 1998).

Ezheri'nin politikaları, Şah'ın görüşleriyle uyumluydu ve Ezheri, askeri liderleri bakanlık pozisyonlarından uzaklaştırarak yerlerine sivil bakanlar atamaya başladı. Böylece, askeri hükümet yavaş yavaş anayasa çerçevesinde bir sivil hükümet şekline dönüştü. Ezheri, tüm meseleleri parlamentoda tartışarak ve önemli konularda parlamento onayı alarak hükümetine yasal ve demokratik bir görünüm kazandırmaya çalıştı. Ayrıca, hükümetinin geçici olduğunu vurgulayarak, yakın gelecekte yerini bir sivil hükümete bırakacağına söz verdi.

Ancak gerçek şu ki, bu çabalar büyük ölçüde “boş bir söylem oyunu”ndan ibaretti. Ruhullah Humeyni'nin gücü ve itibarı, toplumdaki etkisiyle o kadar artmıştı ki, onun basit ve net sloganı “Şah gitmeli ve yerine İslam Cumhuriyeti gelmeli”, halk arasında o kadar kökleşmişti ki hiçbir önlem buna karşı etkili olamıyordu. İlimli gruplar veya siyasi figürler de bu çıkmazı çözebilecek durumda değildi (Parsons, 1999).

Grevler ve protestoların yayılmasıyla kısa sürede, Ezheri kabinesinin her alanda başarısız olduğu ve Şah'ın krizi çözmek için tek çarenin bir ulusal hükümet kurmak olduğunu anladığı açıkça ortaya çıktı. Bu bağlamda, Şah, Dr. Gulamhüseyin Sıdiki ile görüşmelere başladı ve eş zamanlı olarak başka temaslarda bulundu. Bu temaslار arasında, Şapour Bahtiyar'ın başbakanlık görevini kabul etmesi için yapılan müzakereler ve ABD ile İngiltere büyükelçileriyle ülkeden ayrılma planları üzerine görüşmeler yer alıyordu.

Bu sırada, ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya liderleri, Guadeloupe Adası'nda gayriresmî toplantılar düzenlediler. Her ne kadar bu toplantıların ayrıntıları tam olarak bilinmese de, birçok kaynağa göre bu konferansta liderler, Şah'ın İran'dan

ayrılmasının krizin çözümünün bir parçası olduğu konusunda fikir birliğine vardılar. Aynı zamanda, Ayetullah Humeyni'nin her ne kadar çıkarları için ideal bir seçenek olmasa da, Şah'ın yerini alabilecek tek lider olduğu sonucuna ulaştılar (Milani, 2013).

Sonunda, Şah daha önce tatil yapmak ve tedavi olmak amacıyla İran'ı geçici olarak terk edeceğini duyurdu. 16 Ocak 1979'da (26 Dey 1357), Mehrabad Havalimanı'ndan Kahire'ye doğru hareket etti. Şah'ın bu ayrılışı, sokakların görece sakin olmasına rağmen, İran'ın geleceği için büyük belirsizlik taşıyan bir dönemde gerçekleşti.

Ülkede atmosfer, çelişkili söylentiler ve spekülasyonlarla doluydu. Bazı insanlar, Şah'ın ayrılışını yalnızca bir taktik olarak görüyor ve yakında geri döneceğine inanıyordu. Genel bir kanı olarak, CIA'nın, ordu ve SAVAK yardımıyla Şah'ın dönüşünü organize edeceği düşünülüyordu.

Bu görüşler, özellikle ABD Başkanı Jimmy Carter'ın, General Haizer'i İran'a göndererek orduyu kontrol altında tutma ve askeri yapının çöküşünü önleme girişimiyle daha da güçlendi. Aynı zamanda, BBC'nin, halkın başlıca haber kaynağı haline gelerek Humeyni'nin eleştirilerini ve açıklamalarını sürekli yayınlaması, monarşi yanlıları arasında, İngiltere'nin Humeyni'yi desteklediği ve Şah'ın ayrılışının, iktidarın Humeyni'ye devredilmesine yönelik bir planın parçası olduğu yönündeki inançları güçlendirdi (Shawcross, 2002).

İngiltere'nin o dönemdeki İran Büyükelçisi Parsons, bu günü şu şekilde anlatmaktadır (1998):

“Saat 14:00'te İran radyosu, Şah'ın ayrıldığını duyurdu. Bu duyuru ile birlikte tüm şehir bir anda büyük bir sevinç patlamasına sahne oldu. Arabaların kornaları şehirde yankılanıyordu. Gün boyunca ve özellikle gün batımına doğru İran, halkın sokaklarda dans ettiği ve sevinç gösterileri düzenlediği bir manzaraya dönüştü. Arabalar, farları açık ve korna sesleri eşliğinde şehirde dolaşıyordu. İnsanlar askerlere yaklaşp onları öpüyor, ‘Şah gitti’ başlığıyla yayımlanan gazetelerin özel sayıları dağıtılıyordu.

Sadece birkaç saat içinde, şehirlerin ana meydanlarındaki Şah ve babasının heykelleri yıkıldı. Bu olaylar, rejimin çöküşüne giden yolun habercisiydi.”

Eğer Şah İran’da kalsaydı ve tüm gücüyle baskı araçlarını kullansaydı, protestoların kaderi değişir miydi?” sorusu, aradan on yıllar geçmiş olmasına rağmen hem siyasi çevrelerde hem akademisyenler arasında hem de halkın zihninde tartışılmaya devam etmektedir. Aslında bu soruya yanıt vermek, liderlerin devrimler ve halk hareketleri karşısında ülkelerinde kalmayı tercih ettikleri tarihi örneklerin incelenmesini gerektirir. Bazı liderler yenilgiye uğrayıp hatta idam edilirken, bazıları iç veya dış desteğe dayanarak geçici olarak durumu kontrol altına almayı başarmıştır. Bu örneklerin İran’ın 1979’daki koşullarıyla birlikte değerlendirilmesi, Şah’ın kalmasının muhtemelen devrimin nihai sonucunu değiştirmeyeceğini, ancak sürecini etkileyebileceğini göstermektedir.

Örneğin, Fransız Devrimi sırasında Louis XVI, ülkesinde kalmayı tercih etti ve iktidarını korumak için sınırlı reformlar ve askeri baskı yöntemlerine başvurdu. Ancak bu karar, krizi kontrol altına almak yerine, devrimci hareketin daha radikal hale gelmesine yol açtı. Yönetim kabiliyeti ve meşruiyetini kaybeden Louis XVI, sonunda tutuklandı ve idam edildi. Ülkede kalması yalnızca devrimin şiddetini artırdı ve monarşinin çöküş sürecini hızlandırdı (James M. Anderson, 2023).

Benzer şekilde, Rusya’da II. Nicholas, 1917 Devrimi sırasında ülkede kalmayı tercih ederek, orduyu ve baskı araçlarını kullanarak iktidarını kurtarmaya çalıştı. Ancak hükümetin etkisizliği, ordunun içinde derin çatlakların oluşması ve bazı askerlerin devrimcilere katılması, onun devrilmesine neden oldu. II. Nicholas ve ailesi sonunda tutuklandı ve Bolşevikler tarafından idam edildi (Fitzpatrick, 2023). Her iki örnekte de, liderlerin ülkede kalması krizi çözmek yerine şiddeti artırmış ve rejimin sonunu hızlandırmıştır.

Öte yandan, liderlerin iç veya dış desteğe dayanarak iktidarlarını koruyabildikleri örnekler de vardır. Örneğin, Rıza Şah Pehlevi, İran’da iktidara geldikten sonra karşılaştığı birçok isyan ve ayaklanmayı, modern orduya ve İngiltere’nin desteğine dayanarak bastırmayı başardı. Ancak, 1979 Devrimi, Rıza Şah’ın döneminden tamamen farklı bir bağlamda gerçekleşti. 1979’daki devrim, halkın geniş çaplı ve ülke genelinde desteğine sahipti. Dolayısıyla, Rıza Şah’ın başarısı ile Şah Muhammed Rıza’nın başarısızlığı arasındaki fark, halk desteğinin kapsamıyla açıklanabilir (Cronin, 2004).

Bu bağlamda, ABD'nin Şah'ın iktidarını sürdürmekten ziyade, General Haizer'i İran'a göndererek ordunun birliğini sağlamaya ve çökmeyi önlemeye odaklanması, dış güçlerin de Şah'ın iktidarına olan güvenini kaybettiğini göstermektedir. General Haizer'in misyonu, doğrudan Şah'ı desteklemek yerine, güç transferini yönetmeye yönelikti. Bu durum, dış güçlerin Şah'a verdiği desteğin yalnızca taktiksel olduğunu ve stratejik olarak devrim sonrası sürece hazırlandıklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, tarihi örnekler göstermektedir ki, bir lider meşruiyetini kaybettiğinde ve ordu iç çatışmalarla zayıfladığında, liderin ya da kralın ülkede kalması yalnızca şiddetin ve insani maliyetlerin artmasına neden olur. Bu durum, radikalizmi daha da körükler ancak nihai sonucu değiştiremez.

Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin İran'dan ayrılmasının ardından, Şahpur Bahtiyar'ın kabinesi, monarşi sisteminin son resmi hükümeti olarak ülkeyi yönetmeye ve muhalifleri anayasal monarşinin devamını kabul etmeye ikna etmeye çalıştı. Ancak bu girişimler, muhalif grupların güvenini kazanamadı. Şah'ın geri dönüşsüz ayrılışından yalnızca iki gün sonra, Humeyni, Devrim Konseyi'nin kurulması talimatını verdi (Milani, 2013).

Devrim Konseyi'nin oluşturulması, muhaliflerin yeni bir hükümet yapısı kurma konusundaki kararlılığını açıkça gösterdi ve monarşi sisteminin İran'ın siyasi geleceğinde artık yer almayacağını net bir şekilde ilan etti. Bu süreçte, muhalifler arasında ideolojik ve düşünsel olarak önemli farklılıklar bulunsa da, tarihi bir dönemde Humeyni'nin liderliğinde birleşmeyi başardılar. Monarşiyi devirme hedefi üzerine kurulu olan bu birlik, devrimin başarısında belirleyici bir rol oynadı.

Gerçekte, Devrim Konseyi'nin kurulması, Bahtiyar hükümetinin giderek zayıfladığı bir dönemde, anayasal monarşi rejiminin sonunun yaklaştığını fiilen ilan etti.

1979 yılı Ocak ayının son haftasında, ordu havalimanlarını kapatarak Humeyni'nin dönüşünü engellemeye çalıştı. Ancak bu hamle, şiddetli çatışmalara yol açtı ve olaylarda 28 kişi hayatını kaybetti. 1 Şubat 1979'da (12 Behmen 1357), Humeyni milyonlarca kişi tarafından karşılanarak İran'a döndü ve devrimin liderliğini doğrudan üstlendi.

Bahtiyar hükümetinin çöküşüyle birlikte, ülkenin çeşitli bölgelerindeki güç, halk komitelerine devredildi. Merkezi şehirlerde bu komiteler, Humeyni yanlısı din adamlarının liderliğinde faaliyet gösterirken, etnik bölgelerde daha bağımsız gruplar, İslami Demokratik Cumhuriyet ve özerklik talep ediyordu.

11 Şubat 1979'da (22 Behmen 1357), Şah'ın Kraliyet Muhafızları ile Hava Kuvvetleri subayları arasında çatışmalar başladı. Çatışmalarda, gerilla örgütlerinin Hava Kuvvetleri'ni desteklemesiyle Kraliyet Muhafızları zayıfladı. Aynı gün, Genelkurmay Başkanlığı, Bahtiyar hükümeti ile Devrim Konseyi arasındaki mücadelede tarafsız kaldığını açıkladı.

Sonunda, aynı gün akşam saat altıda, radyodan şu duyuru yapıldı:

“Burası Tahran; İran'ın gerçek sesi, devrimin sesi”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ: KURULUŞTAN GÜNÜMÜZE

1979 yılında monarşik rejimin çöküşüyle İran, eski güç yapılarının çöküşü ve yeni bir düzenin inşası için mücadele edilen bir döneme girdi. Bu dönem, otoriter bir rejimden yeni bir sisteme geçiş süreci olarak tanımlanabilir ve güç boşluklarının yanı sıra devrimci gruplar arasındaki rekabetle karakterize edilmiştir. Devrim zaferinden önce Pehlevi rejimine karşı ortak bir koalisyon oluşturan güçler, devrim sonrasında iktidarı ele geçirmek için yoğun bir rekabet içine girdiler. Bu tür durumlar, ideolojik veya yapısal bütünlük eksikliği nedeniyle devrimci güçlerin zaferden sonra bölündüğü diğer devrimci dönüşümlerde de gözlemlenmiştir (Skocpol, 1979).

Şah rejiminin siyasi, askeri ve idari kurumlarının çöküşü, bir güç boşluğu yarattı ve devrimci güçler bu boşluğu yeni kurumlarla doldurmaya çalıştılar. Bu bağlamda, İslamcılar, Devrim Muhafızları ve Devrim Komiteleri gibi kurumlar oluşturarak güçlerini sağlamlaştırmayı başardılar. Bu kurumlar sadece güvenliği sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda yeni bir toplumsal düzenin yeniden üretim araçları olarak işlev gördüler. Devrim koşullarında bu tür kurumların oluşumu genellikle toplumu kontrol etmek ve yeni rejimi meşrulaştırmak amacıyla gerçekleşir; özellikle ideolojik söylemin baskın çerçeveye dönüştüğü durumlarda (Giddens, 1984).

Aynı zamanda, devrimci güçler arasındaki rekabet-özellikle İslamcılar, solcular ve milliyetçiler arasında-önceki koalisyonun hızla dağılmasına yol açtı. Bu süreçte, İslamcılar dini temelli devrimci söylemleri ve dini ağlar üzerindeki etkileri sayesinde diğer güçleri yavaş yavaş iktidar alanının dışına ittiler. Muhalif grupların tasfiyesi ve gücün İslamcıların elinde toplanması, devrim sonrası dönüşümlerin belirleyici özelliklerinden biriydi. Benzer süreçler diğer devrimlerde de gözlemlenmiştir; bir akımın gücü merkezileştirmesi, diğer grupların çeşitliliğini ve etkisini bastırır (Almond ve Verba, 1963).

Öte yandan, Pehlevi döneminden miras kalan ekonomik ve toplumsal krizler, devrim sonrası dönemde varlığını sürdürmüş ve hatta derinleşmiştir. Enflasyon, işsizlik ve geçim sıkıntısı özellikle alt sınıflar arasında yeni hoşnutsuzluklara yol açmıştır. Bu durum, kurumsal bütünlük eksikliği ve iç rekabetlerle birlikte, İran'da toplumsal ve siyasi ilişkilerin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Böyle kriz

dönemlerinde ekonomik zorluklar genellikle iktidar güçleri tarafından toplumsal kimliği kontrol etme ve yeniden inşa etme aracı olarak kullanılır; özellikle ideolojik söyleme dayanan sistemlerde (Habermas, 1976).

Devrim sonrası dönem, devrimci coşku ile siyasi kaosu bir birleşimiydi ve nihayetinde İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Yeni sistem, muhaliflerin baskı altına alınması, ideolojik kurumların güçlendirilmesi ve dini değerlere dayanarak, gücün merkezileştiği ve söylemsel bütünlüğün esas alındığı yeni bir düzen oluşturdu. Güç yoğunlaşmasının bu tür modelleri, genellikle devrim sonrası kriz durumlarında görülür; burada kontrol ve bütünlük, yeni kurumlar ve ideolojik meşrulaştırma yoluyla pekiştirilir (Tilly, 1978).

4.1 İran İslam Cumhuriyeti'nin İdeolojik Sistemler Çerçevesinde İncelenmesi

İran İslam Cumhuriyeti, birçok açıdan ideolojik ve totaliter sistemler çerçevesinde analiz edilebilir. Bu rejim, kendine özgü dini-siyasi ideolojisi temelinde, kamu ve özel yaşamın tüm alanlarını İslami değerler ve ideolojik yasalar doğrultusunda tanımlamaya ve kontrol etmeye çalışmıştır. Dini söylemin meşruiyet aracı olarak kullanılması, sistematik baskı ve propaganda ile birleştirildiğinde, bu rejimi merkezi bir ideolojik yapı haline getiren en önemli özellikler arasında yer alır (Arendt, 1987; Friedrich ve Brzezinski, 1956).

4.1.1 Kamu ve Özel Alanın Birleşmesi

İslam Cumhuriyeti'nin en belirgin özelliklerinden biri, kamu ve özel alan arasındaki sınırı ortadan kaldırma çabasıdır. Devrimin başlangıcından itibaren, bireylerin davranışlarını, inançlarını ve hatta görünüşlerini kontrol etmeyi devletin görevleri arasında tanımlayan yasalar ve politikalar uygulanmıştır. Örneğin, zorunlu başörtüsü yasaları, kişisel ve ailevi davranışların denetlenmesi ve özel medya araçlarının kontrolü, vatandaşların özel yaşamına nüfuz etme çabalarının örnekleridir. Bu tür özellikler, totaliter rejimlerde yaygın olarak görülür ve yalnızca siyasi kontrolü hedeflemekle kalmayıp, bağımsız düşünce ve özgür davranış için her türlü alanı ortadan kaldırmayı amaçlar (Arendt, 1987).

4.1.2 Dini İdeolojinin Rolü

İslam Cumhuriyeti'nin dini ideolojisi, siyasi düzenin ve iktidarın yeniden üretilmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Velâyet-i Fakih (Fakihlerin Vesayeti) ilkesine dayanan bu ideoloji, kendisini "mutlak hakikat" olarak sunmuş ve toplumsal ve siyasi yaşamın tüm boyutlarını buna göre düzenlemiştir. Bu özellik, diğer totaliter rejimlerde olduğu gibi, eleştiri veya muhalefeti sapkınlık ya da toplumsal düzen için bir tehdit olarak görme eğilimini doğurmuştur. İdeolojinin yayılması ve güçlendirilmesi amacıyla kullanılan Devrim Muhafızları, Anayasa Koruyucular Konseyi ve İslam Tebliği Kurumu gibi ideolojik kurumlar, İslam Cumhuriyeti'nin bu ideolojik düzeni toplumun tüm seviyelerinde yeniden üretme çabasını açıkça göstermektedir.

4.1.3 Propaganda ve Denetim Araçları

İran İslam Cumhuriyeti'nde propaganda ve denetim araçları da önemli bir rol oynamaktadır. Devlete tamamen bağlı bir medya organı olan İslam Cumhuriyeti Yayın Kurumu (IRIB), devrimden bu yana rejimin ideolojik söylemini yayma görevi üstlenmiştir. Ayrıca, Besic milisleri ve İstihbarat Bakanlığı gibi kurumlar, sadece muhaliflerin bastırılması için değil, toplumun denetlenmesi ve kontrolü için de faaliyet göstermektedir. Bu araçlar, sistematik baskıyla bir araya geldiğinde, her türlü muhalefet veya bağımsız düşüncenin bastırıldığı bir ortam yaratmıştır. Böyle bir mekanizma, totaliter rejimlerde yaygın olarak görülür ve hükümete toplumu tamamen kontrol etme imkânı sağlar (Arendt, 1951).

4.2 Tarihsel Süreçler ve İdeolojik Dönemler

Belirtilen özellikler doğrultusunda, İran İslam Cumhuriyeti'ni ideolojik düzenin yansıması ve yeniden üretimi açısından üç tarihsel döneme ayırmak mümkündür. Bu dönemler, rejimin siyasi düzeninde pekişme, değişim veya krizlere yol açan süreçler temelinde sınıflandırılabilir:

1. Devrimden Sonraki Konsolidasyon Dönemi: İdeolojik düzenin kurulduğu ve muhalefetin bastırıldığı dönem.

2. Reform Dönemi: Toplumsal ve ekonomik krizlerin ideolojik düzeni sorgulamaya başladığı dönem.

3. Kiriz Dönem: Bu dönemde ideolojiye dayalı siyaseti sürdürme ısrarı siyasal sistemi birçok krizle karşı karşıya bırakmaktadır.

Bu tarihsel süreçler, İran İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik bir sistem olarak nasıl geliştiğini ve toplumu nasıl dönüştürdüğünü anlamak için kritik bir çerçeve sunmaktadır.

4.2.1 Kuruluş ve Güçlendirme Çabaları Dönemi

1979 Devrimi'nin zaferinden sonra İran, İslam Cumhuriyeti'nin sistemini güçlendirme ve yeni güç yapılarını oluşturma hedefiyle bir döneme girdi. Bir devrimin ağır maliyetlerini ödedikten sonra aydınlık bir geleceğe umut bağlayan toplum, derin siyasi, sosyal ve ekonomik değişimlerle karşı karşıya kaldı. Devrimin "bağımsızlık", "özgürlük", "sosyal adalet" ve "refah" gibi sloganları, halk arasında büyük beklentiler yaratmıştı. Ancak bu dönemde ortaya çıkan sorunlar, devrim döneminin gizli çelişkilerini açığa çıkardı ve yeni düzenin temelleri dini ideolojiye dayalı olarak atıldı.

Devrimin ilk yıllarında İran toplumu, sosyal ve siyasi açıdan çelişkili bir durumdaydı. Bir yandan, farklı kesimleri Şah'ı devirmek için birleştiren geniş ittifakın hafızası hala canlıydı. Diğer yandan, zaferin ardından farklı sosyal ve ideolojik güçler arasındaki derin ayrılıklar belirginleşti. Dini ve gelenekçi güçler, halk arasında geniş bir nüfuza sahipti ve ahlaki-dini değerlere dönüş çabasıyla yeni düzende konumlarını sağlamlaştırdılar. Buna karşılık, ülkenin geleceğine dair farklı vizyonlara sahip solcu ve milliyetçi gruplar, giderek siyasi sahneden uzaklaştırıldılar.

Bu çelişkiler kısa sürede siyasi ve sosyal gerilimlere dönüştü. İktidardaki güçler, dini söylemi yalnızca yeni düzeni meşrulaştırmak için değil, aynı zamanda muhalifleri bastırmak için yasal ve kurumsal araçları kullanarak bir mekanizmaya dönüştürdüler. Geleneksel toplumsal değerlere dayanan İslami söylem, devletin eylemlerine meşruiyet kazandıran bir mekanizmaya dönüştü. İslam Devrimi Komiteleri ve Devrim Mahkemeleri gibi kurumlar, yeni düzenin uygulanması için kilit araçlar olarak kuruldu. Bu kurumlar, yalnızca muhaliflerin bastırılmasında değil, aynı zamanda dini değerleri yeniden üreterek toplumun geniş çaplı kontrolünü sağlamada da etkili oldular.

Bu dönemde, siyasi ve sosyal özgürlüklerin bastırılması ve düşünsel çeşitliliğin ortadan kaldırılması, toplumsal ve siyasi ilişkilerin yeniden tanımlanmasına yol açtı.

Zorunlu başörtüsü yasası ve kamusal yaşamda davranış kısıtlamaları gibi yasalar, toplumsal alanı kontrol etmeyi ve toplumu ideolojik değerler doğrultusunda uyumlu hale getirmeyi amaçlıyordu. Öte yandan, devlet kontrolündeki medya ve propaganda araçları, devrim söylemini yeni düzenin güçlendirilmesi yönünde şekillendirdi.

İran-İrak savaşı, İslam Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki önemli bir dönemdi ve ideolojik söylemin pekiştirilmesinde bir araç olarak kullanıldı. Savaş, toplumsal seferberlik ve devrimci ideolojinin yayılmasıyla iç dayanışmayı güçlendirme ve belirli bir düşman üzerinden rejimin meşruiyetini yeniden tanımlama aracı olarak öne çıktı (Arendt, 1987).

Savaş, devrim söyleminde teorik bir çerçevede var olan “dış düşman” kavramını somut bir gerçekliğe dönüştürdü. Toprak bütünlüğünü ve ulusal güvenliği tehdit eden gerçek bir düşmanın varlığı, rejime direniş ve cihat çerçevesinde ideolojik söylemini yeniden üretme fırsatı verdi. Irak ve müttefikleri, İslam ve devrime karşı bir tehdit olarak sunuldu ve savaşa katılmak hem dini hem de ulusal bir görev haline getirildi. Resmi propaganda, “Kutsal Savunma” ve “Allah yolunda cihat” gibi kavramlar üzerinde yoğunlaşarak savaşı kolektif kimliği güçlendiren ve rejimin meşruiyetini yeniden inşa eden bir alana dönüştürdü.

İran toplumu, kendine özgü sosyal ve kültürel yapılarıyla yeni siyasi düzenin tesis edilmesi ve güçlendirilmesi sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu toplum, kalıcı sivil kurumların eksikliği ve uzun bir otoriterlik ile merkezileşme geçmişi nedeniyle, Muhammed Ali Hemayun Katouzian'ın deyimiyle “kısa vadeli bir toplum” özellikleri sergilemiştir. Katouzian'a göre bu tür bir toplumda, sürekli krizler ve bağımsız kurumların oluşmaması, kalıcı bir sosyal ve siyasi düzenin tesis edilmesini engeller (Katouzian, 2001). Bu özellik, yeni siyasi yapının önceki tecrübelerde olduğu gibi katılımcı ve sivil kurumlara değil, güç kontrolü ve merkezileşme yoluyla ilerlemesine neden olmuştur.

Böylesine bir toplumda, bir devrimden geçmiş ve yapısal krizlerin baskısı altında olan bir ortamda, hızlı bir şekilde yeni bir siyasi düzenin kurulmasına olan eğilim kaçınılmazdı. İran toplumunun kısa vadeli özellikleri, uzun dönemli istikrarsızlıklar ve ani değişimlerle tanımlandığından, yeni sisteme, dini ideolojiden ve geleneksel yapılardan faydalanma ve bu unsurları meşruiyet sağlama ve güç temsili araçlarına dönüştürme imkanı verdi.

Her ne kadar bu süreç büyük ölçüde alternatif kurumların yokluğundan ve sivil yapının zayıflığından kaynaklanmış olsa da, hükümetin kullandığı araçlar da bu sürecin kolaylaştırılmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Sosyal devrimlerin analizi üzerine bazı teorilerin gösterdiği gibi, yeni kurumların yaratılması ancak bu kurumlar toplumsal altyapılar ve kültürel inançlarla uyum sağlayıp kökleştiğinde başarılı olabilir (Skocpol, 1979). İran İslam Cumhuriyeti, Devrim Muhafızları, Devrim Komiteleri ve Besic gibi kurumlara dayanarak bu ağları sadece birer sosyal kontrol aracı haline getirmekle kalmamış, aynı zamanda onları halk iradesinden doğmuş kurumlar olarak sunarak karma bir meşruiyet oluşturmayı başarmıştır.

Bu karma meşruiyet bir yandan, dini ideolojiye dayalı olarak rejimin dini meşruiyetini Velayet-i Fakih ve Allah yolunda cihat gibi kavramlarla güçlendirmiştir. Öte yandan, görünüşte kamu katılımına bağlı olan kurumlar aracılığıyla halkın desteği temsil edilmiştir. Bu birleşim, hükümete yalnızca ideolojik düzeyde değil, toplumsal düzeyde de bütünlük ve kamu desteği sağlama imkanı tanımıştır. Bu bağlamda, devrimden kök alan adalet, bağımsızlık ve direniş sloganları, toplumsal birlik ve kitlesel seferberlik için bir araç haline gelmiş ve yeni kurumlarla toplum kültürü arasındaki bağları güçlendirmiştir.

Bu tür bir temsil, Arendt gibi teorisyenlerin analizlerinde görüldüğü üzere, gücü fiziksel zorlamadan toplumsal rızaya taşıyarak toplumun yeni siyasi düzeni sorgusuz sualsiz kabul etmesine zemin hazırlamıştır (Arendt, 1987).

Bunun yanı sıra, İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması ve güçlendirilmesi sürecinde camiler ve dini dernekler gibi geleneksel ağların rolüne dikkat çekmek gerekir. Bu kurumlar, devrim öncesi dönemde yalnızca birer direniş ve farkındalık merkezi olarak değil, aynı zamanda devrim liderlerinin mesajlarını iletmek ve devrimci faaliyetleri organize etmek için birer koordinasyon alanı olarak işlev görmüşlerdir (Kurzman, 2004). Etkili iletişim ağları oluşturarak ve toplumsal örgütlenmeyi sağlayarak bu merkezler, toplumun seferber edilmesine ve Pehlevi rejiminin hızla çöküşüne önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

Devrimden sonra da bu ağlar, yeni düzenin tesis edilmesi için etkili bir araç haline gelmiştir. İslam Cumhuriyeti, toplumun kültürel ve dini inançlarında derin bir geçmişe sahip olan bu kurumları kullanarak meşruiyetini güçlendirmiştir. Acemoğlu ve Robinson'un (2012) teorisine göre, siyasi sistemler, mevcut kurumları yeniden

tanımlayıp kullanarak kendilerini pekiştirdiklerinde başarılı olurlar. İran’da camiler ve dini dernekler, yalnızca dini ideolojinin yeniden üretilmesine katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda bağımsız sivil kurumların rolünü zayıflatarak halk ile hükümet arasında bir bağ oluşturmuşlardır.

4.2.2 Reform Dönemi

1989 yılı ve Ayetullah Ali Hamaney’in liderliğinin başlamasıyla birlikte, İran İslam Cumhuriyeti hayatında yeni bir aşamaya girdi. Bu dönem, yapısal değişiklikler ve yeni politikalarla karakterize edildi. Ayetullah Humeyni'nin ölümü ve İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi, ekonomik ve sosyal yeniden yapılanma için bir başlangıç noktası sağladı. Bu dönemde, Haşimi Rafsancani hükümeti, ekonomik kalkınma söylemine odaklanarak, ekonomik ve altyapı yenileme merkezli geniş kapsamlı programlar başlattı. Özelleştirme, altyapı geliştirme ve yabancı yatırım çekme gibi politikalar, ülke ekonomisinin modernizasyonu amacıyla tasarlanmıştı. Ancak bu politikalar, halkın genel memnuniyetini sağlayamadı; çünkü istenmeyen sonuçlar olarak sınıf farklarının artması ve düşük gelirli gruplar arasında memnuniyetsizliğin büyümesine yol açtı. Bu programlardan elde edilen ekonomik büyüme, adil dağıtım mekanizmalarının eksikliği nedeniyle ağırlıklı olarak toplumun belirli kesimlerinin lehine sonuçlandı. Bu sırada, toplumun büyük bir bölümü, özellikle düşük gelirli gruplar, bu büyümeden faydalanamadı (Abrahamian, 2014).

Hannah Arendt (1987), ideolojik rejimlerin iki kritik durumda reformlara yöneldiğini belirtmiştir: Birincisi, destekçilerinin başlangıçtaki beklentilerini karşılayamayıp meşruiyet kriziyle karşı karşıya kaldıklarında; ikincisi ise sosyal ve nesil değişimleri, sistemin bastıramayacağı veya göz ardı edemeyeceği yeni talepler yarattığında. İran İslam Cumhuriyeti’nde bu krizler, 1990’lı yıllarda ortaya çıktı. Bir yandan, siyasi baskılar ve kültürel kısıtlamalar, toplumun sivil ve siyasi özgürlüklerin gerçekleşeceği umutlarını yok etti. Öte yandan, üniversitelerin yaygınlaşması, genç ve eğitilmiş nüfusun artışı ve bilgilere daha geniş erişim, toplumu devrimci sloganların ötesine taşıyan talepler yarattı.

Yapısal reformlar ve ekonomik politikalar, bu çatışmaları daha da derinleştirdi. Özelleştirme ve düşük gelirli gruplara sağlanan devlet desteğinin azaltılması, bu kesimleri dışladı ve devrim söylemiyle çelişen yeni bir orta sınıfın oluşumuna yol açtı.

Bu sınıf, siyasi güç yapısında daha önce temsil edilmeyen bir grup olarak, seçim sürecinde yaratılan fırsatlardan yararlanarak reform söylemini siyasi arenaya taşıdı.

Siyasi gelişim teorilerine göre (Almond ve Powell, 1963), bir toplum yeni ekonomik ve sosyal dönüşümlere girdiğinde, siyasi katılım talebi artar. İran'ın 1990'lı yıllarındaki orta sınıfı, böyle bir dinamiğin bir örneğiydi. Rafsancani hükümetinin ekonomik politikalarıyla güç kazanan bu sınıf, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirme ve daha fazla siyasi ve sosyal özgürlük talep etme ihtiyacı içindeydi.

Bu tür değişimlerin bir sonucu olarak, 1997 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimleri İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi tarihinde bir dönüm noktası oldu ve Muhammed Hatemi'nin zaferiyle reform döneminin başlangıcını işaret etti.

Siyasi gelişim teorilerine göre (Almond ve Powell, 1963), bir toplum yeni ekonomik ve sosyal dönüşümlere girdiğinde, siyasi katılım talebi artar. İran'ın 1990'lı yıllarındaki orta sınıfı, böyle bir dinamiğin bir örneğiydi. Rafsancani hükümetinin ekonomik politikalarıyla güç kazanan bu sınıf, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi yeniden değerlendirme ve daha fazla siyasi ve sosyal özgürlük talep etme ihtiyacı içindeydi.

Bu bağlamda, medyanın rolü göz ardı edilemez. Medya, modern toplumlarda halk ve siyasi güç arasında bir aracı olarak işlev görür. Tartışma ve eleştiri ortamı sağlayarak siyasi sistemleri sorgulama ve eleştirme fırsatı sunar. Böyle bir ortamda, vatandaşlar ve siyasi güç arasındaki diyalog ve etkileşim güçlenir, özellikle medya bağımsızlığını koruyabildiğinde ve kamuoyunun temsilcisi olarak hareket edebildiğinde (Habermas, 1989).

1990'lı yılların İran'ında, Salam gazetesi ve Kiyan dergisi gibi medya organları, vatandaşlık hakları, sivil toplum ve hukukun üstünlüğüyle ilgili konuları gündeme taşıyarak sosyal farkındalığı artırmaya katkıda bulundular. Mevcut kısıtlamalara rağmen bu medya organları, halkın endişelerini yansıtan ve reformist söylemin güçlenmesini sağlayan bir araç haline geldi. Özellikle Salam gazetesi, reformist güçler arasında önemli bir rol oynadı ve eleştiri ve yenilikçi fikirlerin dile getirilmesi için bir platform oluşturdu.

Muhammed Hatemi'nin 1997 seçimlerinde 20 milyondan fazla oy alarak zafer kazanması, yalnızca önceki on yılların siyasi ve sosyal kısıtlamalarına yönelik halkın memnuniyetsizliğini değil, aynı zamanda siyasi sistemin meşruiyetini yeniden tanımlama sürecini de temsil etti. Bu olay, toplumsal eğilimlerdeki değişimi ve reform söyleminin toplumsal seferberlik gücünü artırdığı bir zeminin oluşumunu yansıttı. Bu süreçte, daha önce hakim olan muhafazakar söylem, yeni söylemin meydan okumalarıyla karşı karşıya kaldı. Böyle bir ortamda, iktidar ve meşruiyet mekanizmaları değişti ve reformlar genel bir talep haline geldi (Gramsci, 1971).

Muhammed Hatemi, ilk cumhurbaşkanlığı döneminde (1997-2001) reform programını uygulama sürecinde hem iç hem de dış faktörlerden kaynaklanan birçok zorlukla karşılaştı. Önemli engellerden biri, İslam Cumhuriyeti lideri Ayetullah Ali Hamaney ve Meclis'te reformların kabul edilen yasaları üzerinde veto yetkisine sahip olan Anayasa Koruma Konseyi gibi siyasi yapılar içinde konumlanmış muhafazakar unsurların gücüydü (Ansari, 2006). Bu muhafazakar gruplar, reformist hareketi sınırlamak ve mevcut durumu korumak için aktif olarak çalıştılar.

Bir diğer önemli zorluk ise özellikle gençler ve kadınlar arasında artan siyasi özgürlük, basın özgürlüğü ve medeni özgürlük vaatleriyle Hatemi'nin vaatleri ile İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik çerçevesinin gerçekleri arasındaki dengeyi kurma gereği idi. Bu gerilim, genellikle hükümet içinde sürtüşmelere ve reformist aktivistleri, gazetecileri ve yayın organlarını hedef alan muhafazakar medya ve yargı organlarının direnişine yol açtı (Bromberger, 2001).

Ayrıca Hatemi, İran-İrak Savaşı ve yıllarca süren kötü yönetim sonrası iyileşmekte olan bir ekonomiyi idare etmek zorunda kaldı. Hükümeti, serbestleştirme ve enflasyonu azaltmaya yönelik ekonomik reformlar sundu, ancak bu çabalar genellikle yapısal verimsizlikler ve ekonomik politikalardaki önemli değişikliklere karşı muhafazakar direniş nedeniyle zayıfladı (Abrahamian, 2008).

1999 yılındaki öğrenci protestoları, İran İslam Cumhuriyeti tarihinde bir dönüm noktası oldu. Güvenlik güçlerinin protestoculara yönelik şiddetli baskısı, Hatemi'nin reformist vizyonunu uygulama konusundaki sınırlamalarını ve destekçilerini devlet şiddetinden koruma yeteneksizliğini açıkça ortaya koydu. Bu olay, reformist hareketin kırılganlığını ve reformcular ile radikaller arasındaki farklılıkları daha da derinleştirdi (Wright, 2001).

Hatemi'nin hükümeti ilk döneminde muhafazakar kanadın ciddi direnişi ve yapısal kısıtlamalarla karşı karşıya kalmış olsa da, 2001 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halkın büyük çoğunluğunun oylarını alarak ikinci dönem için seçildi. Bu zafer, orta sınıf, öğrenciler ve sivil toplumun geniş desteğiyle gerçekleşti ve reformist vaatlerin gerçekleşmesine yönelik toplumsal umutların devam ettiğini gösterdi. Halk, ilk dönemdeki engellere ve başarısızlıklara rağmen, reform hareketine bir kez daha oy verdi ve ülkenin siyasi ve sosyal ortamında değişim ve iyileştirme fırsatını yeniden sundu. Bu seçim, reformist söylemin konumunu güçlendirdiği gibi, muhafazakar otoriter söyleme karşı toplumsal direnişi de yansıttı. Halk bu seçimle, sivil özgürlüklerin devamı, uluslararası ilişkilerde gerilimlerin azaltılması ve daha açık bir siyasi ortam sağlanması yönünde açık bir mesaj verdi.

Hatemi'nin ikinci dönemi, reformcular ve muhafazakarlar arasındaki güç mücadelesinin yoğunlaşmasıyla geçti. Muhafazakarların kontrolündeki Anayasa Koruma Konseyi ve yargı, reformist yasaları sürekli olarak engelledi ve reformist adayların seçimlere katılımını engelledi. Bu durum, reformcuların kilit kurumlar üzerindeki etkilerini kaybetmelerine neden oldu (Ansari, 2006). Ayrıca muhafazakar kanada bağlı güvenlik güçleri, öğrenci protestolarını ve sivil toplum gruplarını bastırarak siyasi alanı daha da daralttı. İran Devrim Lideri Ayetullah Ali Hamaney de reformist girişimleri veto ederek muhafazakarların iktidar üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırdı (Abrahamian, 2008).

Bu çatışmalar, otoriter yapıların demokratik değişimlere karşı direncini gösterdi. Devlet ve toplum arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanması ve iktidarın dağılımı için her türlü girişim şiddetle bastırıldı. Bu sırada resmi kurumlar kadar, gayriresmi araçlar, özellikle güvenlik güçleri ve paramiliter yapılar kullanılarak “istikrarlı otokrasi” politikaları devam ettirildi. Bu durum, yapısal değişimlere yönelik önemli bir engeldi (Olsen, 1993). Reformist girişimlerin geniş çaplı baskılarla engellenmesi, ülkenin siyasi ortamını daha merkeziyetçi bir hale getirdi ve Hatemi'yi iktidara taşıyan toplumsal taleplerin karşılanmasını engelledi.

Hatemi'nin reformist vaatlerini yerine getirememesi, özellikle gençler ve orta sınıf arasındaki temel destekçileri arasında hoşnutsuzluğun artmasına neden oldu. Bu hoşnutsuzluk, 2003 yılındaki öğrenci protestolarının şiddetle bastırılmasıyla zirveye ulaştı. Bu protestolarda güvenlik güçlerinin öğrencilere yönelik şiddeti, muhafazakar

yapıların Hatemi üzerindeki sınırlamalarını açıkça ortaya koydu (Bromberg, 2001). Bu baskılar, sadece Hatemi hükümetinin güç yapıları karşısındaki yetersizliğini gözler önüne sermekle kalmadı, aynı zamanda onun destekçileri arasında siyasi umutsuzluğun yayılmasına da yol açtı.

Bununla birlikte, temel vaatlerin yerine getirilmemesi, örneğin sivil özgürlüklerin genişletilmesi, sivil toplumun güçlendirilmesi ve siyasi şeffaflığın artırılması, reformcular ve toplum arasındaki uçurumu daha da derinleştirdi. Bu durum özellikle, siyasi katılım ve şeffaflığın artırılması taleplerinde bulunan orta sınıf tarafından yoğun bir şekilde hissedildi. Sürekli protesto baskıları ve sosyal kısıtlamalar, birçok reformist destekçinin, hükümetin yapısal direnişler karşısında değişim kapasitesinin yetersiz olduğu sonucuna varmasına neden oldu. Bu durum, seçimler dahil olmak üzere siyasi alanlarda halkın katılımının azalmasıyla sonuçlandı.

Bu azalma, Hatemi hükümetinin meşruiyetinin ve kamu desteğinin azalmasının bir sembolü haline geldi.

Uluslararası alanda, reformist hükümetin gerilimleri azaltma politikasına ve “Medeniyetler Diyalogu” girişimine rağmen, 11 Eylül saldırıları ve ABD Başkanı George Bush’un “Şer Ekseni” söylemi, 2003 yılında İran üzerindeki uluslararası baskıları artırdı. Bu gelişmeler, muhafazakar söylemin İran’da güçlenmesine zemin hazırladı; muhafazakarlar, dış tehditleri otoriter kontrollerini güçlendirmek için bir bahane olarak kullanarak reformcuları zayıf ve uzlaşmacı olarak tanıttı (Ansari, 2006).

Sonunda, 2005 yılında Hatemi’nin ikinci döneminin sona ermesiyle birlikte reform hareketi önemli ölçüde zayıflamış ve halkın etkinliğine olan güveni azalmıştı. Mahmud Ahmedinejad’ın cumhurbaşkanlığına seçilmesi, reform hareketinin ivmesinin sona erdiğini işaret eden ve muhafazakarların yönetimindeki yeni bir dönemin başlangıcını simgeliyordu. Hatemi’nin cumhurbaşkanlığı, demokrasi ve sivil özgürlükler hakkında önemli tartışmalar başlatmış olsa da, yapısal ve ideolojik engelleri aşma konusundaki başarısızlığı, muhafazakar kanadın güçlenmesini açıkça ortaya koydu (Abrahamian, 2008).

4.2.3 Kriz Dönemi

Mahmud Ahmedinejad’ın cumhurbaşkanlığı dönemi (2005-2013), ekonomik ve toplumsal memnuniyetsizlikler zemininde adalet merkezli söyleme bir dönüş olarak

değerlendirilebilir ve bu süreç popülist yaklaşımların ortaya çıkışıyla şekillenmiştir. Bu dönem, sınıfsal dinamiklerin ve reform döneminin ardından oluşan duruma bir tepkinin yansımasıydı. Ahmedinejad, modernleşme ve reform süreçlerinden dışlandığını hisseden alt sınıfların ve yoksul kesimlerin memnuniyetsizlik potansiyelinden yararlanarak geniş bir destek kazandı (Ehteshami & Zweiri, 2007). Bu kesimler, üst sınıflar ve hatta orta sınıf lehine değişen sosyal ve ekonomik yapılar karşısında, Ahmedinejad'ın sadeleştirilmiş söylemine yöneldi. Bu söylem, dağıtım adaleti, yolsuzlukla mücadele ve kaynakların yeniden dağıtımına vurgu yapıyordu (Harris, 2013).

Adalet merkezli yaklaşım ve toplumsal eşitsizliklere vurgu, 1990'lı yıllardaki kalkınma odaklı politikalara yapısal bir tepki olarak da değerlendirilebilir. O dönemde Rafsancani'nin neoliberal politikaları, piyasa ve sanayi gibi alanlarda ekonomik büyümeyi teşvik etmiş, ancak kalkınma süreçlerinin dışında kalan kırsal ve alt sınıflar, Ahmedinejad'ın söylemi için potansiyel bir toplumsal güç haline gelmişti. Bu tepki, dünyadaki diğer popülist hareketlere benzer şekilde, sınıfsal memnuniyetsizliklerden kaynaklanıyordu ve çoğunlukla ekonomik gerçeklikten ziyade, eşitsizlik hissinin bir yansımasıydı.

Diğer taraftan, Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde ortaya çıkan reformcu söylem, orta sınıfın sınıfsal bütünlüğünü koruyamamıştı. Reformların başarısızlığı, özellikle Yedinci Meclis seçimlerinden sonra ve daha kısıtlı bir siyasi ortamda, orta sınıfın taleplerinde bir dağılmaya yol açtı. Reform dönemi boyunca siyasi ve kültürel katılım arayışında olan bu sınıf, bu dönemde toplumsal-ekonomik değişimlerle ve popülist söylemin yükselişiyle başa çıkmak için etkili araçlardan yoksundu (Keshavarzian, 2007). Reformlar döneminde siyasi katılım ve kamusal alanın genişlemesiyle bir tür siyasi uyanış yaşayan orta sınıf, bu söylemin başarısızlığından sonra bir kimlik krizine girdi. Bu kriz, reformcu söylemin siyasi ve ekonomik baskılar karşısında sürdürülebilir ve etkili bir temsil sunamamasından kaynaklanıyordu. Bu boşluğu iyi değerlendiren Ahmedinejad, orta sınıfın alt kesimlerinden bir kısmının desteğini kazanarak mevcut bölünmeleri kendi lehine çevirmeyi başardı.

Bu bağlamda, ekonomik teknokrasi ve elit siyasetinin bir sembolü olan Ekber Haşimi Rafsancani, orta sınıfın siyasi ve ekonomik taleplerine tatmin edici bir temsil

sunamadı. Bir yandan, cumhurbaşkanlığı dönemi (1989-1997) boyunca uyguladığı neoliberal politikalar nedeniyle yoksul kesimlerin desteğini alamamıştı. Diğer yandan, geleneksel ve muhafazakâr bir figür olarak reform söylemi için uygun bir temsilci olamamıştı (Ehteshami ve Zweiri, 2007). Sonuç olarak, bu iki temel toplumsal tabana-orta sınıf ve yoksul kesimler-bağlanmadaki yetersizliği, Rafsancani'nin 2005 seçimlerinde Ahmedinejad karşısında ciddi bir rakip olamamasına neden oldu. Rafsancani, 2005 seçimlerinde bir tür çift taraflı krizle karşı karşıya kaldı: Bir yandan, deneyimli bir siyasetçi olarak resmi ve hatta pragmatist bir figür olarak algılanıyordu, ki bu, değişim ve siyasette yenilik arayan bir toplum için daha az cazipti. Diğer yandan, özellikle seçim kampanyasında, halkın günlük kaygılarına yanıt verebilecek net ve odaklanmış bir mesaj sunmayı başaramadı. Bu durum, özellikle Ahmedinejad'ın basit ve somut sloganları karşısında kampanyasının göreceli zayıflığını ortaya koydu.

Ahmedinejad, halkçı bir dil ve adalet merkezli vaatlerle sınıfsal ayrışmaları ve toplumsal hayal kırıklıklarını kendi lehine yönlendirmeyi başardı. Bu seçim, toplumsal gücün orta sınıftan yoksul kesimlere doğru bir kaymasını yansıtıyordu; bu kayma, popülizmin İran'ın siyasi sistemindeki güç ve meşruiyet sınırlarını yeniden tanımlamadaki rolünü gösteriyordu (Harris, 2013). Bu güç kayması, görünüşte kaynakların yeniden dağıtımına ve alt sınıflara odaklanmaya yol açmış olsa da, orta sınıfın zayıflamasına da istemeden neden oldu. Reformlar döneminde toplumsal ve siyasi değişimlerin itici gücü olan orta sınıf, Ahmedinejad döneminde arka plana itildi. Bu süreci, kamusal alanın daralması ve toplumsal, ekonomik ve kültürel fırsatlara erişimin azalmasıyla gözlemlemek mümkündü; bunun uzun vadeli sonucu ise İran toplumunda sosyal bütünlüğün azalması oldu.

Daha önemlisi, 2005 cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında İran İslam Cumhuriyeti'nin lideri Ayetullah Ali Hamaney'in Mahmud Ahmedinejad'a verdiği destek, onun iktidara gelmesinde önemli bir rol oynadı. Bu destek, siyasi ve ideolojik nedenlerle yapılmış olup, liderliğin reformist söylemin genişlemesi ve bunun rejimin siyasi bütünlüğüne yönelik tehditlerine ilişkin kaygılarına bir yanıt olarak değerlendirildi. Reformistler, 1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ve 2. Hordad zaferinden sonra, ülkenin siyasi ve toplumsal atmosferinde kayda değer değişiklikler yapmayı başardılar. Ancak, özellikle 1999 Temmuz ayındaki öğrenci hareketinin ardından, bazı reformist grupların yapısal sınırları aşan yaklaşımları, reformların

liderlik tarafından siyasi istikrar için bir tehdit olarak algılanmasına yol açtı (Ehteshami ve Zweiri, 2007).

Adalet odaklı sloganlar, sade yaşam vurgusu ve yolsuzlukla mücadele vaatleriyle ortaya çıkan Ahmedinejad, reformist söyleme karşı koymak ve ülkenin siyasi yapısında muhafazakârlığı güçlendirmek için uygun bir seçenek olarak değerlendirildi. İran İslam Cumhuriyeti liderinin Ahmedinejad'a desteği, onun icraatlarının açıkça onaylanması ve iç ve dış politikalara meşruiyet kazandırılması şeklinde kendini gösterdi. Örneğin, 19 Haziran 2009 tarihindeki Cuma namazında Ayetullah Hamaney, görüşlerinin Ahmedinejad'a daha yakın olduğunu açıkça ifade etti. Bu açık destek, Ahmedinejad'ın iç muhaliflere karşı konumunu güçlendirdi ve siyasi alandaki yerini sağlamlaştırdı (Buchta, 2013).

Aslında liderlik desteği, Ahmedinejad'ı İran İslam Cumhuriyeti'nin değerlerine sadık ve devrimci bir figür olarak tanıtmakla kalmayıp, ona iç ve uluslararası baskılar karşısında politikalarını kararlılıkla uygulama imkânı tanıdı. Bu taktik destek, reformist söylemin zayıflatılmasının yanı sıra, İran İslam Cumhuriyeti'nde güç yapısını daha fazla muhafazakâr kanadın elinde yoğunlaştırdı ve etkileri yıllar sonra da İran siyasetini şekillendirmeye devam etti (Harris, 2013).

Mahmud Ahmedinejad'ın 2005-2013 yılları arasındaki cumhurbaşkanlığı döneminde uygulanan ekonomik politikalar, toplumun dezavantajlı kesimlerinin çıkarlarını sağlamaya büyük ölçüde odaklanmıştı. Bu politikalar genellikle popülist girişimler olarak tanımlanan projeler şeklinde uygulandı. Bu girişimlerden en dikkat çeken, 2010 yılında uygulamaya konulan Hedefli Yardım Reformu (Targeted Subsidy Plan) idi. Bu plan, enerji ve gıda gibi temel tüketim ürünlerine yönelik doğrudan sübvansiyonların kaldırılması ve bunların yerine nakit ödemelerin getirilmesiyle, kısa vadede alt sınıfların alım gücünü artırmayı başardı. Ancak bu planın yarattığı likidite artışı, İran ekonomisinde önemli bir enflasyona yol açarak ülkenin ekonomik yapısına büyük bir yük bindirdi (Economic Policy Research Center, 2012).

Ahmedinejad hükümeti ayrıca düşük gelirli grupların yaşam standartlarını iyileştirmek için başka programlar da yürüttü. Örneğin, işsizlik oranını azaltmak ve girişimciliği teşvik etmek amacıyla tasarlanan Hızlı Etkili İşletmeler Programı (Small and Medium-Sized Enterprises Program), kısa vadede istihdam ihtiyacının bir kısmını karşılamayı başardı. Ancak kaynak yönetimindeki zayıflık ve banka kredilerinin

yetersiz tahsisi nedeniyle, bu işletmelerin çoğu bir süre sonra başarısız oldu ve ülkenin bankacılık sistemine büyük borç yükleri getirdi (Eghtesaad24, 2022). Ayrıca, düşük gelirli gruplar için uygun fiyatlı konut sağlamayı hedefleyen Mehr Konut Projesi (Mehr Housing Project), yer seçimindeki uygunsuzluklar, altyapı eksiklikleri ve yürütme organları arasındaki uyumsuzluklar nedeniyle uzun vadeli hedeflerine ulaşamadı. Sonuçta bu proje, daha çok gecekondü alanlarının büyümesine ve kent sorunlarının artmasına neden oldu (Eghtesaad24, 2022).

Ahmedinejad hükümeti, rant gelirleri ve petrol gelirlerine dayanarak, kaynakların yeniden dağıtımını yoluyla meşruiyetini sağlamlaştırmaya çalıştı. Uzun vadeli üretim ve yatırımı güçlendirmek yerine, kaynakların anında dağıtımına odaklanan bu tür ekonomik yönetim, rant gelirine dayalı devletlerin bir özelliğidir. Bu tür devletler, vergiye ve halkın ekonomik katılımına dayanmadıkları için, doğrudan kaynak dağıtımına daha fazla eğilim gösterirler. Bununla birlikte, Ahmedinejad hükümetinin ekonomik kararları-örneğin, Hedefli Yardım Reformunun hızlı ve geniş çaplı uygulanması ve Hızlı Etkili İşletmelere verilen destek-çoğunlukla kurumsal altyapıdan ve sürdürülebilir planlamadan yoksundu. Güçlü kurumların eksikliği ve kaynak yönetimindeki zayıflık, bu politikaların kısa vadede nispeten bir memnuniyet yaratmasına rağmen, uzun vadede ekonomik istikrarsızlığa ve enflasyonun artmasına yol açtı.

Bu politikalar ayrıca İran tarihinde tekrar eden merkeziyetçi ve kurumsal olmayan bir karar alma modelini yansıtmaktadır. Bu modelde, hükümet, sürdürülebilir altyapılar oluşturmak ve kurumları güçlendirmek yerine, kamu memnuniyetini sağlamak için merkezi ve hızlı kararlar almaya odaklanır. Bu tür kararlar genellikle ekonomik istikrarsızlığı ve verimsizliği artırır. Buna ek olarak, özellikle hızlı uygulanması ve denetim eksikliği nedeniyle, bu politikaların dezavantajlı grupları güçlendirmek yerine, ekonomik sorunları artırdığı ve toplumsal ve sınıfsal uçurumları derinleştirdiği savunulabilir (Katouzian, 2003).

Ahmedinejad hükümetinin, adalet odaklı ve dezavantajlı grupları desteklemeyi amaçlayan ekonomik politikaları, plansız uygulama ve kurumsal zayıflıklar nedeniyle sürdürülebilir kalkınmayı sağlayamamıştır. Görünüşe göre bu politikalar, uzun vadeli ve sürdürülebilir hedefler gütmekten ziyade, kamu desteğini kazanmak ve hükümetin meşruiyetini pekiştirmek için siyasi araçlar olarak kullanılmıştır. Hızlı ve aceleci

ekonomik karar alma süreçleri ile kısa vadeli çözümlere odaklanması, enflasyon, üretim azalması ve bankacılık sisteminin zayıflaması gibi sorunlara neden olmuş ve nihayetinde ülke ekonomisine daha fazla zarar vermiştir.

Mahmud Ahmedinejad hükümeti, sosyal ve kültürel alanlarda çoğunlukla farklı ve bazen çelişkili tepkilerle karşılanan bir dizi politika uygulamıştır. Kültürel alanda, İslami ve devrimci değerlerin güçlendirilmesine yönelik vurgusu, halkın yaşam tarzına yönelik denetimlerin artırılmasına ve bireysel ile sanatsal özgürlüklerin kısıtlanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda rehberlik devriyelerinin yaygınlaştırılması ve sanat eserleri ile basın üzerindeki sansürün genişletilmesi dikkat çekmektedir. Üniversitelerde, yüksek öğretimin İslamileştirilmesi, eleştirel akademisyenlerin zorunlu emekliliği ve eğitim içeriklerinin yeniden düzenlenmesi gibi politikalar, ülkenin bilimsel alanını derinden etkilemiştir. Ahmedinejad ayrıca, birçok eyalet ziyaretinde bulunarak halkla doğrudan temas kurmaya çalışmış ve bu yolla sosyal tabanını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Ancak aynı zamanda, dini azınlıklar üzerindeki baskıların artması ve kültürel kısıtlamaların yoğunlaşması, İran'daki sosyal atmosferin daha kapalı bir yapıya bürünmesine yol açmıştır (Ansari, 2019).

Ahmedinejad'ın dış politikası, İran'ın küresel düzende yerini yeniden tanımlama amacıyla devrimci ve çatışmacı bir söyleme dayanıyordu. İslam Devrimi ideolojisine dayanan bu söylem, bağımsızlık arayışını, Batı hegemonyasına karşı mücadeleyi ve dünya genelindeki mazlumların desteklenmesini temel almıştır (Ansari, 2006). Ahmedinejad, Holokost'u inkâr etmek ve İran'ın nükleer programını ilerletmek gibi tartışmalı tutumlar sergileyerek ülkenin diplomatik ilişkilerinde derin gerilimler yaratmıştır. Bu politikalar yalnızca İran'ın diplomatik izolasyonunun artmasına neden olmamış, aynı zamanda ağır uluslararası yaptırımların uygulanmasını da beraberinde getirmiştir (Maloney, 2015).

Bununla birlikte, Ahmedinejad, İran'ın Batı karşıtı ülkelerle, özellikle Rusya, Çin ve Venezuela ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmış ve bu bloklar içerisinde İran'ın etkisini artıracak bir karşı-Batı ittifakı oluşturmayı hedeflemiştir. Hizbullah ve Hamas gibi direniş gruplarına verilen destek de bu bölgesel stratejinin bir parçasıydı (Ansari, 2006). Ahmedinejad, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası platformları kullanarak kendini küresel sistemin eleştirmeni ve mazlum ülkelerin temsilcisi olarak tanıtmaya çalışmıştır. Ancak bu politikaların iç ekonomi üzerindeki etkileri, özellikle

yaptırımlar yoluyla, İran toplumu üzerinde geniş çaplı baskılara neden olmuştur (Maloney, 2015).

Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı dönemindeki İran'ın siyasi ve toplumsal yapısı, güç kurumları, popülist politikalar ve sınıfsal dinamikler arasındaki karmaşık bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Ekonomik başarısızlıklar ve hükümet politikalarının yarattığı olumsuz sonuçlara-örneğin, toplumsal ayrışmaların derinleşmesi ve orta sınıfın marjinalleşmesi-rağmen, Ahmedinejad'a toplumun bazı kesimlerinden ve güç kurumlarından destek devam etmiştir. Hükümet, adalet temelli bir söylem ve doğrudan nakit yardımı gibi yeniden dağıtım politikalarından yararlanarak alt sınıflar ve yoksul kesimlerin desteğini kazanmıştır. Bu gruplar, ekonomik politikaların olumsuz etkilerine rağmen, devlet yardımlarından doğrudan faydalanmaları nedeniyle Ahmedinejad'ın sosyal tabanı olarak kalmaya devam etmişlerdir.

Bu süreçte, iktidar kurumları, özellikle hükümetin üst kademelerindeki yapılar, Ahmedinejad'ın reformist seçkinlerle çatışması ve görünüşte devrimci söylemi nedeniyle ona destek vermeye devam etti. Stratejik bir boyuta sahip olan bu destekler, yalnızca rejimin yapısal bütünlüğünü korumaya yardımcı olmakla kalmadı, aynı zamanda 2009 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ahmedinejad'ın zaferinin temel bir unsuru haline geldi. Ahmedinejad, Mir Hüseyin Musavi ve Mehdi Kerrubi gibi adaylarla girdiği yarışta, popülist söylemler ve adalet vurgusu sayesinde halkın bir kesiminin desteğini almayı başardı. Her ne kadar bazı analizler seçim sonuçlarında mühendislik rolüne dikkat çekse de, Ahmedinejad'ın belirli bir toplumsal tabanın desteğini kazandığı gerçeği inkâr edilemez.

Mahmud Ahmedinejad hükümetinin cumhurbaşkanlığı yıllarında uyguladığı ekonomik ve sosyal politikalar, geniş çaplı enflasyon, alım gücünün azalması ve ekonomik dalgalanmalar yaratarak İran'ın orta sınıfının konumunu ciddi şekilde zayıflattı. Adalet odaklı bir söylemle tasarlanan sübvansiyon reformu ve mali kaynakların dağıtımı gibi politikalar, pratikte orta sınıfı önceki istikrarından uzaklaştırdı ve onu marjinalleştirdi. Öte yandan, hükümetin ideolojik söyleminden kaynaklanan sosyal ve kültürel kısıtlamalar, medeni değerlerin taşıyıcısı ve siyasi katılımın öncüsü olan bu sınıfı sosyal kapasitelerinden uzaklaştırdı. Sonuç olarak, orta sınıf sadece ekonomik açıdan zayıflamakla kalmadı, aynı zamanda kültürel ve siyasi

gelişmedeki geleneksel rollerinden de uzaklaştı. Kimliğinin tehdit altında olduğunu hisseden bu sınıf, mevcut koşullara itiraz etmek ve özellikle 2009 seçim sonuçlarına tepki olarak kamuya yeniden döndü. Yeşil Hareket çerçevesinde şekillenen kitlesel protestolar, orta sınıfın ekonomik, sosyal ve kültürel politikalara yönelik memnuniyetsizliğini ifade etmesi için sınıfsal bir bütünlüğün yansıması oldu. Yeşil Hareket her ne kadar yüzeyde seçim sonuçlarıyla ilgili olsa da, aslında orta sınıfın İran'daki siyasi ve sosyal arenada kaybolan yerini geri kazanma çabalarının bir yansımasıydı.

Yeşil Hareket, İran'ın yakın tarihinde en önemli protesto hareketlerinden biri olarak, orta sınıfın özgürlük, adalet ve demokrasi arayışının bir sembolü haline geldi. Başlangıçta "Oyumu Nerede?" sloganıyla başlayan bu hareket, hızla ülkenin siyasi ve sosyal yapısına yönelik yaygın memnuniyetsizliklerin dile getirildiği bir platform haline geldi. Yeşil sembolün kullanımı, barışçıl protestolara vurgu ve sosyal medyanın etkin bir şekilde kullanılması gibi özellikler, hareketi yenilikçi ve ilham verici bir girişim haline getirdi. Bununla birlikte, geniş çaplı tutuklamalar, protestoculara karşı şiddet uygulanması ve liderlerin baskı altına alınması gibi sert hükümet baskıları, hareketin kısa vadeli hedeflerine ulaşmasını engelledi. Neda Ağa Sultan gibi figürlerin öldürülmesi ve Musavi ile Kerrubi'nin ev hapsine alınması, rejimin her türlü protestoya karşı acımasız bir şekilde karşı koymaya hazır olduğunu açıkça gösterdi. Uluslararası alanda da Yeşil Hareket, İran'daki insan hakları durumuna geniş bir ilgi çekti ve demokratik toplumlar tarafından destek aldı (Rajaei, 2010).

Hareketin kısa vadeli hedeflerine ulaşamamasına rağmen, etkileri İran toplumunda hissedilmeye devam etmektedir. Genç nesil arasında artan siyasi farkındalık, vatandaşlık hakları ve taleplerine yönelik söylemlerin güçlenmesi ve halk ile yönetim arasındaki daha açık çatışma bu hareketin uzun vadeli etkilerinden bazılarıdır.

Mahmud Ahmedinejad, seçim sonuçlarına yönelik halk protestoları ve hile iddiaları arasında 2009 yılında ikinci cumhurbaşkanlığı dönemine başladı. İlk dönemde adalet yanlısı ve elit karşıtı söylemleriyle tanınan Ahmedinejad, bu kez daha agresif bir üslup kullanarak protestocuları "çer çöp" gibi ifadelerle tanımladı. Yeşil Hareket ve protestolar, İran'ın siyasi atmosferini oldukça gerdi, ancak

Ahmedinejad, ikinci dönemin ilk yıllarında rejim liderinin koşulsuz desteğiyle önceki politikalarını uygulamaya devam etti (Kadivar, 2010).

Ahmedinejad'ın iç politika alanındaki ekonomik politikaları, birinci dönemdeki uygulamaların sürdürülmesine odaklanmıştı. Birinci dönemin sonlarında başlayan sübvansiyon reformu projesi bu dönemde genişletildi. Bu politika, sınıf farkını azaltma hedeflerine rağmen, kötü yönetim ve yaygın enflasyon nedeniyle toplumun düşük ve orta gelirli kesimlerine büyük bir ekonomik yük getirdi. Öte yandan, bölgesel geziler ve halka doğrudan mali vaatler sunma, Ahmedinejad'ın toplumsal tabanını korumak için kullandığı temel araçlar olmaya devam etti (Behdad ve Nomani, 2012).

Ali Hamaney'in başlangıçtaki desteğine rağmen, Ahmedinejad ile arasındaki anlaşmazlıklar zamanla belirginleşti. Bu anlaşmazlıklar, 2010 yılında Ahmedinejad'ın Hamaney'in doğrudan müdahalesiyle istihbarat bakanı Haydar Muslihi'yi görevden almasının engellenmesiyle doruğa ulaştı. Ahmedinejad, bir süreliğine kabine toplantılarından çekilerek bu kararı protesto etti, bu da İran İslam Cumhuriyeti liderine meydan okuma olarak değerlendirildi. Bu gerilimler, Ahmedinejad ile iktidarın bazı unsurları arasındaki çatlağı daha görünür hale getirdi ve liderliğe yakın muhafazakâr gruplar da onu açıkça eleştirmeye başladılar (BBC Persian, 2016).

2013 yılında Mahmud Ahmedinejad, Paster Caddesi'ndeki Cumhurbaşkanlığı makamını terk etmeye hazırlanırken, İran'ın toplumsal ve siyasal düzenindeki konumu, göreve başladığı döneme kıyasla köklü farklılıklar göstermekteydi. Cumhurbaşkanlığının başlangıcında, adalet arayışı, sade yaşam ve mazlumların desteklenmesi gibi ilkelere vurgu yapan devrimci bir söylemin taşıyıcısı olan Ahmedinejad, merkezi iktidarın çekirdeği, yani Velayet-i Fakih kurumu ve liderlikle olan bağı sayesinde iki kat daha fazla meşruiyet kazanmıştı. Bu bağ, onu yalnızca toplumun yoksul kesimleri arasında popüler kılmakla kalmamış, aynı zamanda onu devrimin mazlumlar lehine olan söyleminin siyasal düzende bir temsilcisi haline getirmişti.

Ancak Ahmedinejad, cumhurbaşkanlığının sonunda ikili bir krizle karşı karşıya kalmıştı. Birincisi, liderlik kurumu ve iktidarın zirvesindeki yapılarla yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle, toplumun bir kesimi tarafından devrimci söylemin çekirdeğinden uzaklaşmış bir figür olarak görülmesiyle meşruiyetini kaybetmişti. Bu ayrışma, özellikle sadakatlerini Velayet-i Fakih kurumuna olan inançları üzerinden

tanımlayan yoksul kesimler için kabul edilemez bir durumdu. Daha önce devrimci söylemin bir parçası olarak algılanan Ahmedinejad, artık bu söylemden kopmuş bir figür gibi görünmekteydi.

Öte yandan, devrimci söylemin kendisi de bu dönemde aşınma ve zayıflama sürecine girmişti. Adalet odaklı hedeflerin gerçekleştirilememesi ve yoksul kesimlerin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarına yanıt verilememesi, bu söylemin taraftarlarının gözündeki meşruiyetini sarsmıştı. Ahmedinejad'ın ekonomik politikaları, özellikle sübvansiyonların hedefli bir şekilde yeniden düzenlenmesi projesi, sınıfsal uçurumu azaltmak yerine yoksul kesimlere ekonomik baskıyı artırmıştı. Sonuç olarak, Ahmedinejad'ın toplumsal tabanı, hem liderlik kurumuyla olan bağı açısından hem de ekonomik ve adalet temelli başarısızlıklar nedeniyle zayıflamıştı.

Bu durum aynı zamanda İran'ın toplumsal ve siyasi düzenindeki daha derin çatlakların ve devrimci söylemin, rejimin meşruiyet kaynağı olarak karşılaştığı krizin bir yansımasıydı.

İran İslam Cumhuriyeti, son on yıllarda siyasi alanı yönetmek için belirli stratejiler benimsemiştir. Bu stratejiler arasında, siyasi rekabet alanındaki seçeneklerin sınırlandırılması da yer alır. Bu politikaya, “kötü ile daha kötü arasında seçim” (Arendt, 1987) adı verilmiştir ve katılım alanını, rejim tarafından yönetilebilir ve kontrol edilebilir seçeneklerle sınırlamaya dayanır. Bağımsız ya da liyakate dayalı adayların elenmesiyle, toplumun seçimleri her zaman gerçek ihtiyaç ve talepler yerine belirlenen çerçeveler içinde mümkün olmuştur. Ahmedinejad dönemi ve onun yol açtığı sonuçlar, sistemi bu politikayı bir kez daha uygulamaya yönlendirmiştir; ancak bu kez farklı bir bağlamda, içsel dönüşümler ve uluslararası baskılar önemli bir rol oynamıştır.

Ahmedinejad döneminin sonunda, rejimin meşruiyet temellerinden biri olarak işlev gören devrimci söylem, zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Adalet vaatlerinin gerçekleştirilememesi, ekonomik sorunlar ve artan toplumsal memnuniyetsizlik, Ahmedinejad ile liderlik kurumu arasındaki açık anlaşmazlıklarla birlikte, bu söylemi sadece toplumsal alanda değil, aynı zamanda iktidarın çekirdeğinde de zayıflatmıştır. Bu şartlar altında, bu söylemin içinden gelen bir figürle devam etmek, yalnızca iç gerilimleri artırmakla kalmayıp, aynı zamanda iktidar yapısındaki bütünlüğü de tehlikeye atabilirdi.

Bu bağlamda, Hasan Ruhani, hem iktidar yapısına yakınlığı hem de “ılımlılık” söylemiyle, toplumsal ve uluslararası krizlerin yönetimi için uygun bir aday olarak ortaya çıktı. Ruhani, hem ülke içinde kentsel orta sınıfın desteğini çekmek hem de uluslararası güçlerle etkileşim kurarak yaptırımları yönetmek için uygun bir konuma sahipti. Görünüşe göre onun bu dönemde ortaya çıkışı, rejimin siyasi ve toplumsal istikrarı yeniden inşa etmek için benimsediği bir stratejinin parçasıydı.

Bu dönemde, reformistler önemli yapısal kısıtlamalarla karşı karşıyaydı. Anayasa Koruyucular Konseyi’nin denetim mekanizması gibi yapılar, sistematik olarak, reformist hareketin önde gelen ve bağımsız figürlerinin seçim alanında yer almasını engellemektedir. Bu mekanizma, seçim alanını öyle bir şekilde tasarlamaktaydı ki, reformist figürler doğrudan kendi söylemlerini temsil edemez hale gelmekteydi. Bununla birlikte, reformistler, siyasi arenadan tamamen dışlanmamak ve ülkenin iki ana siyaset ekseninden biri olarak kalmaya devam etmek için, mevcut sınırlamalara uygun stratejiler geliştirmek zorundaydı.

2013 yılında Mahmud Ahmedinejad, Paster Caddesi’ndeki Cumhurbaşkanlığı makamını terk etmeye hazırlanırken, İran’ın toplumsal ve siyasal düzenindeki konumu, göreve başladığı döneme kıyasla köklü farklılıklar göstermekteydi. Cumhurbaşkanlığının başlangıcında, adalet arayışı, sade yaşam ve mazlumların desteklenmesi gibi ilkelere vurgu yapan devrimci bir söylemin taşıyıcısı olan Ahmedinejad, merkezi iktidarın çekirdeği, yani Velayet-i Fakih kurumu ve liderlikle olan bağı sayesinde iki kat daha fazla meşruiyet kazanmıştı. Bu bağ, onu yalnızca toplumun yoksul kesimleri arasında popüler kılmakla kalmamış, aynı zamanda onu devrimin mazlumlar lehine olan söyleminin siyasal düzende bir temsilcisi haline getirmişti.

Ancak Ahmedinejad, cumhurbaşkanlığının sonunda ikili bir krizle karşı karşıya kalmıştı. Birincisi, liderlik kurumu ve iktidarın zirvesindeki yapılarla yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle, toplumun bir kesimi tarafından devrimci söylemin çekirdeğinden uzaklaşmış bir figür olarak görülmesiyle meşruiyetini kaybetmişti. Bu ayrışma, özellikle sadakatlerini Velayet-i Fakih kurumuna olan inançları üzerinden tanımlayan yoksul kesimler için kabul edilemez bir durumdu. Daha önce devrimci söylemin bir parçası olarak algılanan Ahmedinejad, artık bu söylemden kopmuş bir figür gibi görünmekteydi.

Öte yandan, devrimci söylemin kendisi de bu dönemde aşınma ve zayıflama sürecine girmişti. Adalet odaklı hedeflerin gerçekleştirilememesi ve yoksul kesimlerin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarına yanıt verilememesi, bu söylemin taraftarlarının gözündeki meşruiyetini sarsmıştı. Ahmedinejad'ın ekonomik politikaları, özellikle sübvansiyonların hedefli bir şekilde yeniden düzenlenmesi projesi, sınıfsal uçurumu azaltmak yerine yoksul kesimlere ekonomik baskıyı artırmıştı. Sonuç olarak, Ahmedinejad'ın toplumsal tabanı, hem liderlik kurumuyla olan bağı açısından hem de ekonomik ve adalet temelli başarısızlıklar nedeniyle zayıflamıştı.

Bu durum aynı zamanda İran'ın toplumsal ve siyasal düzenindeki daha derin çatlakların ve devrimci söylemin, rejimin meşruiyet kaynağı olarak karşılaştığı krizin bir yansımasıydı.

İran İslam Cumhuriyeti, son on yıllarda siyasi alanı yönetmek için belirli stratejiler benimsemiştir. Bu stratejiler arasında, siyasi rekabet alanındaki seçeneklerin sınırlandırılması da yer alır. Bu politikaya, “kötü ile daha kötü arasında seçim” (Arendt, 1987) adı verilmiştir ve katılım alanını, rejim tarafından yönetilebilir ve kontrol edilebilir seçeneklerle sınırlamaya dayanır. Bağımsız ya da liyakate dayalı adayların elenmesiyle, toplumun seçimleri her zaman gerçek ihtiyaç ve talepler yerine belirlenen çerçeveler içinde mümkün olmuştur. Ahmedinejad dönemi ve onun yol açtığı sonuçlar, sistemi bu politikayı bir kez daha uygulamaya yönlendirmiştir; ancak bu kez farklı bir bağlamda, içsel dönüşümler ve uluslararası baskılar önemli bir rol oynamıştır.

Ahmedinejad döneminin sonunda, rejimin meşruiyet temellerinden biri olarak işlev gören devrimci söylem, zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Adalet vaatlerinin gerçekleştirilememesi, ekonomik sorunlar ve artan toplumsal memnuniyetsizlik, Ahmedinejad ile liderlik kurumu arasındaki açık anlaşmazlıklarla birlikte, bu söylemi sadece toplumsal alanda değil, aynı zamanda iktidarın çekirdeğinde de zayıflatmıştır. Bu şartlar altında, bu söylemin içinden gelen bir figürle devam etmek, yalnızca iç gerilimleri artırmakla kalmayıp, aynı zamanda iktidar yapısındaki bütünlüğü de tehlikeye atabilirdi.

Bu bağlamda, Hasan Ruhani, hem iktidar yapısına yakınlığı hem de “ılımlılık” söylemiyle, toplumsal ve uluslararası krizlerin yönetimi için uygun bir aday olarak ortaya çıktı. Ruhani, hem ülke içinde kentsel orta sınıfın desteğini çekmek hem de

uluslararası güçlerle etkileşim kurarak yaptırımları yönetmek için uygun bir konuma sahipti. Görünüşe göre onun bu dönemde ortaya çıkışı, rejimin siyasi ve toplumsal istikrarı yeniden inşa etmek için benimsediği bir stratejinin parçasıydı.

Bu dönemde, reformistler önemli yapısal kısıtlamalarla karşı karşıyaydı. Anayasa Koruyucular Konseyi'nin denetim mekanizması gibi yapılar, sistematik olarak, reformist hareketin önde gelen ve bağımsız figürlerinin seçim alanında yer almasını engellemektedir. Bu mekanizma, seçim alanını öyle bir şekilde tasarlamaktaydı ki, reformist figürler doğrudan kendi söylemlerini temsil edemez hale gelmekteydi. Bununla birlikte, reformistler, siyasi arenadan tamamen dışlanmamak ve ülkenin iki ana siyaset ekseninden biri olarak kalmaya devam etmek için, mevcut sınırlamalara uygun stratejiler geliştirmek zorundaydı.

Bu ortamda, reformistler Hasan Ruhani'yi destekleme kararı aldı. Ruhani, reformist söylemin tam anlamıyla bir parçası olmasa da, mevcut diğer seçeneklere kıyasla orta sınıf ve bu siyasi akıma yakın toplumsal güçlerin taleplerine daha yakındı. Reformistlerin Ruhani'ye desteği, özellikle Muhammed Hatemi gibi figürlerin rehberliği altında şekillendi ve Ruhani'nin toplumsal desteği kazanmasına olanak sağladı. Hatemi, reformistlerin sosyal tabanındaki itibarını kullanarak Ruhani'ye açık destek verdi; bu adım, Ruhani'nin zaferini mümkün kılmak için toplumsal güçlerin harekete geçirilmesinde önemli bir rol oynadı.

Devamında, 2015 yılında yapılan Meclis seçimlerinde, Hatemi etkisini bir kez daha gösterdi ve meşhur "Tekrar ediyorum" ifadelerini içeren video mesajını yayımladı. Bu mesaj, reformistlerin siyasi arenadaki varlıklarını desteklemek için bir sembol haline geldi (BBC, 2017). Bu adım, reformistlerin bu seçimlerde nispeten başarılı olmasına katkıda bulundu. Ancak bu yaklaşım, reformistlerin hâlâ siyasi yapıdaki yerlerini korumak için sınırlamaları kabul etmek ve söylemlerini tam anlamıyla temsil etmeyen güçlere dayanmak zorunda olduklarını ortaya koydu.

Tüm bu meselelerin yanı sıra, 2009 Yeşil Hareket sırasında yaşanan geniş çaplı baskılar ve özellikle toplumu derinden sarsan katliamlar, ülkenin siyasi atmosferinin değişmesinde bir başka etkeni. Bu baskılar, özellikle kentsel orta sınıfı, gerici gruplara karşı dayanışma ve birlikteliği güçlendirmeye itti. Hatta, ekonomik zorluklar içinde olan bazı yoksul sınıflar bile, siyasi şiddet ve devrimci söylemin başarısızlıklarına tepki olarak bu akımla uyum sağladı. Bu değişim, özellikle 2013

seçimlerinde kendini gösterdi. nceki seçimleri boykot eden birçok kişi, muhafazakâr veya gerici güçlerin tekrar iktidara gelmesini engellemek amacıyla bu kez sandığa gitti.

2013 seçimlerindeki yüksek katılım oranı (%72,7), bu toplumsal seferberliğin bir göstergesiydi. Hasan Ruhani'nin birinci turda %50'den fazla oy alarak seçimi kazanması, toplumun kolektif bir çaba ile siyasi atmosferi değiştirme ve muhafazakâr güçlerin yeniden egemen olmasını nleme arzusunun bir işaretiydi. Bu geniş katılım, sadece ılımlı ve merkezi bir söylemin güçlenmesini sağlamadı, aynı zamanda toplumun, içeride ve dışarıda gerilimlerin azaldığı ve kademeli değişim umutlarının yeniden filizlendiği bir atmosfere geri dnme isteğini de gösterdi. Ancak bu eğilim, sonraki yıllarda giderek snmlandı.

Sonuç olarak, Hasan Ruhani, siyasi sistemdeki çeşitli güç grupları arasındaki rekabet ve çatışmaların belirgin olduğu bir ortamda (2013) cumhurbaşkanlığına başladı. Velayet-i Fakih kurumunun desteğini alan muhafazakâr çevrelerin bir kısmı, kamu söyleminde ve siyasi alanda "gölge hükümet" olarak adlandırılmaya başlandı (IRNA, 2021). Bu gruplar, ideolojik bağlılıklarını resmi düzene ve devrimci söyleme dayandırarak, bu pozisyonlarını siyasi yapıda korumakta ısrarcı oldular ve toplum üzerindeki ideolojik egemenliklerini sürdürmeyi bir öncelik haline getirdiler.

İlmlilik söylemi ve reformistlere yakın oluşuyla bilinen Ruhani hükümeti, bu gruplar için ciddi bir tehdit olarak algılandı. Ruhani'nin i ve dış politikada elde edeceği başarılar, ideolojik meşruiyetlerini devrimci değerler ve yoksullara dayalı söylemleri üzerine kuran bu grupların konumunu zayıflatabilirdi. Ruhani'nin siyasi veya ekonomik alanlardaki başarıları, moderniteyle etkileşim içinde olan ve devrimci değerlerden uzaklaşan bir söylemin güçlenmesine yol açabilirdi. Öte yandan, sosyal ve ekonomik değişimlerden geçen bir toplumun yeni değerlere uyum sağlaması, muhafazakâr grupların toplumsal tabanını zayıflatabilir ve söylemlerine verilen desteği azaltabilirdi. Bu koşullar altında, ideolojik kurumlara yakın muhafazakrlar, özellikle İstikrar Cephesi (Cebhe-yi Paydari) gibi akımlar, Ruhani hükümetine karşı bir duruş sergiledi. Bu gruplar için, ideolojik egemenliği korumak ve ılımlı ve merkezci söylemlerin güçlenmesini engellemek, g yapılarındaki konumlarını korumanın bir aracıydı. Bu nedenle, kurumsal ve medya araçlarını kullanarak, Ruhani

hükümetinin performansını gölgelemeye ve ideolojik meşruiyetlerini zayıflatabilecek sosyal değişimlerin önüne geçmeye çalıştılar.

Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı sırasında İran'ın nükleer müzakereleri, İslam Cumhuriyeti'ndeki resmi kurumlar ve gizli güç yapıları arasındaki etkileşimi açıkça ortaya koydu. Ruhani hükümetinin ilk günden itibaren gündeminde olan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (JCPOA) olarak bilinen nükleer anlaşmanın hedefi; dondurulmuş ekonomik kaynakların geri alınması, yaptırımların azaltılması ve İran'ın uluslararası arenadaki stratejik konumunun istikrarını sağlamak idi. Ruhani hükümeti, bu müzakereler yoluyla İran ekonomisini iyileştirmeyi ve ülkenin uluslararası toplumla ilişkilerini kısmen normalleştirmeyi amaçladı (Solomon, 2016).

Bu çabalar, 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşmayla sonuçlandı (Kerry, 2018) ve Ruhani hükümetinin büyük bir başarısı olarak değerlendirildi. Ancak Ruhani'nin 2017'de, İbrahim Reisi'yi mağlup ederek ikinci döneme başlamasının ardından, gölge hükümete bağlı güç yapıları ve muhafazakâr gruplar nükleer anlaşmaya ve sonuçlarına karşı sert muhalefet sergiledi. Kendilerini rejimin devrimci kimliğinin koruyucusu olarak gören bu gruplar, ABD karşıtlığını politika gündemlerinin merkezine yerleştirerek, Ruhani'nin başarılarını gölgelemeye ve stratejik politika yapımını ideolojik çıkarları doğrultusunda yeniden tanımlamaya çalıştılar.

Bu olaylar, İran İslam Cumhuriyeti'nde iktidar ikiliğini açıkça gözler önüne sermektedir. İdeolojik sistemler, özellikle totaliter yapılarda, iktidarın dağıtımı ve gösteriminde bir tür çelişki üzerine inşa edilir. Bu sistemlerde, resmi ve görünür görevleri olan açık kurumlar, büyük ölçekte güç dinamiklerini şekillendirme konusunda genellikle daha az etkili olurken; şeffaf olmayan ve hesap verme yükümlülüğüne sahip olmayan gizli ve gayri resmi kurumlar, siyasi ve toplumsal süreçler üzerinde daha fazla nüfuza sahiptir. Bu durum, iki yönlü bir diktatörlük yapısı oluşturur: bir yanda gayri resmi ve gizli kurumlar aracılığıyla uygulanan grup diktatörlüğü; diğer yanda, Velayet-i Fakih gibi yapıların liderlik ettiği piramidin tepesindeki bireysel diktatörlük. Bu iki diktatörlük birbiriyle bağlantılı bir şekilde çalışarak, sert güç çekirdeğinin siyasi ve ekonomik dinamikler üzerindeki tam kontrolünü garanti altına alır (Arendt, 1987).

Bu tür bir yapıda, resmi hükümet-örneğin cumhurbaşkanlığı ve kabine gibi kurumlar-gizli yapıların kararlarını ve politikalarını uygulamak için bir araç haline gelir. Siyasi ve toplumsal iradeyi temsil etmesi gereken bu kurumlar, yapısal sınırlamalar ve gayri resmi kurumların egemenliği nedeniyle bağımsız bir rol üstlenemezler. Resmi kurumlar, sadece aracılık, danışmanlık ve uygulama gibi yan roller üzerinden siyasi süreçlere dahil olurlar ve sürekli olarak güç çekirdeğinin hedefleri ve söylemi tarafından yönlendirilirler. Bu mekanizma, grup ve bireysel diktatörlük arasındaki ilişkiyi yansıtarak, gücün gayri resmi yapılarda daha fazla merkezileşmesine yol açar ve resmi kurumların faaliyet alanını en aza indirir.

2017 yılında Donald Trump'ın ABD başkanı olması ve İran'a yönelik saldırgan yaklaşımı, Barack Obama döneminde imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nı (JCPOA) ciddi şekilde zayıflattı. Trump, seçim kampanyasının başından itibaren, JCPOA'yı "tarihin en kötü anlaşması" olarak tanımlamış ve ABD'nin bu anlaşmadan çekileceğini vaat etmişti (Sanger & Haberman, 2015). Uygulamada, politikaları, ABD'nin Mayıs 2018'de resmi olarak anlaşmadan çekilmesinden önce JCPOA'yı fiilen etkisiz hale getirdi.

ABD'nin JCPOA'dan çekilmesi, Hasan Ruhani'nin ikinci cumhurbaşkanlığı dönemine denk geldi. 2013 yılında, nükleer müzakereleri ilerletme ve küresel güçlerle iş birliği yapma söylemiyle cumhurbaşkanı seçilen Ruhani, ilk döneminde JCPOA'yı tarihi bir başarı olarak gerçekleştirmişti. İran, ABD, Avrupa Birliği, Çin ve Rusya gibi güçler arasında iş birliğiyle oluşturulan bu anlaşma, Ruhani'nin ikinci dönem seçim kampanyasında, başarılı bir diplomasi sembolü olarak sunuldu.

2017 seçimlerinde Ruhani, JCPOA'nın kazanımlarını vurgulayarak ve küresel iş birliğini sürdüreceği vaadiyle, 23 milyon oy (%57) alarak rakibi İbrahim Reisi'yi geride bıraktı. Bu seçimlerde toplam katılım 41 milyon kişiyle (%73) gerçekleşti (İran İçişleri Bakanlığı, 2017). Bu, halkın JCPOA'nın geleceği ve vaat edilen ekonomik açılımlara olan ilgisinin bir göstergesiydi.

ABD'nin JCPOA'dan çekilmesi ve ağır ekonomik yaptırımları yeniden uygulaması, Ruhani'nin ekonomik vaatlerini büyük ölçüde etkisiz hale getirdi. JCPOA sonrasında İran pazarına giren yabancı şirketler, ABD'nin ikincil yaptırımlarından korkarak hızla ülkeden çekildi. Planlanan yatırımlar durduruldu ve İran ekonomisi yeniden ciddi baskılara maruz kaldı (Maloney, 2018).

Bu durum, Ruhani hükümetine olan kamu güveninde büyük bir düşüşe neden oldu ve 2017 ve 2019 yıllarındaki toplumsal ve ekonomik hoşnutsuzluk protestolarına zemin hazırladı.

2017 yılında başlayan protestolar, 28 Aralık'ta Meşhed'de başladı ve İran İslam Devrimi sonrası en geniş katılımlı halk hareketlerinden biri haline geldi. Başlangıçta artan fiyatlar ve geçim sıkıntıları üzerine odaklanan bu protestolar, hızla İran'ın 100'den fazla şehrine yayıldı. İşsizlik oranlarının yüksekliği, temel tüketim mallarındaki fiyat artışları, yaygın yolsuzluk ve JCPOA vaatlerinin hayal kırıklığı yaratması, bu protestoların temel nedenleri arasındaydı. Meşhed'deki bu hareketler, şehrin cuma imamı ve muhafazakâr akımın önde gelen isimlerinden olan Ahmed Alemulhoda tarafından "meşru" olarak nitelendirildi. Bu, İran İslam Cumhuriyeti tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir durumdu ve bazı analizlerde bu protestoların tasarımı muhafazakâr akımların ve gölge hükümetin rol oynadığına dair iddiaları güçlendirdi (İran Ekonomist, 2017).

Yine de Alemulhoda, Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Sekreteri Ali Şemhani'ye yazdığı bir mektupla bu iddiaları reddetti ve olayların başlangıcının Tahran'dan kaynaklandığını belirtti (Zeytoun, 2017). Ancak, bu teori yıllar geçmesine rağmen yayıflamadı.

Hatta, 2017'deki bu protestolar, muhafazakârların Ruhani hükümetini zor durumda bırakma çabası olarak planlanmış olsa bile, zamanla bu hareketler kontrol edilemez ve öngörülemez bir yöne evrildi.

Protestoların giderek daha radikal bir hal aldığını gösteren geniş bir slogan yelpazesi ortaya çıktı. "Pahalılığa ölüm" ve "İş, ekmek, özgürlük" gibi ekonomik sıkıntılar ve işsizliğe odaklanan sloganlar, zamanla "Diktatöre ölüm", "Hamaney'e ölüm" ve "Reformist, muhafazakâr, her şey bitti" gibi rejim karşıtı ve siyasi sloganlara dönüştü. Bunun yanı sıra, "Rıza Şah, ruhun şad olsun" ve "Ey İran Şahı, İran'a dön" gibi kimlik ve geçmişe dönüş temalı sloganlar da duyuldu. Bu sloganlar, mevcut durumdan duyulan hoşnutsuzluğu ve geçmişe duyulan özlemi yansıtmaktaydı (BBC Persian, 2018). Ayrıca İran'ın bölgesel politikaları da eleştirilerin hedefi oldu ve "Ne Gazze, ne Lübnan, canım feda olsun İran'a" ve "Suriye'yi bırak, bizimle ilgilen" gibi sloganlar öne çıktı (IranWire, 2018).

2009 Yeşil Hareketi'nin aksine, bu protestolara katılanlar çoğunlukla alt sınıflardan ve kentsel varoşlardan gelen bireylerdi (International Crisis Group, 2018). Bu kesimler, 1979 Devrimi'nin zaferinde önemli bir rol oynamıştı. Ayetullah Humeyni'nin 1979 devrimini "Mustazafların devrimi" olarak adlandırması da bu etkinin bir sonucuydu (İmam Khomeini Institute, 1981). Devrim sonrası kritik dönemlerde de bu sınıflar, "sosyal adalet", "bağımsızlık" ve "emperyalizmle mücadele" gibi sloganlarla Cumhuriyet'e destek vermiş ve rejimin temel dayanaklarından biri olmuştu. Bu sınıfın, protestoların ana aktörleri olarak ortaya çıkması, rejim için ciddi bir meydan okuma yarattı.

İran İslam Cumhuriyeti, bu protestolara karşı, katılımcıları "isyancılar ve vandallar" olarak tanıma stratejisine başvurdu. Bu söylemle rejim, protestoların meşruiyetini zayıflatmayı, kamuoyunun desteklerini azaltmayı ve baskıcı eylemlerini meşrulaştırmayı amaçladı. Ancak bu strateji, "devrimci söylemin" alt sınıfları ve mustazafları destekleme temelindeki itibarını tehdit eden ciddi bir risk oluşturdu. Aynı zamanda bariz bir çelişki de içeriyordu. 1979 İslam Devrimi sırasında bankaların yıkılması, Pehlevi rejimine bağlı binaların yakılması ve sokak çatışmaları, alt sınıflar ve varoşlar da dahil olmak üzere toplumun farklı kesimleri tarafından despotizme karşı meşru bir araç olarak görülmekteydi (Abrahamian, 1998). Ancak şimdi İran İslam Cumhuriyeti, benzer eylemleri protestoların meşruiyetini zayıflatmak ve baskıyı meşrulaştırmak için bir araca dönüştürmeye çalışıyordu. Diğer bir deyişle, rejim, toplumun tarihi hafızasını ve ondan kaynaklanan yargıyı dikkate almadan, 1979 devriminde kullanılan devrimci taktikleri yasa dışı ve gayrimeşru ilan ediyordu.

Yaklaşık on gün süren protestolar, geniş çaplı gözaltılar, şiddet kullanımı ve internetin kesilmesiyle bastırıldı. İran hükümetinin bu protestolarda ölenler ve protestoların genel durumu hakkındaki resmi açıklamaları, insan hakları örgütlerinin raporlarıyla büyük ölçüde çelişiyordu. Resmi makamlar, ölü sayısını 25 olarak açıklarken, bu ölümlerden bazılarının "isyancılar" tarafından gerçekleştirildiğini iddia etti (IRNA, 2017). Ayrıca, Sina Gönberi ve Vahid Heyderi gibi bazı tutukluların ölüm nedeninin "intihar" olduğunu öne sürdü (Tasnim News Agency, 2017). Resmi açıklamalara göre gözaltına alınanların sayısı yaklaşık 1.000 kişi olarak tahmin edildi ve protestolar ABD, Suudi Arabistan ve Halkın Mücahitleri Örgütü gibi yabancı unsurlara bağlandı (Fars News, 2017). Buna karşılık, insan hakları örgütleri, ölü

sayısını 40 ila 50 arasında tahmin etti ve ölenlerin çoğunun güvenlik güçleri tarafından öldürüldüğünü belirtti (Amnesty International, 2018). Ayrıca, bu örgütler, protestolar sırasında 3.700 ila 8.000 kişinin gözaltına alındığını ve birçok tutuklunun baskı ve işkenceye maruz kaldığını raporladı (Human Rights Watch, 2018).

Protestoların bastırılması sırasında uygulanan şiddet, yalnızca o döneme özgü değildi. Rejim, yeni protestoların önlenmesi ve korku yaratmak amacıyla, tutuklular için ağır cezalar, hatta idam cezaları uygulamaya başladı. Bu tür uygulamalar, muhalif siyasi ve toplumsal aktörler ile toplumun geniş bir kesiminde, rejimin otoriter politikalarına karşı "İdama Hayır" kampanyalarının sosyal medyada örgütlenmesine yol açtı.

Alexis de Tocqueville, "Fransız Devrimi ve Eski Rejim" adlı eserinde (2007), otoriter rejimlerin yalnızca memnuniyetsizlik ve devrimlerin oluşumuna zemin hazırlamadığını, aynı zamanda topluma devrimci yöntemleri de öğrettiğini öne sürer. Bu görüş, 2017 protestoları ve ardından gelen hareketler açısından da geçerli olabilir. İran İslam Cumhuriyeti, yıllarca propaganda yoluyla düşman yaratma söylemiyle toplumsal birliği güçlendirme ve meşruiyetini artırma çabasında bulunmuş, ancak sonunda, bir zamanlar halkı karşısında birleştirmeye çalıştığı "düşman" kimliğinin bizzat kendisi haline gelmiştir.

Bu söylem, dış düşmanların varlığına dayanırken, protestoların şiddetle bastırılması, geniş çaplı tutuklamalar, idam cezaları ve bilgi akışına yönelik ağır kısıtlamalar, toplumu tehdit eden asıl unsurun dış düşman değil, halkına karşı şiddet uygulayan bir rejim olduğunu göstermiştir. Bu farkındalık, sonraki protestolarda, özellikle "Düşmanımız burada, Amerika yalan söylüyor" sloganıyla açıkça ifade edilmiştir (BBC Persian, 2018; BBC Persian, 2021).

Bu gelişmelerin yanı sıra, hükümetin internete erişimi sınırlama ve geniş çaplı sansür uygulama çabaları, toplumun bakış açısı ve organizasyonu üzerinde derin bir etki yarattı. Hükümetin sosyal medya ağlarını kesme girişimleri, sosyal medyanın toplumsal bağların güçlendirilmesi ve organize edilmesi için etkili bir araç olduğunu istemeden de olsa ortaya koydu. Daha önce kişisel iletişim ve eğlence için kullanılan bu platformlar, protestolar sırasında sivil direnişi organize etmek ve toplumsal seferberlik için bir alan haline geldi.

2017 protestolarından birkaç ay sonra, ABD'nin 8 Mayıs 2018 tarihinde JCPOA'dan çekilmesiyle ortaya çıkan ekonomik sorunlar durumu daha da karmaşıktırdı. ABD'nin maksimum baskı politikası kapsamında uyguladığı ağır ekonomik yaptırımlar, İran ekonomisinin temel sektörlerini hedef alarak ülkenin ekonomik yapısını ciddi şekilde bozdu. Bunun sonucunda, İran'ın petrol ihracatı günlük 2.5 milyon varilden 500.000 varilin altına düştü ve dış döviz kaynaklarına erişim sınırlı hale geldi (Fassihi, 2019).

2019 Kasım protestoları, 15 Kasım akşamı Kerman eyaletinin Sircan şehrinde başladı. Vatandaşlar, hükümetin benzinin fiyatını üç katına çıkarma kararına ani bir tepki gösterdi. Bu protestolar hızla Meşhed, Ahvaz, Şiraz, İsfahan, Karac ve Tahran gibi diğer şehirlere yayıldı. Tahran'ın çevresindeki İslamşehr, Şehriyar ve Kulehassanhan (Şehrekord) gibi bölgelerde protestolar daha da yoğunlaştı. Ayrıca, toplumun alt kesimlerinin yaşadığı Huzistan eyaletine bağlı Mahşehr gibi bölgelerde protestoların bastırılması sırasında şiddet büyük boyutlara ulaştı. Mahşehr ve çevresinde güvenlik güçleri gerçek mermiler kullandı ve bu durum, bu bölgelerde toplu katliam raporlarının ortaya çıkmasına neden oldu (Human Rights Watch, 2020).

2019 Kasım protestolarına karşı İran rejimi, eşi benzeri görülmemiş bir şekilde baskıcı bir yaklaşım sergiledi. Uluslararası raporlara göre, bu protestolarda 300'den fazla kişi öldürüldü, yüzlerce kişi yaralandı ve yaklaşık 7 bin kişi gözaltına alındı. Bu baskının en sembolik örneklerinden biri, Mahşehr'deki "Kamışlık Olayı"ydı. Bu olayda Devrim Muhafızları, şehrin çevresindeki bir kamışlıkta saklanan silahsız protestoculara doğrudan ateş açarak onlarca kişiyi öldürdü. Bu olay, protestolar sırasında en ağır baskı örneklerinden biri olarak kaydedildi ve uluslararası medya ve insan hakları örgütlerinin dikkatini çekti (Human Rights Watch, 2020).

Sokak protestolarının bastırılmasının ardından, İran İslam Cumhuriyeti yargı sistemi geniş çaplı tutuklamalar ve protestocuların yargılanmasına odaklandı. Gözaltına alınanların birçoğu, "yeryüzünde fesat çıkarmak" ve "Allah'a karşı savaş açmak (Muharabe)" gibi geniş ve belirsiz tanımlara dayanan suçlamalarla yargılandı. Bu suçlamalar, yargısal şiddeti meşrulaştırmak ve ağır cezalar vermek için kullanıldı. Öne çıkan davalardan birinde, Tahran'da gözaltına alınan üç genç Amir Hüseyin Meradi, Said Temcidi ve Muhammed Recebi "yeryüzünde fesat çıkarmak" suçlamasıyla yargılandı ve idama mahkûm edildi. Bu cezalar, ülkede ve uluslararası

alandaki geniş çaplı protestolara neden oldu. “#NoToExecution” ve “#StopExecutionsInIran” gibi kampanyalar, bu cezaların infazını engellemek için başlatıldı. Sonunda, kamuoyu baskısı ve insan hakları örgütlerinin çabaları sayesinde hükümet bu cezaları infaz etmekten geri adım attı.

Ancak hükümet, bu üç kişiyi idam edemese de, baskı ve korku politikalarını diğer şekillerde ve durumlarda sürdürdü. Bu bağlamda İranlı güreşçi “Navid Afkari”nin davası bir başka dönüm noktası oldu. Navid Afkari, 2020 yılında Şiraz’daki protestolar sırasında bir güvenlik görevlisini öldürmekle suçlandı ve “muharabe” suçlamasıyla yargılandı. Ancak Afkari’ye karşı yeterli delil bulunmuyordu ve itiraflarının işkence altında alındığı ortaya çıktı. Uluslararası baskılara ve insan hakları örgütlerinin yoğun çabalarına rağmen, hükümet onun idamını gerçekleştirdi. Navid Afkari’nin idamı, rejimin güçlerini pekiştirmek ve herhangi bir gerçek geri adım atmaktan kaçınmak için baskıcı politikalara devam ettiğini gösterdi (Amnesty International, 2020).

Muhalliflere ve protestoculara yönelik bu sistematik baskı yaklaşımı, özellikle “yeryüzünde fesat çıkarmak” ve “muharabe” gibi suçlamaların kullanılmasıyla, İran rejiminin sokaktan sanal ortama kadar çeşitli düzeylerdeki toplumsal itaatsizlikleri bastırmasına olanak sağladı. Bu yaklaşım, rejimin ideolojik kararlılığını vurgulayan ve organize şiddet yoluyla gücünü korumayı önceleyen bir mesaj niteliğindeydi.

Şimdi iki temel soruyla karşı karşıyayız; birincisi, neden İran İslam Cumhuriyeti, 1990’ların sonlarına doğru, sistemin temellerini hedef alan iki hareketin sloganlarıyla karşı karşıya kalmasına rağmen baskıcı yaklaşımlarını reform mekanizmalarına dönüştürmedi? Bu sorunun yanıtını Heilbroner’in (1985), teorisini siyasi sistemlere genişleterek arayabiliriz.

Heilbroner’in teorisine göre her sistem (burada siyasi), iki temel kavram üzerinden analiz edilebilir: doğası ve mantığı . Sistemin doğası, davranışlarını şekillendiren kurumlar ve güç ilişkilerine işaret ederken; mantık, bu kurumları ve ilişkileri organize eden ve yönlendiren modeli tanımlar. İdeolojik sistemlerde ideoloji merkezi bir rol oynar; öyle ki hem sistemin doğasını oluşturur hem de onun işleyiş mantığını şekillendirir. Böyle bir sistem, ideolojisi olmadan yalnızca meşruiyetini değil, kimliğini de yitirir.

İran İslam Cumhuriyeti, İslamcı-Şii ideolojisi temelinde tanımlanan bu ideolojik sistemlerin bir örneğidir. Bu ideoloji sadece “Velayet-i Fakih” ve “Şura-ı Nigehban” gibi kurumlarda somutlaşmakla kalmamış, aynı zamanda hükümet ile toplum arasındaki ilişkileri de şekillendirmiştir. Sistemin mantığı, bu ideolojinin yeniden üretilmesi ve sağlamlaştırılmasına dayalıdır. Politikaların, ideolojinin çerçevesinin dışına çıkacak şekilde değiştirilmesi, sistemin bütününe yönelik bir tehdit olarak algılanır.

Bu sistemin söyleminde öne çıkan kavramlardan biri, sistemin korunmasının” en üstün vazife” olduğu vurgusudur; bu ifade, sistemin kurucusu Ruhullah Humeyni’ye dayanmaktadır. Ancak İran İslam Cumhuriyeti’nin davranışını analiz ederken bu ifade, yalnızca siyasi yapıların hayatta kalması anlamında değerlendirilmemelidir. Aslında sistemin korunması, yalnızca ideolojisinin korunması koşuluyla anlam kazanır; çünkü ideoloji olmadan, korunacak bir sistem de kalmayacaktır. Bu durum, İran İslam Cumhuriyeti’nin neden toplumsal protestolarla karşılaştığında esneklik göstermek ya da politika değişikliğine gitmek yerine baskıya yöneldiğini açıklar. Politikalarda köklü bir değişim, sistemin doğasının ve mantığının yeniden tanımlanması anlamına gelir ve bu, sistemin doğasına aykırıdır.

İran İslam Cumhuriyeti’nin güvenlik ve askeri kurumları, örneğin” Devrim Muhafızları Ordusu (Sipah-e Pasdaran)” ve “Besic” ideolojiyi koruma mantığını pratikte uygulayan araçlardır. Bu kurumlar, aynı ideolojik çerçevede tasarlanmış olup, ana görevleri sistemi tehdit edebilecek unsurları engellemektir. Bu nedenle toplumsal protestolar, reform için bir fırsat değil, sistemin bütün yapısına yönelik bir tehdit olarak görülür. Bu perspektif, değişim veya taleplere yanıt verme yeteneğini ortadan kaldırır ve baskıyı krizlerle başa çıkmanın temel aracı haline getirir.

Sonuç olarak, İran İslam Cumhuriyeti’nin protestolar karşısındaki tutumu, ideolojik doğası ve mantığının mantıksal bir sonucudur. Sistem, güç ilişkilerini ve kurumları ideolojinin çerçevesinde tanımlayan bir doğaya sahiptir ve bu ideoloji, tüm kararları koruma altına alan mantığı yönlendirir. Bu nedenle değişime karşı direniş, zayıflıktan değil, sistemin özünden kaynaklanır; zira politikaların köklü bir şekilde değiştirilmesi, sistemin bütünlüğünü sarsar.

Diğer yandan, siyasi sistemler kriz anlarında” sert despotizmden” “yumuşak despotizme” geçerek aslında topluma bir zayıflık mesajı verirler. Bu mesaj, devrimci

güçlerin geri çekilmesine neden olmadığı gibi, beklentileri artırır ve bu güçlerin daha fazla güçlenmesini ve örgütlenmesini sağlar (Alexis de Tocqueville, 2007). Bu durum, İran İslam Cumhuriyeti'nin tarihsel hafızasında açıkça görülebilir. İran İslam Cumhuriyeti, halkın Pehlevi rejimine karşı mücadelesinden doğmuş bir sistem olarak, “İnqılâbın sesini duydum” söyleminin sonuçlarının farkındadır. Pehlevi rejimi tarafından verilen bu mesaj, toplum tarafından bir zayıflık göstergesi olarak algılanmış ve bu durum, krizi hafifletmek yerine beklentilerin artmasına ve devrimci güçlerin daha fazla güç kazanmasına neden olmuştur. Bu tarihsel deneyim, İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi bilinçaltında önemli bir rol oynar ve reformist politikaların önünde engel oluşturur; çünkü her türlü geri adım veya geç kalmış reform, bir zayıflık belirtisi olarak algılanır ve toplumdaki beklentileri artırır.

Bunun yanı sıra, ideolojik sistemler, örneğin İran İslam Cumhuriyeti, sürekli olarak “propaganda” ve toplumsal aldatma mekanizmalarına dayanır. Bu sistemler, meşruiyetlerini sağlamlaştırmak için propaganda aygıtları aracılığıyla sürekli olarak toplumda kendi meşruiyet ve işlevsellik anlatılarını yeniden üretirler. Bu süreçte zamanla” öz aldatmada” meydana gelir (Arendt, 1987). Yani sistem, önce kendi propagandasına inanır ve sonra bu anlatıyı topluma dayatmaya çalışır.

Öz aldatma ve toplumsal aldatma aynı anda işlediğinde, ideolojik sistemler toplumsal gerçekliği algılama yetisini kaybederler ve gerçek anlamda reform yapma imkanları ortadan kalkar. Bu durum, uzun vadede yapısal bir işlevsizlik yaratarak sistemin kriz yönetme kapasitesini zayıflatır. Sonuç olarak, her yeni krizle birlikte sistem daha fazla baskıya yönelir ve bu da toplumda bir kez daha zayıflık mesajı olarak algılanır. Böylelikle, radikal değişimlerin yolu açılır.

İkinci temel soru ise şudur: Neden İran, 2010'lu yıllarda üç büyük protesto hareketi yaşamasına rağmen, bu hareketler toplumsal düzenin farklı grupları arasında bir” dayanışma” yaratamadı? Bu sorunun yanıtı, tarihsel ve sınıfsal faktörlerin bir araya gelerek” söylemsel çelişkilere” yol açması ve bu çelişkilerin, sınıflar arası bir toplumsal bütünleşmenin oluşmasını engellemesinde aranabilir.

2009 Yeşil Hareketi, devrim sonrası dönemin en önemli protesto hareketlerinden biri olarak, geniş bir orta sınıf desteği kazandı. Bu hareket esasen, “sivil haklar, demokrasi talebi ve seçim yolsuzluklarına karşı mücadele” etrafında şekillendi ve toplumsal tabanı, kentsel orta sınıf, eğitimli kesimler ve siyasi elitlerden oluşuyordu.

Buna karşılık, alt sınıflar bu harekete aktif bir katılım göstermediler ve çoğu durumda kendilerini hareketle “söylemsel bir çatışma” içinde gördüler. Ahmedinejad hükümeti, popülist söylemleri ve ekonomik kaynakların yeniden dağıtımı gibi politikalarla bu sınıflardan geniş bir destek elde etmişti. Alt sınıf, Yeşil Hareket’i, geçmişte kendi haklarına duyarsız kalan, kentsel orta sınıfın ve ekonomik-siyasi elitlerin temsilcisi olarak görüyordu.

Alt sınıfların, reformistlerin yönetiminde olduğu (özellikle Hatemi hükümetleri döneminde) yıllara dair tarihsel hafızası, daha çok kentsel orta sınıfın lehine kayıtlıydı ve bu sınıfın siyasi ve sivil taleplerini, sosyal adaletle çelişkili görüyordu. Diğer yandan, orta sınıf da o dönemde alt sınıfları Ahmedinejad’ı destekledikleri için bir tür “elit karşıtı popülizm”in temsilcisi olarak görüyor ve onları yüzeysel bir adalet söylemiyle iş birliği yapmakla suçluyordu. Bu “söylemsel ikilik”, sonraki protesto hareketlerinde kendini, sınıflar arası dayanışmayı yaratma yetersizliği olarak gösterdi.

Daha genel bir ifadeyle, söylemsel farklılıklar, tarihsel güvensizlikler ve orta sınıf ile alt sınıf arasındaki çelişkili toplumsal hafıza, 2010’lardaki protestolarda toplumsal dayanışmanın oluşmasını engelleyen çatlaklar yaratmıştı.

Aralık 2017 ve Kasım 2019 protestoları sınıfsal bileşim açısından benzer olsa da, Kasım 2019 protestolarını Aralık 2017’den ayıran unsur, “coğrafi modeli” olmuştur. Aralık 2017 protestoları Meşhed gibi daha büyük şehirlerden başlayıp küçük şehirlere yayılırken, Kasım 2019 protestoları başından itibaren Sircan, Mahşehr ve Behbahan gibi küçük şehirler ve kıyı bölgelerde başlamış, ardından daha büyük merkezlere yayılmıştır. Bu değişim, toplumsal memnuniyetsizliğin üslerinin anlamlı bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir; modern yapıya sahip şehir merkezlerinden, geleneksel sosyal yapıya sahip, daha önce ideolojik ve sosyal olarak rejimi destekleyen çevresel bölgelere bir kayma yaşanmıştır.

Küçük şehirler, geleneksel değerlere dayalı sosyal yapıları nedeniyle geçmişte toplumsal protestolara daha az dahil olmuş ve kolektif eylemlerde daha pasif bir rol oynamışlardır. Ancak Kasım 2019’da hükümetin ekonomik ve sosyal politikaları, özellikle benzin fiyatlarındaki artışın neden olduğu geçim sıkıntısı, bu bölgeleri memnuniyetsizlik merkezi haline getirmiştir. Bu durum, geleneksel değerlerin korunmasının vurgulandığı bu bölgelerde rejimin toplumsal tabanının aşındığını göstermektedir. İslam Cumhuriyeti, resmi ideolojisine dayanarak bu bölgelerde

hegemonyayı yeniden üretmeye çalışırken, ekonomik baskılar ve yapısal eşitsizliklerin birikimi, bu toplumların direniş kapasitesini zayıflatmış ve rejimden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Bu uzaklaşma, toplumsal sadakat modelinde önemli bir değişimi ve rejimin meşruiyet krizinin geleneksel ve ideolojik üs olarak bilinen bölgelere kadar yayıldığını göstermektedir.

Kasım 2019 protestolarının ardından İran iki önemli olayla karşı karşıya kaldı. Birincisi, Ocak 2020'de ABD tarafından Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin suikast sonucu öldürülmesiydi. Bu olay, İslam Cumhuriyeti'nin güvenlik yapısına ve güç sembolüne yapılan en ciddi darbelerden biri olarak değerlendirildi. Bu suikasta yanıt olarak, İslam Cumhuriyeti "intikam" amacıyla Irak'taki Ayn el-Esed üssüne füze saldırıları düzenledi ve ikinci bir olaya yol açtı: Aynı gece, Tahran'dan Kiev'e gitmekte olan bir Ukrayna yolcu uçağı, Devrim Muhafızları tarafından fırlatılan iki füzeyle düşürüldü ve çoğu İranlı bilim insanı olan 176 yolcunun tamamı hayatını kaybetti. Başlangıçta İran yetkilileri bu olayın sorumluluğunu reddetti ve kazayı "teknik bir arıza" olarak açıkladı. Ancak, uluslararası baskı ve inkar edilemez kanıtlar sonucunda üç gün sonra bu uçağa yönelik füze saldırısının "insan hatası" sonucu olduğu kabul edildi. Bu itiraf, İran toplumunu modern tarihinin en sarsıcı ahlaki ve siyasi krizlerinden birine sürükledi.

Resmi anlatı zamanla değişti; yetkililer önce bu olayı teknik bir hata olarak açıklayıp kamuoyunun öfkesini dindirmeye çalıştı. Ancak sonraki yıllarda bu olay, sanki uçağa ateş açılması ABD'nin İran'a olası saldırısını engellemek için zorunlu bir eylemiş gibi yeniden tanımlandı. Bu anlatıya göre, eğer bu füze fırlatılmasaydı, ABD İran'a saldırarak ve çok daha ağır kayıplara yol açacaktı (Deutsche Welle, 2020). Ukrayna uçağına yönelik saldırı, özellikle orta sınıf içinde rejimin politikalarının, çatışma alanı dışında olanlar için bile ciddi bir tehdit oluşturduğu algısını güçlendirdi. Bu farkındalık, orta sınıfı kendi yaklaşımını gözden geçirmeye zorladı ve onları, rejime karşı daha etkili sivil eylem ve sosyal ağlarla harekete geçmeye yönlendirdi.

Ukrayna uçağının düşürülmesi olayı, insani boyutunun yanı sıra, orta sınıf ile alt sınıf arasındaki bağı güçlendiren önemli sosyo-politik boyutlara sahipti. Daha önce, 2017 ve 2019 protestolarında alt sınıf sokak protestolarında güçlü bir şekilde yer alırken, orta sınıf böyle bir katılım göstermemiş, bu durum ise etkili bir toplumsal dayanışmayı engellemişti. Ancak bu protestolardan sonra, orta sınıf, örneğin idam

cezasına çarptırılan protestocular (örneğin Navid Afkari) için af kampanyalarına katılmak ve küresel kamuoyunun dikkatini çekmek (Amnesty International, 2020) gibi sivil desteklerle alt sınıfla bir tür bağ kurdu. Bu destekler, iki grup arasında dayanışma bağları oluşturdu ve bu bağlar Ukrayna uçağı olayında anlamlı bir şekilde güçlendi. Bu bağlar, "ortak düşman olarak siyasi düzen" söylemi altında farklı durumlarda kendini gösterdi ve "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketinde daha organik bir biçimde, ortak değerlerden kaynaklanan ortak bir kolektif kimlik olarak kendini ifade etti.

2021 seçimlerinde, bu söylem toplumun seçim davranışında açıkça kendini gösterdi. Halkın katılımındaki ciddi düşüş, geçersiz oyların önemli bir artışla sonuçlarda ikinci sıraya yükselmesi (Ministry of Interior of the Islamic Republic of Iran, 2021) ve seçim atmosferinin soğukluğu, artık "kötünün iyisini seçme" oyununa (Arendt, 1987) teslim olmayan bu ortak kimliğin bir yansımasıydı. Bu seçim davranışı, rejimin tanımladığı çerçeveler içinde yer almak yerine, mevcut duruma sembolik araçlarla, örneğin katılmama ve geçersiz oylarla itirazlarını ifade eden bir tür sivil direniş olarak değerlendirilebilir. Böylece 2021 seçimleri, bu ortak sivil kimliğin olgunluğunu sergilemek için bir alan haline geldi.

Başka bir açıdan bakıldığında, 2021 seçimleri İran'ın siyasi düzenini homojenleştirme ve tek tipleştirme çabalarını ortaya koydu. Rejim, bir zamanlar güç yapısının bir parçası olan unsurların tasfiye edilmesiyle oluşan boşluğu, tek tiplik süreciyle doldurmaya çalıştı. Adayların bileşimi de bu politikanın bir yansımasıydı; geçmiş on yıllarda reformcu ya da ılımlı söyleme mensup figürler belirli bir toplumsal tabana sahipken, 2021 seçimlerinde reformcular ya da ılımlılar olarak gösterilen adaylar, belirgin bir toplumsal tabana sahip değildi ve yalnızca seçimlerin önceden belirlenmiş yoluna meşruiyet kazandırmak için bir rol oynadılar. Bu mekanizmanın temel amacı, tek tip bir siyasi düzeni güçlendirmek ve rejimin tanımladığı çerçeve dışında yer alan unsurlardan gelebilecek her türlü olası meydan okumayı etkisiz hale getirmektir.

İbrahim Reisi hükümetinin başlamasıyla, kültürel ve sosyal alanlardaki katı politikalar daha yoğun bir şekilde uygulandı. Ahlak polisi faaliyetlerinin artırılması ve kadınların giyim ve yaşam tarzlarına yönelik müdahaleler, hükümetin temel önceliklerinden biri haline geldi. "İslami değerlerin yeniden canlandırılması" sloganıyla uygulanan bu yaklaşım, halkın kamu yaşamı üzerindeki kontrolünü artırdı

ve kadın hakları alanındaki kısıtlamaları şiddetlendirdi. Özellikle gençler ve kadınlar arasında başörtüsü kurallarına uymama bahanesiyle yapılan yeni tutuklama ve müdahale dalgası, toplumsal memnuniyetsizliğin yayılmasına ve toplumun çeşitli kesimleri arasında gerilimin artmasına neden oldu. Bu politikalar, hükümet tarafından İslami kültürel kimliğin güçlendirilmesi için bir araç olarak görülse de, kamuoyunda baskı aracı olarak algılandı (Human Rights Watch, 2022).

Ekonomi alanında, hükümet, popülist ve ideolojik politikaların bir kombinasyonu ile toplumun bazı kesimlerinin desteğini kazanmayı hedefledi. Yılda bir milyon konut inşa etme ve enflasyonu kontrol altına alma gibi vaatler verildi (Tasnim News Agency, 2022). Ancak bu programların uygulanmasındaki başarısızlıklar ve ekonomik krizlerin devam etmesi, özellikle artan enflasyon ve ulusal para biriminin değer kaybı, toplum ile hükümet arasındaki uçurumu daha da derinleştirdi (IMF, 2023). Öte yandan, hükümetin uluslararası baskılara direniş ve küresel güçlere karşı esneklik göstermeme üzerine kurulu ideolojik yaklaşımı, nükleer müzakerelerin uzamasına ve ekonomik sorunların derinleşmesine neden oldu. Anlaşmaya varılamaması, kalıcı yaptırımlar ve artan uluslararası izolasyon, ülke ekonomisi üzerinde ek bir baskı oluşturdu ve halkın geçim sıkıntısını daha da arttırdı (Reuters, 2023).

Bu sorunların yanı sıra, hükümetin ifade özgürlüğü ve dijital alan üzerindeki sert politikaları toplumsal gerginlikleri daha da artırdı. Medya üzerindeki denetimin sıkılaştırılması ve eleştirel seslerin bastırılması, internet ve dijital alan üzerindeki ağır kısıtlamalarla birleşerek, bilgi akışını sınırladı ve halkın memnuniyetsizliğini artırdı (Deutsche Welle, 2023; Amnesty International, 2023).

Sonunda, Mahsa Amini'nin Eylül 2022'de ölümü, biriken toplumsal öfkenin "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketiyle patlak vermesine yol açtı. Mahsa (Jina) Amini, ailesiyle birlikte kişisel bir seyahat için Tahran'a gelen 22 yaşında Saqqazlı bir kadındı. "Başörtüsü kurallarına uymadığı" iddiasıyla ahlak polisi tarafından gözaltına alındı. Ancak, hükümetin resmi kriterlerine göre bile giyimi herhangi bir suç unsuru taşııyordu. Mahsa, gözaltında bulunduğu sırada güvenlik güçlerinin şiddeti sonucu ciddi şekilde yaralandı, komaya girdi ve birkaç gün sonra Kasma Hastanesi'nde hayatını kaybetti (Human Rights Watch, 2022).

Bu süreçte gazeteciler Nilüfer Hamedî ve Elahe Muhammedî, Mahsa Amini'nin ölümüyle ilgili önemli anları belgeleyip haberleştirdi. Nilüfer Hamedî, Kasra Hastanesi'nden Mahsa'nın ailesinin ölüm haberini aldığı anın bir fotoğrafını yayınladı. Fotoğrafta Mahsa'nın anne ve babası birbirine sarılırken, arka planda annenin çığlıkları ve ağlamaları duyuluyordu. Bu görüntülerin sosyal medyada paylaşılması, halk arasında büyük bir öfke dalgası yarattı (Amnesty International, 2022). Aynı gece, olayı duyan bir grup insan Kasra Hastanesi önünde toplanarak “Kardeşimi öldüreni öldüreceğim” ve “Diktatöre ölüm” gibi sloganlar attı ve siyasi sistemin temellerini hedef aldı.

Mahsa Amini'nin cenaze töreni, ölümünden bir gün sonra, 26 Eylül 2022'de Saqqaz'daki Ayçi Mezarlığı'nda düzenlendi ve İran'daki protestolar tarihinde bir dönüm noktası oldu. Törende, yakın akrabalarından biri, geçici mezar taşına şu cümleyi Kürtçe olarak yazdı: “Jina, sen ölmezsin; adın bir sembol olur.” Bu ifade, sosyal medyada hızla yayılarak yapısal şiddete karşı halkın ilk protesto sembollerinden biri haline geldi ve baskıya karşı direnişi derin bir anlamla simgeledi (Deutsche Welle, 2022).

Bu törende, geniş bir halk kitlesinin katılımıyla “Kadın, Yaşam, Özgürlük” sloganı ilk kez kamuya açık bir şekilde yankılandı. Kürtlerin tarihi mücadelelerinden kaynaklanan bu slogan, hızla protesto hareketinin ana mesajı haline geldi. Bunun yanı sıra “Diktatöre ölüm” gibi sloganlar da atıldı ve halkın protestoları, yalnızca Mahsa'nın ölümüne tepki olmaktan çıkarak, siyasi ve toplumsal sisteme karşı direnişin bir sembolü haline geldi (BBC Persian, 2022).

Mahsa Amini'nin cenaze töreninin ardından İran, hızla modern tarihinin en yaygın halk ayaklanmalarından birine dönüştü. Hükümet, protestoları kontrol altına almak için ilk günlerde yoğun baskılarla hareket etti. Ancak, yıllarca biriken memnuniyetsizlik, yoksulluk, yolsuzluk ve özellikle kadınlara ve diğer ezilen gruplara yönelik baskılar, İran halkının mücadelesinde cumhuriyet rejimine karşı geçmiş hareketlerden farklı bir biçimde ortaya çıktı. Bu hareketin kilit özellikleri, yaygınlık, genişlik, kendiliğindenlik ve süreklilikti.

Protestolar özellikle ilk üç ay boyunca İran sokaklarında devam etti ve her geçen gün daha geniş bir boyut kazandı. Kürdistan, Sistan ve Belucistan bölgeleri ile Mahabad, Cavanrud ve Zahedan gibi şehirler, protestoların ana merkezleri haline

geldi. 30 Eylül’de gerçekleşen "Zahedan Kanlı Cuma" bu hareketin en acı olaylarından biriydi; güvenlik güçleri, protestoculara ateş açarak birçok kişinin ölümüne neden oldu (Amnesty International, 2022). Bu geniş çaplı baskı, halkın öfkesini diğer bölgelere yaydı ve yeni bir protesto dalgasına yol açtı.

Bu süreçte, genel grevler protestoların temel araçlarından biri haline geldi. Aralık ayında pazarcılar ve işçilerin gerçekleştirdiği grevler, birkaç gün boyunca ülke ekonomisini felç etti ve hareketin toplumun farklı kesimlerinin desteğini kazandığını gösterdi (Reuters, 2022).

Aynı zamanda, yurtdışındaki muhalefet grupları “Dayanışma Koalisyonu” oluşturarak hareketin liderliğini sağlamak için bir platform oluşturmaya çalıştı. Bu koalisyon, farklı siyasi akımlardan figürleri içeriyor ve amacı hareketi birleştirip belirli hedeflere ulaşmasını sağlamaktı. Ancak siyasi anlaşmazlıklar ve pratik stratejiler üzerinde uzlaşamama nedeniyle, bu koalisyon kısa bir süre içinde bölündü ve hareketin liderliğini üstlenemedi. Koalisyonun çöküşü ve baskıların artması, merkezi ve organize bir liderlik umuduna bağlanan halkın beklentilerinin bir kısmını yok etti (Deutsche Welle, 2022).

Sonuç olarak, hükümet baskıcı önlemler, liderlik eksikliğinden faydalanma ve organizasyon yetersizliği ile sokakları taktiksel mücadele alanından uzaklaştırmayı başarmış olsa da, hareketin başlamasından iki yıl sonra, İran sokakları otoriter siyasi düzene karşı direnişin bir arenasına olmaya devam etti. Hareketin canlılığı ve günlük yaşamda, kadınların merkezde olduğu çeşitli sosyal grupların katılımıyla yeniden kendini göstermesi, bu hareketin tarihi ve siyasi bir inceleme gerekliliğini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki bölümde, nitel araştırmalara dayanarak "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketinin farklı boyutları tartışılacaktır. Ancak öncesinde bazı önemli noktaların altı çizilmelidir:

Kadınlar, İran İslam Cumhuriyeti'nde tarihsel, kültürel ve sosyal nedenlerle siyasi düzene karşı direnişin merkezi haline gelmiştir. Bu konumun en önemli nedenlerinden biri, kadın bedeninin ve kimliğinin hükümetin ideolojisinin bir sembolü olarak kullanılmasıdır. Gerçekten de kadın bedeni, hükümetin ideolojisini dayatmaya çalıştığı ilk alanlardan biri olmuştur; özellikle zorunlu başörtüsü politikasıyla. Bu adım, kadınları hedefli bir baskının ilk gruplarından biri haline getirmiş ve bu da kadınların direnişi öğrenmesi için bir zemin oluşturmuştur.

Kadınların bu baskıya karşı direniş tarihi, zamanla çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. 1979 yılında zorunlu başörtüsüne karşı yapılan protestolardan, "Gizli Özgürlükler Kampanyası", "Beyaz Çarşambalar" ve nihayetinde "Devrim Sokağının Kızları" gibi sembolik hareketlere kadar, kadınlar küçük ve büyük mücadelelerle direnişin çeşitli formlarını geliştirmiştir (BBC Persian, 2022). Bu mücadeleler, hükümete doğrudan eleştirilerde bulunmanın yanı sıra, direnişi öğrenmek ve siyasi düzene karşı koymak için ortak deneyimler yaratmıştır.

Bu mücadelelerin ve direnişlerin bir uzantısı olarak, "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketinin ortaya çıkışında önemli bir zemin oluşturulmuştur. Bu zemin, Mahsa Amini'nin ölümünden önceki olaylarla, siyasi ve toplumsal düzenin doğrudan çatışmasını ortaya koymuştur. Örneğin, bir annenin sokakta ahlak polisinden hasta kızını serbest bırakmasını istediği hikaye ya da zorunlu başörtüsü ideolojisine bağlı bir kadınla çatışmasından sonra tutuklanan ve zorla itiraf etmeye zorlanan Sepideh Rashno'nun davası (Radio Farda, 2022). Bu olaylar, vatandaşlarla devletin baskıcı mekanizmaları arasındaki günlük ve doğrudan çatışmanın açık göstergeleriydi. Bu çatışmalar, zamanla, "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketinin yükseldiği bir zemin oluşturmuş ve bu hareket, İran tarihinin en önemli hareketlerinden biri haline gelmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

5.1. Katılımcıların Genel Özellikleri

Bu araştırmada, nitel yöntem kullanılarak ve yarı yapılandırılmış görüşme soruları aracılığıyla veriler sahadan toplanmıştır. Görüşmeler, katılımcıların görüş ve deneyimlerini elde etmek amacıyla önceden tasarlanmış 17 sorudan oluşmaktadır. Katılımcılar, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketine farklı şekillerde katılım göstermişler ve örneklem grubu 20 kişiden oluşmuştur.

Katılımcılar, 20-49 yaş grubu arasından, farklı sosyal sınıflar ve çeşitli coğrafi bölgelerden seçilmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun lisans derecesine (üniversite mezunu) sahip olduğu görülmüştür. Katılımcıların kişisel bilgilerinin korunması amacıyla K kodlaması şeklinde isimler kodlanmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	Yüzde
Kadın	13	65%
Erkek	7	35%
Toplam	20	100%

Yukarıda Tablo 1'e bakıldığında, katılımcıların cinsiyete göre dağılımı; 13 kadın (65%) ve 7 erkek (35%) den oluştuğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Yaş Dağılımı

Yaş Grubu	Sayı	Yüzde
20-25 Yaş	6	30%
26-35 Yaş	8	40%
36-45 Yaş	4	20%
45 Yaş Üstü	2	10%
Toplam	20	100%

Tablo 2'ye bakıldığında, katılımcılardan 6'sı 18-25 yaş grubu, 8'i 26-35 yaş grubu, 4'ü 36-45 yaş grubu ve 2'si 45 yaş grubu kategorisinde yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Sosyal Sınıf Dağılımı

Sosyal Sınıf	Sayı	Yüzde
Orta Sınıf	10	50%
İşçi Sınıfı	6	30%
Dezavantajlı Sınıf	4	20%
Toplam	20	100%

Tablo 3'e bakıldığında, 10 katılımcı orta sınıftan, 6 katılımcı işçi sınıfından ve 4 katılımcı dezavantajlı sınıfta yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Coğrafi Dağılımı

Coğrafi Konum	Sayı	Yüzde
Tahran (Başkent)	7	35%
Eyalet Merkezleri	5	25%
Değer Şehirler	8	40%
Toplam	20	100%

Tablo 4'e bakıldığında, 7 katılımcı Tahran'da (başkent), 5 katılımcı eyalet merkezlerinde ve 8 katılımcı küçük şehirlerde yerleşmektedirler.

5.2. Kadın, Yaşam ve Özgürlük Hareketi'nin Oluşumunda Etkili Faktörler

Totaliter rejimler, yalnızca kamusal davranışları kontrol etmekle kalmayıp bireylerin düşüncelerini ve kimliklerini de değiştirmeyi hedefleyen kapsayıcı bir ideolojinin oluşturulması ve pekiştirilmesi temelinde işler. İran İslam Cumhuriyeti'nde bu özellik, tüm toplumsal, kültürel ve siyasi unsurların ideolojik prensiplere göre yorumlanmaya çalışılmasıyla açıkça görülmektedir. Bu rejim, eğitim, devlet medyası ve dini kurumlar gibi araçları kullanarak resmi ideolojisini tek mümkün gerçeklik olarak sunmakta ve bu ideolojiye karşı her türlü muhalefet veya şüpheyi bastırmaktadır. Öte yandan, bu tür rejimler, ihlali açıkça veya dolaylı olarak bireyleri “rejimin düşmanı” konumuna yerleştiren yasalar ve düzenlemeler çıkarır. Bu yaklaşım, vatandaşların davranışlarını kontrol etmenin yanı sıra, güvenlik ve yargı yapılarının muhalifleri bastırmak ve ortadan kaldırmak için meşru bir araç elde etmesini sağlar. Ayrıca, İran İslam Cumhuriyeti, kötü yönetim ve ideolojik söylemleri toplumun gerçek ihtiyaçlarının önüne koyma politikaları nedeniyle artan ekonomik, sosyal ve sınıfsal hoşnutsuzlukların mirasçısıdır (Arendt, 1987).

Devlet sosyal ve siyasi taleplere yanıt verme konusundaki yetersizliği, sürekli baskı ve artan eşitsizlikle birleşerek toplumsal hoşnutsuzlukların birikmesine yol açmış ve nihayetinde Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinin doğuşunu tetiklemiştir. Bu koşullar altında toplum, artık siyasi yapının meşruiyetini tanımamakta ve iktidarı sorgulamak için farklı kanallar kullanmaktadır. İran'da sosyal medya ağları ve farklı toplumsal gruplar arasındaki bağlar, kadınların protestolardaki merkezi rolüyle birlikte, insan ve kültürel kaynakların seferber edilmesinde önemli bir rol oynamış ve geniş çaplı protestoların zeminini hazırlamıştır (Tilly, 1978).

Nesiller boyunca biriken hoşnutsuzluklar, bu hareketin oluşumunda öne çıkan diğer bir faktördür. Cinsiyet eşitsizlikleri, ekonomik ayrımcılık ve kültürel baskılar, geçtiğimiz on yıllarda toplumun farklı kesimlerinde derin hoşnutsuzluklar yaratmıştır. Özellikle modern değerlerle hükümetin kısıtlayıcı yapıları arasındaki farkı daha keskin bir şekilde hissedenden genç nesil arasında bu hoşnutsuzluklar zirveye ulaşmıştır. Küresel bilgi ağları aracılığıyla haklarının daha fazla bilincine varan bu nesil, idealleri ile mevcut toplumsal ve siyasi gerçeklikler arasındaki uçurumu dayanılmaz bulmaktadır. Böyle bir ortam, toplumsal öfkenin ve ortak yoksunluk hissini farklı gruplar arasında bağ kurulmasını sağlamış ve kolektif tepkilere yol açmıştır (Blumer, 1969).

Bu hareketin oluşumunu aynı zamanda yapısal baskı teorisi çerçevesinde analiz etmek mümkündür. Bu perspektifte, yapısal krizler, ekonomik ve toplumsal baskılar ile hızlandırıcı faktörler, toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. İran'da, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, ekonomik yoksulluk ve yapısal adaletsizlikler, Mahsa Amini olayıyla birlikte, toplumsal öfkenin sembolü haline gelen bir kıvılcımla bir araya gelerek, nihayetinde biriken toplumsal baskıların yaygın bir harekete dönüşmesine yol açmıştır (Smelser, 1962). Konuyla ilgili K13'ün ifadelerine aşağıda yer verilmiştir:

“Toplumumuz öyle bir noktaya gelmişti ki kapasitesi dolmuştu. Bir kıvılcıma ihtiyacımız vardı; taşmak üzereydik. Hükümet bizi insan yerine koymuyordu ve bireyselliğimize hiçbir şekilde saygı göstermiyordu. Öte yandan, geniş çaplı ekonomik sorunlar vardı ve bu başlı başına başka bir önemli faktördü. Kürt bir kadın olan Mahsa Amini'nin, başörtüsü gerekçesiyle Tahran'da gözaltında öldürülmesi insanları duygusal açıdan derinden etkiledi. Tüm bunlar sonunda bizi patlama noktasına getirdi.”

Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi, aynı zamanda yeni toplumsal hareketlerin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu tür hareketler, ekonomik ya da sınıfsal meselelere

odaklanmaktan ziyade, kimlik, bireysel özgürlükler ve insan hakları gibi konulara vurgu yapar. Bu harekette de kadınlar, direnişin sembolü olarak protestoların söylem merkezinde yer almış, talepleri daha genel idealleri-özgürlük, eşitlik ve insan onuru gibi-yansıtmıştır (Touraine, 1985). Konuyla ilgili K12'nin ifadesi aşağıda verilmiştir:

“Eskiden hareketler ya sadece ekonomik ya da sadece politik meselelerle ilgiliydi, ama bu hareketin farklı bir havası vardı. Özgürlük kokuyordu. Sanki herkes özgür olmak ve seçim hakkına sahip olmak istiyordu. Bu hareketin bir diğer özelliği, geniş aile desteği idi. Aileler belki kendileri sokaklara çıkmıyordu ama destekleyici ve teşvik ediciydiler. Ayrıca, bu hareket gerçekten kapsayıcıydı. Her yaştan, gençten yaşlıya, farklı bakış açılarına sahip insanlar bu harekette yer aldı.”

Birçok katılımcıya göre, **Kadın, Yaşam, Özgürlük** hareketi, sistematik baskı, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler ve ideolojik tahakküm altında biriken yapısal krizlerin doruk noktasına bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Bu hareket, artık iktidar yapılarının halkın biriken taleplerine yanıt veremediği, yönetim ile toplum arasındaki uçurumun patlama noktasına geldiği bir dönemin göstergesidir. Böyle bir ortamda, hareket, köklü değişim, sosyal adalet ve özgürlüğe ulaşma mücadelesi için kolektif bir direnişin yansıması haline gelmiştir.

5.3. “Kadın, Yaşam, Özgürlük” Sloganı: Anlam İnşasından Kolektif Kimlik Oluşumuna

Sloganlar, hareketlerde yalnızca kolektif değerleri ve idealleri ifade eden araçlar değil, aynı zamanda bireylerin seferber edilmesinde, dayanışmanın oluşturulmasında ve toplumsal gerçekliğin inşasında da kilit bir rol oynar. Toplumsal hareketler bağlamında sloganlar, anlamsal bir araç olarak işlev görerek güçlü ama basit mesajlar iletebilir ve karmaşık kavramları sembolik bir formatta özetleyebilir. Bu sloganlar, hareketin kolektif kimliğini güçlendirir ve "biz" ile "onlar" arasındaki sınırları tanımlamak için bir alan yaratır. Ayrıca, ortak anlamlar yaratarak hâkim söylemlerle çatışma zeminini hazırlar ve sembolik bir direniş aracına dönüşerek hareketin sosyal tabanı ve dış gözlemciler üzerinde derin bir etki bırakabilir (Snow ve Benford, 2000).

"Kadın, Yaşam, Özgürlük" sloganı, anlam inşası teorisi perspektifinden bir toplumsal hareketin anlamsal ve sembolik bir aracı olarak ele alınabilir. Bu slogan, en basit haliyle üç evrensel ve temel kavramı içerir ve her biri hareketin ideallerinin bir

boyutunu temsil eder: “Kadın”, toplumsal cinsiyet baskısına karşı direnişin ve kadın haklarının bir sembolüdür; “Yaşam”, insan onurunu, bireysel seçim özgürlüğünü ve insan hayatının niteliğini kontrol altına alan ideolojilere karşı çıkışı temsil eder; ve “Özgürlük”, otoriter ve baskıcı yapılarla doğrudan çatışan nihai bir hedef olarak öne çıkar. Bu konuyla ilgili K6’nın görüşleri aşağıda aktarılmıştır:

“Kadın, bu sloganda hükümetin, toplumun, ataerkilliğin ve dinin desteklediği baskıların bir sembolüdür. Kadın her zaman bastırılmış, ihtiyaçları göz ardı edilmiştir. Yaşam ise diktatörlük rejimlerinin bireysel olarak deneyimlemenizi istemediği bir şeydir. Onlar, hayatınızı daha sınırlı hale getirmek ve zevk almanızı engellemek istiyorlar. Özgürlük ise temel bir kavramdır; özgürlük olmadan bir toplum gelişemez, ilerleyemez. Biz bu üç şeyi-kadın, yaşam ve özgürlük-bu hareketle talep ettik.”

Yeni toplumsal hareketler, siyasi ve ekonomik taleplerin ötesine geçerek anlam üretimine dayanır. Bu hareketler, sosyal etkileşimler, ortak eylemler ve semboller ile sloganlar aracılığıyla üyeleri için yeni bir kimlik yaratmaya çalışır. Geleneksel hareketler genellikle iktidar yapılarında somut değişiklikler yapmayı hedeflerken, yeni toplumsal hareketler değerlerin, anlamların ve toplumsal normların değişimine vurgu yapar. Mevcut düzeni yalnızca yıkmak yerine, yeni toplumsal gerçeklikler yaratmayı amaçlar. Bu süreç, kolektif kimliği, hareketin içsel uyumunu sağlamak ve hareketin gücünü artırmak için bir araç haline getirir (Melucci, 1989).

İran’da “Kadın, Yaşam, Özgürlük” sloganı etrafında şekillenen harekette bu slogan, kolektif kimlik yaratımında merkezi bir rol oynamıştır. Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi, yalnızca mevcut siyasi düzene karşı bir muhalefet olmakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal değerleri ve anlamları yeniden tanımlamıştır. Bu hareket, toplumsal cinsiyet eşitliği, insan onuru ve özgürlük gibi kavramlara dayanarak hâkim söylemi sorgulamış ve toplumun farklı kesimlerine yeni değerler sunmuştur. Slogan, protestolarda, sosyal medya platformlarında ve günlük etkileşimlerde tekrar ve yeniden üretilerek farklı geçmişlere sahip bireylerin bir araya gelmesi için bir zemin hazırlamış ve kolektif “biz” duygusunu güçlendirmiştir. Bu bağlamda kolektif kimlik, hareketin birliği, direnişi ve sürekliliği için bir araç haline gelmiştir, çünkü ideolojik sınırların ve hüküm süren geleneklerin ötesinde ortak anlamlar yaratır. Bu ifadeyi destekler nitelikte olan K7’nin görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

“Hükümet, kabul edilebilir bir başörtüsü takmadığı için bir kadını öldürdü; hem Kürt, hem Sünni bir kadını. Kadın, Yaşam, Özgürlük’ten daha iyi ve güzel bir slogan, bu hükümete olan memnuniyetsizliğimizi nasıl ifade edebilirdi ki? Hükümetin her şeyle bir sorunu vardı: kadınla, başörtüsüzlükle, Kürt olmakla, Sünni olmakla. Bu yüzden, böyle bir sloganın hareket içinde bu kadar güzel bir şekilde yer edinmesi ve herkesin ortak sesi haline gelmesi doğaldı.”

Bu süreçte medyanın kolektif eylem çerçevelerini belirlemedeki rolü göz ardı edilemez. Medya, olayları temsil etme biçimi, kullanılan kelimeler, görseller ve anlatılar aracılığıyla bir olaya ya da slogana belirli bir anlam kazandırabilir ve bu anlamı geniş kitlelere yayabilir. Bu süreçte medya, farklı grupların deneyimlerini ve hedeflerini ortak bir zeminde birleştirerek toplumsal uyumu ve hedef birliğini güçlendiren bir araç haline gelir. Özellikle yeni toplumsal hareketlerde medyanın bu rolü daha da önem kazanmaktadır, çünkü kolektif eylemler, kamusal alanda anlam ve söylem olarak somutlaşmadan, seferberlik ve etkileycilik gücünü kaybetmektedir (Gamson, 1992).

Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi özelinde medya, bu hareketin temel kavramlarını ve görsellerini yansıtmada ve iletmede kilit bir rol oynamıştır. Bu bağlamdaki önemli dönüm noktalarından biri, Jina (Mahsa) Amini’nin mezar taşında yazılı olan “Sen ölmüyorsun, adın bir sembole dönüşüyor” mesajıydı. Bu mesaj medya ve sosyal ağlar aracılığıyla geniş bir şekilde duyurulmuş ve hareketin sembolü haline gelmiştir. Medya, bu mesajı “Kadın, Yaşam, Özgürlük” sloganı ile birleştirerek, Kürt hareketlerinin mücadelesinden köklenen bu ifadeyi toplumun farklı kesimlerine hitap eden ortak bir anlam haline getirmiştir. Bu süreçte medya, sloganın yeniden üretilmesi ve yayılması için bir araç görevi görmüş, bu söylemi yerel bir bağlamdan ulusal ve uluslararası bir boyuta taşımıştır. Bu, yerel bir sloganın nasıl ulusal ve küresel bir kimliğe dönüştüğünü açıkça göstermektedir. Aşağıda konuyla ilgili K11’in ifadeleri aktarılmıştır:

“Şu anda aklıma gelen tek şey şu: Mahsa Amini’nin dedesi mezar taşına ‘Sen ölmüyorsun, adın bir sembol oluyor’ diye yazdığında, bu hareketin kıvılcımı orada ateşlendi. Sonrasında bu video her yere yayıldı. Bu sloganın Kürtlerin mücadelelerinden doğduğunu duydum, ama bunun ne kadar doğru olduğunu bilmiyorum. Ancak toplumun böyle bir şeye hazır olduğu, kendisiyle örtüşen bir mesajı bayrak yapıp sokaklara çıkmak istediği kesin.”

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” sloganı, yalnızca hareketin değerlerini ve ideallerini ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda kitleleri seferber etmek ve toplumsal gerçekliği inşa etmek için bir mekanizma işlevi görür. Bu bağlamda sloganlar, basit kelimeler olmanın ötesine geçerek, hareketin kimliğini tanımlayan ve sembolik bir mesaj ileten işaretlere dönüşür. Bu mesaj, aynı anda hem hareketin sosyal tabanına dayanışmayı güçlendirmek için hem de muhaliflere onların meşruiyetini sorgulamak üzere hitap eder. “Kadın, Yaşam, Özgürlük” sloganı, çok katmanlı ve evrensel anlamlar sunarak, baskı ve tahakküme karşı direnişi ve idealizmi yeniden tanımlayan yeni bir toplumsal gerçeklik yaratır. Böylelikle bu slogan, yalnızca talepleri ifade eden bir araç olmanın ötesine geçerek, direnişin anlamını şekillendiren ve kamusal söylemi yeniden inşa eden aktif bir rol oynar.

5.4. Kadınlar, Direnişin ve Mücadelenin Merkezinde

İran İslam Cumhuriyeti, ideolojik bir siyasi düzen olarak, kuruluşunun ilk günlerinden itibaren kadın bedenini güç ve hegemonya üretiminin en önemli alanlarından biri haline getirdi. Zorunlu başörtüsü, bu politikaların bir sembolü olarak, sadece bir dini yükümlülük olmanın ötesinde, siyasi düzenin otoritesini ve ideolojisini kamusal alanda açık bir şekilde sergilemek için bir araç haline geldi. Bu bağlamda, kadın bedeni yalnızca biyolojik bir gerçeklik değil, aynı zamanda toplumsal yapılar içinde ideolojik değerlerin kurumsallaştırılmasını mümkün kılan sembolik ve siyasi bir alan haline dönüştü.

Aslında, kadın bedeninin kontrolü, İran İslam Cumhuriyeti’nin patriyarkal dini düzenini pekiştirmek için daha geniş bir projenin parçasıydı. Bu düzen, zorunlu başörtüsü ve diğer yasal kısıtlamalar gibi politikalar aracılığıyla yalnızca kadın kimliğini toplumsal ve ailevi roller çerçevesinde yeniden tanımlamayı amaçlamakla kalmadı, aynı zamanda kadın bedenini meşruiyet kazandırıcı bir araç olarak kullanarak, otoritesini toplumun her düzeyinde genişletmeye çalıştı. Bu tür bir kontrol mekanizması, egemen ideolojinin yeniden üretim aracı olsa da aynı zamanda en önemli direniş alanlarından birine dönüştü.

Tütün Hareketi’nde başlayan ve Meşrutiyet Hareketi’ne zemin hazırlayan siyasi ve toplumsal mücadelelere katılan kadınlar, 1979 Devrimi’nde de önemli roller üstlendiler. Bu tarihi birikimle, İran İslam Cumhuriyeti’nin ideolojik sınırlayıcı

politikalarına en başından beri tepki gösterdiler. 1979’da zorunlu başörtüsüne karşı kadınların gerçekleştirdiği kitlesel protestolar, bu ideolojik söyleme meydan okumayı amaçlayan ilk kolektif çabaydı. Ancak, siyasal ve toplumsal öncelikleri farklılaşmış olan toplum, bu protestolara kayıtsız kaldı. Kadınların meselelerine gösterilen bu kayıtsızlık, İran’da kadınların sorunlarının tarihsel olarak göz ardı edilmesinin bir parçasıydı ve rejim, toplumsal cinsiyet politikalarını kurumsallaştırmak için bu durumdan faydalandı.

Bununla birlikte, kadınlar bu baskıyı asla doğal bir gerçeklik olarak kabul etmediler. Sonraki on yıllarda, kadınların bu baskıcı söyleme karşı mücadeleleri çeşitli biçimlerde devam etti. “Gizli Özgürlükler” adlı kampanya, dijital ortamda kadınların sınırlayıcı yasalara karşı tepkilerini ifade edebilecekleri modern bir platform sundu. “Masih Ali Nejad” tarafından başlatılan bu kampanya, kadınların başörtüsüz fotoğraflarını ve hikayelerini paylaşarak, egemen söyleme karşı doğrudan bir meydan okuma niteliği kazandı.

Bunun ardından, “Beyaz Çarşambalar” kampanyası, sembolik bir protesto anlayışıyla kıyafet üzerinden direnişi düzenli ve sosyal bir eyleme dönüştürmeyi amaçladı. Bu kampanyalar, resmi bir toplumsal hareket yapısına sahip olmasalar da, sosyal ağlar ve merkezi olmayan iletişim biçimleriyle kadınların sesini İran sınırlarının ötesine taşımayı başardı.

Bu süreçte, “Devrim Caddesi’nin Kızları” adlı kampanya, “Veda Muvahhid” adlı, o güne dek tanınmayan bir kadının sembolik eylemiyle başladı ve kadın direnişinin en güçlü sembollerinden biri haline geldi. Veda Muvahhid’in başörtüsünü çıkararak Devrim Caddesi’nde bir elektrik kutusunun üzerine çıkması, günlük yaşam içinde direnişin kendiliğinden bir formunu temsil ediyordu. Bu eylem diğer kadınlar tarafından sürdürüldü ve nihayetinde Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinde daha geniş bir şekilde temsil edildi.

Aşağıda K19’nin görüşlerine yer verilmiştir:

“Biz hep mücadele ettik, hep. Evlerimizden başladık, okullarımızdan. Hep başımızda bir baskı vardı, hep birileri vardı, nasıl giyineceğimizi, nasıl davranacağımızı, nereye gidip nereye gitmeyeceğimizi söylüyordu. Bu sadece bize değil, erkeklere de belki bir şeyler vardı, ama bize kadınlara çok daha fazlaydı, çok daha zordu. Biz mecbur kaldık, hakkımızı nasıl alacağımızı öğrenmek zorunda kaldık. Mecbur kaldık, bu baskıya nasıl karşı

koyacağımızı anlamak zorundaydık. Bu bizim için bir seçenek değildi, bir mecburiyetti. Her şey için, attığımız her adım için savaşmayı öğrendik. Hayat bunu bize öğretti.”

Alexis de Tocqueville, “Fransa Devrimi ve Öncesindeki Rejim” (1856) adlı kitabında, otoriter hükümetlerin baskıcı politikaları ve uygulamalarıyla yalnızca devrimlerin zeminini hazırlamakla kalmayıp, dolaylı olarak halklara mücadele etme ve devrim yapma yöntemlerini de öğrettiklerini savunur. Bu düşünce, "Hayat bize haklarımız için nasıl mücadele edeceğimizi öğretti" diyen “Meryem”in basit ama güçlü bir cümlesinde yankılanır. Aslında, Tocqueville’in belirttiği gibi, bu “hayat”, yani baskıcı düzen ve politikalar, direnişi ve mücadeleyi öğrenmenin temel unsuru haline gelmiştir.

Kadınlar, İran’da direnişin ve mücadelenin merkezinde yer alarak “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Sistematik baskılar ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle karşı karşıya kalan kadınlar, bu baskının yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi bir sorun olduğunu fark ederek mücadeleyi şekillendiren öncü bir güç olmuşlardır.

Kadınlar, zorunlu başörtüsü, toplumsal alanlardan dışlanma ve temel haklardan mahrum bırakılma gibi düzenlemeler aracılığıyla bedenleri ve kimlikleri üzerinde kurulan kontrol mekanizmalarının yalnızca birer sembol olmadığını, aynı zamanda ataerkil siyasi düzenin bir uzantısı olduğunu anlamışlardır. Bu farkındalık, kadınları pasif direnişten aktif mücadeleye taşımış ve onları hareketin liderleri haline getirmiştir.

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinde, kadınların bedenleri mücadele ve direnişin en önemli alanlarından biri olmuştur. Başörtülerini çıkarmak, yakmak ya da kamuya açık alanlarda zorunlu giyim kurallarına karşı gelmek, kadınların bireysel haklarını ve toplumsal özgürlüklerini geri kazanma mücadelesinin bir parçasıdır. Bu eylemler, sadece sembolik bir direniş değil, aynı zamanda mevcut düzenin baskıcı yapılarına doğrudan bir meydan okumadır.

Kadınların bu direnişi, yalnızca İran içinde değil, uluslararası düzeyde de geniş yankı uyandırmıştır. Onların mücadelesi, toplumsal cinsiyet eşitliği, özgürlük ve insan hakları konularında evrensel bir mesaj taşıyarak farklı coğrafyalardaki hareketlere de ilham olmuştur.

Bu bağlamda, kadınlar direnişin yalnızca bir parçası değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi dönüşümün başlıca taşıyıcılarıdır. Onların mücadelesi, baskıya karşı direnişi ve özgürlüğe duyulan kolektif arzuyu somutlaştıran bir simge haline gelmiştir.

Ayrıca, beden, direnişin son sınırının bir sembolü olarak, Muhammed Muradi ve Kiyanuş Senjeri'nin kendi iradeleriyle hayatlarına son verdikleri eylemlerde de yansıma bulmuştur. Bu eylemler, bedeni hem somut hem de sembolik anlamda bir protesto aracı ve baskı ile yaygın umutsuzluğa dikkat çekme yöntemi haline getirmiştir. Bu aktivistler, bedenin yalnızca günlük yaşamda değil, ölüm anında bile tahakküme karşı bir mücadele alanına dönüşebileceğini göstermeye çalışmıştır.

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, yalnızca sistematik baskılar ve bunun yarattığı adaletsizlik duygusu nedeniyle değil, aynı zamanda kadınların aktif ve amaçlı eylemleri sayesinde onları bu hareketin merkezine yerleştirebilmiştir. Cinsiyetçi baskı ve ayrımcılık deneyimleri kolektif öfkenin oluşumunda önemli bir rol oynamış olsa da, kadınların bedenlerini, kimliklerini ve sembolik eylemlerini direniş aracı olarak kullanma becerileri bu merkeziliği pekiştirmiştir. Kadınlar bu merkezi rolü yalnızca mağduriyetlerinden değil, bağımsız ve bilinçli bir eylemcilik yoluyla kazanmışlardır.

Toplumsal hareketlerin aktivistleri, hareketin içinde eylem ve katılım yoluyla nasıl hareket edeceklerini ve hangi stratejileri benimseyeceklerini öğrenirler. Aktivistlerin bilişsel süreçleri, hem tarihi deneyimlere bağlıdır hem de mücadele sürecinde yeni bir farkındalık ve bilgi üretir (Eyerman ve Jamison, 1991). Bu durum, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinde somut bir şekilde kendini göstermiştir. Kadınlar, bedenin varlığının hareketin mesajını ya da kimliğini etkileyebileceği durumlarda, bu varlığı kamusal alandan bilinçli bir şekilde geri çekmişlerdir. Özellikle yoğun baskılarla karşılaşıldığında ya da beden, sistemin güç gösterisine dönüştürüldüğünde, kadınların bedenin farklı mücadele alanlarındaki yönetimine dair derin bir farkındalık geliştirdiği görülmektedir. Bu bedenin varlığı ve yokluğu arasındaki dengeyi stratejik bir şekilde düzenleme yeteneği, kadınların bedenlerini bir protesto dili olarak kullanmalarını, aynı zamanda bu aracı bir zayıflık kaynağına dönüştürmemelerini sağlamıştır. Katılımcı K19'un görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

“Kadınların zorunlu başörtüsüne karşı gösterdiği direnç, tüm tehlikelere, tehditlere ve hükümetin baskılarına rağmen devam ediyor; kadınlar bu

zorlamaya boyun eğmeyi kabul etmiyor. Kadınların bedenlerini geri kazanma mücadelesi sadece başörtüsünü çıkarmakla sınırlı kalmadı; eğer baskının şiddeti nedeniyle eylem alanlarının kapandığını fark ediyorlarsa, başka bir mücadele biçimi geliştiriyorlardı. Örneğin, bizim küçük şehrimizde, güvenlik devriyelerinin her köşesine yerleştiği ünlü bir alışveriş merkezine kadınlar gitmemeyi tercih ettiler, böylece zorunlu başörtüsüne boyun eğmek zorunda kalmadılar. Bu direniş, alışveriş merkezindeki esnafların, müşteri azalması ve mekânın tenhalaşması nedeniyle devriyelere tepki göstermesine ve onların kaldırılmasını talep etmesine yol açtı. Bu, kadınların dayanışmasının ve direnişinin devam ettiğini, hareketin hâlâ canlı ve dinamik olduğunu gösteren bir örnektir.”

Bu eylemler, bireysel ve toplumsal iradenin geri kazanılmasının bir göstergesiydi. Sokaklarda başörtüsünü çıkarma ve yakma gibi sembolik hareketlerden, cesur bir şekilde kamusal alanda var olma veya olmama eylemlerine kadar kadınlar, bedenlerini bir kontrol nesnesinden bir protesto ve özgürlüğü yeniden tanımlama öznesine dönüştürdüler. Bu bağlamda, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinde beden, direnişin, protestonun ve güç ile özgürlük kavramlarının yeniden tanımlandığı çok katmanlı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.5. Kadın, Yaşam, Özgürlük Hareketi ve Kesişen Baskılara Karşı Mücadelelerin Birleşimi

Bu hareket, yeni toplumsal hareketlerin bir örneği olarak, geleneksel hareketlerden farklı bir yapı sergilemektedir. Genellikle hiyerarşik yapılarla yönlendirilen geleneksel hareketlerin aksine, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, merkezsiz bir yapı ve aktivistlerin doğrudan katılımına dayanmasıyla tanımlanmaktadır. Bu hareketin kadınları merkezine alan yapısı, geleneksel hiyerarşilerin azalmasına katkıda bulunmuş ve etnik, dini ve diğer marjinalleşmiş grupların eşit bir şekilde yer bulabileceği bir alan yaratmıştır. Sonuç olarak, bu hareket yalnızca toplumsal cinsiyet taleplerini değil, aynı zamanda etnik, ekonomik ve dini ayrımcılık gibi diğer adaletsizliklere karşı protestoları da kapsamıştır (Frank ve Fuentes, 199). Aşağıda K16’nın ifadelerine yer verilmiştir:

“Bu hareketten önce hiçbir grup ya da kişiye kendimi ait hissetmiyordum. İsteklerimin toplumun genel talepleriyle örtüşmediğini düşünüyordum. Ancak bu hareket başladığında gördüm ki, aslında herkes benimle aynı şeyleri istiyordu. Hareketin içinde herkes vardı: ekonomik sorunları olanlar, farklı etnik gruplar... Hepsi bir aradaydı. Sloganlar da bu

dayanışmayı gösteriyordu; mesela ‘Kürdistan’dan Belucistan’a’ ya da ‘Bizim şehrimizden sizin şehrinize’ gibi. Bu geniş katılım ve yan yana durma duygusunu gerçekten hissettim. Öğrenci grupları ve toplumun farklı kesimleri bir aradaydı. Bu birliktelik, korkularımızı yenmemizi sağladı. Eskiden bir hareketin İran’ı bölebileceğinden korkuyorduk, ama şimdi tüm etnik grupların bu dayanışma ve birliktelikle İran’ı bir arada tutabileceğini gördük. Bu hareketin bir araya getirme gücü bize umut ve özgüven verdi.”

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, diğer yeni toplumsal hareketler gibi gücünü kurumsallaşma ya da resmi yapılara dayanmaktan değil, kolektif ve halk temelli eylemlerden almaktadır. Bu nedenle hareket, yalnızca mevcut duruma bir itiraz değil, aynı zamanda kadın hakları ve ezilen grupların haklarını mücadelenin merkezine koyarak, katılımcı bir demokrasinin yeni bir modelini aktif bir şekilde yeniden inşa etmektedir. Gücün merkezini yeniden tanımlayan bu yaklaşım, demokrasiyi resmi ve kurumsal yapılardan sivil topluma taşımayı amaçlayan hareketin çabasını göstermektedir (Offe, 1985). Aşağıda K16’nın görüşlerine yer verilmiştir:

“Hepimizin bir arada olduğunu tamamen hissediyordum. Öğrenci gruplarından diğer kesimlere kadar herkes birlikteydi. Bu birliktelik, artık korkmamamızı sağladı. Eskiden bir hareketin İran’ı bölebileceğinden korkardık, ama şimdi tüm etnik gruplar arasında oluşan bu dayanışma ve birliktelikle İran’ı bir arada tutabileceğimizi gördük. Biz bir arada durarak özgüven kazandık ve güçlendik.”

Peki “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi böylesine geniş bir katılımı nasıl sağlayabildi? Hareketin bu sosyal güçleri bir araya getirme yeteneğini analiz ederken, ahlaki şok kavramı önemli bir rol oynar. Ahlaki şok, sarsıcı bir olayın toplumsal normları sorgulattığı ve bireylerde derin bir adaletsizlik ve öfke duygusu uyandırdığı bir durumdur. Bu hareket özelinde, Mahsa (Jina) Amini’nin güvenlik güçleri tarafından öldürülmesi, bu tür bir ahlaki şokun belirgin bir örneğidir. Bu olay, toplum genelinde geniş bir öfke uyandırmış ve bu öfkeyi sosyal seferberlik için bir güce dönüştürmüştür.

Bu ahlaki şokun geçici bir tepkinin ötesine geçmesini sağlayan şey, onun derin toplumsal duygularla bağlantılı olmasıydı. On yıllar boyunca biriken baskı, ayrımcılık ve eşitsizliklere dayanan bu duygular, olaya anlam ve yön kazandırmış, dağınık memnuniyetsizlikleri örgütlü ve tutarlı bir protestoya dönüştürmüştür. Mahsa’nın

ölümüyle ortaya çıkan ahlaki şok, kadınlardan gençlere, etnik azınlıklardan farklı sosyal sınıflara kadar geniş bir sosyal güç yelpazesini ortak bir hedef etrafında birleştirmiştir. Sonuç olarak, bu şok, hareketin kolektif kimliğinin oluşumu ve geniş çaplı katılımın sağlanması için bir zemin oluşturmuştur (Jasper, 1998). Aşağıda K4'ün ifadelerinde şok kavramının dikkatle ve yerinde kullanıldığı görülmektedir:

“Bir başörtüsü meselesi yüzünden bir insanın hayatını kaybetmesi gerçekten anormal ve acı vericiydi. Ahlak polisi her zaman vardı ve bizi sürekli rahatsız ediyordu, ama birini öldürmek? Bu çok korkunçtu ve bize bir şok yaşattı. 2019'da insanlar benzinin zamlanması nedeniyle sokaklara çıkmıştı, ama o zamana kadar kimse benzin yüzünden öldürülmemişti. İşte bu fark, bu hareketin bu kadar genişlemesine sebep oldu. Bakın, Mahsa Amini'nin başörtüsü dediğiniz şey, başörtüsü bile değildi ki bu yüzden birini gözaltına alacak kadar bile bir durum yoktu. Bu olaydan sonra artık bu kadar zulüm ve adaletsizliği kabul edemezdik. Çok büyük bir haksızlık yapıldığını anladık. Bu olay, 2009'dan sonra bizde zayıflamış olan bir inancı yeniden canlandırdı: Eğer bir arada olursak, çok büyük işler başarabiliriz.”

Hareketin yaygınlaşması ve yeni destekçiler kazanması yalnızca ahlaki şok ile sınırlı değildir. İnsanlar arasındaki dayanışmayı ve toplumsal bütünlüğü güçlendiren başka etkenler de vardır. Bu etkenlerden biri, hareket üyeleri arasında karşılıklı güven ve saygının gelişmesidir. Ortak deneyimler ve kolektif hedefler temelinde oluşan bu güven, bireyleri daha yakın bir iş birliğine yönlendirir ve harekete olan bağlılık ve sadakati artırır. Ayrıca, ortak acılar, idealler ve memnuniyetsizliklerden kaynaklanan dayanışma ve kader birliği hissi, katılım motivasyonunu güçlendirir ve farklı toplumsal grupları ortak bir kimlik etrafında birleştirme olanağı sağlar. Sonuç olarak, bir hareketin destekçi kazanmadaki başarısı, ahlaki şok, karşılıklı güven ve toplumsal dayanışma gibi duygusal faktörlerin birleşimine bağlıdır. Bu faktörlerin her biri, kolektif hareketlerin oluşumu ve sürekliliğine katkı sağlar (Jasper, 1998). Katılımcı K3'ün görüşlerinde yukarıdaki ifadenin karşılığı açıkça görülmektedir:

“Ne kadar plansız ve örgütsüz bir şekilde birbirimizi destekleyebileceğimizi ve birbirimizi sevebileceğimizi anladım. Ne kadar birbirimizin arkasında durabileceğimizi ve birbirimizin destekçisi olabileceğimizi gördüm.”

Sonuç olarak, bir hareketin destek kazanmadaki başarısı, ahlaki şok, karşılıklı güven ve toplumsal dayanışma gibi duygusal faktörlerin birleşimine bağlıdır. Bu faktörlerin her biri, kolektif hareketlerin oluşumu ve sürekliliğine katkı sağlar.

5.6. Kadın, Yaşam, Özgürlük Hareketinde Siyasi ve Sosyal Tahakkümle Eşzamanlı Mücadele

Yeni toplumsal hareketler, normatif reformların ya da doğrudan siyasi değişimlerin ötesine geçerek, toplumsal homojenleşmeye ve tekdüzeleştirmeye karşı bir direniş sergiler. Bu hareketler, farklılıkların ve çeşitlilik içeren kimliklerin korunmasına vurgu yaparak, toplumsal düzenin tek taraflı değer ve normlarını dayatmaya karşı çıkar. Hatta doğrudan bir siyasi sistem değişikliğini hedeflemeseler bile, geniş anlamda politik bir duruş sergilerler. Bu tür hareketler, hâkim normlara, değerlere ve anlamlara meydan okuyarak modern toplumun ideolojik ve bilişsel yapısını sorgular ve toplumsal düzenin düşünsel ve değer temelini sarsar (Moshirzadeh, 2015).

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, yeni bir toplumsal hareket örneği olarak, kitlesel bir hareketin tarihsel hafızasını taşır. 1979 Devrimi, baskın bir dini ideolojiye dayalı, karizmatik liderlik tarafından yönlendirilen ve aktivistlerine ütopyacı bir gelecek vadeden kitlesel bir hareketti. Bu tarihsel deneyim, monarşinin devrilmesiyle sonuçlanmış ve ardından bireysel ve toplumsal özgürlükleri baskı altına alan, vatandaşları pek çok sosyal, siyasi ve ekonomik haktan mahrum bırakan totaliter bir düzen yaratmıştır (Arendt, 1987).

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi ise bu tarihsel deneyimden bilinçli bir şekilde uzaklaşarak, aynı hataların tekrarını önlemeyi amaçlamaktadır. Bu hareket, yalnızca mevcut siyasi düzenin devrilmesini hedeflemekle kalmamakta, aynı zamanda bu düzenin ardından kurulacak yapının önemini vurgulamaktadır. 1979’daki kitlesel hareketin aksine, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” baskın bir ideolojiden ya da merkezi bir liderlikten yoksundur ve klasik anlamda siyasi ya da toplumsal güçler tarafından örgütlenmemiştir. Ancak tam da bu özellikler, harekete geçmişe eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşma ve liderlik odaklı bir yapı yerine, toplumun değer, gelenek ve düşünce sistemlerinde köklü dönüşümlere odaklanma fırsatı sunmuştur.

Çoğu görüşmeci, bu tarihsel deneyime atıfta bulunarak bireysel liderliği reddetme ve baskın bir ideolojinin yayılmasından duyulan korku konusunda hemfikirdi. katılımcı K7’i konuyu anlatırken sesi titrek bir durumda aşağıdaki ifadeleri aktardı:

“Bireysel liderlik mi? Hayır, asla, asla. 57 Devrimi’ni yaşadık ve bireysel liderliğin bize neler getirdiğini gördük. Eğer bu hareket kişisel liderlik eşliğinde ilerlerse o zaman Hümeyni gibi biri tekrar hakimiyete gelecektir. Değişen sadece kıyafet olacaktır. Dolayısıyla eğer sonuç buna doğru evrilecekse bunlar dursun değişime ne gerek var. bu kadar gencimiz öldürüldü yine de öldürülecekler. Sonu ne olacak? Yine bir kişide toplanmış güç başka ölümlere sebep olacaktır.”

1979 İran Devrimi, aynı anda hem siyasi hem de toplumsal bir devrim olarak değerlendirilebilir. Bu devrim, baskın bir dini ideolojiye dayanarak ve karizmatik bir liderin rehberliğinde, yalnızca monarşi rejimini devirmekle kalmamış, aynı zamanda toplumun sosyal düzeninde ve kültürel yapılarında köklü değişiklikler gerçekleştirmiştir (Skocpol, 1997). Ancak bu değişiklikler, dini ideolojinin toplumsal düşünce ve değer sisteminde zaten derin kökler saldığı ve geniş bir kabul gördüğü bir bağlamda gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, bu devrimi farklı kılan şey, dinin bireysel ve toplumsal tüm alanlara hâkim olan baskın bir ideolojiye dönüşmesidir. Böylece din, önceden siyasi iktidarın yanında bağımsız bir kurum olarak işlev görürken, yeni siyasi düzenin kontrol ve istikrarını sağlamak için bir araca dönüşmüştür.

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, siyasi düzenin devrilmesinden önce sosyal ve kültürel temellerde köklü değişikliklere ihtiyaç duyulduğunun farkındadır. Bu nedenle, hareket yalnızca siyasi yapıları değiştirme çabasının ötesine geçerek, toplumun düşünce ve değer sisteminde derin dönüşümler yaratmayı hedeflemektedir. Hareket, özgürlük, adalet ve toplumsal katılım için yeni bir yol açmayı; böylece tarihsel hataların tekrarlanmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Aşağıda K9’un ifadeleri aktarılmıştır:

“Bu hareket boyunca oluşan tartışma ortamı, farkındalığımızı artırdı. Detaylar hakkında konuşuyorduk; bundan sonra ne gelmesi gerektiği hakkında. Yerine hangi yönetim türlerinin geçebileceğini tartışıyorduk. Sorunumuz sadece sokaklar ya da mevcut hükümet değildi. Sorunumuz sokakların ve bu hükümetin ötesindeydi. Gelecek hakkında konuşuyorduk

ve bu konuda bir farkındalığımız vardı. Benim siyasi bilincim bu hareket sırasında çok fazla gelişti, gerçekten çok.”

Katılımcı K6’ı, muhalefetten duyduğu hayal kırıklığı ve İran içindeki etkili siyasi-sosyal aktörlere yönelik umudunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Açıkçası, ilk günlerde çok mutluydum. Kendi kendime, sonunda tüm farklılıklarına rağmen bir araya geldiler ve bizim için bir şeyler yapacaklar diye düşünüyordum. Ama sonra, anlaşmazlıkları ortaya çıktığında fark ettim ki bu muhalefet, sanki ortada bir ceset var ve bundan faydalanabileceklerini düşünüyor. Gerçekte, muhalefet egosunu ve gururunu bir kenara bırakamadı ki hareket için gerçekten işe yarar bir koalisyon kursunlar. Açık konuşmak gerekirse, bu koalisyondaki kişiler, Reza Pahlavi’den Hamed Esmacilion’a ve diğerlerine kadar, benim için hiçbir özel anlam ifade etmedi. Başta, 'Sorun değil,' diye düşündüm. Belki birlikte bir şeyler başarabilirler ve sonunda doğru bir yol bulabilirler. Ama olmadı. Kavgaları büyüdükçe, birçok kişi gibi ben de hayal kırıklığına uğradım. Kendi kendimize diyorduk ki, 'Biz burada ölüyoruz, ama onlar gereksiz şeyler için kavga ediyorlar! Yine de bu durumun olumlu bir yanı da vardı. Dışarıdaki muhalefetten bir şey beklemememiz gerektiğini anladık. Ne bir umut ne de bir fayda vardı onlardan. Bu tartışmalar sayesinde tamamen dış muhalefeti geride bıraktık. 'Bu hükümet giderse, yerine kim gelecek?' diye konuşmaya başlandığında, bakışlarımız ülke içine yöneldi. Hapishaneler, rejime muhalif olan siyasi ve sosyal figürlerle doluydu ve biz onları görüyorduk. Şunu söylemek istiyorum: Bu kavgalar bizi hayal kırıklığına uğrattı, evet, ama aynı zamanda pozisyonumuzu netleştirdi. Umudumuzun içeride olması gerektiğini anladık. Geleceği inşa edebilecek olanlar, ülkede olan insanlar.”

Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin toplumsal, kültürel ve etik kavramları yeniden tanımlama çabaları, hareketin başlamasından iki yıl sonra da devam etmekte ve etkileri, görüşmelere katılanların ifadelerinde ve çevrelerindeki insanların günlük yaşamlarında gözlemlenmektedir. Bu süreklilik ve etkiler, hareketin bir sivil toplum yapısını şekillendirme ve güçlendirme sürecinde olduğunu göstermektedir. Her ne kadar bu sivil toplum, henüz ideal anlamından uzak bir durumda olsa da, sürekli bir

inşa ve gelişim süreci içerisinde olduğu açıktır. Bu bağlamda, sivil toplum kavramı, tamamlanmış ve yerleşik bir durum değil, zamanla evrilen, dinamik bir süreç olarak değerlendirilmekte ve kendisini toplumsal aktörlerin yaşamlarında göstermektedir. Aşağıda K20'nin ifadelerine yer verilmiştir:

“Eskiden bu ülkede kadın haklarından bahsetmek gerçekten çok zordu. Sanki böyle şeylerden bahseden biri hayali ve uzak bir şey söylüyormuş gibi algılanıyordu. Ama şimdi durum tamamen değişti. Kadınlara, etnik ve dini azınlıklara yapılan zulüm, halkın en temel meselelerinden biri haline geldi. Artık bu konular hakkında konuşmak kolaylaştı, hatta bunlar halk arasında genel tartışmaların bir parçası oldu. Önceden kimsenin dikkat etmediği şeyler, şimdi herkes için önemli hale geldi. Bu sadece kadınlarla sınırlı değil, Cumhuriyet rejiminin baskısını görmüş her grup artık bu tartışmalarda yerini bulmuş durumda.”

Sivil toplum, bir **kamusal alanın** ortaya çıkışına yol açar (Habermas, 1989). Bu kamusal alanda, eğer güç dağılımı, zayıf grupların marjinalleştirilmediği ve çoğulcu bir elit toplumu tüm sosyal kesimleri kapsayacak şekilde organize edilirse, demokrasi için zemin hazırlanabilir (Held, 1993). “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin tasavvur ettiği demokrasi, bu kamusal alan aracılığıyla geçiş döneminde, yani mevcut düzenin çöküşü ile yeni düzenin kurulması arasındaki boşlukları doldurabilir.

Ancak böyle bir kamusal alanın ve demokrasinin gerçekleşmesi, önceki düşünsel ve değer sistemlerinin sorgulanmasını gerektirir. Gelenek, din ve ideolojik yaklaşımlar tarafından şekillendirilen bu sistemler, genellikle belirli grupların tahakkümüne yol açmış ve diğer sosyal grupları marjinalleştirmiş ya da baskı altına almıştır. “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, bu değer sistemlerinde değişimin gerekliliğine vurgu yaparak, gelecekte aynı tahakküm ilişkilerinin yeniden üretilmesini önlemeye ve kapsayıcı, adil bir demokrasiye zemin hazırlamaya çalışmaktadır.

5.7. Sokağın Rolü: Direniş ve Mücadelenin Kalıcı Siperleri

Hannah Arendt (1987), ideolojiye dayalı rejimleri analizinde, bu rejimlerin hüküm sürdüğü süreçte üç ana aşama tanımlar: kuruluş ve güçlenme aşaması, reform aşaması, ve çöküş aşaması.

Birinci aşama, kuruluş ve güçlenme dönemidir. Bu dönemde ideolojik rejim, geniş halk desteğine dayanarak gücünü inşa eder. Bu destek genellikle rejimin

ideallerine yönelik vaatleri, adalet ve istikrar umutları ve iç savaş veya siyasi istikrarsızlık gibi krizlerden duyulan korkular üzerine şekillenir. Bu aşamada rejim, sistematik şiddet, muhaliflerin tasfiyesi ve protestoların bastırılması yoluyla baskı mekanizmalarını devreye sokar. Ayrıca, ideolojik bütünlük ve toplumsal kurumlar üzerindeki kontrol ile rejimin gücü sağlamlaşır.

İkinci aşama, reform dönemidir. Bu aşamada toplum, rejimin totaliter ve baskıcı gerçekliğini fark etmeye başlasa da, reformun içeriden mümkün olabileceği umudu devam eder. Toplumun bazı kesimleri mevcut durumu değiştirmek için siyasi veya toplumsal araçlara başvurur. Ancak reform girişimlerinin sürekli başarısızlıkla sonuçlanması ve baskıyla karşılaşılması, rejimin reform edilemez olduğu inancını güçlendirir. Bu süreçte, rejimin maksimum düzeydeki meşruiyeti ortadan kalkar ve yönetici ile halk arasındaki uçurum daha da derinleşir.

Üçüncü aşama, çöküş dönemidir. Bu aşamada, toplumsal memnuniyetsizlik zirveye ulaşır ve halkın rejime olan güveni ciddi şekilde azalır. Baskı araçlarının etkisizleşmesiyle rejimin toplumu kontrol etme kapasitesi zayıflar. Rejimin minimum düzeydeki meşruiyeti devam edebilse de, siyasi, toplumsal ve ekonomik krizler rejimin otoritesini büyük ölçüde sarsar. Bu dönem genellikle rejimin kademeli ya da ani çöküş sürecinin başlangıcını işaret eder.

İran İslam Cumhuriyeti, dini bir ideolojiye dayalı bir sistem olarak, kuruluş aşamasında geniş halk desteğinden faydalanmıştır. Bu destek, o dönemdeki toplumsal düşünce ve değer sisteminde dini ideolojinin derin etkisi, toplumsal adalet ve ulusal bağımsızlık beklentileri, 1979 Devrimi sırasında dini otoritelerin belirleyici rolü ve iç savaş veya istikrarsızlık korkusundan kaynaklanmıştır. Ayrıca, devrimin yarattığı yorgunluk ve yüksek maliyetler, toplumun büyük bir kesimini mevcut düzene boyun eğmeye ve geniş çaplı direnişten kaçınmaya itmiştir.

Ancak ilerleyen dönemlerde, baskı mekanizmalarının aktif hale gelmesi ve totaliter bir düzenin kurulmasıyla toplum, bu ilk durumdan uzaklaşmıştır. Sistematik korku yaratımı, siyasi ve toplumsal baskılar, toplumdaki hoşnutsuzluk dönemlerini tetiklemiştir. Toplum, mevcut durumdan kurtulmak için siyasi reformlara bel bağlamış ve bu eğilim, 2. Hordad olayı gibi halkın geniş katılımıyla yapılan reformist girişimlerde ve 2009 Yeşil Hareketi'nde somutlaşmıştır.

2009 Yeşil Hareketi sırasında toplumun büyük bir kısmı, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde geniş çaplı hile yapıldığına inanmış ve bu nedenle seçimi kazandığı iddia edilen Mir Hüseyin Musevi'nin cumhurbaşkanlığına ulaşamadığını, yerine Mahmoud Ahmadinejad'ın oy manipülasyonu ile iktidara geldiğini düşünmüştür. Ancak, bu hareketin sokak protestoları genellikle “Oyumu nerede?” gibi sloganlarla sınırlı kalmış ve mevcut siyasi düzeni kökten eleştirmek yerine, mevcut sistem içerisinde reform talebini yansıtmıştır.

2009 protestolarının ağır şekilde bastırılması, 2017 ve 2019 yıllarındaki protestolarda daha sert baskılarla devam etmiştir. 2017 protestoları ekonomik taleplerle başlamış olsa da, talepler hızla siyasi düzenin kökten eleştirisine yönelmiştir. 2019 protestolarında bu değişim daha belirgin hale gelmiş, özellikle devlet şiddetinin artmasıyla geniş çaplı ölümler ve tutuklamalar meydana gelmiştir. Bu süreç, toplumsal taleplerin dönüşümünü ve rejime yönelik eleştirilerin daha radikal bir hal aldığını göstermiştir.

Sonunda, bu süreç "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketinde zirveye ulaştı. “Kadın, Yaşam, Özgürlük” sloganı, “Velayet-i Fakih'e ölüm” ve “Muhafazakâr, Reformist, Artık Her Şey Bitti” gibi diğer temel sloganlarla birlikte, bu protestoların önceki hareketlerin aksine yalnızca sınırlı sosyal ya da ekonomik talepleri hedeflemediğini, aksine İran İslam Cumhuriyeti'nin tüm siyasi düzenini hedef aldığını açıkça gösteriyordu. Bu sloganlar, mevcut siyasi düzenin tamamen reddedildiğini ve ideolojik meşruiyetinin inkâr edildiğini yansıtarak halk öfkesinin geniş çaplı ve köklü olduğunu ortaya koyuyordu. K9 hareketin ilk günlerindeki gözlemlerini şu şekilde anlattı:

“Hareket tamamen İran İslam Cumhuriyeti'ni hedef almıştı ve onun devrilmesini istiyordu. Eğer sloganlara bakarsanız, kuzeyden güneye kadar ülkenin her yerinde aynı sesi duyuyordunuz: ‘Velayet-i Fakih'e ölüm’ ya da ‘Mucteba öl, liderliği görme.’ Bu sadece sokakta değildi; sosyal medyada, evlerde, iş yerlerinde, dükkânlarda ya da iki kişinin bir araya geldiği herhangi bir yerde bu sözler konuşuluyordu. Kimin sıradan bir hayat yaşayan biri olduğu, kimin refah içinde olduğu fark etmiyordu, herkes aynı sonuca varmıştı: Bu rejim gitmeli!”

Samuel Huntington (1968), hükümetlerin bu tür temel tehditlerle karşılaştıklarında meşruiyeti yeniden kazanmaya çalışmak yerine iktidarda kalmayı önceliklendirdiğini ve baskı araçlarına başvurduğunu savunur. İran İslam Cumhuriyeti de “Biz seni istemiyoruz” mesajıyla açıkça karşı karşıya kaldığında, önceki hareketlere kıyasla (örneğin Yeşil Hareket ya da 2017 protestoları) çok daha geniş kapsamlı ve sert bir baskı politikası uyguladı. Bu kez, protestolar yalnızca siyasi düzeni değil, toplumun kültürel ve ideolojik yapısını da doğrudan hedef alıyordu. K6 baskının nedenlerini ve nasıl gerçekleştiğini şu şekilde açıklamıştır:

“Her şey çok değişmişti; durum çok daha vahşi ve korkunç hale gelmişti. Bu hareket üç kelime üzerine kuruluydu: Kadın, Yaşam, Özgürlük. Şimdi, başından beri kadınla problemi olan bir rejim için, kadının bu hareketin temel direği olması savaşı kaçınılmaz hale getirdi. Kadın sadece bu hareketin değil, aynı zamanda İran İslam Cumhuriyeti’nin de temel direği. Bu rejim yaşamdan ve özgürlükten de korkuyor. Başörtüsünü zorunlu kılan bir rejim, kadınların bu yasaya karşı durup kendi yapısını çökertmek istediğini gördüğünde, elbette her türlü şiddeti kullanarak bunu engellemeye çalışır. Önceki hareketlerde de baskı vardı ama çoğunlukla bu işi Basijler ya da sivil giyimli görevliler yapıyordu. Tehdit ediyorlardı, öldürme vakaları da oluyordu ama bu kadar açık değildi. Ama bu kez hiçbir şeyi saklama gereği duymadılar; Kalaşnikoflarla sokağa çıktılar, açıkça ‘Gelin, ateş ederiz’ diyorlardı ve gerçekten de ateş ettiler. Bu hareket sırasında ne kadar insanın gözlerini kaybettiğini, uzuvlarını yitirdiğini ya da öldüğünü düşünün. Pek çok aile, çocuklarının öldürüldüğünü bile açıklamıyor. Yani gerçek ölü sayısı açıklanandan çok daha fazla. Bu kadar şiddet, sadece rejimin temel direğinin tehdit altında olduğunu anlamasından kaynaklanıyordu. Bin kişi bile ölse, onlar için önemli değildi.”

İran İslam Cumhuriyeti’nin “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketine yönelik baskısı, yalnızca fiziksel şiddet, tutuklamalar ve sokaklardaki katliamlarla sınırlı kalmadı. Bu baskılar, protestocuların bedenlerini hedef almanın ötesinde, hareketin yapıları ve sosyal düzenini de etkiledi. Johan Galtung’un (1969) yapısal şiddet teorisine göre, şiddet yalnızca fiziksel ve açık bir biçimde gerçekleşmez; aynı zamanda psikolojik ve toplumsal şekillerde de uygulanır. Bu tür şiddet, toplumsal algılar, sosyal ilişkiler ve bireyler arasındaki güveni hedef alarak dolaylı yollarla hareketin bütünlüğünü ve yapısal düzenini baltalamayı amaçlar.

Bu baskının bir boyutu, ekonomik ve psikolojik şiddetin kullanılmasıydı. İran İslam Cumhuriyeti, hareketin tanınmış yüzleri ve etkili figürleri hakkında söylentiler

yayarak ve sahte bilgiler üreterek onların toplumdaki itibarını zedelemeye çalıştı. Bunun yanında, tehditler, işten çıkarmalar, eğitimden mahrum bırakmalar ve geçim kaynaklarının kesilmesi gibi yöntemlerle hareketin destek yapısını bozdu. Ayrıca, hareket içinde söylentiler yayarak aktivistler arasındaki karşılıklı güveni azalttı ve sosyal dayanışmaya zarar verdi. Bu tür yöntemler, bilgi kaynaklarının kontrolü ve ekonomik baskılarla bir araya gelerek hareketin etkinliğini ve koordinasyonunu zayıflatmayı hedefledi.

K11 kendi deneyimlerinden şöyle bahsetmiştir:

“Baskının şiddeti hepimizi korkutmuştu. Tutuklanma, öldürülme korkusu ya da bize gönderilen tehdit mesajları vardı; protestolara katılırsak hesaplarımızı donduracaklarını söylüyorlardı. İşimizi kaybetme endişesi de büyüktü. Mesela bazı arkadaşlarım, ‘Bu harekete ancak zengin olanlar ya da anne-babası onları destekleyenler katılabilir’ diyordu. Kendim de sürekli şu kaygıyı taşıyordum: Eğer işimi kaybedersem hayatımı nasıl idame ettiririm ya da çocuğumun masraflarını nasıl karşılarım? İşte bunlar, en büyük sorunlarımızdı. Hükümetin baskısı öyle bir noktaya geldi ki artık devam edemedik. Bu korku ve baskı, hepimiz için işleri çok zorlaştırdı.”

K14’ün devletin psikolojik oyunlarını, protestoların ilk aylardaki kitleselliğini sürdürememesinin en önemli nedeni olarak görmüştür:

“Bu hükümet, psikolojik oyunlar, yalanlar, söylentiler ve tanınmış muhaliflerin itibarını sarsarak insanları etkileyebildi. İnsanlar bu hükümetin pek çok yönünü anladı ve artık onu aştı, ama bu psikolojik oyunlar konusunda hâlâ hükümetin yöntemlerini tam olarak çözemediler ya da analiz edemediler. İşte bu oyunlar, halkın umudunu ve motivasyonunu azalttı, onlara darbe vurdu.”

Devlet, şiddet ve baskıya başvurarak toplumsal hareketleri geriletmeye ya da katılımı en aza indirmeye çalışsa da, baskının etkisini kırabilecek ya da zayıflatabilecek en önemli unsur, bir hareketin örgütsel tutarlılığı ve iç bütünlüğüdür. Bu tutarlılık, özellikle aktivistlerin baskıya rağmen sokakta kalmayı tercih ettiği koşullarda belirleyici hale gelir.

Charles Tilly’nin (1978) fırsat teorisi çerçevesinde ortaya koyduğu maliyet-fayda mantığına göre, sosyal aktörler, bir protestoda kalmayı ancak katılımın

getireceği faydalar, olası maliyetlerden daha ağır bastığında sürdürür. Bu maliyetler, fiziksel baskı, tutuklama ya da toplumsal baskılar gibi unsurları içerirken, faydalar siyasi kazanımlar, kolektif kimliğin güçlenmesi ya da toplumsal meşruiyetin artması şeklinde ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, bir sosyal hareketin devamlılığı ya da sönümlenmesi, faydaları artırma ve maliyetleri azaltma konusundaki başarısına büyük ölçüde bağlıdır. Örgütsel tutarlılık ve iç koordinasyon, bu süreçte baskının getirdiği maliyetleri dengelemeye ve aktivistlerin mücadeleyi sürdürme motivasyonunu artırmaya yardımcı olur.

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, liderlik eksikliği ve örgütsüz yapısıyla, aktivistlerini hedef belirleme ve strateji oluşturma noktasında yeterince yönlendirememiştir. Bu zayıflık, özellikle baskının yoğunlaştığı dönemlerde, aktivistleri maliyet-fayda ilişkisini yeniden değerlendirmeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda en önemli soru, yapılan fedakarlıkların, çekilen insani ve toplumsal maliyetlerin, hareketin asıl hedefi olan rejimin devrilmesine değip değmeyeceğidir.

K16, o dönemde insanların zihin dünyasını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Hareket başlamadan önce insanlar zaten günlük yaşamlarından yorulmuştu. Hareket sırasında ise şiddet ve baskı sahnelerini gördükçe daha da üzüldüler. Gençlerin, o kadar küçük yaşlarda öldürülmesi herkesin yüreğini dağladı. Bu üzüntü ve öfke bazen motivasyon verici ve ilerletici bir güç oldu, ama bazen de insanların artık devam etmemesine neden oldu. Kendi kendilerine soruyorlardı: ‘Peki, sonunda ne olacak?’ Bu umutsuzluğun nedenlerinden biri de yurt dışındaki muhalefet arasındaki anlaşmazlıklardı; bu yüzden insanlar onlara dair umutlarını kaybettiler.”

Sonuç olarak, liderlik eksikliği, örgütsel tutarsızlık ve hükümetin yoğun baskısıyla karşı karşıya kalan **“Kadın, Yaşam, Özgürlük”** hareketi, maliyet-fayda mantığı çerçevesinde iki strateji geliştirmiştir. Bir yandan, sokakları doğrudan ve radikal eylemler için bir alan olarak kullanmayı, baskının getirdiği yüksek maliyetler ve örgütsüzlük nedeniyle büyük ölçüde bırakmıştır. Öte yandan, sokakları sadece protesto alanı olarak değil, gündelik hayatın içinde mücadeleye devam edilecek sembolik bir zemin haline getirmiştir. Bu stratejik değişim, doğrudan çatışmadan daha gizli ve mikro düzeydeki alanlara, yani sosyal, kültürel ve kamusal yaşamda sivil direnişin sürdürüldüğü bir düzene geçişi temsil etmektedir. Bu yaklaşım, James C. Scott’un (1985) gündelik direniş teorisi çerçevesinde analiz edilebilir. Scott, baskı

koşullarında direnişin sona ermediğini, aksine toplumun daha görünmez ve gayriresmi alanlarına taşındığını savunur. Bu süreçte bireysel ve sembolik eylemlerle hareketin enerjisi korunur ve devamlılığı sağlanır.

K12 de benzer bir görüşle şunları dile getirmiştir:

“Her zaman o şekilde sokakta kalınmaz. Hükümet baskı yapıyor, bir yandan da halkın enerjisi tükeniyor. Bana göre, hareketin bir süreliğine o ilk günlerdeki gibi durması gerekiyordu ki daha güçlü bir şekilde geri dönebilsin. Bu duraklama bence doğru ve gerekliydi, çünkü enerjiler tükenince yeniden toparlanmak için bir zamana ihtiyaç var. Bu, bence sokakta hareketin ilk günlerdeki gibi devam etmesi için doğal ve gerekli bir aşamaydı.”

Bu süreç, Alberto Melucci’nin, “hareket” ile “seferberlik” arasında yaptığı ayrım çerçevesinde değerlendirilebilir. Melucci’ye göre, seferberlik kısa vadeli bir doğaya sahiptir ve genellikle belirli ve somut sorunlar etrafında şekillenir. Buna karşılık, hareket uzun vadeli ve sürekli bir süreçtir; sosyal ilişkiler, zaman ve mekânın yeniden paylaşımı, ve alternatif yaşam ve eylem ağlarının yaratılmasıyla devam eder (Melucci, 1989). Bu nedenle, hareketin seferberlikten farklı olarak bireysel eylemlere dayanma eğilimi vardır. Hareketin destekçileri, onun değerlerini, anlamlarını ve yaşam tarzını, genellikle gündelik hayatlarındaki bireysel inisiyatiflerle yansıtır (Moshirzadeh, 2015).

Katılımcıların ifadelerine dayanarak, “**Kadın, Yaşam, Özgürlük**” hareketinde sokak, fiziksel bir mekândan çok daha fazlası haline gelmiş ve sivil direniş ile mücadele için bir alan olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu hareket kapsamında sokak, mevcut düzeni sorgulamak, talepleri ifade etmek ve baskı altındaki kimlikleri topluca görünür kılmak için sembolik bir mekâna dönüşmüştür. Sokak, bireysel ve kolektif kimlikler arasındaki sınırların kırıldığı bir araç haline gelmiş; katılımcılar, yaratıcı yöntemlerle mesajlarını hem topluma hem de iktidara iletmışlerdir.

K17, bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Doğrudur, artık hareket ilk günlerdeki gibi kitlesel sokak protestoları şeklinde değil ama hâlâ sokakta devam ediyor. Hareket evini terk etmedi, bu cümleye katılmıyorum. Ben iki yıl önce başörtümü bir an olsun açmazdım, ama şimdi başörtüsüz dışarı çıkıyorum. Bu sadece saçlarımı

göstermek için değil; bu hükümete hâlâ hedefimin peşinde olduğumu, hâlâ özgürlük istediğimi göstermek için. Hâlâ senin burada olmanı istemediğimi göstermek için. Yani, benim için bu hareket hâlâ devam ediyor. Başörtü takmadığım sürece, bu hareket benim için canlıdır. İnsanların davranışlarında da bunu görebilirsiniz. Her olayda, sokakta ‘Kadın, Yaşam, Özgürlük’ sloganı atıyoruz; iş yerinde, çocuklar okulda... Hareket hâlâ aynıysa, sloganı her yerdeyse, sosyal medyada, sokakta, her yerdeyse, demek ki hareket de hâlâ var.”

Sonuç olarak, bir dönem siyasi rejimin tam kontrolü altında olan ve ahlak polislerinin gölgesiyle özdeşleşen sokak, **“Kadın, Yaşam, Özgürlük”** hareketi sayesinde bu düzenin direnişi kontrol edemediğinin sembolü haline gelmiştir. Sokak, artık hem rejimin çaresizliğinin hem de sivil direnişin gücünün bir göstergesi olarak yaşamaya devam etmektedir.

5.8. Hareketin Yol Açtığı Dönüşümler

Toplumsal hareketler, kamusal alanda meseleleri genişletme ve yeniden tanımlama kapasitesine sahiptir. Bir hareketin başarısını değerlendirmenin önemli göstergelerinden biri, bu hareketin sosyal veya siyasi kilit aktörler arasında meselelerine dair farkındalık yaratma becerisidir. Bu farkındalık yaratma süreci, genellikle taleplerin ön plana çıkarılması veya medya ve kamuoyu aracılığıyla dikkat çekilmesi yoluyla gerçekleşir. Bu sayede politikacılar, entelektüel elitler ya da sivil toplum kuruluşları gibi çeşitli aktörler harekete geçerek tepkiler verir veya tartışmalara katılır. Başka bir ifadeyle, bir hareketin kamusal söylemi değiştirme ve aktörleri, hareketin amaçlarını ve değerlerini tartışmaya ya da kabul etmeye yönlendirme yeteneği, etkisini değerlendirmede kritik bir göstergedir (Della Porta ve Diani, 2024).

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, çağdaş dönemin en dikkat çeken toplumsal hareketlerinden biri olarak, çift yönlü karmaşık zorluklarla yüzleşmiştir: Bir yandan, mevcut siyasi düzen, hâkim ideolojiye dayanarak toplumsal, özel ve entelektüel tüm alanları kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Diğer yandan, birçok bölge ve toplumsal katmanda değişime direnç gösteren geleneksel toplumsal ve kültürel temeller mevcuttu.

Bu engellere rağmen, hareket kadın hakları, bireysel özgürlükler ve toplumsal eşitlik gibi anahtar konulara yönelik duyarlılık yaratarak kamusal söylemi derinlemesine ve geniş çapta dönüştürmeyi başardı. Bu süreçte medya, entelektüel

elitler, sivil toplum kuruluşları ve hatta güç yapılarının bazı unsurları, bu taleplere yanıt vermeye veya tartışmalara katılmaya zorlandı. Bu, hareketin sessizliği bozma, söylemsel öncelikleri değiştirme ve bu meseleleri sosyal ve politik tartışmaların merkezine yerleştirme kapasitesini göstermektedir.

K1, bu dönüşümleri şöyle anlatmıştır:

“Kadınların kıyafetleriyle ilgili durum, 1401’den (2022) sonra kesinlikle öncesiyle kıyaslanamaz. Artık kadınlar zorunlu örtünmeyi kabul etmiyor ve kıyafetler tamamen değişmiş durumda. Bunun yanı sıra, halkın bilinç seviyesi de gözle görülür şekilde yükseldi. İnsanların çeşitli konulara olan farkındalığı çok daha fazla. Örneğin, kız ve erkek ilişkileri eskiden büyük bir korku ve endişe kaynağıydı; biriyle konuşmak bile zordu. Ama şimdi gençler birlikte kafeye gidiyor, oturuyor ve sanat, sinema, edebiyat ve kültür gibi ciddi meseleleri tartışıyor. Artık birçok şey tabu değil. Eskiden herkes birbirinin işine karışırdı, özel alan diye bir şey yoktu; kendinizi herkese açıklamak zorundaydınız. Ama şimdi durum böyle değil. Bazen düşünüyorum, 1401 öncesi ne kadar uzak geliyor; sanki yüz yıl geçmiş gibi. Bundan daha ileriye gideceğiz, bunu görebiliyorum.”

K1’in verileri, toplumsal düzenin yeniden inşasını işaret eden geniş kapsamlı dönüşümlere örnek teşkil etmektedir. **Herbert Blumer**’in (1969) **sembolik etkileşimcilik teorisi** çerçevesinde, toplumsal hareketler, insan etkileşimlerine ve toplumsal sembollerin ve anlamların yeniden tanımlanmasına dayanarak, bireylerin kendileri, diğerleri ve toplum hakkındaki ortak beklentilerini, değerlerini ve algılarını dönüştürür. Başka bir deyişle, toplumsal hareketler yalnızca protesto eylemleri değil, aynı zamanda kültürün yeniden inşası, değer yaratımı ve toplumsal düzenin yeniden tasarımı süreçleridir.

"Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketi, temel amacı yeni bir toplumsal düzen yaratmak olan, etkileşimsel bir süreç olarak görülebilir. Özgürlük, eşitlik ve toplumsal adalet gibi kavramlara odaklanan bu hareket, kamusal söylem yaratmak ve toplumsal farkındalık oluşturmak yoluyla sosyal ilişkileri yeniden tanımlamaya çalışmaktadır. Bu yeniden tanımlama, günlük etkileşimlerden resmi kurumlara kadar toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında ortaya çıkmaktadır. Hareketin taşıyıcıları, yeniden inşa edilen bu değerleri temel alarak, okullardan iş yerlerine ve kamusal alanlara kadar farklı bağlamlarda aktif bir şekilde değişim yaratmaktadır.

Bu süreç, ideolojik bir sisteme sıkı sıkıya bağlı olan ve köklü değişimlere direnç gösteren İran İslam Cumhuriyeti'ni, politikalarını yeniden gözden geçirmeye ve toplumsal taleplere yanıt vermeye zorlamıştır. Bu değişimler genellikle yüzeysel ve sınırlı olsa da, hareketin mevcut yapı üzerindeki baskısını ve derin etkisini yansıtmaktadır. Böylelikle hareket, yalnızca yeni bir toplumsal düzen inşa etmeyi hedeflemekle kalmamakta, aynı zamanda toplumsal ve siyasi düzeyde somut değişimlerin kaynağı haline gelmektedir.

K19, toplumsal ve siyasal düzeydeki değişimleri şu şekilde değerlendirmiştir:

"Mahsa Hareketi'nden önce, başlamasından yaklaşık üç ay önce, kadınlardan kamuya açık yerlerde başörtüsüz bulunmalarını ve kendilerinin fotoğraf veya videolarını çekmelerini isteyen bir kampanya başlatıldığını hatırlıyorum. O zamanlar, küçük oğlumla dışarı çıktığımda, başörtümü çıkardım ve ondan benim bir fotoğrafımı çekmesini istedim. O zaman bu hareket çok cesur bir davranış gibi görünüyordu ve birçok kişi, hatta arkadaşlarım ve tanıdıklarım, bana olumsuz tepki vererek, 'Bu ne biçim bir hareketti böyle?' diyorlardı. Ama şimdi işler değişti. Kadınlar artık başörtüsüz sokaklarda dolaşıyorlar; hâlâ tutuklanma korkusu olmasına rağmen toplum bu davranışı artık garip bulmuyor. Aksine, birçok kişi bu harekete destek veriyor. Kadınların cesareti arttı ve bu cesaret toplumu da etkiledi. Şimdi, kadınların bu seçimleri tamamen saygı gören bir duruma geldi. Diğer yandan, bence hükümetin Malekzade gibi birini uygun görüp cumhurbaşkanlığına getirmesi, Mahsa gibi hareketlerin tekrarlanmasından korktuğunu gösteriyor. Hükümet, ahlak polislerinin sayısını azalttı ve artık müdahaleleri eskisi kadar vahşice değil. Görünen o ki, hükümet durumu sakin tutmak ve kontrol etmek için toplumda nispeten bir memnuniyet yaratmaya çalışıyor, ama bu çabalar gerçek bir reform amacı taşımıyor. Sadece daha büyük protestoların önüne geçmek istiyor. Bu da hareketin etkisini gösteriyor ve hükümeti tepki vermeye zorladığını kanıtıyor."

Gündelik sokak direnişi, protesto hareketlerinin başlıca görünümlerinden biri olarak, mücadele taktiklerindeki değişim ve yeniliklerin bir sonucudur. Ancak bu yeniliklerin kalıcı olması ve sürdürülebilir bir şekilde uygulanabilmesi, hareketin geniş bir kesimine anlamlı faydalar sağlamasıyla mümkündür. Bu faydalar, risklerin azaltılması, etkinliğin artırılması ve güç yapısı ile toplumsal düzene daha fazla etki etme gibi unsurları içerebilir (Tilly, 1978). "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketinde sokak, yenilikçi sosyal eylem biçimlerinin test edildiği ve genişletildiği bir alan haline geldi. Bu mekân, yaratıcı taktiklerin uygulanması için bir zemin sağlamakla kalmadı,

aynı zamanda geniş katılım, direniş anlamlarının yeniden üretilmesi ve değişen koşullara sürekli uyum sağlama yoluyla hareketin dinamizmini güçlendiren önemli bir rol oynadı. Sokak, yalnızca mücadelenin devamlılığına katkıda bulunmakla kalmadı, aynı zamanda cesaret ve özgüven gibi sosyal sermayelerin üretimi ve yeniden dağıtımı için sembolik bir alan haline geldi. Bu sermayeler, toplumsal yeniden yaratım yoluyla diğer gruplara ve toplumsal katmanlara yayılarak direniş sürecini derinleştirdi.

K16, Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketinin ürettiği sosyal cesaret sermayesi hakkında şu ifadeleri sarf etmiştir:

"Bu hareket, bana ne kadar güçlü ve cesur olduğumu fark ettirdi ve bunu daha önce bilmiyordum. Hükümetin bizi korkutmaya çalıştığını anladım, ama gerçekte onların bizden duyduğu korku, bize empoze etmeye çalıştıkları korkudan çok daha büyük. Çok cesuruz, çok güçlüyüz ve korkmamalıyız, sessiz kalmamalıyız, 'Bir kişi olduğum için elimden hiçbir şey gelmez' diye düşünmemeliyiz. Mesela sokakta birine müdahale ettiklerini gördüğümde, hemen on kişiyi toplar, o kişiyi alıp götürmelerine engel olurum. Birinin tutuklandığını gördüğümde, başına neler gelebileceğini bildiğim için onu kurtarmak beni çok mutlu ederdi. Kendi hayatımızı riske atıyoruz ki sonraki nesiller bizim gibi yaşamayacak kadar özgür olsunlar. Bu, bana hem garip hem de güzel bir his veriyordu. Zordu, ama bu his beni mutlu ediyor ve motive ediyordu."

"Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketinin neden olduğu değişiklikler, yalnızca söylem düzeyinde ve yeni bir toplumsal düzenin yeniden yaratılmasında değil, aynı zamanda aile gibi kilit kurumlarda temel değişiklikler yaratılmasında da gözlemlenebilir. Aile kurumunun önemi burada özellikle dikkat çekicidir çünkü otoriter ve ideolojik sistemlerde aile, hâkim düzenin ve resmi ideolojinin yeniden üretilmesinin araçlarından biri olarak işlev görür. Böyle sistemlerde aile, değerlerin, normların ve toplumsal ilişkilerin şekillendirilmesindeki temel rolü nedeniyle istemeden de olsa ideolojik hedeflerin ve stratejilerin yeniden üretilmesine hizmet eder.

Her ne kadar İran'ın toplumsal yapısındaki aile kurumu, araçsal moderniteyi kullanarak kendisini dönüştürmeyi başarmış olsa da, bu dönüşümler hâlâ "itibar" ve "sosyal saygınlık" gibi kültürel ve normatif yapılarla ciddi şekilde sınırlıydı. "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketi, bu yeniden üretim yapısını bozarak aile kurumunun değer temellerini ve söylemsel yapısını dönüştürmeyi başardı. Bu dönüşüm, aile ile resmi

ideolojik düzen arasındaki bağlarda kopuş yaratarak, aileyi ideolojik hedeflerin tek başına yeniden üretildiği bir yer olmaktan uzaklaştırdı ve yeni değerlerin ve söylemlerin teşvik edilmesi için bir alan haline getirdi.

K15, bu konuda ifadelerini aşağıdaki biçimde aktarmıştır:

“Kadın, Yaşam, Özgürlük' hareketi, birçok ailenin erkek egemen bakış açılarının yanlış olduğunu anlamasını sağladı. Hatta bilinçsizce hükümetin işine yaradıklarını fark ettiler. Erkekler de yavaş yavaş bu düşüncelerinin ne kadar zarar verdiğini ve yaşamlarına, ilişkilerine nasıl olumsuz etkiler yaptığını gördüler. Şimdi birçok ailede bu konu bir tartışma konusu haline geldi ve önemli değişiklikler oldu. Aileler artık hükümetin bakış açısı ve düşünce tarzıyla eskisi gibi uyum içinde değil. Bu değişikliklerin yavaş yavaş tüm topluma yayılacağını ve insanların daha bilinçli hale geleceğini düşünüyorum.”

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, söylemsel, eylemsel ve yapısal-kurumsal olmak üzere üç temel düzeyde geniş ve derin değişiklikler yaratarak, kendisini dinamik ve dönüşüm yaratan bir hareket olarak konumlandırmıştır. Bu düzeylerde dönüşüm gerçekleştirebilmiş bir hareket, dinamik yapısı sayesinde değişimlerin sürekliliğini ve genişlemesini sağlayabilecek yüksek bir kapasiteye sahiptir.

Sosyolojik açıdan bakıldığında, bu değişimler hem toplumsal düzeni hem de siyasi düzeni sürekli olarak etkilemektedir. Bu süreçte, toplumsal düzen üzerindeki etkiler değerlerin, normların ve insan ilişkilerinin yeniden tanımlanması yoluyla kendini gösterirken, siyasi düzen üzerindeki etkiler ise iktidar sisteminin meşruiyeti ve otoritesinde yarattığı kopuşlarla ortaya çıkmaktadır. Bu kopuş, toplumsal düzen ile siyasi düzen arasındaki temel çıkar çatışmalarından kaynaklanan gerilimi derinleştirerek hareketin seyri boyunca giderek artan bir gerginlik yaratmıştır.

Sonuç olarak, hareketin etkisi ve dinamizmi sayesinde bu çatışmanın sürekliliği, mevcut düzeni geri dönüşü olmayan bir noktaya taşıyabilir. Bu noktada, toplumsal düzen ile siyasi düzen arasındaki önceki denge tamamen çöker ve toplumun ve siyasetin yeniden inşası için yeni bir alan ortaya çıkar.

5.9. Öteki'den İktidara: "Kadın, Yaşam, Özgürlük" Hareketinde Korku Bağlarını Çöktürmek

Totaliter rejimler, iki ana araç, yani korku ve propaganda yoluyla kendilerini sağlamlaştırmayı ve varlıklarını sürdürmeyi başarırlar. Bu rejimler, propaganda mekanizmaları aracılığıyla totaliter düzenin dışındaki dünyayı inkâr eder ve çarpıtılmış bir şekilde tasvir eder. Dış dünya, kaotik ve tehlikeli bir yer olarak sunulur ve bireyler bu anlatıya inanmaya zorlanır. Böyle bir bağlamda, bireyler totaliter rejim altında deneyimledikleri dünyanın tek gerçek ve mümkün dünya olduğuna inanır ve herhangi bir alternatifi güvenilmez ya da tehlikeli olduğu sonucuna varır.

Bu propaganda mekanizması, dış dünyayı inkâr etmenin ötesinde, topluluk içindeki bireyler arasında güven duygusunu sistematik olarak yok eder ve bireylerin zihinlerinde başkalarından korku hissini yerleştirir. İdeolojik ve propagandacı mekanizmaların doğrudan bir ürünü olan bu korku, toplumu karşılıklı güvensizlik ve gerilimle dolu bir alana dönüştürür. Böyle bir ortamda, bireyler sürekli olarak birbirlerini casus, muhbir ya da polis olarak görürler. Bu korkuyla beslenen polis ortamı, totaliter düzene karşı her türlü direniş ya da kolektif faaliyeti imkânsız hale getirir.

Başkalarından duyulan korku, fiziksel şiddet araçlarından çok daha etkili bir şekilde çalışır. Fiziksel şiddet açık bir baskı aracı olarak işlev görürken, başkalarından korku daha içselleştirilmiş ve derin bir mekanizmadır. Totaliter rejimin "korku makinesi"nin bir parçası olarak sürekli yeniden üretilir. Propaganda mekanizmalarıyla güçlendirilen bu korku, bireyleri bağımsız düşünce ve kolektif etkileşimlerden uzaklaştırır ve onları yalnızlık ve toplumsal izolasyonun içine hapseder (Arendt, 1987).

Alain Touraine'e (1981) göre, modern çağın insanı, sosyal kurumları ve temel yapı taşlarını sürekli gözden geçirmek ve değiştirmekle yükümlü hisseder. Bu bağlamda, toplumsal hareketler, bu yeniden değerlendirme sürecini ilerletmede merkezi bir rol oynar ve sosyal yapıların ve kavramların sürekli yeniden tanımlanması için bir zemin sağlar. Touraine, bu yeniden değerlendirmelerin, geniş bir toplumsal hareket yelpazesinde şekillenerek sosyal yaşamın temellerinin yeniden düşünülmesine yol açtığını ifade eder. Ona göre toplumlar, kimliklerini yavaş yavaş dışsal yasalar ve

üstün kurumlara tabi kılmak yerine, toplumsal eylemlerine ve içsel dinamiklerine dayanarak tanımlama yönünde evrilir.

Touraine, yaratıcılığı, baskın ve sabit ideolojik yapıların ötesine geçebilen ve kalıplaşmış ya da determinist zihniyetlerden kaçabilen toplumlara atfeder. Bu tür bir yaratıcılık genellikle mevcut duruma karşı bir başkaldırı ile birlikte gelir.

İran'daki toplumsal hareketler, özellikle 2009 (1388), 2017 (1396) ve 2019 (1398) yıllarındaki hareketler, bu yeniden değerlendirme ve sosyal kavramların yeniden tanımlanması süreci çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu hareketler, hâkim sosyal düzenin temellerini sorgulamakla kalmayıp, aynı zamanda ideolojik sistemlerde bireyleri izolasyon ve sosyal kontrol aracı olarak kullanan "başkalarından duyulan korkunun" yavaş yavaş çözülmesine yol açtı.

Bu yeniden değerlendirme ve korkudan kurtulma süreci, "**Kadın, Yaşam, Özgürlük**" hareketinde, iktidar yapılarının baskısından duyulan korkuyu sorgulama ve hatta geçersiz kılma seviyesine ulaştı. Görüşmelere katılanların birçoğu, bu hareketin "rejimden duyulan korkunun yıkılması"nı en önemli kazanımlar arasında gördüğünü belirtmiştir. Bu kazanım, sık sık "başkalarını sevmek ve onlarla empati kurma duygusu" ile paralel bir şekilde ifade edilmiştir.

K3, devletten korkunun yıkılması" ve "birbirini sevmek" olgularını birlikte şöyle değerlendirmiştir:

"Rejimin ihtişamı tamamen çöktü. Eskiden onlardan çok korkardım; mesela bir olay olduğunda ya da beni durdurduklarında dehşete kapılırdım. Ama dört gün önce arabamı durdurduklarında hiç umursamadım. Şehrimiz küçük ve baskıcıların fotoğrafları yayımlandığında onların ne kadar yorgun ve çaresiz olduğunu anlıyorduk, hatta baskı yaparken bile. Bence hükümetten ve baskılarından duyduğumuz korkunun büyük bir kısmı yok oldu. Ayrıca, bizim planlama ya da örgütlenme olmadan birbirimize ne kadar destek olabildiğimizi fark ettim. Birbirimizin yanında olabileceğimizi, birbirimize sahip çıkabileceğimizi ve dayanışabileceğimizi anladım."

K20'nin konuyla ilgili ifadeleri aşağıda aktarılmıştır:

"Birbirimize güvenmiştik. Herkes yan yanaydı. Bu sefer yaşın, kadın ya da erkek olmanın, nereli olduğunun hiç önemi yoktu. Çok garip günlerdi. Bir yandan ruhumu alt üst eden sahneler görüyordum, bir yandan da bana umut

veren sahneler. Çünkü insanların nasıl birbirine yardım ettiğini görüyordum. Kim olduğu hiç önemli değildi, tuzak mı değil mi diye düşünmüyorduk. Sadece yan yana olmak, birbirimizi desteklemek istiyorduk. Hiçbir şeyden korkmuyorduk, hiçbir şeyden."

K2, sokaklarda gördüğü cesareti şöyle anlatmıştır:

"Defalarca söyledim, sokakta çok garip sahnelere şahit oldum; mesela birinin baskı yapan memurun önüne dikilip göğsünü ileri çıkararak, 'Vur, ölümden korkmuyorum!' dediğini gördüm."

Her ne kadar ilk bakışta "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketinin sokakları terk etmesi ve devrimci taktiklerin azalması hükümetin uyguladığı şiddet ve baskının yarattığı korkuya bağlanabilir gibi görünse de, katılımcıların ifadelerinin derinlemesine incelenmesi, bu korkunun daha çok maliyet-fayda mantığından kaynaklandığını göstermektedir. Yani asıl korku, hükümetin doğrudan şiddetinden değil, yapılan fedakarlıkların ve verilen canların sonuçsuz kalacağı endişesinden doğuyordu. Örgütlenme ve etkili yönetim eksikliği, bu korkunun baskı korkusu olarak görünmesine yol açtı ve sokak, devrimci bir taktik alanı olmaktan çıktı.

Eğer "başkasından duyulan korkunun yıkılmasını", İslam Cumhuriyeti'nden korkunun yıkılmasının ön koşullarından biri olarak kabul edersek, bu süreçte "başka birinin" tamamlayıcı ve farklı bir rolü olduğunu da söyleyebiliriz. Bu rolü, toplumsal hareketlerin temelini oluşturan "kolektif eylem çerçeveleri" bağlamında inceleyebiliriz. Toplumsal hareketler genellikle toplumda mevcut olan ve kabul edilen düzeni haksız ve etik dışı olarak tanımlayan, bu düzenin değiştirilmesi gerektiğini vurgulayan çerçeveler üzerinde çalışır. Bu çerçeveler, kolektif eylemi meşrulaştırır ve toplumsal seferberlik için bir zemin hazırlar (Snow & Benford, 1992).

"**Kadın, Yaşam, Özgürlük**" hareketinde, bu çerçeve İslam Cumhuriyeti'nin mevcut düzenini aşmak ve onun temellerini sorgulamak üzerine kurulmuştu. Kolektif eylem çerçevesi, "ben" ve "öteki"yi ortak bir hedefe yönelik bir "biz"e dönüştüren toplumsal bir uzlaşma temelinde şekillendi. Bu kolektif uzlaşma, rejimin meşruiyetinin reddi ve onun devrilmesi gerektiği konusunda toplumsal bir mutabakat sağlamış ve hareketin dayanışması ve sürekliliği için temel oluşturmuştur. Bu çerçeve, baskı korkusunu aşmanın zeminini hazırladı.

Başka bir deyişle, ortak bir çerçevenin ve kolektif uzlaşının varlığı, bireylerin hareket içinde oluşan bağlara dayanarak karşılıklı güven geliştirmesini sağladı. Bu güven, bireylerin baskı korkusunu aşmasına ve cesurca, kararlı eylemler gerçekleştirmesine imkan tanıdı.

Katılımcı K1 kolektif uzlaşının etkilerini aşağıda dile getirmiştir:

“Bu İslam Cumhuriyeti'ne karşı büyük 'hayır' ve herkesin bu rejimin yıkılması gerektiği sonucuna varması, hareketin bu kadar uzun sürmesini sağladı. Sanki bu ortak hedef, insanlara bu sefer ne pahasına olursa olsun işi bitirmeleri gerektiği hissini verdi. Artık korkmuyorduk. Bu yüzden hareket 70 gün boyunca sokaklarda aralıksız sürdü ve bu, İslam Cumhuriyeti tarihindeki ilk olaydı. Hareketin uzun sürmesi tam olarak bu ortak hedefimizin sonucuydu.”

K7'nin, 2009'dan beri tüm hareketlerde yer almış biri olarak ortak hedefin etkilerine değinmiştir:

“Herkesin İslam Cumhuriyeti'nin gitmesi gerektiği sonucuna varması, bizi daha cesur yaptı. Bu cesaret sanki herkese yayıldı ve herkes bir şeyler yapıyordu; diğerleri de onu takdir ediyordu. Mesela yaşlı bir kadın cesurca bir şey yaptığında, ona 'Ne kadar güzelsin, ne kadar güzel bir iş yaptın' diyorduk. Bu ruh hali aramızda dolaşıyordu ve hepimizi daha güçlü yapıyor, daha motive bir şekilde devam etmemizi sağlıyordu.”

K2, hareketin ilk birkaç ayında sürekli sokakta olan biri olarak şöyle diyor: "Daha önce de söyledim, sokakta çok garip sahneler gördüm; mesela birinin baskı yapan memurun karşısına dikilip göğsünü ileri çıkararak 'Vur, ölümden korkmuyorum!' dediğini gördüm. Ah, o an ne kadar hayranlık uyandırıcıydı! Ölümü kabullenmiştik, hepimiz istiyorduk ki İslam Cumhuriyeti gitsin."

"Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketi, totaliter rejimlerin korku üretme makinelerinin temel bileşeni olan “başkasından korkunun”, kolektif güven ve ortak hedefler üzerinde sağlanan bir uzlaşıyla ortadan kalkabileceğini gösterdi. Bu hareketin deneyimi, kolektif kimlik ve net bir hedef belirlemenin, korkuyu cesarete ve direnişe dönüştürmedeki önemini ortaya koymaktadır. Özellikle protestocuların anlatılarında açıkça görülen bu süreç, gelecekteki hareketler için bir model sunmaktadır. Bu

modelde, kolektif bir "biz" duygusu, baskın düzeni sorgulayabilir ve bireyleri **Arendt**'in (1978) ifadesiyle "eylemsizlikten demir kafesten" kurtarabilir.

5.10 Kolektif kimlik ve yalnızlık krizinden özgürlük

Toplumsal ilişkilerinden yoksun bırakılan birey, yalnızlık krizine sürüklenir. Hannah Arendt (1987), bu krizi totaliter rejimlerin temel araçlarından biri olarak tanımlar. Arendt, izole insan ile yalnız insan arasında bir ayrım yapar. İzole insan, siyasal ve kamusal alanla olan bağını koparmış ve politik eylem yapma yeteneğini kaybetmiştir. Ancak yalnız insan, izolasyonun ötesinde bir durumdadır; yalnızlık içindeki birey, sadece kamusal ve siyasal alandan uzaklaşmakla kalmaz, aynı zamanda diğer insanlarla olan temel bağlarını da kaybeder.

Sembolik etkileşim teorisine göre, “öteki” bir ayna görevi görür ve birey, kendisini bu ayna aracılığıyla tanır ve tanımlar. “Öteki”nin yokluğunda, bireyin yalnızca başkalarıyla ilişkisi değil, kendisiyle olan ilişkisi de krize girer. Bu durum, bireyi çevresindeki dünyayı anlamsız ve boş bir yer olarak görmeye iter. Böyle bir bağlamda, bireyin “öteki”ne duyduğu korku, onu totaliter rejimin hizmetindeki bir araca dönüştürür. Bu korkuyu taşıyan birey, kolayca bir muhbir, casus ya da başkalarını baskılayan bir figür haline gelir.

Sonuç olarak, totaliter rejimler tarafından yaratılan polis devleti atmosferi ve sosyal kontrol mekanizmaları güçlenir, bu da rejimin gücünü pekiştirir ve yaygınlaştırır. Korku, totaliter sistemlerin temel araçlarından biri olarak, bireyler arasındaki farklılık ve çeşitliliği ortadan kaldırır ve bağımsız bireysel ya da kolektif kimliklerin oluşumunu en aza indirir. Bu rejimler, sosyal yapıları, insan farklılıklarını silmek ve tüm bireyleri tek bir düşünce ve davranış modeline uyarlamak amacıyla organize ederler.

Bu süreç, sonunda rejimin ideolojik hedeflerine tamamen uygun “yeni bir insan” yaratılmasına yol açar; bireysel kimlikten yoksun, yalnızca rejimin taleplerini karşılamak üzere şekillendirilmiş bir insan (Arendt, 1987).

Bireysel kimliğin yokluğu, bir yandan toplumu totaliter rejimlerin hakimiyetine açık hale getirirken, öte yandan özgün ve kapsayıcı toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını engeller. Bu durum, insanları bireysellikten ve bağımsız düşünceden yoksun bırakarak, onları kolayca mevcut örgütlere ve ideolojilere çekilebilen ve karizmatik

liderliği sorgusuz sualsiz kabul eden bir kitleye dönüştürür. Bu tür kitlesel hareketlerde bireyler, ideolojik hedeflerin ilerletilmesi için kullanılan araçlar haline gelir ve toplumu yeniden tanımlama veya dönüştürme yeteneğinden yoksun bırakılırlar (Arendt, 1987).

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin aktörleri, totaliter bir rejimin etkisi altında yaşamış bireyler olarak, mevcut siyasi düzene karşı başkaldırılarında kitle hareketlerine özgü modelleri sergilemeleri beklenebilirdi. Ancak, sembolik birliğe dayalı ve çeşitliliğin olmadığı kitle hareketlerinin aksine, **“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi** çeşitliliği kabul etmeye, farklılıkları tanımaya ve bireyselliği daha derin toplumsal bağların temeli olarak görmeye vurgu yapmaktadır. Bu hareket, bireysel liderliği tanımaz ve mevcut durumdan hızlı bir şekilde çıkış arayışı içinde ideolojik bir örgütlenmeye yönelmemektedir.

Bu hareket, totaliter rejimin yalnızlık krizini ve bireyin izole edilmesini bir araç olarak kullanma çabasına rağmen, İran toplumunun modernleşme araçları ve dış dünya ile olan bağlantıları sayesinde bireysel kimliklerin şekillenmesine imkân sağladığını göstermiştir. Ancak bu süreç mutlak değil, göreceli ve zorluklarla dolu bir şekilde ilerlemiştir. İran’da bireysel kimlik, baskıcı yapılar ile modern iletişim araçlarının arasında şekillenmiş; bu süreçte ciddi kısıtlamalar ve engellerle karşı karşıya kalmıştır. Totaliter düzenin unsurlarının hâlâ birçok alanda varlığını sürdürmesi, bireysel kimliğin tam anlamıyla yerleşmesini engellemiş, ancak yine de bu süreç, **“Kadın, Yaşam, Özgürlük”** hareketi gibi kolektif kimliklerin oluşumuna zemin hazırlayan bir direnç kapasitesini ortaya çıkarmıştır.

K1, özgürlük ve bireyselliğe olan inancını şu sözlerle dile getirmiştir:

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” bence bir özgürlük hareketiydi; benim için, bir birey olarak, bir insan olarak özgürlük hareketiydi. Bu, İslam Cumhuriyeti’nin bana izin vermediği bir şeydi ve bunu kişisel olarak anladım. Önceki hareketlerde, örneğin Yeşil Hareket’te, 2019 veya 2017’deki gösterilerde daha çok siyasi veya ekonomik taleplerimiz vardı. Ama bu sefer mesele farklıydı. Bu hareket artık ekonomi ya da siyasetle ilgili değildi; ana konusu özgürlüktü, bireysel özgürlük.”

K1’e çevresindekilerin bireysel özgürlük ve kimlik konusundaki görüşleri sorulduğunda şu cevabı vermiştir:

“Hemen hemen herkes şunu anlamıştı: Haklarımızı birey olarak İslam Cumhuriyeti’nden almalıyız. İslam Cumhuriyeti olmadan yaşamalıyız. Bize birey olarak karar verme izni verilmedi. Çoğumuz bunun peşindeydik.”

Bireysel kimlik, kolektif kimliklerin oluşumunda ve toplumsal hareketlerin sürdürülebilirliğinde merkezi bir rol oynar. Bireysel kimlik, bireylerin, ortak değer ve hedefleri paylaşan diğer insanlarla bağ kurmasına ve dayanışma hissetmesine olanak tanır. Daha geniş bir gruba aidiyet hissi, sadece bireyler arasındaki ilişkileri güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda toplum üyeleri arasında güçlü bağlar kurar; iş birliği, birlik ve kolektif örgütlenme için uygun bir zemin oluşturur. Sonuç olarak, bireylerin kimlikleri ile hareketin hedefleri arasındaki uyum, hareketin meşruiyetini ve güvenilirliğini artırır, katılımcıların kendine güvenini pekiştirir ve hareketin toplum içindeki itibarını güçlendirir (Larana ve diğerleri, 1994).

K5, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” sloganının oluşturduğu kolektif “biz” duygusunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu konu üzerinde çok düşündüm, çünkü hem sosyal medyada çok aktifim hem de gösterilere katılmaya çalışıyordum. İş ve aile toplantılarımızda da sürekli tartışmalar olurdu: Neden ‘Kadın, Yaşam, Özgürlük’? Şunu anladım ve benim için önemli olan insanların da onayladığı şey şu ki: Bu sloganın her kelimesi eşitlik arayışı için bir anahtar. Kadınlara karşı olan ayrımcılık gibi, her türlü ayrımcılığa karşı bir slogan. Kadınlar en geniş ayrımcılığı yaşıyorlar. ‘Yaşam’ kelimesi de benim için çok ilginç çünkü bu slogan sadece yaşam kalitesinden bahsetmiyor; gerçekten yaşamın kendisinden bahsediyor. Biz hayat istiyoruz. İnsan haklarıyla uyumlu bir hayat istiyoruz. Aslında, bu sloganın ‘kadın’ ve ‘yaşam’ kelimelerinin birleşimi özgürlüğe götürüyor ve bu benim için çok anlamlı.”

"Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketinin kolektif kimlik inşası, bu hareketin sadece sosyal ve politik direnişin bir aracı değil, aynı zamanda nihai amaçlarından biri olarak da özel bir öneme sahiptir. Kolektif kimlik, bir hareketin katılımcılarının toplumsal olarak bir "biz" duygusu geliştirdiği bir sürece işaret eder. Bu "biz", bireyler için farklı derecelerde anlam taşıyabilir ve onların öz tanımlarının bir parçası haline gelebilir. Kolektif kimlik, bireysel kimlik ile anlamlı bir bağ kurduğu zaman güçlü ve

kalıcı hale gelir. Böyle bir durumda, bireysel kimlik ile kolektif kimlik arasında bir çatışma yaşanmaz ve bireylerin kolektif kimlikle ilişkili eylemleri, onların kişisel inanç ve değerleriyle uyumlu hale gelir (Gamson, 1991).

K15, bu uyumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Herkes kendini bu hareketin bir parçası olarak görüyordu çünkü gerçekten herkes oradaydı. 15-16 yaşındaki bir gençten 60-70 yaşındaki birine kadar herkes vardı. Şehrimizde protestoların ilk gününde bir anda çok büyük bir kalabalık toplandı. Her türden insan vardı. Kendi kendime düşündüm: Bu şehirde ne kadar çok insan varmış ki şimdi hepsi dışarı çıkmış! Bu, her kesimden, her gruptan insanın kendini bu hareketin bir parçası olarak gördüğünü gösteriyor.”

konuyla ilgili benzer cevaplara K13’ün yanıtlarında da rastlanmaktadır:

“İnsanlar aynı gemide olduklarını anlamışlardı. Hareket başladığında Kürdistan’daki biri, Belucistan’daki biriyle aynı duyguyu yaşıyordu. Herkes, aynı zulmün hedefi olduğunu ve aynı hükümetin herkese haksızlık yaptığını fark etmişti. Bu yüzden sadece dayanışma ve birliktelikle bu zulmün sona erebileceğini anladılar.”

Gamson’a (1991) göre, kolektif kimlik, bireylerin risk alma eğilimini artırmada merkezi bir rol oynar. Kolektif kimlik, bireysel kimliğin bir parçası haline geldiğinde, grup dayanışması ile bireysel onur arasındaki fark ortadan kalkar. Bu derin örtüşme, bireylerin grup kimliğini kendi kimlikleriyle birleştirdiği bir durumu ortaya çıkarır. Böylece, birey kendisi ile grup arasında bir fark hissetmez. Bu, bireyleri kolektif hedefler doğrultusunda fedakarlık yapmaya ve cesur eylemlerde bulunmaya teşvik eder. Kolektif kimlik, grup içindeki uyumu güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda sosyal hareketlerin üyeleri arasında cesareti ve fedakarlığı teşvik eden temel bir faktör haline gelir.

K8, bu dayanışma ve birlik duygusuyla yapılan fedakarlıkları şu şekilde anlatıyor:

“Cesaretimiz çok artmıştı. Bu cesaret başkalarına yardım etmemizi sağlıyordu. Artık hiçbir şeye kayıtsız kalmak istemiyorduk. Örneğin, sokakta birinin polisten korktuğunu, ellerinin titrediğini gördüğümüzde ona kaçması için yardım ediyorduk. Bu, bize çok iyi

bir his veriyordu. Birini kurtarabilmek ve polisin eline düşmesine engel olmak gerçekten ruhumuzu güçlendiriyordu. Çünkü eğer yakalanırsa, hem kendisi hem de ailesi zarar görürdü. Başkalarına yardım edebilmek, bize pozitif bir moral duygusu veriyordu. Ama baskılar gerçekten çok fazlaydı. Kendim, bu stresler nedeniyle sinir ilaçları almak zorunda kaldım.”

Kolektif kimliklerin sürdürülebilirliği genellikle bireysel kimlikler temelinde şekillenir. Bu bireysel kimlikler, çeşitliliği kabul ederken aynı zamanda kolektif kimlikle çatışmaz. Başarılı kolektif kimlikler, bireyler arasında dayanışma ve uyum oluşturma yanı sıra, bireysel farklılıkların ve çeşitliliğin korunabileceği bir alan sağlar. Bu nedenle, kimliklerin çeşitliliği sadece kolektif kimliğin oluşumuna engel değil, aynı zamanda onun dinamizmini ve esnekliğini artıran bir faktör olarak görülebilir (Gamson, 1991).

Bir sosyal hareket içerisindeki kimlik çeşitliliği, hareketin örgütlenme biçimini ve eylemlerini etkileyen çeşitli bilişsel süreçlere yol açar. Bu süreçler, farklı kimlikler ve bakış açıları arasındaki etkileşimlerden doğar ve hareketin mevcut durumu yeniden tanımlayabileceği ve sosyal ve politik kavramlara yeni anlamlar kazandırabileceği yeni bir kavramsal alan oluşturur. Başka bir deyişle, sosyal hareketler sadece sosyal sorunları analiz etmek ve yorumlamakla kalmaz, aynı zamanda topluma yeni değerler ve çerçeveler sunar. Bu süreç, toplumsal değişimleri kolaylaştırır ve hareketin hâkim kurumları sorgulamasına ve yeni alternatifler yaratmasına olanak tanır (Boström, 2004).

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinde, kimlik çeşitliliği, farklı bilişsel süreçlerin ortaya çıkmasında kilit bir rol oynadı. Bu süreçler, sosyal ve politik kavramların yeniden tanımlanmasına, yeni bir kavramsal alanın genişlemesine ve hareketin söyleminin güçlenmesine katkıda bulundu. Kimlik çeşitliliği ile kolektif kimliğin bütünleşmesi, hareketin mevcut düzeni sorgulama ve yapısal değişiklikler yaratma başarısında temel faktörlerden biri oldu.

Melucci’nin perspektifine göre, kolektif kimlik oluşturulması sadece sosyal hareketlerin amaçlarına ulaşması için bir araç değil, aynı zamanda bu hareketlerin nihai hedeflerinden biri olarak görülebilir. Bu bağlamda, **“Kadın, Yaşam, Özgürlük”** hareketi için kolektif kimlik inşası özel bir anlam kazanır. Bu süreç, bireyleri

izolasyondan çıkarıp anlamlı bir “biz” duygusuna dönüştürür; bu da kendi içinde direnişin ve toplumsal yeniden tanımın bir ifadesidir. Bu süreç, yalnızca toplumda izolasyon ve yalnızlık krizine dayanan bir sistemi sorgulayan bir sosyal bağın yeniden inşasını temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda hareketin en büyük kazanımlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, kolektif kimlik yaratımı ve bunun pekiştirilmesi yoluyla, sosyal veya politik direnişin ötesine geçen bir adım atmış ve totaliter yapıların karşısında İran toplumunu ve insan kimliğini yeniden tanımlamak için bir alan yaratmayı başarmıştır.

5.11 Liderlik krizi ve stratejik zorluklar

Liderlik, toplumsal hareketlerin başarısında temel bir rol oynar. Hareket liderleri, anlam çerçeveleri oluşturarak mevcut durumu adaletsiz bir durum olarak yeniden tanımlar ve kolektif eylem gerekliliğini vurgular. Ortak bir çerçeve sunarak yalnızca söylemsel bir bütünlük yaratmakla kalmazlar, aynı zamanda insan ve maddi kaynakları harekete geçirerek hareketin hedeflerine ulaşmasını sağlarlar. Ayrıca, etkili liderlik, taktiklerin koordinasyonu, stratejik yönlendirme ve çeşitli gruplar arasında bütünlük sağlama görevini de üstlenir. Bu tür bir liderlik olmadığında, hareketler parçalanma, bütünlük eksikliği ve dış baskılarla başa çıkmada zorluk gibi problemlerle karşılaşabilir (Snow & Benford, 1992).

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin en dikkat çekici özelliklerinden biri, merkezi bir liderlikten ve geleneksel bir örgütlenmeden yoksun olmasıydı. Bu hareket, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” söylemiyle güçlü bir kolektif kimlik inşa etmiş ve farklı grupları bu söylem etrafında birleştirebilmiş olsa da etkili bir liderlik ve örgütlenme eksikliği ciddi zorluklar yarattı. Bu zorluklar, özellikle kaynak yönetimi, taktiksel koordinasyon ve hareketin yoğun baskı altında sürekliliğini sağlama konusunda belirgin hale geldi. Hareket, merkezi bir liderlik yerine, kısa vadede geniş çaplı bir seferberliğe katkıda bulunan ancak uzun vadede tutarlı ve hedef odaklı bir direniş oluşturamayan gayri resmi ve dağınık yapılara dayanıyordu. Bu durum, ortak bir söylem ve genel hedefe sahip olunmasına rağmen farklı gruplar ve bireylerin taktikler ve öncelikler konusunda farklı yaklaşımlar benimsemesine neden oldu.

K19, bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Her ne kadar bu hareket kendiliğinden gelişmiş olsa ve birçok kişi liderliğe gerek olmadığını düşünse de bana göre İran toplumunun koşullarında bir liderlik gerekliydi. Liderlik, hareketin dağılmasını engelleyebilir ve net bir planlama sağlayabilirdi. Hareket plansız ve dağınık olduğunda, İslam Cumhuriyeti onu daha kolay bastırabiliyor. Böyle bir durumda, farklı toplumsal grupların temsilcilerinden oluşan bir koalisyon liderliği çok etkili olabilirdi. Bu tür bir liderlik eksikliği, hareketin yeterince bütünleşmemesine ve İslam Cumhuriyeti’nin baskıyı daha kolay uygulamasına yol açtı. Koordinasyon ve stratejik örgütlenme eksikliği nedeniyle, hareket bazı dönemlerde potansiyelini tam olarak kullanamadı ve baskılar karşısında dağılıp katılımın azalmasına yol açtı.”

K14, o dönemdeki örgütsüzlüğü ve toplumun ruh halini şöyle anlatmıştır:

“Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinden önce insanlar günlük yaşamlarından bıkmışlardı ve hareket sırasında da şiddet ve baskı sahnelerini gördüklerinde çok üzülmüyorlardı. Gençlerin o kadar küçük yaşta öldürülmesi herkesin yüreğini sızlatıyordu. Bu üzüntü ve öfke, bir yerde insanları ileri itiyordu ama başka bir yerde artık devam etmelerini engelliyordu. Birçok kişi kendi kendine, 'Peki, sonu ne olacak?' diye soruyordu. Bu umutsuzluğun bir nedeni de yurtdışındaki muhalefetin kendi içinde çatışmasıydı ve kimse onlardan bir örgütlenme beklemiyordu.”

Merkezi liderlik eksikliği, ortak bir strateji ve durumu yönetmek için belirli bir örgütlenme planının olmaması anlamına gelir. İnsanlar, sürekli protestoların maliyetlerini karşılayamadıklarında, özellikle ekonomik baskılar nedeniyle günlük yaşamları zorlaştığında, sokaklarda bulunma motivasyonlarını kaybederler. Sonuç olarak, hareket “yıpratıcı geçiş” olarak adlandırılabilen bir aşamaya girer; bu aşama ne devrimci değişimlere yol açar ne de tam anlamıyla eski koşullara geri dönüş sağlar, aksine bir tür çıkmazda sıkışıp kalır.

K18, bu durumu şu şekilde dile getirmiştir:

“Rejimi devirmek hedefi değişmedi. Ama muhalefet arasındaki anlaşmazlıklar ve gelecekle ilgili net bir vizyonun olmaması nedeniyle insanlar endişelenmeye başladı. 'Rejim devrilirse sonra ne olacak?' sorusu, insanların yeniden sokağa çıkmamasının en büyük engeli oldu. Asıl hedef

değişmedi; hâlâ rejimi devirmek istiyoruz ama bu korkular ve belirsizlikler hareketin önünü kesiyor.”

Bu analizler, hareketin sadece liderlik eksikliği nedeniyle değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik baskılar altında stratejik bir vizyon geliştirememesi nedeniyle de uzun vadede yıprandığını ortaya koyuyor. Buna rağmen, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin liderlikten bağımsız olarak güçlü bir kolektif kimlik inşa etmiş olması, İran toplumunda derin ve kalıcı bir etki yaratma potansiyelini koruduğunu gösteriyor.

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, söylem inşasının, kolektif kimliğin ve anlam yaratımının, toplumsal seferberlikte ve farklı gruplar arasında bütünlük sağlamada önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Bu unsurlar, hareketin merkezi bir liderlik ya da resmi bir örgütlenme olmaksızın, seferberlik kapasitesini ve hareketliliğini korumasına olanak sağlamıştır. Ancak, örgütlenme ve kaynakların mobilizasyonu, toplumsal hareketlerin temel direkleri olarak, dağınık hoşnutsuzlukları hedefe yönelik eylemlere dönüştürmek için vazgeçilmezdir. Belirli bir maddi yapı olmadığında, hareketler, mevcut rejime karşı gerekli sürdürülebilir baskıyı sağlayamaz (Tilly, 1978).

Örgütlenme, yalnızca pratik bir koordinasyon aracı olmakla kalmaz, aynı zamanda baskıcı müdahalelere karşı daha dirençli bir ilişki ağı oluşturur (della Porta ve Diani, 2004).

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinde bu tür bir yapının eksikliği, hareketin baskılar ve ekonomik zorluklarla karşılaştığında enerjisini koruyamamasına yol açmıştır. Bu hareketin deneyimi, söylem ve kolektif kimliğin tek başına direniş aşamasını geçmek ve köklü değişikliklere ulaşmak için yeterli olmadığını vurgulamaktadır. Tilly ve Melucci'nin işaret ettiği gibi, uyumlu bir toplumsal örgütlenme, stratejik planlama, pratik koordinasyon ve kolektif eylemin yönlendirilmesi için bir temel sağlayabilir ve nihayetinde hareketin uzun vadeli hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunabilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, çağdaş İran'ın en yenilikçi toplumsal hareketlerinden biri olarak, Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi'nin tarihsel deneyimlerinden ilham almıştır. Bu hareket, geçmiş hatalardan kaçınarak ve bu deneyimlerin güçlü yönlerini kullanarak farklı ve ilerici bir söylem geliştirmiştir. Bu hareketin belirgin özellikleri arasında çoğulculuk, karizmatik liderliğe dayanmaktan kaçınma, kademeli ve uzun vadeli değişimleri benimseme ve ideoloji yerine insan haklarına vurgu yer almaktadır. Bu bağlamda, Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi'nin söylem ve yöntemlerinin bu hareket üzerindeki etkileri gözlemlenebilir.

1. Meşrutiyet Hareketi'nin çoğulculuğundan ilham alma ve 1979 Devrimi'nin merkeziyetçiliğini eleştirme

Meşrutiyet Hareketi, İran'da mutlak gücün sınırlandırılması ve hukuk devleti tesisine yönelik ilk ciddi girişim olarak, aydınlar, din adamları ve tüccarlar arasında bir çeşitlilik koalisyonu oluşturmuştur. Bu farklı grupların çeşitliliği, hareketin başlangıcında amaçlarını ilerletmek için bir güç noktası olsa da, ideolojik farklılıklar ve çatışmaları yönetebilecek ara kurumların eksikliği nedeniyle kısa sürede ciddi bir zorluk haline gelmiştir. Aydınlar, modern ve parlamenter bir yapı oluşturmayı hedeflerken, din adamları şeriatın önceliğini vurguluyordu. Tüccarlar ise daha çok ekonomik kaygılara odaklanmıştı. Bu hedefler arasındaki farklar, siyasi deneyim eksikliği ve dış müdahalelerle birleşince, koalisyon hızla dağıldı.

Sonuç olarak, Meşrutiyet Hareketi, meclisin kurulması ve anayasanın onaylanması gibi kazanımlarına rağmen, hedeflerini tam olarak gerçekleştirmek için gerekli olan bütünlüğü koruyamadı. Çoğulculuğu yönetme ve sürdürülebilir bir uyum yaratma becerisi eksikliği, hareketin başlangıçtaki çeşitliliğini bir ayrışma ve iç çekişme kaynağına dönüştürdü. Bu deneyim, toplumsal hareketlerin başarısının yalnızca güçlerin çeşitliliğine değil, bu çeşitliliği yönetme yeteneğine de bağlı olduğunu göstermektedir.

1979 Devrimi, birçok açıdan Meşrutiyet Hareketi'nin deneyimlerinden etkilenmiştir; özellikle de mutlakiyetçi rejime karşı toplumsal ve siyasi güçlerin çeşitliliğinden yararlanma konusunda. Meşrutiyet Hareketi, aydınlar, din adamları ve tüccarları Kaçar hanedanının mutlak gücüne karşı birleştirebilmişse, 1979 Devrimi de

dini gruplar, milliyetçiler, Marksistler ve aydınlar gibi çeşitli güçleri Şah rejimini devirmek için birleştirebilmiştir. Bu benzerlik, siyasi hedeflerin ilerletilmesi için geniş sosyal koalisyonların oluşturulmasında Meşrutiyet Hareketi'nin model teşkil ettiğini göstermektedir. Ancak, Meşrutiyet Hareketi'nin başlangıçtaki çoğulculuğunu koruyamaması gibi, 1979 Devrimi de bu çeşitliliği zaferden sonra iktidar yapısına aktarmakta başarısız olmuştur.

Devrimin zaferinden sonra, Meşrutiyet deneyiminde olduğu gibi, merkezîyetçilik ve rakip grupların tasfiyesi hızla başlangıçtaki çoğulculuğun yerini aldı. Meşrutiyet devriminde aydınlar ile din adamları arasındaki anlaşmazlıklar ve bu çeşitliliği yönetmek için ara kurumların eksikliği, hareketin zayıflamasına ve dağılmasına neden oldu. 1979 Devrimi'nde de İslami ideolojiyi anayasa ve devlet yapısında sabitleyen dini güçler, diğer devrimci grupları saf dışı bıraktı. Bu tarihsel benzerlik, Meşrutiyet hareketinden alınabilecek derslere rağmen, 1979 Devrimi'nin katılımcı ve çok sesli bir yapı oluşturma konusunda başarılı olamadığını ve tıpkı Meşrutiyet gibi, sosyal sermayesini merkezîyetçilik uğruna feda ettiğini göstermektedir.

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, kimliğinin temel ilkesi olarak çoğulculuğa vurgu yaparak, kültürel, etnik, dini veya sınıfsal farklılıklarına bakılmaksızın çeşitli toplumsal kesimlerin bir arada durabileceği bir zemin oluşturmayı başarmıştır. Bu kapsayıcılık, kadınlardan ve etnik gruplardan dini azınlıklara, entelektüellere ve işçilere kadar uzanarak harekete çok boyutlu ve çok katmanlı bir kimlik kazandırmıştır. Bu hareketin, Meşrutiyet hareketi ve 1979 Devrimi gibi tarihi örneklerden temel farkı, çoğulculuğun taktiksel bir araç olmaktan ziyade temel bir ilke olarak benimsenmiş olmasıdır. Bireysel onur ve evrensel insan değerlerine yapılan vurgu da hareketi herhangi bir ideolojiye bağımlılıktan kurtararak, çeşitlilik içinde bile kendi bütünlüğünü koruyabilmesini sağlamıştır.

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, geçmişten ders alarak, çoğulculuğu bölünme için potansiyel bir faktörden ziyade dayanışma için bir temel haline getirmeye çalışmaktadır. Bu hareket, katılımcılar arasındaki farklılıkları tanıyan ve bunlara saygı duyan mekanizmalar geliştirmeye çalışmaktadır. Bu çabalar arasında, toplu diyaloga vurgu yapılması ve gücün belirli bir grubun elinde toplanmasının önlenmesi yer almaktadır. Hareket, tüm kesimlerin temsilini sağlayacak kurumlar ve

meclisler oluşturmaya hedeflemektedir ve olası çatışmaları diyalog ve şeffaflık yoluyla çözmeyi amaçlamaktadır. Adalet, özgürlük ve insan onuru ilkelerine dayalı ortak bir söylem, bu çeşitliliği bağlayan bir rol oynayarak hareketin farklı unsurları arasındaki ayrışmayı önlemektedir.

Sonuç olarak, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketinin başarısı, tüm kesimlerin katılımını garanti eden bir yönetim modeli sunma yeteneğine bağlıdır. Bu hareket, geçmişteki başarısız deneyimlerden uzaklaşmalı ve gücün tekelleşmesini ve farklı seslerin dışlanmasını önleyerek geleceğin siyasi yapıları için bir model haline gelmelidir. Eğer bu hareket, çoğulculuğunu sürdürülebilir bir kurumsal çerçeveye oturtabilir ve farklı gruplar arasındaki bütünlüğü koruyabilirse, yalnızca İran'ın siyasi ve toplumsal yapısında köklü değişiklikler yaratmakla kalmayacak, aynı zamanda dünya çapında toplumsal hareketler için başarılı bir model olacaktır.

2. Karizmatik Liderlikten Kaçınma ve Kolektif Aktivizme Odaklanma

1979 Devrimi'nin en belirgin özelliklerinden biri, Ayetullah Humeyni'nin karizmatik lider olarak varlığıydı. Humeyni, toplumsal grupların ve siyasi hareketlerin geniş bir kesimini Pehlevi rejimine karşı mücadelede bir araya getirmeyi başardı. Bu liderlik, kısa vadede devrimci güçlerin seferber edilmesi ve devrimin hedeflerine ulaşması açısından kritik bir rol oynadı. Humeyni'nin liderliği milyonlarca insan için ilham kaynağı olurken, devrime merkezi bir kimlik kazandırarak kolektif eylemin örgütlenme gücünü artırdı.

Ancak, bu tür bir liderliğe yapılan yoğun vurgu, uzun vadede güç yapısında aşırı bir merkezileşmenin oluşmasına yol açtı. Devrimin zaferinin ardından, Humeyni'nin geniş çaplı etkisi, diğer siyasi akımların zayıflamasına ve devrimin başarısında rol oynayan grupların kademeli olarak tasfiye edilmesine neden oldu. Bu durum, devrimin ilkelerinin tam tersine, yeni bir otoriter rejimin kurulmasına zemin hazırladı. Gücün tek bir akımda yoğunlaşması, çoğulculuğu ve siyasi katılımı sınırlandırarak çok sesli ve demokratik bir sistemin oluşumunu engelledi.

Buna karşılık, Meşrutiyet Hareketi, böyle bir karizmatik liderden yoksundu ve daha çok kurumsallaşma ve kolektif aktivizme dayanıyordu. Meclis-i Mebusan ve anayasa gibi kurumlar, katılım ve güç sınırlamasına dayalı bir sistem oluşturmaya amaçladı. Ancak, meşrutiyet yanlıları arasındaki yeterli uyum eksikliği ve ideolojik

farklılıklar, bu kurumların zayıflamasına ve hareketin başarısız olmasına yol açtı. Bu karşılaştırma, karizmatik liderliğin güçlerin seferber edilmesinde önemli bir rol oynadığını, ancak bir lidere aşırı bağımlılığın uzun vadede toplumsal uyumu ve çoğulculuğu tehlikeye atabileceğini göstermektedir.

"Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketi, bu iki önemli tarihsel deneyimle karşılaşarak liderlik meselesiyle karmaşık bir ilişki geliştirmiştir. İlk deneyim, Ayetullah Humeyni'nin karizmatik lider olarak devrimci güçleri yönlendirdiği 1979 Devrimi'dir. Bu liderlik modeli, kısa vadede devrimin zaferini sağlasa da, uzun vadede olumsuz sonuçlara yol açtı. Karizmatik bir lidere odaklanmak, çoğulculuğu bastıran, diğer siyasi güçleri tasfiye eden ve dini bir diktatörlük kuran totaliter bir ideolojinin pekişmesine zemin hazırladı. Bu acı deneyim, İran'daki toplumsal hareketlerin hafızasında yer edinmiş ve "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketinin bireysel liderliğe dayanma fikrinden kaçınmasına yol açmıştır.

İkinci deneyim, yurtdışındaki muhalif güçlerin oluşturduğu "Dayanışma Koalisyonu" olarak bilinen siyasi ittifakların başarısızlığıdır. Bu koalisyon, farklı siyasi akımlar arasında uyumu ve bütünlüğü sağlayacak bir liderlik modeli oluşturmayı başaramadı. İdeolojik farklılıklar ve ittifakın yönetimindeki zayıflık, bu tür girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu. Bu başarısızlık, hareketin liderlik meselesine yönelik şüphelerini artırdı ve "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketi, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde liderlik fikrinden uzak durarak enerjisini yatay yapılar ve merkezi olmayan ağlar üzerine yoğunlaştırdı.

Karizmatik liderlikten kaçınmak doğru bir tercih olmakla birlikte, 1979 Devrimi'nin acı tecrübelerinin tekrarlanmasını önlese de, liderlik meselesinden tamamen uzak durmak uzun vadede hareketi zayıflatabilir. Liderliğin olmaması, hareketin kitle seferberliğini aşmasını engelleyebilir ve kritik karar anlarında veya taktiksel uyum gerektiren durumlarda dağınıklığa yol açabilir. Hareket, kolektif söylemler ve kendiliğinden seferberlik yoluyla kaynaklarını bir dereceye kadar yönetebilir; ancak devrimci taktiklere geçiş yapmak ve uzun vadede kalıcı bir toplumsal güç haline gelmek için çoklu bir liderlik yapısına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu liderlik, hareketin içinden doğmalı ve toplumsal, siyasi ve kültürel akımların çeşitliliğini yansıtarak gerekli bütünlüğü ve koordinasyon yeteneğini sağlamalıdır.

Başka bir deyişle, hareket, kendiliğinden eylemler ve merkezi olmayan direnişin ötesine geçerek siyasi ve sosyal organizasyon kapasitesini geliştirmeli ve taktik koordinasyon ve stratejik karar alma süreçlerine yardımcı olacak kurumlar oluşturmalıdır. Böyle bir liderlik yapısının oluşturulması, sadece hareketin bütünlüğünü sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda onu protesto aşamasından kalıcı bir toplumsal ve devrimci güce dönüştürme imkânı sunacaktır.

3. Aşamalı ve Uzun Vadeli Değişimleri Kabul Etmek: Tarihsel Yenilgilerden Çıkarılan Dersler

Meşrutiyet Hareketi, İran'da mutlak monarşi gücünü sınırlama ve siyasi sistemde hızlı ve köklü değişiklikler yapma girişimlerinden biriydi. Meşrutiyet yanlıları, kanun hakimiyetini tesis etmek ve krallık yetkilerini denetlemek amacıyla anayasa çıkarma ve meclis kurma yoluna gittiler. Ancak, bu hedeflere ulaşma konusundaki acelecilik, geleneksel güçlerin yoğun direnişi ve güçlü kurumsallaşmanın yokluğu, idealin tam anlamıyla gerçekleşmesini engelledi. Bu başarısızlık, tarihsel bir deneyim olarak, toplumsal ve kültürel altyapıdan yoksun köklü değişimlerin geriye dönüşe yol açabileceğini göstermektedir.

1979 Devrimi'nde de monarşi rejimini hızlı bir şekilde devirmek için girişilen çabalar kısa sürede sonuç verdi, ancak bu acelecilik ağır maliyetlerle sonuçlandı. Devrimci güçlerin geniş çaplı seferberliğine rağmen, ülkenin siyasi geleceği için yeterli planlama yapılmaması ve çeşitli gruplar arasında uyum sağlanamaması, tek bir akımın iktidarı ele geçirmesine ve baskıcı bir yönetimin yeniden üretilmesine neden oldu. Devrimin sonucu, halkın özgürlük taleplerine yanıt vermeyen bir rejimin ortaya çıkışı oldu; bu yeni rejim, önceki rejimin yerine yeni bir istibdat düzenini getirdi. Bu deneyim, ani değişimlerin kısa vadede bir sistemi devirebilse de, uzun vadede planlama ve işlevsel kurumlar olmaksızın kalıcı değişimlerin sağlanamayacağını gösterdi.

"Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketi, önceki tarihsel deneyimlerin aksine, aşamalı ve uzun vadeli değişimleri stratejik bir öncelik olarak benimsemiştir. Bu hareket, Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi'nin başarısızlıklarından ders çıkararak farklı bir yol izlemektedir. Geçmişteki hareketler, kısa vadede önemli kazanımlar elde etmiş olsalar da, siyasi değişimlerdeki acelecilik ve gerekli sosyal ve kurumsal altyapıların eksikliği nedeniyle bu kazanımlar hızla başarısızlıkla sonuçlandı. Buna

karşılık, "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketi, kültürel ve sosyal düzeylerde kademeli dönüşümler yaratarak değişimlerin kurumsallaşmasını sağlamayı hedeflemektedir. Bu hareket, ani değişimler dayatmak yerine toplumu bu değişimlere hazırlayarak onları kalıcı hale getirmeyi amaçlamaktadır.

Bu hareketin belirgin özelliği, farkındalık yaratma, toplumsal söylemlerin genişletilmesi ve sivil aktivizmin güçlendirilmesi yoluyla kolektif kapasiteler oluşturma vurgusudur. Bu süreç, yalnızca duygusal tepkilere veya dönemsel eylemlere dayanmak yerine, direnişin ve taleplerin genel bir toplumsal kültür haline geldiği yeni bir toplumsal düzen yaratmaya odaklanmaktadır. "Kadın, Yaşam, Özgürlük" hareketi, toplumun iktidarla ilişkisini yeniden tanımlayarak yeni anlamlar inşa etmekte ve farklı toplumsal gruplar arasında bağlar kurmaktadır. Bu hareket, toplumu değişim sürecinde aktif bir özneye dönüştüren mekanizmalara dayanarak toplumsal dönüşümleri mevcut gerçekliklerle uyumlu hale getirmeye ve bunların kalıcılığını sağlamaya çalışmaktadır.

Bununla birlikte, bu hareketin, söylem oluşturma ve farkındalık yaratma alanlarında ilerleme kaydetmesine rağmen, henüz siyasi kurumsallaşma ve stratejik örgütler oluşturma'nın önemine yeterince odaklanmadığı görülmektedir. Geçmişteki merkezileşme başarısızlıklarının tarihsel hafızasıyla bağlantılı olan bu eksiklik, uzun vadede hareketi dinamizmden ve pratik bütünlükten mahrum bırakabilir. Siyasi kurumlar ve stratejik örgütler, toplumsal söylemler ve sivil aktivizmin yanında, protesto aşamasından stratejik etki aşamasına geçmek için zorunludur. Bu yapıların eksikliği, hareketin kazanımlarını kırılgan hale getirebilir ve uzun vadede sosyal güçleri yönetme ve büyük hedeflere ulaşma kapasitesini azaltabilir.

4. Bireysel Haklar Söylemi: Meşrutiyet Deneyimi ve 1979 Devrimi İdeolojisinin Eleştirisi

Meşrutiyet Hareketi, bireysel haklar, ifade özgürlüğü ve hukuk devleti gibi kavramları İran'ın siyasi söylemine ilk kez kazandırdı. Modern öğretilerden ve küresel dönüşümlerden ilham alan bu hareket, otoriter yönetimi hukuka dayalı bir sisteme dönüştürmeyi ve vatandaşlık haklarını siyasi ve toplumsal yapının ayrılmaz bir parçası haline getirmeyi amaçladı. Bu bağlamda, hukukun üstünlüğü, siyasi katılım hakkı ve eşitlik gibi kavramlar ön plana çıkarılarak, toplumsal ve siyasi düzenin geleneksel yapısı sorgulandı.

Buna karşın, bu kavramlar 1979 Devrimi sırasında geri planda kaldı. Başlangıçta adalet ve özgürlük iddialarıyla ortaya çıkan devrim söylemi, zamanla dini ideolojinin hâkimiyeti altına girdi. Bireysel haklar ve medeni özgürlükler yerine, "İslamileşme" ve "emperyalizmle mücadele" gibi kolektif değerler öncelik kazandı. Bu öncelik değişikliği, bireysel hakları bağımsız bir amaç olmaktan çıkararak ideolojik hedeflerin gerçekleştirilmesi için bir araç olarak tanımladı. Bunun sonucunda, ifade özgürlüğü, seçim hakkı ve diğer bireysel haklar zamanla bu ideolojik hedeflere feda edilerek, toplumsal yaşam ideolojik kontrol altına alındı ve vatandaşlık hakları sınırlandırıldı.

Bu iki tarihsel dönem, bireysel haklar söyleminin özellikle ideolojik çeşitliliğin ve güçlü geleneksel yapıların bulunduğu toplumlarda, siyasi ve kolektif hedeflerin gölgesinde kolaylıkla kalabileceğini göstermektedir. Meşrutiyet Hareketi, bu hakların tanımlanması ve savunulması konusunda etkili adımlar atmış olsa da, kurumsallaştaki eksiklikler ve farklı gruplar arasındaki uyumsuzluklar nedeniyle bu kavramlar zamanla yerleşik hale gelemedi. 1979 Devrimi'nde ise, bireysel haklar söylemi, ideolojik hedeflerin önceliği nedeniyle arka plana itildi ve yerini hakların sınırlı ve ideolojik bir tanımına bıraktı.

Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi ise bireysel haklar ve toplumun tüm kesimlerine yönelik eşit özgürlükleri merkeze alarak, insan onurunu temel ilke olarak vurgulayan bir söylem geliştirmektedir. Bu hareket, sosyal adaletin ancak tüm gruplar için bireysel hakların güvence altına alınmasıyla mümkün olabileceğine inanmaktadır. Bu nedenle, medeni özgürlükler ve toplumsal eşitlik, bu hareketin söyleminin temel taşlarından biri haline gelmiştir.

Hareket, kadın haklarını sınırlı bir talep olarak değil, İran toplumunun temel bir sorunu olarak gündeme getirmektedir ve toplumsal cinsiyet, etnik köken ve dini ayrımcılık gibi tüm eşitsizlikleri sorgulamayı amaçlamaktadır. Azınlık hakları ve evrensel insani değerlerin merkezde yer aldığı bu söylem, ideolojilere bağımlı kalmak yerine, seçim özgürlüğü, fırsat eşitliği ve genel insan onurunu ön plana çıkarmaktadır. Bu yaklaşım, harekete, geniş bir yelpazedeki grupları ve toplumsal talepleri bir araya getirme imkânı sağlamaktadır.

Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamaya odaklanmakta ve bireysel hakları toplumsal söylemin merkezine taşımaya çalışmaktadır. Bu süreçte, direniş söylemi, farkındalık yaratma ve insani

talepler için bir zemin oluşturma, hareketin dinamikliğinin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu vurgu, bireysel hakların toplumsal değişimin kalıcı bir şekilde gerçekleşmesindeki rolüne dair derin bir anlayışı yansıtmaktadır.

Hareket, tarihsel deneyimlerden ilham alarak ve mevcut duruma yanıt vererek, bireysel hakları yalnızca siyasi bir hedef olarak değil, aynı zamanda İran'da vatandaşlar ile iktidar arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamak için temel bir ilke olarak yeniden inşa etmeyi hedeflemektedir.

5. Modern Araçların Seferberlik ve Farkındalık İçin Kullanımı

İran tarihindeki büyük toplumsal hareketlerin ortak özelliklerinden biri, zamanın modern araçlarını farkındalık yaratmak ve kitleleri harekete geçirmek için akıllıca kullanmalarıdır. Meşrutiyet Hareketi, İran tarihindeki ilk modern hareket olarak, gazeteler, yayınlar ve yazılı eserler aracılığıyla mesajlarını iletmış ve kamuoyu desteğini kazanmayı başarmıştır. O dönemde yenilikçi teknolojiler olarak kabul edilen bu araçlar, Meşrutiyet yanlılarına fikirlerini farklı toplumsal kesimlere aktarma ve toplumda kolektif bir farkındalık yaratma imkânı sağlamıştır.

1979 Devrimi'nde de zamanın iletişim araçları, örneğin liderlerin konuşmalarını içeren ses kasetleri, bildiriler ve cami ağları, kitlelerin seferberliğinde kilit rol oynamıştır. Bu araçlar, devrimin mesajını İran'ın en uzak köşelerine ulaştırmış ve şehirli aydınlardan kırsal kesimlerdeki dini kesimlere kadar farklı toplumsal gruplar arasında bağlar kurulmasını sağlamıştır. Bu dönemde iletişim araçları yalnızca mesajların aktarımını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve devrimci hareketin kolektif katılımını artıran bir araç haline gelmiştir.

Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi de bu deneyimlerden ders alarak, çağın modern teknolojilerine uygun araçları başarıyla kullanmıştır. Instagram, Twitter ve Telegram gibi sosyal medya platformları, mesajların iletilmesi ve protestoların organize edilmesi açısından hayati bir rol oynamıştır. Bu araçlar, hızlı ve geniş çapta bilgi yayma yetenekleri sayesinde harekete, mesajını yalnızca İran içinde değil, dünya çapında duyurma imkânı tanımıştır. Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi, sosyal medyayı protestoları belgeleme, gerçekleri doğrudan eylemcilerin gözünden aktarma ve hedeflerini geniş kitlelere anlatma aracı olarak kullanmaktadır.

Geleneksel iletişim araçlarına kıyasla, sosyal medya platformları bu harekete iki kat fazla güç kazandırmıştır. Bu platformlar, coğrafi sınırlamaların ve fiziksel engellerin ötesine geçerek, protestocuların sesini uluslararası topluma duyurmuş ve küresel desteği harekete geçirmiştir. Modern teknolojinin kullanımı, ayrıca resmi hükümet anlatılarını sorgulama ve bireylerin kişisel hikâyeleri aracılığıyla daha önce toplumsal söylemin dışında kalan kesimlerin seslerini öne çıkarma fırsatı sunmuştur.

Farkındalığın artırılmasının yanı sıra, sosyal medya araçları, içerideki ve dışarıdaki İranlılar arasında bir dayanışma atmosferi yaratmıştır. Sosyal medya platformları, farklı grupların bir araya gelmesine olanak sağlayarak, deneyimlerin paylaşılması ve protestoların organize edilmesi için bir alan oluşturmuştur. Bu sayede Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi, çağdaş dönemin en etkili ve dinamik hareketlerinden biri haline gelmiştir. Sosyal medya, mesajların iletilmesi için bir araç olmanın ötesine geçerek, yeni bir kolektif kimliğin yaratılmasına ve toplumsal gruplar arasında katılım hissinin güçlendirilmesine de katkı sağlamıştır.

Sosyal medya platformları, modern araçlardan biri olarak, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketine benzeri görülmemiş olanaklar sunmuş ve farkındalık yaratma ile kitlelerin seferber edilmesi açısından kritik bir rol oynamıştır. Bu araçlar, hareketin mesajlarını hızla iç ve dış kamuoyuna ulaştırarak ulusal ve uluslararası dayanışma için bir zemin oluşturmuştur. Ancak sosyal medyanın hızlı ve geniş çaplı mesaj iletme kapasitesi, hareketin dayanışma yapısını, önceki hareketlere kıyasla daha hassas ve kırılgan bir hale getirmiştir. Meşrutiyet dönemindeki basın yayınları veya 1979 Devrimi'ndeki cami ağları gibi daha kontrol edilebilir çerçevelerin aksine, sosyal medya platformlarının sunduğu açık alan, aynı zamanda İran rejiminin bu alanı kullanarak harekete darbe vurma girişimlerine de zemin hazırlamıştır.

İran rejiminin bu alandaki ana taktiklerinden biri, çelişkili anlatılar üretmek ve yanlış bilgiler yayarak hareketin güvenilirliğini sarsmaktır. Bu anlatılar, hareketin ana mesajlarını bozmayı ve farklı kesimler arasında bölünmeler yaratmayı hedeflemektedir. Örneğin, bazı etkili figürlerin meşruiyetini sorgulayan içerikler paylaşarak veya içsel anlaşmazlıkları öne çıkararak, hareketin temelini oluşturan dayanışma duygusunu zayıflatmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca, bu anlatılar, hareketin mesajlarının etkisini azaltabilir ve hem yerel hem de uluslararası kamuoyunda bir şüphe ve kafa karışıklığı ortamı yaratabilir.

Öte yandan, sosyal medya platformları rejimin manipülatif taktiklerine açık bir ortam yaratmıştır. Operasyonlar ve siber güçler aracılığıyla, rejim yanlış bilgiler yayarak hareketi itibarsızlaştırmaya ve toplumsal dayanışmayı zayıflatmaya çalışmaktadır. Bu anlatı savaşları, içsel farklılıkları ön plana çıkararak ve hareketin önemli figürlerinin meşruiyetini sorgulayarak, hareketin kolektif kimliğinde bir belirsizlik yaratmayı hedeflemektedir.

6. Modern Araçların ve Tarihi Deneyimlerin Işığında Despotizmin Yeniden Üretimi: Meşrutiyet'ten 1979 Devrimi'ne

1979 Devrimi'nin en büyük sorunlarından biri, yeni bir biçimde diktatörlüğün yeniden üretilmesiydi. Her ne kadar bu devrim, mutlak monarşiyi sona erdirmeye, adalet ve özgürlük sağlama amacıyla başlamışsa da, sonuçta gücün ideolojik bir grubun elinde yoğunlaştığı bir yapıya dönüştü. Bu güç yoğunlaşması, bireysel haklar, sivil özgürlükler ve siyasi çoğulculuk gibi kavramların giderek marjinalleşmesine ve dini temelli otoriter bir rejimin kurulmasına yol açtı. Muhafızların bastırılması ve diğer siyasi grupların tasfiye edilmesi, devrimin özgürlük ve adalet temelli vaatlerini gerçekleştiremediğini açıkça ortaya koydu.

Meşrutiyet Hareketi de, mutlak güç üzerinde sınırlamalar getirme ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir yönetim kurma yönündeki iddialı hedeflerine rağmen, diktatörlüğün geri dönüşünü engelleyemedi. Her ne kadar bu hareket, anayasa, meclis ve güç üzerinde denetim gibi kavramları İran siyasi söylemine kazandırmış olsa da, sağlam kurumsallaşmanın eksikliği ve sosyal ile siyasi güçler arasındaki uyumsuzluk, geleneksel güçlerin güçlü direnciyle birleşerek bu kazanımların tam anlamıyla yerleşmesini engelledi. Sonuç olarak, despotizm farklı biçimlerde yeniden ortaya çıktı ve Meşrutiyet yanlılarının ilk hedeflerini geçersiz hale getirdi.

Her iki dönemde de despotizmin geri dönüşü, devrimlerin idealleri ile bu idealleri gerçekleştirecek sosyal ve kurumsal yapılar arasındaki boşluğu gözler önüne sermektedir. Her iki durumda da, güç kurumları ile katılımcı mekanizmalar arasındaki dengeyi sağlama konusundaki ihmaller, yeni yapılar içinde özgürlük ve çoğulculuğun kabul edilmesini engelledi. Meşrutiyet, geleneksel otoriter güçlere direnemedi; 1979 Devrimi ise ideolojik gücün baskısına yenildi. Her iki durumda da, özgürlüğü koruma ve gücü kontrol etme kapasitesine sahip altyapılar doğru bir şekilde inşa edilmedi.

Bu iki tarihsel dönemin deneyimi, kalıcı siyasi değişimlerin ancak özgürlükçü ideallerin yanında bireysel hakları koruyacak, sosyal katılımı teşvik edecek ve gücü kontrol altında tutacak kurumsal yapılar güçlendirilirse mümkün olabileceğini göstermektedir.

“Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, despotizmin yeniden üretimi riskini en aza indiren yenilikçi bir direnç ve toplumsal dönüşüm modeli sunmayı hedeflemektedir. Bu hareket, İran’ın tarihsel deneyimlerinden, özellikle Meşrutiyet ve 1979 Devrimi’nin başarısızlıklarından ders alarak, karizmatik liderlik modellerinden ve merkezi yapılardan uzak durmayı tercih etmektedir. Hareketin amacı, gücün adil bir şekilde dağıtıldığı ve kolektif katılımın temel ilke olarak kabul edildiği bir düzen yaratmaktır.

Hareket, “siyasal sosyalleşme” süreçlerini güçlendirecek modern araçlardan ve yeni söylemlerden yararlanmaktadır. “Herbert Hyman” tarafından 1959’da ortaya atılan bu kavram, vatandaşların değerleri, normları ve siyasi davranışları öğrenme ve benimseme sürecine işaret etmektedir. “Kadın, Yaşam, Özgürlük”, bu süreci yeniden tanımlayarak vatandaşların yalnızca gücü sorgulamakla kalmayıp, aynı zamanda gücün yeniden dağıtımını ve toplumsallaştırılması süreçlerinde aktif rol aldığı bir model sunmaktadır. Bu süreç, dijital teknolojilerden ve çok çeşitli sosyal eylemlerden yararlanarak yeni kolektif kimlikler yaratılmasını sağlamış ve dayanışma ile katılım için yeni bir alan yaratmıştır. Ancak bu merkezi olmayan modelin karşı karşıya olduğu önemli bir zorluk da bulunmaktadır: liderlik eksikliği veya güçlü siyasi kurumlar olmadan nasıl dağınıklıktan ve koordinasyon zayıflığından kaçınılabilir?

Daha önce de belirtildiği gibi, hareketin merkeziyetçilikten ve otoriterlikten kaçınma konusundaki tarihsel hafızası, siyasi kurumlar oluşturma ve yapısal bütünlük geliştirme fırsatlarını gözden kaçırmamasına neden olabilir. Güç yoğunlaşmasından kaçınmak, despotizmin yeniden üretilmesini engellemek açısından gerekli olsa da, kurum oluşturma ve koordine edici mekanizmaları güçlendirmeye dikkat edilmezse, hareketin dayanışması ve bütünlüğü tehlikeye girebilir. “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, merkeziyetçilikten kaçınma gerekliliği ile kalıcı bir çerçeve oluşturma ihtiyacı arasında bir denge kurmalıdır. Böylece hem geçmişin acı deneyimlerini aşabilir hem de özgürlük, adalet ve kolektif katılımın sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştiği yeni bir düzenin temelini atabilir.

Sonuç olarak, “Kadın, Yaşam, Özgürlük” hareketi, Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi’nin derslerinden esinlenerek, geçmişteki hatalardan, örneğin karizmatik liderliğe veya ideolojik saplantılara bağımlılıktan kaçınarak, baskıya karşı dayanıklı ve esnek bir model ortaya koymuştur. Modern araçların kullanımı ve evrensel değerlere vurgu yapması, bu hareketin İran sınırlarını aşarak, adalet, eşitlik ve özgürlük için küresel bir sembol haline gelmesine olanak tanımıştır.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (1998). *Tortured Confessions: Prisons and Public Recantations in Modern Iran*. University of California Press.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Business.
- Adamiyat, F. (1972). *The idea of freedom and the prelude to the constitutional movement in Iran*. Tehran: Kharazmi Publications.
- Adamiyat, F. (1975). *The fundamental ideas of the constitutional movement in Iran*. Tehran: Kharazmi Publications.
- Adamiyat, F. (1976). *The idea of social democracy in the constitutional movement of Iran*. Tehran: Kharazmi Publications.
- Afary, J. (1996). *The Iranian constitutional revolution, 1906–1911* (R. Rezaei, Trans.). Bistoon Publications.
- Aghili, B. (2020). *Qavam al-Saltaneh*. Badreyeh Javidan.
- Almond, G. A., & Powell, G. B. (1963). *Comparative politics: A developmental approach*. Boston: Little, Brown and Company.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton University Press.
- Amnesty International. (2018). *Iran: Dozens Killed in Protests as Authorities Use Excessive Force*. Retrieved from <https://www.amnesty.org>
- Amnesty International. (2020). *Iran: Navid Afkari Executed Despite Torture Allegations*. Retrieved from <https://www.amnesty.org>
- Amnesty International. (2022). *Iran: Deadly crackdown on protesters after Mahsa Amini's death*. Retrieved from <https://www.amnesty.org>
- Amnesty International. (2023). *Iran: Restriction of internet and media freedom intensifies*. Retrieved from <https://www.amnesty.org>
- Ansari, A. M. (2006). *Confronting Iran: The failure of American foreign policy and the roots of mistrust*. New York: Basic Books.
- Appadurai, A. (2000). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Arendt, H. (1951). *The origins of totalitarianism*. Harcourt, Brace and Company.

- Arendt, H. (1987). *The origins of totalitarianism* (M. Salehi, Trans.). Javidan Publishing.
- Aron, R. (1975). *Les étapes de la pensée sociologique* (B. Parham, Trans.). Franklin Publishing.
- Bashiriyeh, H. (1995). *Political Sociology: The Role of Social Forces in Political Life*. Ney Publishing.
- BBC (2017) Khatami's "I Repeat" Campaign: A Turning Point for Reformists in Iran Retrieved from <https://www.bbc.com/persian>
- BBC Persian (2016) The Power Struggles between Ahmadinejad and Khamenei Retrieved from <https://www.bbc.com/persian>
- BBC Persian. (2018). Iran Protests: Key Slogans and What They Mean. Retrieved from <https://www.bbc.com/persian>
- BBC Persian. (2021). Iran Protests: "Our Enemy Is Here, Not in America". Retrieved from <https://www.bbc.com/persian>
- BBC Persian. (2022). Mahsa Amini's funeral sparks massive protests. Retrieved from <https://www.bbc.com/persian>
- Behdad S & Nomani F (2012) *Class and Labor in Iran: Did the Revolution Matter?* Syracuse University Press
- Benford, R. D., & Snow, D. A. (2000). Framing processes and social movements: An overview and assessment. *Annual Review of Sociology*, 26, 611-639.
- Brinkmann, S. (2015). *Qualitative interviewing*. Oxford University Press
- Bromberger, C. (2001). In the name of the Islamic Republic: On the paradoxical function of intermediate institutions in Iran. In G. Tazmini (Ed.), *Khatami's Iran: The Islamic Republic and the turbulent path to reform* (pp. 133–150). London: I.B. Tauris.
- Bryman, A. (2012) *Social Research Methods* Oxford University Press
- Buchta, W. (2013). *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington Institute for Near East Policy.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Malden, MA: Blackwell.
- Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. The Belknap Press of Harvard University Press.

- Cronin, S. (2003). *Reza Shah and the formation of modern Iran* (M. Saghaififar, Trans.). Jami Publications.
- David, M., & Richards, L. (1989) *Social Research Ethics for Qualitative Research* Routledge
- Della Porta, D., & Diani, M. (1999). *Social movements: An introduction* (M. Dalfrouz, Trans.). Kavir.
- Della Porta, D., & Kriesi, H. (Eds.). (1999). *Social movements in a globalizing world*. London, UK: Palgrave Macmillan.
- Denzin, N. K. (1989) *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2005) *The Sage handbook of qualitative research*
- Deutsche Welle. (2022). Mahsa Amini's death: Protest wave in Iran. Retrieved from <https://www.dw.com>
- Deutsche Welle. (2023). "Iran intensifies control over internet and social freedoms". Retrieved from <https://www.dw.com>
- Durkheim, E. (1990). *The Division of Labor in Society* (B. Parham, Trans.). Tehran: Agah Publishing. (Original work published 1893)
- Durkheim, E. (2004). *The Elementary Forms of Religious Life* (B. Parham, Trans.). Nashr Markaz.
- Economic Policy Research Center. (2012). *Targeted Subsidy Reform in Iran: Opportunities and Challenges*. Tehran: Economic Policy Research Center.
- Eghtesaad24. (2022). *An Analysis of Iran's Housing and Employment Policies under Ahmadinejad's Presidency*. Retrieved from [www.eghtesaad24.ir](<http://www.eghtesaad24.ir>).
- Ehteshami, A., & Zweiri, M. (2007). *Iran and the Rise of its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*. I.B. Tauris.
- Ellingson, S. (1995). Understanding the dialectic of discourse and collective action: Public debate and rioting in antebellum Cincinnati. *American Journal of Sociology*, 101(1), 100-144.
- Erikson, E. H. (1958). *Young man Luther: A study in psychoanalysis and history*. W.W. Norton & Company.
- Fars News. (2017). *Iranian Government Blames Protests on Foreign Interference*. Retrieved from <https://www.farsnews.ir>.
- Fassihi, F. (2019). *Iran's Economy Under Maximum Pressure*. The New York Times.

- Flick, U. (2014) *An Introduction to Qualitative Research* Sage Publications
- Foucault, M. (1980) *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977*
- Frank, A. G., & Fuentes, M. (1987). Nine theses on social movements. *Economic and Political Weekly*, 22(35), 1503–1510.
- Friedrich, C. J., & Brzezinski, Z. (1956). *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Harvard University Press.
- Gamson, W. A. (1992). *Talking politics*. New York: Cambridge University Press.
- Gasiorowski, M. J. (2019). *The Iranian coup: 19 August 1953*, Qani, Nojeh (B. Rajabi, Trans.). Tehran: Nashr-e Cheshmeh.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. Basic Books.
- Giddens, A. (1994). *Sociology* (M. Sabouri, Trans.). Ney Publishing.
- Habermas, J. (1962). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. The MIT Press.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society* (T. Burger, Trans.). MIT Press.
- Habermas, J. (2005). *The theory of communicative action* (K. Poladi, Trans.). Tehran: Markaz Publishing.
- Haghighat, A. (2012). *History of the national movements in Iran: From the influence of the Europeans to the establishment of constitutionalism in Iran*. Nashr-e Komesh.
- Harris, K. (2013). *The Rise of the Subalterns: Populism and Economic Crisis in Iran* . *Middle East Report*, 268(1), 34–39.
- Heilbroner, R. L. (1985). *The nature and logic of capitalism*. W. W. Norton & Company.
- Held, D. (1993). *Models of democracy* (2nd ed.). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hosseini, M. (2004). *The status of women's employment during the Reza Shah era*. Nashr-e Tarikh Iran.
- Human Rights Watch. (2018). *Iran: Widespread Arrests, Torture in Protests*. Retrieved from <https://www.hrw.org>
- Human Rights Watch. (2020). *Iran: Deadly Protests Met With Brutal Repression*. Retrieved from <https://www.hrw.org>

- Human Rights Watch. (2022). Iran: Unlawful killings and suppression of protests after Mahsa Amini's death. Retrieved from [\[https://www.hrw.org\]](https://www.hrw.org)(<https://www.hrw.org>)
- Husserl, E. (1913) Ideas: General introduction to pure phenomenology
- Imam Khomeini Institute. (1981). The Revolution of the Dispossessed. Tehran: Imam Khomeini Institute.
- International Crisis Group. (2018). Iran's Protesters: Motives and Perspectives. Retrieved from [\[https://www.crisisgroup.org\]](https://www.crisisgroup.org)(<https://www.crisisgroup.org>)
- International Monetary Fund (IMF). (2023). Iran: Economic outlook and challenges. Retrieved from [\[https://www.imf.org\]](https://www.imf.org)(<https://www.imf.org>)
- Iran Economist. (2017). Analysis of the Mashhad Protests and Its Surroundings. Retrieved from [\[https://www.econews.ir\]](https://www.econews.ir)(<https://www.econews.ir>)
- IranWire. (2018). Analysis of Anti-Government Slogans in Iran Protests. Retrieved from [\[https://iranwire.com\]](https://iranwire.com)(<https://iranwire.com>)
- IRNA (2021) Saeed Jalili's Remarks on the Shadow Government in Iran Islamic Republic News Agency Retrieved from <https://www.irna.ir>
- Jasper, J. M. (1998). The art of moral protest: Culture, biography, and creativity in social movements. Chicago: University of Chicago Press.
- Kadivar M (2010) Post-Election Protests and the Green Movement in Iran.The International Journal of Middle East Studies 42(4) 535–539
- Katoozian, M. (2002). The paradox of state and nation (M. Tayeb, Trans.). Nashr-e Ney.
- Katouzian, H. (2003). Iranian History and Politics: The Dialectic of State and Society. Routledge.
- Keck, M. E., & Sikkink, K. (1998). Activists beyond borders: Advocacy networks in international politics. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kerry J (2018) Every Day is Extran Simon & Schuster
- Keshavarzian, A. (2007). Bazaar and State in Iran: The Politics of the Tehran Marketplace. Cambridge University Press.
- Kidd, P. S., & Parshall, M. B. (2001) Getting the focus and the group: Enhancing analytical rigor in focus group research
- Killian, L. M. (1964). The management of social movements. Prentice-Hall.
- Kong, W. H., Harwood, J., & Campbell, K. (2017) Privacy and confidentiality in qualitative research

- Kornhauser, W. (1959). *The politics of mass society*. The Free Press.
- Kurzman, C. (2004). *The unthinkable revolution in Iran*. Harvard University Press.
- Kvale, S. (1996) *InterViews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing* Sage Publications
- Larna, E., Johnston, H., & Gassfield, J. (Eds.). (1994). *New social movements* (S. M. K. Sarvarian & A. Sabhdal, Trans.). Research Institute for Strategic Studies.
- Maloney, S. (2018). *The Iran Wars: Spy Games, Bank Battles, and the Secret Deals*. Random House.
- Marcus, G. E., Holmes, D. R., & Westbrook, D. A. (2014) *Anthropology and cultural critique*
- Marx, K. (1867). *Capital: Critique of Political Economy, Volume I*. Verlag von Otto Meissner.
- Melucci, A. (1986). *The new social movements: A critical review*. Social Research.
- Melucci, A. (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Hutchinson Radius.
- Melucci, A. (1995). *The Process of Collective Identity*. In H. Johnston & B. Klandermans (Eds.), *Social Movements and Culture* (pp. 41-63). University of Minnesota Press.
- Melucci, A. (1996). *Challenging codes: Collective action in the information age*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Merleau-Ponty, M. (1945) *Phenomenology of perception*
- Middle East Report, 268(1), 34–39.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994) *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*
- Ministry of Interior of the Islamic Republic of Iran. (2017). *Presidential Election Results, 2017*. Retrieved from <https://www.moi.ir>
- Mirza Saleh , G. (2022). *Political memoirs of Qavam al-Saltaneh*.moin Publications.
- Mohahed, M. A. (1999). *The troubled dream of oil: Dr. Mossadegh and the National Movement of Iran* (Vol. 2). Karnameh Publications.
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of internet freedom*. New York, NY: PublicAffairs.
- Moshirzadeh, H. (2002). *An Introduction to Theories of Social Movements*. Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute.

- Nazem al-Islam Kermani, M. (1984). History of the awakening of Iranians. Amir Kabir.
- Offe, C. (1985). New social movements: Challenging the boundaries of institutional politics. MIT Press.
- Olson, M. (1993). The rise and decline of nations: Economic growth, stagflation, and social rigidities. New Haven, CT: Yale University Press.
- Pahlavi, M. R. (2017). Answer to history (H. Abotorabian, Trans.). Maheris Publications.
- Parsons, T. (1951). The social system. Free Press.
- Patton, M. Q. (1990) Qualitative evaluation and research methods
- Rahmanian, D. (2012). Iran between two coups: Political, social, economic, and cultural transformations from the end of the Qajar dynasty to the 19 August 1953 coup. SAMT.
- Rajaei F (2010) The Green Movement and the Struggle for Democracy in Iran. Middle East Policy 17(4) 124–134
- Reinharz, S., & Chase, S. E. (2001) Interviewing Women: A Feminist Approach to Social Research Sage Publications
- Reuters. (2022). Nationwide strikes in Iran paralyze the economy. Retrieved from <https://www.reuters.com>
- Reuters. (2023). Iran's nuclear talks and economic impacts. Retrieved from <https://www.reuters.com>
- Ritzer, G. (1995). Sociological Theory (H. Chavoshian, Trans.). Ney Publishing.
- Rostami, F. (2012). Pahlavis: The Pahlavi family as narrated by documents (Vol. 3: Mohammad Reza Pahlavi). Institute for the Study of Contemporary Iranian History.
- Safai, I. (1992). The great mistake: The nationalization of oil. Ketabsara Publications.
- Sanger, D. E., & Haberman, M. (2015). Donald Trump Calls the Iran Nuclear Deal “The Worst in History” . The New York Times.
- Schutz, A. (1967) The phenomenology of the social world
- Scott, A. (1981). Theoretical perspectives on social movements. Unwin Hyman.
- Shamim, A. A. (1967). Iran in the reign of Mohammad Reza Shah. Ibn Sina Publications.
- Smelser, N. J. (1962). Theory of collective behavior. The Free Press.

- Smith, J., Chatfield, C., & Pagnucco, R. (Eds.). (1997). *Globalization, collective action, and social theory*. Syracuse University Press.
- Smith, J., Chatfield, C., & Pagnucco, R. (Eds.). (1997). *Transnational social movements and global politics: Solidarity beyond the state*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Solomon J (2016) *The Iran Wars: Spy Games, Bank Battles, and the Secret Deals* Random House
- Swidler, A. (1986). Culture in action: Symbols and strategies. *American Sociological Review*, 51(2), 273-286.
- Sykes, P. M. (1915). *A history of Persia*. London: Macmillan and Co.
- Tarrow, S. (1998). *Power in movement: Social movements and contentious politics*. Cambridge University Press.
- Tarrow, S. G. (1998). *Power in movement: Social movements and contentious politics* (2nd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Tasnim News Agency. (2017). *Official Reports on Protest Deaths and Suicides*. Retrieved from [\[https://www.tasnimnews.com\]](https://www.tasnimnews.com)(<https://www.tasnimnews.com>)
- Tasnim News Agency. (2022). *Government's promise of one million homes annually*. Retrieved from [\[https://www.tasnimnews.com\]](https://www.tasnimnews.com)(<https://www.tasnimnews.com>)
- Thompson, E. P. (1963). *The making of the English working class*. Victor Gollancz Ltd.
- Tilly, C. (1978). *From mobilization to revolution*. Addison-Wesley.
- Tocqueville, A. (2007). *The Old Regime and the French Revolution* (Translated by S. Gilbert). Anchor Books.
- Touraine, A. (1977). *The Self-Production of Society*. University of Chicago Press.
- Touraine, A. (1981). *The voice and the eye: An analysis of social movements*. Cambridge University Press.
- Turner, R. H., & Killian, L. M. (1957). *Collective behavior*. Prentice-Hall.
- Vaez, N. (2009). *Tribal policies of the first Pahlavi government*. Nashr-e Tarikh Iran.
- Vafai, M., & Firouzbakhsh, P. (Trans.). (2017). *The memoirs of Mohammad Ali Foroughi, including daily notes from 1293 to 1320*. Sokhan Publications.
- Van Manen, M. (1990) *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*

- Waterman, A. (1997). Globalization and social movements: The world on the move. Zed Books.
- Weber, M. (1947). The Theory of Social and Economic Organization (A. M. Henderson & T. Parsons, Trans.). New York: Oxford University Press.
- Weber, M. (2005). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism (A. Fooladvand, Trans.). Tehran: Ney Publishing.
- Weber, M. (2013). Economy and society: A new translation (K. Tribe, Trans.). Harvard University Press.
- Wright, R. (2000). The last great revolution: Turmoil and transformation in Iran. New York: Alfred A. Knopf.
- Zald, M. N., & McCarthy, J. D. (1987). Social movements in an organizational society: Collected essays. Transaction Publishers.
- Zeitoon. (2017). Ahmad Alamolhoda's Letter to Ali Shamkhani Regarding the Mashhad Events. Retrieved from https://www.zeitoon.ir

EKLER

Saygıdeğer Katılımcı,

Bu görüşme, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yürütülen bir yüksek lisans araştırmasının bir parçasıdır. Araştırmanın başlığı, “Kadın, Yaşam, Özgürlük Hareketinin Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi Bağlamında İncelenmesi” şeklindedir.

Bu çalışmanın amacı, Meşrutiyet Hareketi ve 1979 Devrimi'nin Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketi üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Araştırmada, Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinin bu iki hareketin başarılarını ve başarısızlıklarını nasıl benimsediği ve bu bağlamda temel kavramları nasıl yeniden tanımladığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Görüşme sırasında elde edilen bilgiler tamamen gizli tutulacak ve yalnızca bu bilimsel çalışmanın amacı doğrultusunda kullanılacaktır. Hiçbir kişisel bilgi toplanmayacak ve tüm etik kurallara ve gizlilik ilkelerine tam anlamıyla uyulacaktır. Bu görüşmeye katılım tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır ve dilediğiniz herhangi bir aşamada katılımı sonlandırma hakkınız bulunmaktadır.

Bu görüşme yaklaşık 45-60 dakika sürmektedir. Bu çalışmaya katkıda bulunarak verdiğiniz içten ve samimi yanıtlarınız için şimdiden teşekkür ederiz. Sizlere başarı ve sağlıklı günler dileriz.

1. Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketinin oluşumunda hangi faktörler etkili olmuştur?
2. Kadın, Yaşam, Özgürlük sloganı neden bu hareketin sembolü haline geldi?
3. Bu hareket, kadın hakları dışında İran toplumunun diğer taleplerini de kapsayabilmiş midir?
4. Kadın, Yaşam, Özgürlük hareketini İran'daki diğer protesto hareketlerinden ayıran özellikler nelerdir?
5. Bu hareketin en önemli özelliği nedir?
6. Bu özellik, hareketin amaçları ve genel performansı üzerinde nasıl bir etki yaratmıştır?
7. Bu hareket reform arayışında mıydı yoksa rejim değişikliğini mi amaçlıyordu? Açıklayın
8. Hareketin amacı zaman içinde değişti mi?
9. Devletin baskı yöntemleri, önceki hareketler olan Yeşil Hareket ve Kasım 2019 protestolarına kıyasla değişti mi?

10. Bu hareket hâlâ devam ediyor mu? Görüşlerinizi açıklayın
11. Bu hareket ne tür kazanımlar elde etti?
12. Hareket, neden ilk üç ayındaki yoğunlukta devam edemedi?
13. Yurt dışındaki İran muhalefetine bu hareketteki rolünü nasıl değerlendiriyorsunuz?
14. İran'daki siyasi ve toplumsal güçlerin bu hareketteki rolünü nasıl değerlendiriyorsunuz?
15. Yabancı devletler, hareketin oluşumu, desteklenmesi veya zayıflatılmasında nasıl bir rol oynadı?
16. Bu harekette belirgin bir liderliğin olmaması, hareketin başarısı veya zayıflığı üzerinde nasıl bir etkide bulundu?
17. Kadın, yaşam ve özgürlük hareketi sizi kişisel olarak nasıl etkiledi?

